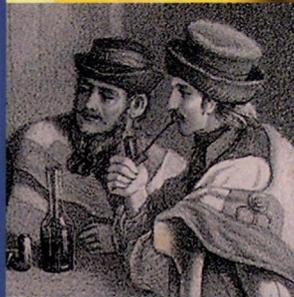
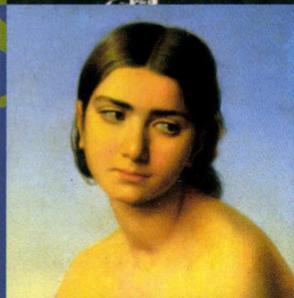

X C I I
2 0 1 0

Néprajzi Értésítő

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHICÆ

Néprajzi Értésítő

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHICÆ

Néprajzi Múzeum, Budapest 2010

XCII
2010

Néprajzi
Értésítő

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIÆ

Szerkesztő bizottság
Fejős Zoltán (elnök), Granasztói Péter,
Gyarmati János, Lackner Mónika

Szerkesztő
Szarvas Zsuzsa

A szerkesztő munkatársa
Máté György

Grafikai terv
Gerhes Gábor

Nyomdai előkészítés
ART-AND Design Stúdió

Nyomás
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Az angol rezüméket fordította
Antaffy Elayne

© Néprajzi Múzeum, Budapest, 2010

Felelős kiadó
Fejős Zoltán főigazgató

www.neprajz.hu

A címlapon

1. kép. Kalotaszegi fejviselet, 1955. Ismeretlen készítő felvétele
2. kép. Canzi Ágost: Nő képe (részlet)
3. kép. A falusi bíró (részlet). Kőrajz Szemlér Mihály rajza után

HU ISSN 0077-6599

Megjelent a Néprajzi Múzeumot támogató 1%-os adófelajánlások segítségével,
valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A Néprajzi Múzeum fenntartója a

Nemzeti Erőforrás Minisztérium

Tartalom

TÖTSZEGI TEKLA	Mentalitások, életstratégiák, magatartásformák a mérai női ruhatárak tükrében 9
TUCZAI RITA	A dolgok rendje. Tárgykészítés a mindennapok tükrében..... 29
GRANASZTÓI PÉTER – LACKNER MÓNIKA	Urak cifraszűrben – néhány példa a cifraszűr 19. századi úri divatjára 45
SZILÁGYI MIKLÓS	Cifraszűrök a Néprajzi Múzeumban..... 71
RÉVÉSZ EMESE	Népéletképek a magyarországi sajtóban 1850–1870 között..... 79
FARKAS ZSUZSA	Canzi Ágost embermintái – az értelmezés korlátai 145
LÁDONYI EMESE	„Pesti vagy? Nem baj az, lelkem, csak becsület legyen, meg egészség!” Medgyaszay István a „terepen” 165
DOMONKOS OTTÓ	A csomóöltéses hímzés – Úrihímzéseink csomóöltéses emlékei..... 193
Kiállítások, kiadványok, programok a Néprajzi Múzeumban 2010.....	203

Contents

TEKLA TÖTSZEGI	Mentalities, life strategies, behaviour forms in the light of the wardrobes of women in Méra	9
RITA TUCZAI	The order of things. Object-making in the light of everyday life.....	29
PÉTER GRANASZTÓI – MÓNIKA LACKNER	Gentlemen in cifraszűr – data on the cifraszűr fashion among gentlemen in the 19th century	45
MIKLÓS SZILÁGYI	Cifraszűrök (decorated frieze-coats) in the Museum of Ethnography	71
EMESE RÉVÉSZ	Scenes from the life of the people in the Hungarian press, 1850–1870.....	79
ZSUZSA FARKAS	Ágost Canzi's models – the limits of interpretation	145
EMESE LÁDONYI	“You’re from Pest? Never mind dear, just as long as you’re honest and healthy.” István Medgyaszay “in the field”	165
OTTÓ DOMONKOS	Knot-stitch embroidery. Relics of the knot-stitches used in the fine embroidery of the nobility	193
Exhibitions, Publications and Programs in the Museum of Ethnography in 2010		203

Mentalitások, életstratégiák, magatartásformák a mérai női ruhatárak tükrében¹

A néprajzi szakirodalomban kalotaszegi, nádas menti településként számon tartott Méra közepes lélekszámú, vallásilag, etnikailag heterogén település, református magyar többséggel.

A 20. század közepéig, majd az 1989-es változásokat követően az európai uniós csatlakozást előkészítő időszakig lakói főként gazdálkodók, legfontosabb jövedelemforrások a Kolozsváron értékesített bivalytej, illetve az ebből készült termékek. A közbeeső időszakban, az 1962-es kollektivizálást követően az aktív korú férfiak többsége Kolozsvár ipari létesítményeiben vállalt munkát. A rendszeres, állandó jövedelem mellett otthon – bár más keretek között, mint korábban – többnyire továbbra is gazdálkodtak. A korábban is jellemző jövedelemszerző tevékenységek mellett (háziipari, illetve a későbbiekben üzleti termékekkel való kereskedés) az 1970-es évek fordulójától a fiatal nők közül is többen otthon végezhető bémunkát vállaltak, vagy Kolozsvárt dolgoztak. A város közelségének köszönhetően a városi munkavállalás nem járt együtt lakóhely-változtatással. Az itt élők társadalmi életének színhelye, hagyományos intézményeinek élettere, a reprezentáció közege továbbra is a falu maradt, közösségük, kapcsolatrendszerük továbbra is a falun belül formálódott.

A 2009-ben megjelent kötet (TÖTSZEGI 2009a) alapjául szolgáló kutatás a 21. század elejéig különleges vitalitást mutató mérai női viselet rendszerének – állandó, illetve folyamatos változásban lévő elemeinek, önmagán túlmutató jelentéseinek, társadalmi kontextusainak – feltárását, értelmezését célozta.

A kutatás helyszínének megválasztása két szempontból is szerencsésnek bizonyult. Köztudott, hogy a 20. század második felére s különösen a végére alig maradt olyan magyar közösség, ahol a viselet működő rendszerében tanulmányozható. Az 1960-as évek közepétől a fiatalok körében ebben a közösségben is megindult a kivetkőzés. Napjainkban már csak az 1950 előtt született nők járnak állandóan viseletben, a fiatalabb generációkhoz tartozók csupán ünnepi alkalmakkor öltik fel. Az alkalmasszerűen beöltözőkre ugyanazok az öltözködési szabályok vonatkoznak, mint a mindig viseletben járókra. A ruhatárak tárgybősége, a viselettel kifejezett jelentések árnyalt rendszere, a viselet megújítására, gazdagítására tett erőfeszítések folyamatossága a mérai női viselet helyi értékrendben betöltött hangsúlyos szerepét jelzi a kivetközési hullámok után is.

A terepválasztás másik indítéka személyes jellegű. Egy helyi családba felnőttként bekerült, s ennek megfelelően irányított, számon tartott, számon kért tagjaként már a kötet alapjául szolgáló, 2003–2006-os intenzív kutatást megelőző közel húsz évet Mérában töltöttem. A „saját társadalom” részt vevő megfigyelésének mint vizsgálati módszernek – tudjuk – előnye és hátránya egyaránt van. Előnynek számít a közösség életében való állandó jelenlét, a fontosabb helyi események, kapcsolatok, viszonyok ismerete. A hosszú évekre nyúló személyes kapcsolat, a rokoni viszony az élet intímabb szférájába is betekintést enged, veszélye azonban, hogy számos jelenséget evidenciaként kezelünk, természetesnek látván elmegyünk mellettük. Az idegen terepen eleve adott „marslakó”-nézőpont, a kutatói távolság megte-remtése külön erőfeszítést igényel, a kutatói szubjektívítás nehezen szűrhető ki (KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 2002. 129). Ezeket a hátrányokat a felhasznált tárgyi, vizuális és írott források körének tágításával, illetve – akárcsak egy korábbi, 324 nő kótenyékészletére kiterjedő kutatásom esetében (TÖTSZEGI 2003) – nagy mennyiségű, pontosan leírható, dokumentálható, számszerűsíthető adat rögzítésével, értelmezésével próbáltam ellensúlyozni.²

1 A 2010. március 5-én, a Bátyk-díj átadásakor elhangzott előadás átdolgozott változata.

2 2005-ben például minden istentiszteleten részt vettem, s a résztvevőkről (érkezésükkor, az istentisztelet folyamán, illetve előtte és utána az álldogálás, beszélgetés alatt) fényképeket készítettem. Persze ez újabb kérdést vet fel: befolyásolta-e, s ha igen, milyen mértékben a fényképezés biztos tényének tudata az öltözet összeállításának, viselésének mikéntjét. Azt kell hogy mondjam, hogy nem. A megelőző és következő évben, amikor – ha nem is ugyanolyan sűrűn, de – szintén részt vettem az istentiszteleteken, azonban csak ritkán fényképeztem, hasonló gyakorlatot figyeltem meg.

A kutatás legizgalmasabb részét a ruhatárak összetételének elemzése jelentette. Hogyan módosul időben (minőségi és mennyiségi szempontból egyaránt) az ideálisnak tekintett ruhatármodell? Kinek/kiknek az erőfeszítései nyomán jön létre a ruhatár, s milyen szerepe van a státusszimbólumok termelésének és körforgásának struktúrájában (COLLINS 2003. 163–172)? A különféle ruhadarabok életútja (FÉL–HOFER 1969) milyen mentalitások, életstratégiák, magatartásformák azonosítására kínál lehetőséget? A tanulmány további része ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására tesz kísérletet.

A magyar szakirodalom a kiházasítási szokások két alapvető – egész életre kiállított, illetve folyamatos pótláson alapuló – típusát különbözteti meg (FLÓRIÁN 2001. 39), a kalotaszegi kelenyét az első csoportba sorolva (FÉL–HOFER 1969. 16). A kutatók azonban arra is figyelmeztetnek, hogy a kalotaszegi lányok, asszonyok ruhatárában a nekik készült, újabb divatú ruhafélék – az általánosabb gyakorlattal szemben – nem szorítják ki végleg az elődöktől maradt darabokat, sőt némelyiket eleve több generációra szánták, a ruhadarabokon gyakorta megjelenő feliratokkal (monogramok, nevek, évszámok) mintegy üzeni akartak a kései leszármazottaknak (FÉL–HOFER 1969. 27; HOFER 1983. 51).

A lány ruhatárának nagy részét Méréban is nagyjából egy időben, konfirmálásra kapta meg, férjhezmenetekor ezt esetleg még kiegészítették további, fontosnak ítélt darabokkal. Az évek során anyagi lehetőségei szerint, személyes ambícióival összhangban ki-ki újabb darabokkal bővítette ruhatárát. Méréban azonban a lányok – miközben anyjuk korban előrehaladva egyre sötétebb színűekre (1–7. kép) cserélte ruhatárának fiatalosabb öltözetdarabjait – még anyjuk életében megkapták annak fiatalabb kori, már nem hordott értékesebb ruháit.

Ebben a közösségben a 20. század folyamán nem készítettek tételes jegyzéket a férjhez menő lány felvevőruháiról. A ruhák használata, „élete” nyilvános térben, a közösség figyelő, értékelő szeme előtt zajlott, a ruhatár minőségi, mennyiségi összetevőire a használat során fény derült. Egy-egy újabb ünnepi darab feltűnése mindig eseménynek számított, élénk érdeklődést váltott ki, több éven keresztül való, rendszeres hordása pedig arra is alkalmat teremtett, hogy egymás ruhadarabjait, az egymás ruhatárában bekövetkezett változásokat számon tartsák. A nagyünnepi istentiszteletekre a nők, ha tehetik, napjainkban is a kelleténél jóval korábban érkeznek, majd rövid templom előtti közös álldogálás után ki-ki elfoglalja a státusának és korának megfelelő helyet a templomi padokban. Újabb viseletdarabok felbukkanása esetén a lelkész megérkezéséig rendelkezésre álló percekben többnyire a ruhadarabot értékelő megjegyzéseket tesznek, megpróbálnak információkat szerezni készítésének vagy megszerzésének körülményeiről, az úgy anyagi vonatáról.

Azok a különböző generációkhoz tartozó nők, akiket nagylánykori ruhatáruk felidézésére kérttem, elsőként a legszebbnek, legértékesebbnek tartott nagyünnepi darabjaikat, esetleg a nagykorúsítási ünnepnek számító konfirmáció napján viselt öltözetüket írták le. Néhány esetben az egyes tárgyakhoz kapcsolódó személyes emlék, történet hívta elő az újabb információt. Az alsóneműkről, a kevésbé értékes kiegészítőkről azonban csak külön kérésre beszéltek. A ruhatár nagyságára, az egyes típusok mennyiségére vonatkozó konkrét számadatok helyett többnyire a sok-keves ellentétpárt alkalmazták. A gazdag ruhatár kapcsán az örökölt ruhafélék mennyiségét, illetve a család áldozatkészségét, a kevés darabból állónál a család anyagi helyzetét, több lánytestvér ruházásának nehézségeit, a megfelelő ruhatár kiállítását lehetetlenné tevő gazdasági-történelmi körülményeket hangsúlyozták.

A későbbiekben egy általam összeállított, az egyes viseletelemeket típusuk, alapanyaguk szerint lebontó táblázat kitöltésére kértem az adatközlőket, így rekonstruálva 15, 1930 és 1989 között született nő férjhezmenetel előtti ruhatárát.

Mint minden rekonstrukció, ez is esetleges: függ a kérdező alaposágától és a témában való jártasságától, a rekonstrukcióban részt vevők őszinteségétől, emlékezetének frissességétől. Az emberek szívesen emlékeznek arra, ami őket vagy családjukat pozitív fényben tünteti fel. A díszes, értékes darabok létének felelevenítése a család „dicső múltjának” bizonyítéka, az önbecsülés forrása. A ruhatár megteremtése nehéz anyagi helyzetben szinte heroikus vállalkozás, s pont a hősiesség az, ami ellensúlyozza az egyén kisebbségi érzését, helyreállítja önbecsülését.

A múlt felidézése mindig a jelen szemszögéből történik, érdekeink, a magunkról közvetíteni kívánt kép meghatározónak számítanak abban, hogy mire és hogyan emlékezünk. Az idővel jobb anyagi körülmények közé került nők szívesebben emlékeznek arra, amit sikerült megvalósítaniuk, mint a származásuk szabta korlátokra. Azokban a családokban, ahol nincsen számottevő mennyiségű örökölt darab, az új darabok érintetlenségét, divatosságát hangsúlyozzák, a kifogástalan állapotnak, a díszítettségnek kell feledtetnie a régi darabok hiányát.

1. kép. Fiatal lányok, asszonyok nagyünnepi viseletben (2005)
Tötszegi Tekla felvétele

2. kép. Kendőváltás: a fiatalok fehér kendőjét
35 év körül sárgára cserélik (2005)
Tötszegi Tekla felvétele

3. kép. Úrvacsoraosztásra öltözött negyvenesek (2005)
Tötszegi Tekla felvétele

4. kép. Ötvenes éveiben járó nő ünnepi viseletben (2005)
Tötszegi Tekla felvétele

5. kép. Ötvenes éveik végén, hatvanas éveik elején járó asszonyok (2005)
Tótszegi Tekla felvétele

6–7. kép. Az idős asszonyok öltözetében a kor előrehaladtával egyre inkább a fekete dominál (2005)
Tötsegi Tekla felvétele

A rekonstrukciónak viszont kétségtelenül megvan az az előnye, hogy a kutató utólag is rákérdezhet az egyes adatokra, a feltüntetett viseletelemek megszerzésének körülményeire, használatára, közösségi presztízsére is. Az adatok értelmezéséhez elengedhetetlen az egyes viseletelemek használata időbeni paramétereinek (mikor számít újnak, divatosnak, mikor szorul vissza az ünnepi használatból egy-egy anyagfajta vagy viseletelem), az alapanyagok, illetve egyes elemek értékhierarchiában elfoglalt, időben változó helyének tisztázása.

Az emlékezet által utolérhető legrégebbi ruhatár-rekonstrukciók az 1940-es évek közepének gyakorlatát idézik fel. A közösségben a két alapkategóriának tekintett egy *gazda*-, illetve egy *szegény* lány³ rekonstruált ruhaletárának adatai megerősítették azt az interjúk alapján is kínálkozó következtetést, hogy a 20. század első felében a ruhatár tulajdonosának társadalmi, gazdasági pozícióját tükrözte. A gazdálánynak sokkal nagyobb mennyiségben vannak értékes, jobb minőségű anyagból készült, nagyobb anyagi befektetést igénylő ruhadarabjai, mint szegényebb társának. A második világháború utolsó éveiben, illetve a háború után a megfelelő alapanyagok beszerzése még akkor is nehézségekbe ütközött, ha elegendő pénz állt a család rendelkezésére. A gazdálányok esetében azonban a család tulajdonában már az előző, esetleg több generáció óta meglévő, nagy presztízsértékű darabok birtoklása komoly előnyt jelentett. Egyetlen tárgyítípus, az ingvillak esetében előzi meg a szegény a gazdálányt, ezek rendhagyó mennyisége azonban nem presztízsértékű, és nem is tipikus. Az ingeket egy nagynénjétől kapta ajándékba, akinek meghaltak a lányai, az ő ruhatárában tehát ezek a hajdan művességük, az előállításukra fordított idő, energia miatt presztízsértékűnek számító darabok csupán pótolták az ebben az

3 Az adatközlők szerint a 20. század első felében a közösség két nagy csoportra, *gazdákra* és *szegényekre* oszlott. A szegényekhez képest is periferikus helyzetet foglalt el a cigányság. A gazdák között megkülönböztették a *nagygazdákat*, akik nemcsak több, jobb minőségű, könnyebben megközelíthető földterülettel, hanem nagyobb állatállománnyal, több és korszerűbb mezőgazdasági eszközzel, prosperálóbb gazdasággal rendelkeztek, mint a többiek. Azokat is idesorolták, akik bár kisebb területen, de másoknál hatékonyabban termeltek. Az egyik vagy másik csoporthoz való tartozás tudata a legutóbbi időkig fennmaradt, főként az idősebb, de még a legfiatalabb korosztály esetében is. Egy második világháború után született, s a kvótarendszer idején szocializálódott nő fogalmazta meg az 1980-as években: „A földjeinket elvehették, de a rangunk megmaradt.”

időszakban már divatosnak számító ujjasokat. Apróbb kiegészítőik száma, mennyisége megegyezik, de a gazdalan ruhatarában egyértelműen presztízstárgynak számít a párta és a selyembojt, a szegény lány ezek egyikével sem rendelkezik. Mindkettejük ruhatarában szerepel félcipő is, de míg az első esetben a félcipő a bőség jele (még az is volt), a második lány egy vasútnál dolgozó nagybátyjától, a családban megszokott segítségnyújtás jegyében kapta a munkásoknak járó, *pontra* vásárolt lábbelit.

Az interjúk során az is kiderült, hogy bár a lány ruhatarának megteremtése a család részéről komoly anyagi áldozatot feltételezett, egy ügyes kezű, szorgalmas, kreatív anya vagy egy összetartó, erős családi nőközösség munkája nyomán a család anyagi lehetőségeihez képest gazdagabb ruhatar megteremtése is lehetséges.

A viseletkészítés, ruhatarteremtés alapja – elsődleges rendeltetése mellett – a státuseszménynek való megfelelés vágya. A felsőbb réteghez tartozó nő gazdag ruhatará társadalmi helyzetének a reprezentánsa, a szegényebb lányé a viselet által elérni kívánt státusé.

A gazdák számára az igazi értéket az újabb és újabb földterület birtoklása jelentette. Földtulajdonuk s ebből következő státusuk külső jeleként, de annak felülreprezentálása nélkül, *tisztessegesen* kiállították lányaikat, s ebben a már meglévő, örökölt ruhaféléknek komoly szerepük volt.

A szegényebb lányoknak is igyekeztek a családok minél több díszes, mutatós ruhadarabot biztosítani, hiszen a gazdag ruhatar az előnyös házasságkötés általi társadalmi emelkedés eszköze volt. Ruházkodásbeli erőfeszítéseik – akár a pillanatnyilag birtokolt gazdasági érték rovására is – a státusérték növekedését célozták.

A második világháború után bevezetett, s a beszolgáltatások elmulasztását egyre szigorúbb retorziókkal fenyegető⁴ kvótarendszer megnehezítette a legeredményesebben gazdálkodók életét is. A gazdáknak kevesebb pénz jutott lányaik megfelelő ruhatarának kiállítására, mint a rendszeres fizetéshez, napszámhoz jutó vagy akár a tejjel kereskedő szegény rétegnek. Ebben az időszakban a társadalmi rétegződést elsősorban a felhasznált alapanyagok meg a birtokolt kendők minősége tükrözte. A gazdalanok öltözete az anyjuktól, nagyanyjuktól örökölt régi, *valódi* kasmírfélékből, míg a szegényebb lányoké főként új, de értéktelegebb anyagokból, flokonból, selyemből, az 1960-as évek elején a kereskedelemben megjelenő hazai gyártmányú kasmírból készült. A „valódi” elnevezés értékítéletet tükröz: a későbbi, román gyártmányú kasmír csak utánzat, sem minőségben, sem értékben nem éri utol a régi kasmírt. A régi, jó minőségű anyagokból készült viseletdarabok anyagi és eszmei értékét – úgy tűnik – a végrehajtott szervek is ismerték, hiszen előszeretettel foglaltak le kötényeket, szoknyákat, kendőket a be nem szolgáltatott adó fejében. Az értékes ruhanemű elrejtésére tett erőfeszítések, az ennek kapcsán tanúsított leleményesség gyakori motívuma a családi múltra való emlékezésnek. Egyik nagy becsben tartott, mára már a harmadik generációhoz tartozó családtag ruhatarát gyarapító kötény kapcsán például többször is elmesélték, hogy meg kellett újítani, mivel az adószedők elől hirtelenjében a jászolba menekített darabot a számar egyik végén megrágtá. A sérült részt eltávolították, a kötény ma is jó állapotban lévő, klasszikus darab (8. kép), felöltése, az annak kapcsán elmesélt történet pedig a család gazdasági és ruházkodásbeli múltját, presztízst hirdeti.

Három, e korszakból származó ruhatar elemzése újból a kontextusok ismeretének fontosságára irányítja figyelmünket. Az előző időszakhoz viszonyítva mindhárom ruhatar esetében megnőtt a korábban jelentős anyagi ráfordítást igénylő, nagy presztízssértékű tárgyak – pántlikás kötény, melles – mennyisége. Alapos vizsgálat után azonban kiderül, hogy a pántlikás kötények elkészítése ebben az időszakban nem jelentett olyan nagy anyagi megterhelést, mint korábban, inkább szorgalom és ügyesség kérdése volt. A kereskedelemben ekkor már nem lehetett jacquardszövésű pántlikát beszerezni, így ennek hiányában a régi darabok mintájára kirajzolt olcsó, színes selyemszalagokat a lányok többnyire maguk varrták ki, akárcsak a bőr helyett ekkor már kanavászra előrajzolt melleseket.

Egy-egy újabb divatú darab hiánya lehet a konzervatívabb ruházkodási attitűd következménye is. Az 1960-as évek elejére például a fiatalok (lányok, fiatal menyecskék) öltözetében elterjedtek a gyöngyházfényű fehér *teklagyöngy* sorok. Az ebben az időszakban leánykodó, s korosztályának talán leggazdagabb ruhatarával rendelkező lány leltárában mégsem jelenik meg ez a típus, mivel nagyanyja hatására valamivel konzervatívabban öltöztették társainál, lánykorában kizárólag anyjától örökölt piros gyöngysorát viselhette.

1962 után s különösen az évtized második felétől a férfiak kolozsvári munkavállalása nyomán rendelkezésre álló állandó alkalmazotti státusból származó jövedelem hasonló esélyeket biztosított a különböző rétegekből

⁴ Ennek keretét teremtettem meg például az 1949/183-as és az 1950/143-as rendelet.

származók számára. A kollektivizálással a föld 'gazdasági érték' jelentése megszűnt, az állandó, rendszeres pénzszerzési lehetőség a viselet státusértékének még erőteljesebb hangsúlyozására teremtett lehetőséget. Ennek tudatosításában és tartósításában nagy szerepe volt annak a korábban perifériára szoruló rétegnek, amely az előnyös társadalmi és anyagi helyzetbe kerülést a viselet általi státusemelkedésre használta fel, s amelynek tagjai számára a gazdag ruhatár a személyes siker elérésének bizonyítéka volt. Az ilyen indíttatással készült ruhafélék a megszokottnál díszesebbek voltak, a nagyobb anyagi befektetést igénylő vistai, bogártelki norma szerint készültek, gyakran ezekben a falvakban vásárolták vagy varratták őket.

Az örökölt darabok minőségével egyező régi kasmírok hozzáférhetősége a minőség által biztosított többletjelentés intenzitását csökkentette. Az 1960-as évek közepétől – a jó minőségű anyagfélék, a magyarországi viseletes falvakban vásárolt régi, majd az 1970-es évek elején megjelenő cseh gyártmányú kasmír elérhetőségének köszönhetően – az anyagminőség helyett az egyes darabok halmozásának, illetve egyre gazdagabb díszítésének volt státusemelő szerepe. Megnőtt az egy-egy típusból készített darabok mennyisége, az anyagfélék között pedig uralkodóvá vált a korábban presztízsértékű kasmír. A párt, a selyembojt az 1960-as évek vége és az 1970-es évek közepe közti időszakban elvesztette presztízsjelző szerepét, sőt, néhány generáció ruhatárából teljesen kimaradt, csak az örökölt darabokat viselték kivételes alkalmakkor.

A díszítési, cifritási láz azok ruházkodásában is egyre nagyobb szerepet játszott, akik aktuális anyagi helyzetüktől függetlenül előkelőnek, rangosnak tekintették magukat. A többgenerációs pántlikás kötényekből például többet eladtak, hogy árukból új pántlikát, gyöngyöt vehessenek, s tarthassák a szintet a cifritási, halmozási versenyben, hiszen ebben az időszakban az egyszerűbben díszített, esetleg már kissé megfakult kötény a fiatalok ünnepi öltözetében a szegénység vagy a lustaság, érdektelenség jele volt. A töretlen ívű díszítési, cifritási, halmozási, tarkítási folyamatban – néhány értelmiségi különutas megoldást leszámítva – az egész közösség részt vett.

Míg korábban egy nőnek csupán egy-két hurboló,⁵ viselőöltözete volt, amelynek darabjai előzőleg többnyire az ünnepi ruhatárhoz tartoztak, s minőségi romlásuk (megfakultak, pecsétekké váltak, esetleg kiszakadtak) okán csúsztak alább az öltözetípusok rangsorában, a ruhatárak 1970–1980-as évekbeli gazdagodása a fiatalok hurbolóöltözetét is érintette. Az olcsóbb anyagfélék mellett megjelentek a hazai gyártású kasmírból készült, az ünnepi daraboknál valamivel visszafogottabban, de mégiscsak gazdagon díszített ruhadarabok, amelyeknek – eltérően a korábban jellemző gyakorlattól – már reprezentációs értéke is volt. Egy lánynak ekkor már legalább három rend hurbolója kellett hogy legyen az ünnepek táncalkalmaira. Az 1990-es évek második felétől az ilyen rendezvények elmaradásával, illetve jellegük megváltozásával a hurbolóöltözetek a fiatalok ruhatárában feleslegessé váltak, egy részüket eladták táncgyűtteseknek. Másik részük használatlanul fekszik szekrények, ládák fenekén. A lányos anyák esetében pedig – egy, a korábbival ellentétes utat követve – néhány szebb, megfelelő színű hurbolóöltözet visszakerült az anya ünnepi ruhatárába.

Az 1980-as évek elejétől értelmiségi kezdeményezésre a legújabb divatú darabok mellett újra megjelentek a fiatalok ruhatárában, s néhány év alatt a legfontosabb reprezentációs darabokká váltak a viselet már évtizedek óta egyáltalán nem vagy csak ritkán hordott, klasszikus darabjai: a *bagazia*, az ehhez tartozó hímtett *ráncos pendély*,⁶ a piros csizma, a *sallang*⁷ és a párt (8. kép). A kezdeményezést különösen a még mindig jelentős mennyiségű többgenerációs darabot őrző, hajdani gaz-

8. kép. 1930-as években készült kötény
Tötsegi Tekla felvétele

5 A hurboló a viselő- és az ünnepi öltözet közti kategória, főként a hétfégi társas alkalmak során használt kimenő öltözetípus.

6 Széles hosszanti ráncokba fogott, az anyagszélek összeillesztésénél hímtettel díszített vászonalsó.

7 A lányok, fiatalasszonyok ékességéül szolgáló, rátéttel, gyöngyhímtessel díszített, eredetileg szőr-, napjainkban műszálból szőtt szalagok.

9. kép.* Konfirmáló lány a klasszikus ruhafélék viselését szorgalmazó Bóné Lajos lelkésszel. Több mint négy évtizednyi szünet után újra a nagyünnepi öltözet részévé válik a bagazia és a piros csizma. 1981.

daréteghez tartozó, gyakran értelmiségi kapcsolatokat is ápoló, illetve értelmiségieket kinevelő családok karolták fel. Újra felértékelődtek a régi kasmírkendők, a kötények, szoknyák alapanyagául szolgáló, a 20. század első feléből származó kasmírdarabok.

Napjainkban már legfeljebb egy-egy különlegesen szép vagy különlegesen drága darab kelt feltűnést a közösségben, de – bár a vásárlók szándéka továbbra is egyértelműen a státusteremtés – ekként való fogadtatásuk már korántsem olyan egységes, mint a korábbi időszakban. Ugyanakkor a korábbi gazdaréteghez tartozók leszármazottai az anyagminőséget, a ruhadarabok által visszaidézhető múltat ma is fontosabbnak tekintik a mennyiségi felhalmozásnál. A valós társadalmi emelkedés kompenzatív úton való elérhetetlenségét bizonyítja, hogy a kevésbé rangos származásúakat erőfeszítéseik, a gazdag ruhatár, az időközben beszerzett régi, jó minőségű keszkenők ellenére is újjazdagoknak tekinti a magukat rangosnak számító közössége.

A „másik oldal” véleményének legpregnansabb megfogalmazásával 2000-ben, a mérai nők köténykészletének felmérésekor találkoztam. Az egyik 1958-ban született adatközlő előre szabadkozott, hogy neki csak *ilyen mostani ruhái* vannak, *nincsenek olyan régiesek, amelyeneket a gazdák szeretnek*.

A mérai női ruhatárakban tehát, bár azok gerincét valóban a lány egyházi nagykorúsítására elkészített darabok jelentik, korszakonként eltérő intenzitással, de végig fontos szerepet kapnak az elődöktől származó olyan komponensek, amelyek tetszőlegesen társíthatók más korból származó elemekkel (9. kép).

Hogy milyen arányt képviselnek a ruhatárakban a régi darabok, annak illusztrálására hadd álljon itt egyetlen tárgyítípus, az ünnepi kötény 2001-es, 257 nő⁸ kö-

8 A kutatás 324 nő köténykészletét vizsgálta, ezek közül azonban csak a hímzéssel díszített, klasszikus szerkezetű ünnepi kötények adatai kerültek be az adatbázisba. Ilyen típusú köténnyel a gyűjtés idején 324-ből 257 nő rendelkezett.

* Az archív képek készítője ismeretlen.

10–11. kép. A képeken látható kötény első használójáról nem készült fénykép. Lányát 1965-ben, unokáját 2004-ben örököltette meg a fényképezőgép ugyanazzal a köténnyel. Ez utóbbi kendője, gyöngysora nagyanyja, kabátja anyja ruhatárából származik, szoknyája neki készült.

ténykésztetére kiterjedő kutatásának (TÖRSZEGI 2003) ilyen szempontú összegzése. A kötények többsége az 1960–1990-es időszakban készült (1465 a 2016-ból), a legrégebbi darabok a 20. század első évtizedéből származnak. A vizsgálatban szereplő nők több mint fele (132-en) csak a konfirmáláskor és férjhezmenetelekor kapott, esetleg utólag készített darabbal rendelkezett. Nyolcvan fő birtokában legalább egy darab az előző generáció használatából származó ünnepi kötényt, s 45 személynél legalább egy darab háromgenerációs példányt találtam (10–12. kép). Az első generációs kötények egy része esetében egy-egy összetevő (alapanyag, hímzés, pántlika) származott az előző – akár más-más – generációk használatából. A díszítmények közül leggyakrabban a kötény ráncainak övrészen való rögzítését szolgáló vízszintes díszítményt, a szedést hasznosították újra (a teljes, 2016 kötényt felölelő korpuszból összesen 75 esetben). Az 1930-as, 1940-es években készült darázsolt vagy gyöngyszövéses szedések presztízse töretlen volt a 20. század folyamán, mindössze méreteik (bőség, szélesség) okoztak gondot újrafelhasználásuk esetén, mivel a változó szépségeszménynek megfelelően az egyre erőteljesebben hangsúlyozott csipőt fedő kötények is mind szélesebbekké váltak.

Különféle megoldásokat alkalmaztak a kötények életének meghosszabbítására: a kötényeket szétfejtve az alapanyagot kimosták, újraráncolták, a díszítményeket kitisztították, kijavították, ha szükséges volt, kicserélték a megfeketedett szélidiszeket. A kifakult alapszínű kötényeket esetleg feketére festették. A méretbeli különbségeket pántlika, csipke, rojt alkalmazásával egyenlítették ki.

Változatos az egy-, két- vagy többgenerációs darabokat birtoklók életkor, családi állapot szerinti megoszlása, a többgenerációs darabok minden korosztálynál, hajdonok és férjheztek esetében egyaránt előfordulnak.

Noha a 20. századi, máshonnan való viseletek vizsgálati főként a régi daraboknak az újabb divatúakkal való helyettesítéséről, peremre szorulásáról számolniuk be, a régi ruhadarabok beépítése a következő generációk öltözetébe nem egyedi jelenség. A ruhaneműk többnyire tulajdono-

suk halála után, örökségként kerültek az újabb generációkhoz. A történeti forráskutatás is számos adatot kínál arra nézve, hogy a ruhaneműk a korábbi évszázadok szabad paraszti, nemesi örökösödési szokásaiban kivételes jelentőséggel bírtak.⁹ Ami az általam kutatott gyakorlatban különlegesnek számít, az a régi ruhadarabok újabb generációhoz való átkerülésének ideje, kontextusa.

Az érvényes kulturális minta szerint az egyén használója s egyszersmind „örizője”,¹⁰ „kurátora”¹¹ épp aktuális ruhadarabjainak, egy láncszem a generációk, a család, a rokonság nőtagjainak sorában. A kurátorszerep tudatos voltát bizonyítják a többgenerációs darabok kapcsán elhangzó megfogalmazások: *odaadtam, most már ő vigyázzon rá; átadtam, ügyelj rá; nálam van, most én vigyázok rá.* Az egyén egyes daraboknak átadója, másoknak felügyelője, élvezője, míg ismét másoknak várományosa. A viseletdarabokról folyó diskurzusban a tárgyakat használó elődök életútjának, egyéni tapasztalatainak felidézése mellett állandóan visszatérő motívum a ruhadarabok állapotának megőrzésére irányuló felelősségérzet hangsúlyozása, a közeljövőben körvonalazódó átadás-átvétel lehetőségének vagy bizonyosságának tudata.

Kik a szereplői ennek az átadási rítusnak? A nagy presztízserértékű viseletdarabokat minden anya igyekezett megőrizni a lánya számára. Pártáját már férjhezmenetele után féltette a következő generáció számára, de a lányos anyáknak már nagyon fiatalon, legkésőbb lányuk egyházi és közösségi nagykorúsításakor, a konfirmációkor illet lemondaniuk ruhatáruk legdíszesebb, legfiatalosabb darabjairól lányuk javára. Ezek közé tartozott a fehér alapú kendő, szoknya, blúz, kötény, a fehér pántlikával díszített rózsaszín, piros vagy fehér alapú kötény, a fehér gyönggyel hímzett mellény, különféle kiegészítők (bojtok, sallangok). Az évek során a különböző öltözetemeknek egy folyamatos átadási rítusa követhető nyomon: az anya a korának már nem megfelelő többi ruhadarabot is rendre átadja lányának.

Ha a családban két lány van,¹² a ruhadarabok elosztásában két megoldástípus figyelhető meg: a nagyobbik lány előnyben részesítésének, illetve a ruhadarabok arányos elosztásának gyakorlata. A korábbi, körülbelül az 1970-es évekig terjedő időszakban az anya fiatalos ruhái többnyire a nagyobbik lányhoz kerültek, a kisebbik lányt vásárolt ruhadarabokkal kárpótolták.

Az ünnepi ruhatárak 1970-es évektől megfigyelhető nagyságrendbeli gazdagodása nyomán egy-egy fiatal nő ruhatárának minden színből és viseletelemből legalább két-három, előző generációtól származó és új darab szerepelt. Így ettől az időszaktól az átadandó ruhák elosztásában a *minden színből legyen* elv mellett elsősorban a régi darabok arányos elosztásának szabálya érvényesült. Az anya többnyire előre megbeszélte lányaival, hogy kinek melyik darabot szánja, a lányok ilyenkor megfogalmazhatták személyes preferenciájukat is.

Az idősebb kori, tehát már családos lányainak átadandó ruhadarabok esetében az anyának már azt is szem előtt kellett tartania, hogy a házasság révén milyen darabokkal gazdagodott lányai ruhatára, illetve hogy melyiküknek született lánya. Ez utóbbi általában mindannyiuk figyelmét az újabb generációhoz tartozó női családtag ruhatárának gazdagítására irányította.

Számos szakirodalmi adat tanúsítja, hogy a kalotaszegi viseletdarabokat az átlagosnál nagyobb arányban látták el a készítés idejét, a tulajdonos, a készítő nevét rögzítő felirattal (FÉL-HOFER 1969; HOFER 1983; TÖTSZEGI 2003; KATONA 2009). Amennyiben a ruhadarab a családi múlt megjelenítését segíti, s a felirat állapota nem indokolja, általában nem módosítják azt (13. kép). A feliratcserére többnyire a családon kívülről vásárolt darabok esetében kerül sor.

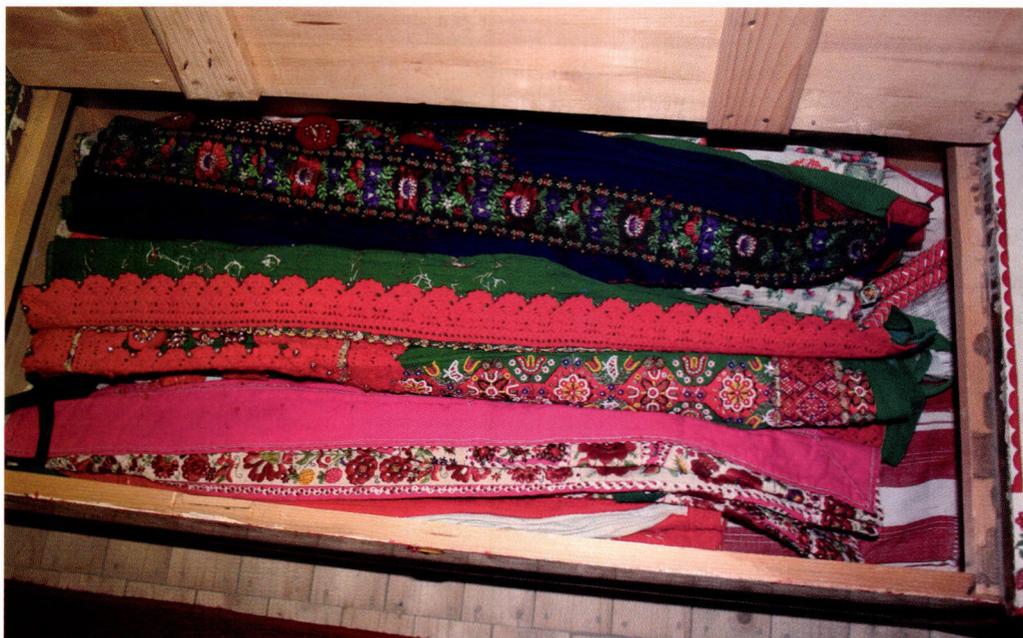
Az átadás magától értetődő, mondhatni kötelező aktusa mindig anya-lány kapcsolathoz kötődik. Legfrissebb kutatásaim is azt a már korábban megfigyelt jelenséget támasztják alá, hogy a ruhatárak méretének növekedésével, a fiatal generációhoz tartozók viseletes alkalmainak megszámlálásával s ennek nyomán egy-egy szín viselési korhatárának kitágulásával az utóbbi években az átadási folyamat is lelassult,

9 A ruhaneműnek mint értéknek korai, székelyföldi párhuzamaiért lásd például GAZDA 1998. 15–16.

10 A kifejezést Otto és Pedersen a ciklikus időszemléletű, az egyén életét a generációk láncába illeszkedve szemlélő gyűjtőtípusra vonatkoztatja. A „megőrző” által gyűjtött tárgyak legfontosabb funkciói: „a nemzedékekén átvélő egyéni életutak közötti folyamatosság” tudatának erősítése, „a család mint érzelmi közösség megteremtése”, az egymás iránti felelősség hangsúlyozása (OTTO-PEDERSEN 2004. 34).

11 A „kurátor jellegű fogyasztó” kezelője, őrizője csupán a tárgynak. A kifejezés Grant McCrackentől (1988) származik, idézi ROGAN 2004. 60–64. Lásd még OTTO-PEDERSEN 2004. 35. Egy másik Nádas menti közösség hasonló attitűdjét megfigyelve Fülöp Hajnalka tanulmányában arra mutat rá, hogy az újabb és újabb használóhoz vándorló kendőkészlet nem egyéni, hanem sokkal inkább a nagycsalád közös tulajdonának tekinthető (vö. FÜLÖP 2000. 382).

12 Méréban az 1920-as évektől a magyarak körében a kétgyermekes családmóddal a jellemző.

12. kép. 1925 körül, 1953-ban és 1991-ben készült kötény egy 1975-ben született nő ládájában
Tötszegi Tekla felvétele

13. kép. Ünnepi viseletes nagylányok
2005-ben. Mindkettőjük kötényén jól
látható anyjuk monogramja, illetve
a kötény készítési éve (1980, 1981).
Tötszegi Tekla felvétele

veszített intenzitásából. A jelenség dinamikájának elemzése céljából ebben az évben újból megvizsgáltam két olyan család nőtagjainak (mindkét esetben: nagylány, anya, nagyanya) ruhatárát, amelyről már 2005–2006-ban felmérést készítettem.

Az egyik család életében azóta olyan tragédia következett be, amely a családban élők viseletes öltözködésére is kihatott: meghalt az apa (férj, fiú). Az anya és a nagyanya egy évig mélygyászt, majd fél évig egy valamivel engeδέkenyebb, kivezető változatot viselt. A gyász letelte után mindketten lemondtak a korábban használt, koruknak megfelelő színekről, mindketten az eggyel idősebb korosztálynak megfelelő színvilágú darabokra térve át. A nagylány egy évig gyászszos öltözetet hordott, betartva annak az általános gyakorlatnak megfelelő állomásait, végül a gyászszos letelte óta a korábban is viselt színekhez tért vissza.

A színváltás nyomán a nagymama – akinek nincs lánya – átadta menyének a korábban használt, fiatalosnak ítélt darabjai többségét. Menye a saját anyja ruhaféléiből az elmúlt öt évben egyáltalán nem kapott, még a gyász kapcsán sem. Ezt a család azzal indokolta, hogy anyjának nagyobb szüksége volt a ruhadarabokra, mivel rendszeresen viseletben jár, míg lánya csak nagyünepek alkalmával öltözik be.

A nagylány ruhatára anyja megváltozott öltözködése révén újabb darabokkal gazdagodott. Korábban a sárga kendővel hordható ruhafélék egy részét, illetve a nagy presztízsű régi, sárga alapú kendőket anyja megtartotta magának – azok voltak a legcifrább darabjai –, lánya ruhatárában újabb darabokkal pótolta őket. Miután 2008-ban, negyvenegy évesen megözvegyülve úgy döntött, hogy végképp lemond a fiatalos színek használatáról, ezeket a ruhadarabokat is átadta lányának.

A másik családhoz tartozó nők ruhatárstruktúrájában nem történt változás. A nagymama még unokája konfirmálásakor megvált fiatalosabb darabjaitól, de mivel lánya évek óta nem öltözik viseletbe, azok még mindig a saját ruhatárát gyarapítják. Bár maga is úgy érzi, hogy korához képest túl fiatalosan öltözik, nem látja értelmét annak, hogy újabb daraboktól váljon meg, hiszen tudja, hogy azok nem hiányoznak a fiatalabbak ruhatárából.

A ruhadarabok, kiegészítők családon belüli mobilitásának más útjai (kölcsonzés, ajándékozás, vásárlás, öröklés) is jelentősek, ezek azonban a családi kapcsolatok szoros vagy laza voltának s az ebből fakadó személyes döntéseknek a következményei.

A viseletdarabok hosszú távú kölcsonzésének gyakorlata – bár ma is találkozunk vele – főleg a 20. század első felére volt jellemző, s mind a konzangvinikus, mind az affiniális rokonságot érintette. Gyermektelen vagy fiút szülő nagynénik, a nagybácsik feleségei, idősebb unokatestvérek járultak hozzá ily módon a családban élő nagylány öltöztetéséhez. A kölcsonzótt darabokra a saját ruháknál is jobban kellett vigyázni, s később a menynek, lányunokának illet visszaszolgáltatni. Valószínűleg ez a gyakorlat is hozzájárult ahhoz, hogy a mérai lányoknak nem kellett szolgálni állniuk a szükséges ruhafélék megszerzése érdekében.¹³

A tárgykölcsonzés gyakorlatát, az abban részt vevők körét az 1980-as évek elejéig talán leggyakrabban kölcsonzótt párták életútjának nyomon követésével szemléltethetjük. A párta a nagylány státushoz kötődő, nagy anyagi ráfordítást igénylő, de rövid ideig használt viseletdarab. Ebben a közösségben a lányok egy évvel konfirmálás előtt teszik fel először, s esküvőjük napjáig viselhetik. A párta konfirmálás előtti feltétele tehát meghosszabbította a pártaviselet rövidnek bizonyuló időszakát, hiszen a 20. század utolsó harmadáig ez legfeljebb két-három évnyi pártaviselet jelentett, sőt, a század első felében az is gyakori volt, hogy a lány már a konfirmálása napján *férjhez ment*. A népi rítusnak (kontyolás) nagyobb súlya van a közösség életében, mint a hivatalos szertartásnak: napjainkig érvényes, hogy akkortól számít egy nő férjes asszonynak, amikor felkontyolják, erre pedig akár konfirmálásának napján, hivatalos szertartás nélkül is sor kerülhetett.¹⁴ Egy-egy párta használatának negyven-ötven esztendeje alatt az egyeses ági leszármazottak mellett más rokon lányokat is kiszolgált (14–16. kép). A párta esedékes *felújítása*, rendbetétele mindig az aktuális használó feladatának számított. Ez általában a pántlikák, dísztűk pótlását jelentette, hiszen ezeket az 1970-es évekig a menyaszszony a rokon lányoknak, legényeknek ajándékozta.

A ruhakölcsonzés gyakorlatát a szoros rokoni kapcsolattartás tette lehetővé. A gondosan ápolott, kölcsonös figyelmen, segítségén alapuló rokoni kapcsolat volt a ga-

13 Köszönöm Flórián Máriaának, hogy erre az aspektusra felhívta a figyelmemet.

14 A hivatalos szertartással nem szentesített tartós együttélés kérdésével már Kalotaszeg korai szakirodalmában találkozunk. Jankó János három falu – Mákófalva, Magyarvista, Bogártelke – kapcsán vadházasságként nevezi meg a jelenséget, amelynek legfőbb okát a katonáskodásban látja (JANKÓ 1892. 139). További párhuzamokért lásd VASAS 1979; BALOGH-FÜLEMILE 2004; AMBRUS 2006a; 2006b.

14–16. kép. A képrészleteken látható pártá első viselőjéről (1928–2008) nem készült pártás kép, lánya (1945–), majd unokája (1967–) hordta, jelenleg dédunokája (1987–) használja.

17. kép. Nagylány nagypénteki öltözetben, 2005-ben. Öltözete 8 személytől származik: kendőjét apai nagyjától kapta, akinek azt anyai nagynénjétől vásárolták; ujjasa anyja, anyai nagyanyja, dédanyja, ükanyja tulajdona volt; szoknyáját anyai nagyjától anyja, majd ő kapta meg; mellesét apai nagyjától ajándékba kapta; kötényét anyjának készítették; gyöngysorát anyjától vette át, eredetileg anyai dédnagyanyjának tulajdonát képezték; hajbavalója anyai nagynénjétől származik, előtte anyja viselte, pántlikáját egy távolabbi rokontól kapta ajándékba; pendelyeit, csizmáját neki készítették.

Tötszegi Tekla felvétele

rancia arra, hogy a ruhadarabok akár a kölcsönadóhoz, akár annak leszármazottaihoz visszakerülnek, amikor arra szükségük lesz. A rokoni kapcsolattartásnak az utóbbi tíz-tizenöt évben tapasztalható lazulását jelzi az is, hogy a hosszabb ideig kölcsönben maradó darabok visszakérése a magukat összetartó, problémamentes csoportokként reprezentáló családok esetében is több esetben konfliktushoz vezetett.

Az 1970-es évekig a legfontosabb, szinte kizárólagos ajándéknak a viseletdarab s ezek között is leginkább a keszkenő számított. Átadására – mint máshol is – többnyire a nagy egyházi ünnepek alkalmával került sor.

Első ruhaajándékát a kisgyerek keresztelőjére, keresztanyjától kapta. A következő olyan alkalom, amikor a lány nemcsak a keresztanyától, de a konszangvinikus és affiniális rokonság nőtagjaitól egyaránt ruhaféléket kaphat ajándékba, a konfirmálás. A család tulajdonában generációk óta meglévő, régi darabokra általában olyan rokonoktól számíthat, akiknek nincsen gyermekük, vagy akiknek fiúgyermekük született (17, 18–19. kép). A lányos rokonok többnyire új darabokat, anyagféléket ajándékoznak, illetve az új darabok elkészítésében segítkeznek.

Az ajándékozott többgenerációs darabok esetében is megmaradt – ha volt – az eredeti felirat. Valószínűleg ennek mintájára kérte az 1930-as évek végén egy kötény alapanyagát ajándékozó nagynéni, hogy az ő neve kerüljön unokahúga kötényére. A család teljesítette a kérést, az eljárás szokatlan voltát jelzi azonban, hogy a fiatal lánynak felöltésekor mindig magyarázkodnia kellett az új kötényen megjelenő idegen név miatt. Az eset olyan mély nyomot hagyott benne, hogy nyolcvanévesen is fontosnak tartotta elmesélni.

Az egyházi ünnepek voltak az udvarlást kísérő ajándékok kicserélésének is a legfontosabb alkalmak. Ünnepekre a lányok pántlikát, kendőt, kötényt, anyagféléket, ezüstgyűrűt kaptak kedvesüktől. Az ajándékozás kölcsönösségére ebben a közösségben is nagyon figyeltek, a beszélge-

18–19. kép. Ugyanannak a köténynek a használata 1955-ben és 1991-ben. A második képen szereplő lány konfirmálásra kapta ajándékba a kötényt anyja gyermektelen nagynénjétől.

tések során sokszor elhangzott, hogy „én se maradtam adós, én azt viszonztam”. Az ajándékozás társadalmikötelezettség-jellegét igazolja az a gyakorlat is, hogy amennyiben megszakadt a kapcsolat, a kapott ajándékokat mindkét félnek illetl visszaszolgáltatnia. Ezek után egy következő kapcsolatban újra ajándéktárgyakként funkcionálhattak.

Férjhezmenetelekor az anyós az asszonyi státust szimbolizáló főköttővel, az ezt kiegészítő gyöngyös homlokcsipkével, illetve egy vagy több teljes rend viselettel ajándékozza meg menyét. Hivatalos szertartással meg nem erősített, csupán a kontyolási rítussal szentesített kapcsolat esetében ezeknek a ruhadaraboknak különös jelentőségük van, hiszen mind az új státus, mind pedig az új családi kötelék mindenki számára látható, érthető jelképei. Az ajándékozott viseletek közszemlére állítása esküvő előtt néhány nappal elsősorban reprezentációs szereppel bír (20. kép). A viseletrendek számát, anyagának minőségét a vőlegény családjának anyagi helyzete, státusa, saját lánygyermek léte vagy hiánya határozta meg. A rangos családból származó anyóstól több, értékesebb ruhadarabra számíthatott a menyasszony, feltéve, ha a vőlegénynek nem volt lánytestvére, hiszen ilyenkor az értékes, szép darabokat mindig a lány kapta. Esküvő alkalmával a vőlegény nagyanja is ajándékoz saját korának megfelelő, gyászos ruháiból egy rendet a menyasszonynak.

Az 1970-es évekig a menyasszony egy-három rend öltözetet kapott, a későbbiekben a fiús anyák egymással versengve öt-hat rend ruhát is ajándékoztak. Két vagy több fiútestvér feleségei között a családi múltat dokumentáló, többgenerációs ruhadarabokat lehetőleg egyenlően osztják el. A válogatásnál fontos szempontként merül fel, ha közösek a felmenők, s így egy-egy ruhadarab valamelyik meny családjából került az anyós családjához. Ilyenkor a „vissza az X családhoz” szempont érvényesül. A továbbiakban az anya-lány kapcsolatra jellemző, folyamatos átadási rítus az anyósra nézve nem kötelező.

A nagycsalád presztízisének az anyagi érdekek fölé helyezése tükröződik a ruhadarabok eladási/megvásárlási aktusában is. Az előzőekben már szó esett róla, hogy a lányos anyák mindent megtesznek annak érdekében, hogy értékesebb ruhadarabjaikat megőrizték lányaik számára. Hacsak nem égető szükség diktálja, a fiús anyák sem szívesen adják el azokat, vagy ha mégis megválnak tőlük, akkor elsőként a nagycsalád potenciális ruhavásárlóit keresik meg az ajánlat-tal. A családi kapcsolatok minőségének, a vásárban részt vevő felek anyagi lehetőségeinek függvényében a ruhadarab piaci árán vagy ár alatt egyaránt gazdát cserélhet. Számos példa van arra is, hogy – ha lehetőségük van rá – a megkeresett rokonok akkor is megveszik a nagylánynak a felajánlott értékes, többgenerációs darabot, ha nincs feltétlenül szükség rá, hogy „ne menjen ki a családból, ne kerüljön idegenhez”. A vásárlásnak a közösség felé többféle üzenete van. Ébren tartja a közösség tagjaiban a család ruházatkodási múltjával kapcsolatos emlékeket, hirdeti, hogy az a családi reprezentációnak még mindig fontos elemét jelenti, illetve arra is alkalmas, hogy a család közvetíteni kívánt vagy valós anyagi jólétét reprezentálja.

Mivel a nagycsalád nőtagjai többnyire már életükben megválnak ruhakészletük jelentős részétől, hagyatékként általában csak az idős korban viselt néhány, kevésbé értékes rend marad. Ezek fölött általában az illetővel egy háztartásban élő vagy őt *elgondozó* családtag rendelkezik: eloszthatja e darabokat a család nőtagjai között, vagy megtarthatja magának. Az is gyakori, hogy az elhunyt még életében dönt ruhaneműi sorsa felől, egy-egy kisebb darabbal megemlékezve a távolabbi rokonokról is.

A férjhezmenetel előtt kapott ruhatár minőségi és mennyiségi összetevőinek alakulását egyaránt befolyásolja a család aktuális és korábbi anyagi helyzete, státusa, alkalmazott életstratégiái, ruházatkodáshoz való attitűdje, a család nőtagjainak s különösen az anyának a személyes erényei. A nagy múltra visszatekintő ruhadarabok a nagycsalád önbecsülésének forrásai. A több generáció által használt, egymás számára átadott, ajándékozott, kölcsönzött ruhadarabok az összetartozás, az egymás iránt vállalt felelősség érzését erősítik a mindenkori ruhaviselőben. A ruhák által nemcsak egyfajta genealógiai tudás körvonalazódik, de az is tudatosodik, hogy a rokoni kapcsolat nemcsak vérségi vagy affiniális kötelék, hanem ápolt, épített kapcsolatok rendszere.

»»

20. kép. Az anyós által ajándékozott ruhadarabok kiállítva a cífraszobában. Az ajándékozott darabok között frissen készült és egy-háromgenerációs darabok egyaránt megtalálhatók. 2005. aug. 17.

Tötszegi Tekla felvétele

Irodalom

AMBRUS Judit

- 2006a Magyarvista református anyakönyveinek vizsgálata. In JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 237–266. (Krizsa Könyvek, 27.)
- 2006b „Szegényes környezetben királyi gyermek – ez Vista...” Egyházi és közösségi értékrend viszonya egy kalotaszegi faluban. *Tabula*, 9. évf. 1. sz. 69–90.

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes

- 2004 Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Budapest, Akadémiai Kiadó.

COLLINS, Randall

- 2003 A státusz kultúrák termelése és a nők. In WESSELY Anna (szerk.): A kultúra szociológiája. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 160–173.

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1969 A kalotaszentkirályi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. *Néprajzi Értesítő*, LI. évf. 15–36.

FLÓRIÁN Mária

- 2001 Magyar parasztviseletek. Budapest, Planétás.

FÜLÖP Hajnalka

- 2000 Keszkenők és asszonyok a huszadik század végén. Egy tárgycsoport idővonalkozásai. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Budapest, Néprajzi Múzeum, 372–390. (Tabula könyvek, 2.)

GAZDA Klára

- 1998 A székely népviselet. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HOFER Tamás

- 1983 A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgye gyűttesek néprajzi elemzése. Népi kultúra – népi társadalom, XIII. évf. 39–64.

JANKÓ János

- 1892 Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Budapest, Athenaeum.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 2002 Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (szerk.): „Jelbeszéd az életünk” 2. Budapest, Osiris, 124–156.

KATONA Edit

- 2009 Feliratos tárgyak/Objects with inscriptions. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 14.)

OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke L.

- 2004 „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (vál. és szerk.): Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény. Budapest, Néprajzi Múzeum, 28–39. (MaDok-füzetek, 2.)

ROGAN, Bjarne

- 2004 Tárgyak és történeteik – valamint egyéb tulajdonok. Megjegyzések a birtoklás nyilvános és személyes aspektusairól idősök körében végzett felmérés alapján. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (vál. és szerk.): Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény. Budapest, Néprajzi Múzeum, 57–67. (MaDok-füzetek, 2.)

TÖTSZEGI Tekla

- 2003 A mérai kötény. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. (Krizsa Könyvek, 18.)
- 2006 Családi emlékezet a viseletdarabok tükrében. In GAZDA Klára – TÖTSZEGI Tekla (szerk.): [A] Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 14. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 248–260.
- 2009a A mérai viselet változása a 20. században. A mérai magyar női viselet és kontextusai. Marosvásárhely, Mentor.
- 2009b Ruhatár és státusteremtés a kalotaszegi Mérán. *Korall*, 35. évf. 43–71.

VASAS Samu

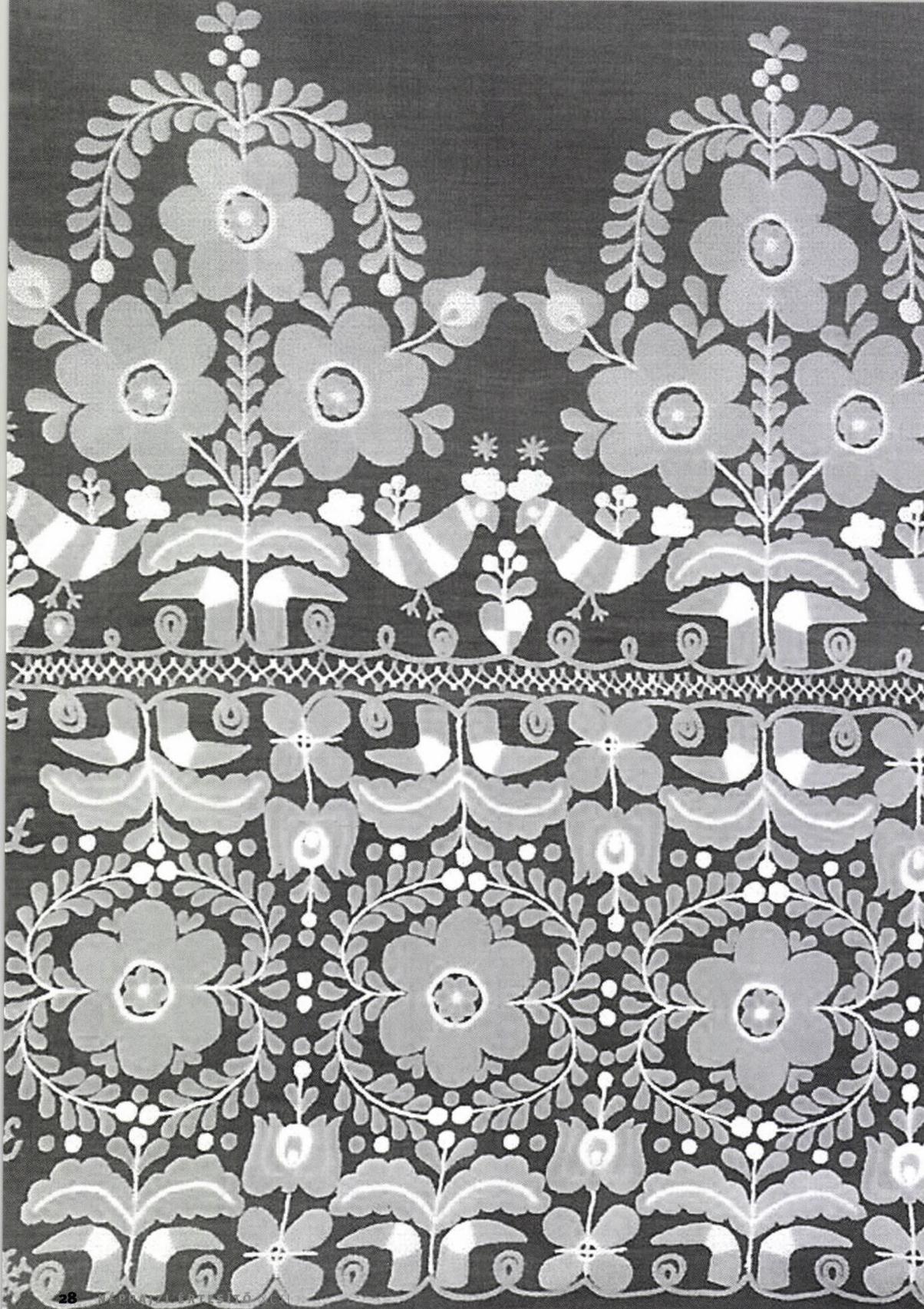
- 1979 Egyre gazdagabban, egyre kevesebben. In IMREH István (szerk.): Változó valóság. Bukarest, Kriterion, 61–72.

Mentalities, life strategies, behaviour forms in the light of the wardrobes of women in Méra

Méra, where the research was conducted, is one of the few Romanian settlements with a Hungarian population where women's dress can still be studied in an operating system. The present study examines connections between the structure of women's wardrobes and individual life strategies and mentality.

Girls put together the basis of their wardrobes at one time for a whole lifetime before confirmation; its composition may also be determined by items from their mothers, grandmothers, great grandmothers or collaterals, or received as gifts or loans from members of the extended family. At marriage the wardrobe is supplemented with items suitable for later use received as a gift from the mother-in-law, or from the mother in the frame of a continuous rite of transfer. In the course of her life she will also inherit items from female members of the extended family.

The quantitative and qualitative indicators of the wardrobe signal the status ideal to which the (extended) family and in particular its female members aspire; dressing can also represent the personal virtues of the individual. The items of clothing – both those used by several generations and the newly made pieces – are sources of self-esteem for the extended family.

A dolgok rendje

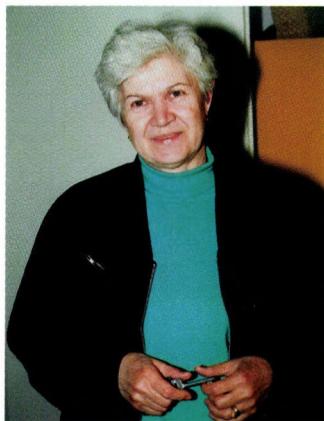
Tárgykészítés a mindennapok tükrében

A tárgykészítő ember érdekkel már nagyon régóta. Leginkább az a női tárgykészítő, akinek tevékenységét mindennapi életének keretei szabják meg, nem művész, és nem is ez a foglalkozása. A hímzés vagy a kötögetés a nyugati kultúrában évszázadokig normatív gyakorlata volt a női nemnek. Manapság ez a fajta tevékenység önként választott, hobbiként végzett, és fokozott lehetőséget nyújt a cselekvés által önmagát kifejezni képes és akaró női szubjektum kibontakozásának. Azt a folyamatot vizsgálom, amelyben a mindennapi élet cselekvő női szubjektuma a tárgykészítés identitást konstruáló gyakorlataiban megmutatkozik. Esettanulmányokban gondolkodom, remélve, hogy az egyéni cselekvések mögött megmutatkoznak a kulturális folyamatok is. Minden esettanulmánynak megvan a kulcsmotívuma, amely mentén a személyiség beilleszti tevékenységét és saját készítésű tárgyait mindennapi életébe. Jelen esettanulmányomban arra kérdeztem rá, hogy a saját készítésű tárgyak és maga a tárgykészítő tevékenység miként határozzák meg azt a folyamatot, melyben a mindennapok során az „otthon a test és a *self* materializációjává lesz, s ahogy terek és dolgok jelentéssel, értékkel és emlékezéssel telítetté válnak.” (FELSKI 2000. 24.)

Terepmunkám során folyamatosan fotózik. A terepfotó mint vizuális interpretáció általam követett értelmező lehetőségének tekintem a társadalmi-kulturális jelentésekkel sűrűn rétegzett kép elemzéséből kibomló társadalomtudományi szöveget. Ezért fotóim a szöveg részei, külön cím és kiegészítő szöveg nélkül illeszttem őket a tanulmányba. A képek egy részét 2000 tavaszán, másik részét 2006 őszen készítettem.

Gál Andrásné Zsóka az edelényi kézimunkaszakkör vezetője. A kör munkájában 1975-től vesz részt, 1987 óta ő a szakkörvezető. A nyolcvanas évek elején végezte el a négyéves szakkörvezetői tanfolyamot Miskolcon. Többször kapott munkáira, terveire díjat, 2003-ban megszerezte a népi iparművész címet. Hatvanévesen, nyugdíjasként újra iskolába kezdett járni: Békéscsabára a Békés Megyei Művelődési Központ Kézműves Szakiskola és Alapfokú Művészeti Iskola középfo-kú kézi és gépi hímző, majd tervezői tanfolyamára.

Mikor először találkoztam vele – majd tíz évvel ezelőtt –, nemrég vesztette el férjét. Kilábalóban volt a családi tragédia utáni depresszióból. Egy év kihagyás után folytatta a szakkört, és visszatért dolgozni. Akkor is, most is arról faggattam, miért fontos neki a kézimunkázás. Akkori és mostani vála-szaiban sok az ismétlődés: a tárgyak által teremtett világ, a tevékenység szépsége, a népművészet szeretete, a neveltetés, belenevelődés fontossága. Válaszainak szinte szó szerint ismétlődő fordulatai mellett és ellenére tárgyai elrendezésében és térhasználatában jelentős változások történtek. „A nyugati kultúra karakterisztikuma az individuum önmagához való reflexív viszonya. Az önreflexió gyakran narratíva formáját öltheti. A narratíva segít megragadni az időt, így az idő koncepciója minden történetmesélés gerince, beleértve az élet-történetekét is. A narratívákat szavakkal vagy tárgyakkal is megalkothatjuk.” (OTTO-PEDERSEN 1998. 82.) A tárgy- és tér-

használatával jelölt változások érzékeltetéséhez és értelmezéséhez lejegyzem kilenc évvel ezelőtti megfigyeléseimet, majd a közelmúlt folyamataira térek rá, végül a jelen sajátos fordulatával zárom az esettanulmányt.

Első találkozásunkkor Gál Andrásné Zsóka Edelényben (Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lévő, tízezer fős kisváros), egy szuterénes családi ház felső szintjén lakott. Az épület a szokásos kockaház szerkezetétől annyiban tért el, hogy a ház középtengelyét meghatározó hosszú, csőszerű folyosó olyan tágas hallá terebélyesedett, ahol egy hatalmas ebédlőasztal is kényelmesen elfért. Az egyik utcafronti szobát Zsóka használta, a másikban fia lakott feleségével. Azzal szemközt nyílt egy szoba, amelyben a közösen használt televízió volt. Lakásában pedáns rend uralkodott mindenhol. A szobák berendezése ismétlődő: szekrénysor, sarok-ülőgarnitúra. Ez alól kivétel a fiatalok szobája, ahol az ülőgarnitúra helyett franciaágy volt. A tárgyak, bútorok térbeli elhe-

lyezése a raszterháló derékszögeit, párhuzamait követte. A mértékkel jelen lévő hímzések a reprezentáció és használhatóság sajátos keverékeként keresték helyüket a lakásban. A párna a derekunk mögé került, ha leültünk, a terítő az asztalt védte. Puszta díszként a falakon ritkásan elhelyezett festmények, egyéb dísz tárgyak voltak.

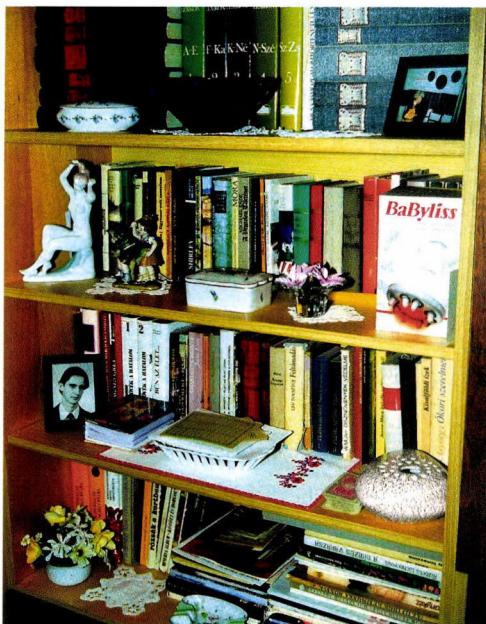
„Jólesik rájuk nézni, más lesz a sok kézimunkától a lakás, van egy arculata. Nem az üzletben kapható, sorozatban gyártott terítőkkal vesz körül engem az itthoni világ, hanem azokkal a darabokkal, amiket szeretek, amiket szívvel-lélekkel csináltam.”

Zsóka értelmezésében tárgyai valamiféle csendes ellenvilágot képeztek körülötte. A saját készítésű tárgy a tárgyak asszimilációjának intenzív lehetősége. Daniel Miller *Az ember készített tárgyak és dolgok jelentése* című tanulmányában Simmelre utalva arról ír: „A modern ember egyik legnagyobb problémája, hogy folyton olyan tárgyakkal kényszerül szembesülni, amelyeket nem tud asszimilálni. Ugyanakkor folyton ezen az asszimiláción dolgozunk. A mesterséges tárgyak ugyanis valamilyen kész, konkrét formában jelennek meg, ám az emberi társadalmak mindig is arra törekedtek, hogy a készítés, átalakítás, használat és jeletéstudajdonítás révén önmaguk részévé tegyék és önnön képükre formálják őket.” (MILLER 1995. 399.) A saját készítésű tárgy megsokszorozza a Miller által megjelölt ember készített tárgyak asszimilációs lehetőségeit: a készítés aktuasa során a saját test élményként megélt mozdulatait és a saját idővel való gazdálkodás stratégiái közvetlenül integrálódnak a tárgyba.

„Megpótoltam az éjszakával a nappalt, annyira szerettem, és annyira szeretem a mai napig is csinálni. Bizony volt, hogy este tízkor, mikor már elcsendesedett a család, akkor kezdtem hozzá

rajzolni. Tudtam, akkor már nem zavarnak. Mikor a szakkörvezetőre jártam, és készültem a vizsgára, akkor bizony éjszaka is varrtam. Soha nem volt üresen a fotelem, mindig ott volt egy kis kosárban valami, hogy a kezem ügyében legyen, mikor a tv-t néztem, vagyis inkább csak hallgattam. A házimunkát soha nem lehetett befejezni, azt csak abba lehetett hagyni. A férjem oly sokszor mondta nekem, most is itt cseng a fülemben a hangja: »Édes Zsóka, pihenj már meg!« De nekem ez a pihenés! És annyi mindenem átsegített engem. Az öröm meghatványozódott, ha olyan jó időszakunk volt: hozzáfogtam, akkor az valahogy úgy kivirult, a bánat vagy a baj, ha elkezdtem csinálni, a felére apadt. Elfelejtődött a fele biztos, és olyan szépen átmentem dolgokon.”

„A saját mozgás eredményeképpen rendeződő tárgyi valóság, mint külső viselkedési minta egy interiorizációs folyamaton keresztül belső elrendező erővé válik.” (MÉREI 1979. 74.) Az ornamentikát kivarró személyiség feloldódik a mozdulatok ritmusában, azonosul az ornamentika rendjével.

Az első fotón a Zsóka által használt szoba részlete, a szekrény sor egy polceleme szerepel. Mintagyűjteményének kézimunkakönyvei sorjáznak rajta, egy társaságban néhány személyes tárggyal: a családi fényképalbum, fia, unokája fotója, az első szakkörön kézimunkázott terítője, férje kertészeti könyvei, a családi kártyapakli, iratok és a hajszárító doboza egymás mellett szépen elrendezve. A lakótérnek ez volt a legszemélyesebb, az individuumsot közelebről megmutató részlete. A tér minden más pontján tökéletes rend és elrendezettség uralkodott. Zsóka szobájának egyetlen renitens darabja kis kosárkában odakészített hímzése volt, hogy bármikor keze ügyében legyen, ha leül kézimunkázni. Azt mondogatta, örömét, bánatát is belehímzi munkáiba. Utána megkönnyebbül a lelke. Míg kicsik voltak a gyerekei, akkor is úgy igyekezett a munkájával, hogy leülhessen kézimunkázni, számára mindig is ez jelentette a pihenést. Tárgyaihoz való kötődése többek között éppen ezért nagyon erős. Több évvel ezelőtt, Göncz Árpád edelényi látogatásakor történt meg vele:

„Nem tudom, hogy nem gondolkodtak előre, de hirtelen kitalálták a polgármesteri hivatalban, hogy ajándékot kellene adniuk Göncz Árpádnak. Jöttem haza a munkából, kétségbeesetten fogadtam a lányom. Itt járt a polgármester, kipakoltatta velem a szekrényt, és elvitt egy nagyírással hímzett abroszt. Annyit fizetnek érte, amennyit csak kérek. Így került a falu meg az én ajándékom Göncz Árpádhoz. De sajnáltam! Nem tudom, ha itthon lettem volna?... Aztán mondtam a lányomnak, nincs semmi baj, amíg élünk, mindent meg lehet újra csinálni. De még nem került rá sor.”

A fiatalok hálószobájának falán fia alkotásai láthatók. A fekete ládikán menyednégyanyai örökségének egy szerény, de megbecsült darabja van. A másik képen lévő, gömöri szőttesről ártírt

keresztzemes terítőt a fiatalok komódjára Zsóka készítette. A 2000-es évszám négy számjegye a minta négy sarkán van – helykitöltő elemként. (A fotón ebből a kettes látszik.) Bár a kompozíció maga is megkívánja azt a kis zárófoltot, a szignó és/vagy évszám Zsóka minden komolyabb munkáján megjelent, és megjelenik azóta is.

„Alkotsz, létrehozol egy olyan dolgot, ami esetleg megmarad. Pláne, ha ilyen a család, hogy tudja értékelni. Örömet szerzek magamnak, meg gyönyörűséget a szűkebb vagy tágabb környezetemnek vagy annak, akinek éppen számom. Eladásra soha nem tudnék kézimunkát készíteni, de akit nagyon szeretek, meg tudom, hogy ő is szereti, annak szívesen. Hogyha látom azt, hogy tetszik, meg szép... meg ahova éppen teszem, ott harmonikus, akkor szépség vesz körül, ahol használom. Vannak olyan dolgok, amik az embert arra készítetik, hogy nagyon-nagyon tisztelje, nagyon-nagyon szeresse ezt. Ha végiggondoljuk, hogy valamikor azok a szegény emberek mit összedolgoztak azért, hogy egy darab vásznak legyen! Elültették a kertet, még abból szál lett, aztán azt feldolgozták, aprólékosan meg is csinálták! Az ember csak ámul, hogy tudták gyertya mellett kivarni! Hát ez csak arra készíteti az embert, hogy tiszta szívből szeresse meg tisztelje ezt az egyszerű népművészetet.”

Már akkoriban sem annyira saját magának, mint inkább a gyerekei számára készített kézimunkákat, az ő szavaival: családja megrendeléseit elégítette ki. Azt viszont dupla örömmel tette, mert értéke és becsülete volt hímezéseinek. Tudomásom van, de fotóm nincs egy falvédőről, amelyik akkor készült, mialatt a férje haldoklott. A lányáék számára hímezte, kék-fekete színekkel. Az alapanyag saját szálával van kivarrva rajta az évszám, a monogram és egy Bibliából vett üzenet a szeretetről. Avatlatlan szemek számára felfedezhetetlen, csak lánya szokta vasalás közben észrevenni. A tárgyak szimbolikus potenciáljának egyik lehetősége a tárgyak jelentése és időbelisége közötti viszony. „Az időbeliség mindig a tárgyak velejárója, amennyiben mindig eltelt valamennyi idő készítésüktől számítva addig az időpontig, amelyben szemléljük őket. Míg azonban ez az időbeliség olykor semmilyen következménnyel nem jár, máskor – például egy családi ereklye esetében – éppen ez ruházza fel jelentéssel a tárgyat.” (MILLER 1995. 412.) Zsóka tárgyain a szignó és az évszám a szimbolikus potenciál felerősítése, a kézimunkák a családi ereklye státusára aspirálnak.

A lakás távoli része, a szuterén egyik helyisége volt fiával közös műhelye. Fia a tanárképző főiskola rajz és vizuális kommunikáció szakán végzett. Főiskolásként szőtt, ottjártamkor éppen kosárfonó-tanfolyamot végzett. Az Iparművészeti Főiskola környezetkultúra szakára készült jelentkezni. A képen a jobb oldali falon lógó tükörkeretet ő újította fel. A mintatervező-drukkoló asztalon szárad lealapozott vászna, a háttérben egy térkonstrukciója látható. A falakon bekeregetezett gyerekrajzok, családi képek, az individualizálódó, személyes jelenléttel feltöltött tér a családi összetartozás, a generációk közötti folytonosság szimbolikus tere.

„Szíhalmon, ahova kicsi koromban apámat jegyzőként helyezték, volt egy szomszéd néni, bedolgozott a Matyóházba. Három-négy éveske lehettem, faluhelyen oda mentem, ahova akartam, és én mindig ott telepedtem le nála. Azokat a picli selyemfonalakat, amiket ő már nem tudott bedolgozni, nekem adta. Az volt a kincsem, beraktam egy gyufásdobozba, úgy őrizgettem. Amikor már kicsit nagyobb voltam, kaptam tőle tűt, cérnát, rongyocskát, és megpróbáltam öltögetni. És akkor ez úgy belém nőtt, mint ahogy régen belenőtt a gyerek a paraszti élet minden csínjába-bínjába. Ez történt a gyerekeimmel is. A lányom, ha látott engem szőni, beült ő is, ha kötöttem, csinálta ő is. A fiam nyolc hónapos volt, mikor először mentem el a szakkörbe. Babakocsiban tolvá vittem őt is magammal. Kétévesen adtam tűt először a kezébe. Tizenkét éves volt, mikor díjat nyertünk az *Abauji virágok* pályázaton.”

Az idő ciklikus koncepciója jelenik itt meg, amikor az egyéni életút a generációk és rokonság egy nagyobb láncszemeként tételeződik. A tevékenység szeretetének átadása és az ajándékok fejezik ki és egyben teremtik meg a családi viszonylatok folyamatosságát. Zsóka az, akinek személyén keresztül megteremtődik a kapcsolat a múlt és a jövő között.

A szakkörvezetői tanfolyam vizsgadarabjai vannak a képeken. Mindegyik munkán tömörök, rendezettek, szimmetrikusak a minták. Még leterítésükben is harmóniára törekedett készítőjük. Mesélte, hogy a tanfolyam végén be kellett mutatnia a kihímzett vizsgadarabokat. Megcsinálta mindegyiket szépen, de a furtaival sehogy sem boldogult, nem bírta befejezni. Borbély Jolán volt a vizsgáztató.

„Nézi, nézi: Ezt te csináltad? Szemlesütve bár, de azt mondtam, igen. Valahogy nem találtam meg benne azt a szép rendet. Számomra egy kicsit olyan kusza volt. Nem az a megszokott szép harmónia, mint a többiben. Nem volt ritmusa, ami összefogta volna az egészet, csak szétduíltság. Nem is tudtam szépen csinálni. Egyszerű lapos öltések, de nem tudtam kidolgozni. Mint ahogy itt ez a kis mesterke az egész tulipánsornak ad egy alapot, és összefogja az egészet. Az nem: a sarokban egy nagyobb csokor, mellette egy kisebb, összevissza... A kezed alatt nő ki, ott születik meg az a dolog, alkotás, használati tárgy. Szépséggel körülvenni magunkat. Nem mindegy, milyen környezetben élünk, miket csinálunk. Ha már benne van az emberben ez a készség, hogy szereti csinálni, nem mindegy, hogy mit csinál.”

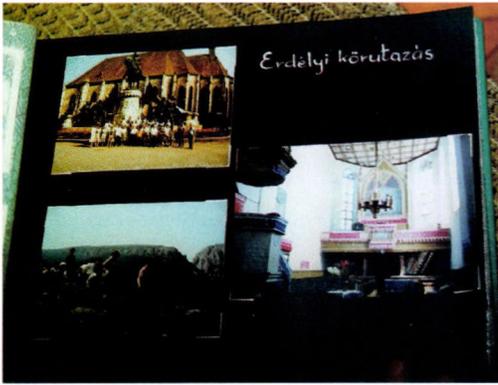
Zsóka rend iránti vágya áthatja környezetét, személyiségét. Halk szavú, csendes beszélgetéseink során, ahogy megmutatta dolgait, mozdulatai finomak, fegyelmezettek voltak. Egyetlenegyszer láttam olyat, hogy erőteljesebb gesztusokkal kísérte szavait, mikor a mintagyűjteményét mutatta. Haragosan magyarázta, mennyire nem szereti így ömlesztve tárolni papírjait. Ha lenne

rá helye, szíve szerint csinálna annyi rekeszt, ahány tájegység van, hogy csak oda kellene nyúlni és kivenni. Böhringer az ornamentika kapcsán írja a következőket: „Az emberi *rend-érzék* fiziológiailag megalapozottnak tűnik, fontos segédlet annak érdekében, hogy ne kelljen állandóan készen állni a váratlanra. Ám ez a praktikumnál és az okszerűnél jóval messzebb vezet. Az alaklélektan művelői arra mutattak rá, hogy önérdék nélkül, magának a dolognak a vonzásában hajlunk arra, hogy valamit rendbe tegyünk, hogy zavarokat hárítsunk el, hogy a még el nem készültet tökéletesítsük, a rendtelenséget rendbe oldjuk fel.” (BÖHRINGER 1995. 5.) A népművészeti motívumok ornamentikájának rendszere szimbolikus szervezőelvként terült szét életvilágára, és nyújtott biztonságos, kiszámítható kereteket a mindennapokhoz, sőt az élet megpróbáltatásaihoz is. A népművészeti tárgyak úgy jelentek meg, mint egy régi világ funkcionáló és esztétikus darabjai, egy olyan – kissé idillikus – világé, ahol a mindennapok része volt, hogy az emberek elkészítették tárgyaikat maguk körül. Megtermesztették a kendert, megszőtték az anyagot, kihímezték. A motívumok összekapcsolták az embereket: a cselédlány elleste gazdájától, tájegységek keveredtek egymással.

A kézimunka szakkör tudós asszonya Zsóka. Megszerezte a szakkör működéséhez szükséges ismereteket, és birtokolja a minták forrásait. A szakköri tagok nem rendelkeznek a minták tervezéséhez szükséges ismeretekkel és mintagyűjteménnyel. Többéves szakkörvezetői tanfolyamának ideje alatt sajátította el a népi hímzések tervezésének fortélyait. Saját tervezésű mintáinak forrásai a különböző kiadott mintagyűjtemények, a szakkörvezetői tanfolyam anyaga, Malonyai Dezső ötkötetes, *A magyar nép művészete* című sorozata és az edelényi tájház számottevő textilgyűjteménye – ami hagyatékából és helyi gyűjtésből származik –, valamint a nyaranta szervezett országos szakkörvezetői tábor anyaga, ahova minden résztvevő köteles néhány saját tájegységéből származó, feldolgozott, sokszorosítható mintát vinni. Míg élt Fügedi Márta, addig a Herman Ottó Múzeum raktárába is szabad bejárása volt. Nyaranta az asszonyok igényeinek megfelelően három-négy új darabbal egészíti ki mintatárát. A helyi hagyományok ápolása csak érintőleges célja a szakköri programnak. A gömöri csomós minta kivarrása annyira aprólékos munka, hogy nem szívesen vállalkoznak rá. De a tájház szötteiseiből átvitt keresztszemek már vállalható munkát jelentenek. A szakkörnek saját gyűjtésből származó viseleti gyűjteménye van. Követik a kalendáriumban a népszokásokat, Fügedi Márta előadásaiból tanultak a motívumok jelentésértékéről, ismerik az egyes tájegységek stílusjegyeit, öltéstechnikáit, eljárnak más csoportok kiállításaira.

„Az tartott bennünket össze egymással, hogy mélységesen szeretjük, amit csinálunk. A mi kis közösségünk olyan rokonsághoz hasonló, mint egy család. Ha valakinek öröme van, megosztjuk egymással, a bánatot is. Évente megyünk közös kirándulásra, betegségben meglátogatjuk egymást. Ha meghal valaki közülünk, mert sajnos volt már ilyen többször is, az természetes, hogy a család után ott vagyunk legközelebb. Már ha valaki két-három hétig nem jön el, mert beteg, már nagyon hiányzik, meg mi is neki. Meg tudjuk egymás munkáit különböztetni, mindenkinek rajta van a keze nyoma.”

A szakkör ünnepi életének jelenetei a fotóalbumból: kiállítás és kirándulás. A főbb eseményeket bemutató naplót Zsóka vezeti, ő is vigyáz rá. A szakkör munkáiból négy-öt évente rendeznek kiállítást, annyi idő kell egy új kollekció kikézimunkázásához. Egyiken-másikon addigra már látszik a használat nyoma. A kiállítás képein a kézimunkák mellett galgai, palóc, mezősegi, torockói, kalotaszegi feliratok olvashatók. A fehér és a piros a fotókon szereplő kézimunkák domináns színe, ami egységes, monokróm világot sugall. A szakköri hölgyek nagy találmánya a fehér alapon fehér hímzés, ami korlátlanul mosható, soha nem veszti el színét. A jobb alsó képen a kiállítás-megnyitót követő ünnepi vacsora jelenete látható. A férfiak között ott van a férje is. A kirándulás képei között is megjelenik a kézimunka egy hímzéssel dúsan díszített templombelsőről készített fotón. A szakkör épp akkor kapott harminc méter templomi hímzésre megrendelést a tomori református gyülekezet egyik adományozni szándékozó, Edelényből elszármazott tagjától. A család koncepciója kivetült a szakkörre is. A régi világ képzete, a rokonság, a nagycsalád, a közösség egykor meghatározó szerepe összetartó erőként van jelen a szakkör tagjai között.

A tíz évvel ezelőtti történetben egy viszonylag zárt, szokásosságra épülő világ mutatkozott meg, amelyben a tárgyak kettős szerepe kitapintható volt: „Ahogy elrendezzük a tárgyakat magunk körül, egyúttal azok is elrendezik az életünket. A tárgyokban az élet rendje ölt testet.” (OTTO-PEDERSEN 1998. 80.) A tárgyakhoz való viszony az idő múlásával más árnyalatot kapott. A következő rész a közelmúlt folyamatait mutatja be.

Azóta, hogy 2001-ben találkoztunk, több változás történt életében. Nyugdíjas lett, s végre kedves időtöltésének szentelheti idejét. Gerincproblémái miatt leköltözött a ház szuterénjába, a fiataloké lett az egész felső emelet. A körülmények alakulása térhasználatában, térhez való viszonyában jelentős változást hozott. A személyes tér kitágult, és individuálisabb lett. Feltöltődött a személyesség apró szabálytalanságaival. Textilekkel bélelt lett a lakószoba, a falakon a festményeket az élettörténet képei váltották le: családi fotók, bekeretezett gyerekrajzok, szakrális szimbólumok. Az egykori műhely képei maradtak a helyükön, és kiegészültek hasonló emlékképek-

kel, de a felső lakás festményei nem kerültek le. A polcokon is fellazult a merev rend, emlék- és használati tárgyak, valamint a kézimunkázás anyagai, szakkönyvei foglalták el a hozzáférhetőség helyeit. Az előző lakás raszterhálót idéző rendje, reprezentativitása feloldódott a kedves tevékenység szolgálatában.

Az eddigi kis kosár, amely arra volt hivatott, hogy keze ügyében tartsa az aktuális kézimunkáját, egy egész sarokká terebélyesedett – kényelmes, állandó fotellé –, körbevéve mindenféle hasznos kellékkel. A férje halála utáni depressziójával egy időben volt egy gerincoperációja is. Sokáig nem bírt ülni, kézimunkázni sem tudott. Akkor úgy érezte, hogy ha már ezt sem csinálhatja, akkor minek éljen. Egy év kellett a műtét után, hogy a megfelelő testtartást a kézimunkázáshoz kitalálja. Aztán hamar rendbe jött, elhagyhatta a depresszió miatt szedett gyógyszereket is. A kézimunkázás ebből is kiségitette. Kicsit féloldalvást ül, derekát megtámasztja egy párnácskával, így nem kell a kézimunka fölé görnyednie. Tályán, mikor egy másik kézimunka szakkönyvél járt társaival látogatóban, látta meg egy erdélyi származású asszonytól a meggyitós lámpát, és rácsodálkozott hasznosságára. Az asszony neki adta, mondván, majd kerít ő magának másikat. Azóta a legapróbb öltésekkel is boldogul.

Megvalósult régi álma: a saját műhely és a tájegységek szerint mappába rendezett mintagyűjtemény. A műhely az utcáfronti lakószoba melletti, legvilágosabb helyiség lett, mivel annak van udvarra nyíló ajtaja, amelyen keresztül kényelmesen lehet szellőztetni a drukkolás acetonszaga után. Egyik sarokban van az íróasztal a tervezéshez, másik sarokban a mintagyűjtemény és munkafelület a drukkoláshoz.

A műhely többi része leginkább a raktározást szolgálja. Szerinte a lakásban fel-felbukkannak zacskók, dobozok, göngyölegek, kosarak és a raktározás egyéb kis lehetőségei. Sokszor Zsóka maga sem tudja, ha keres egy fonalat, vásznat, hol is találhatja meg. Merev, raszterhálószerű rend iránti vágya sokat oldódott. A tárgyak elrendezettsége a tevékenység végezhetőségének függvényévé vált. Ahogy egyre komplexebb lett tevékenysége (lásd a későbbiekben), úgy alakult át a rendképzete. „Csak a rend és rendtelenség összevisszaságára tekintettel sikerülhet az, mondják az alaklélektan művelői, hogy a rendtelenség ne legyen kirekesztve a rendből, hanem hogy az egész észlelési mező átstrukturálása révén helyet kapjon benne. Így egyszerűbbé válik, mivel a zavarok feloldódtak. Egyszermind belső komplexitása is növekszik, mivel a feloldott zavarok mint struktúrák integrálódnak az immár összetettebb rendbe.” (BÖHRINGER 1995. 6.)

Sajátos módon ahogy Zsóka személyes tere feltöltődött kedves tevékenysége kellékeivel, úgy ürültek ki belőle a kézimunkák. Ottjártamkor a dohányzóasztal régi szentistváni terítőjén és a konyha karos lócájának néhány elnyútt párnáján kívül nem is volt más kézimunka látható. Az ablak kísérőfüggönye egy kiállításon volt éppen. Zsóka szobájának továbbra is jelentős mennyiségű párnája között sem volt egyetlen hímzés sem. Az élettér a tevékenység köre szerveződött, és közben eltűntek annak reliktumai.

„A lakás az emberi lényeghez tartozik, nem azért lakunk, mert véletlenül vagy racionális megfontolásokból olyan ötletünk támad, hogy lakásokat építsünk, hanem mert esszenciális szükségünk van a nyilvánostól való elkülönülésre, a saját antropológiai tér kialakítására.” (ZUTT 1986. 317.) A saját antropológiai tér kialakításának kétféle módja nyilvánul meg a két lakás kialakításának koncepciójában: amíg Zsóka férjével az emeleten lakott, addig kézimunkáit egy olyan térben helyezte el, amely sokkal inkább a társadalmi tér és életmód konvencióinak felelt meg. Belehelyezte őket a térbe, ami által elfoglalt valamit abból saját maga számára. A felhasználhatóság, a funkcionalitás és az ellenvilág képzetei igazolták a tárgyak által való térfoglalást. A tárgyak formai viszonyai a személyiség kifejeződéseként lehetőségeivé váltak. Miután leköltözött a szuterénbe, átalakult a tárgyak és a lakóter viszonya. Az adott lehetőségek között elsősorban a tevékenység végzésének, valamint az ahhoz kapcsolódó raktározásnak és tárolásnak a kényelmes, célszerű igényei érvényesülnek. A tárgyak átadták helyüket készítésük körülményeinek. S ezzel tulajdonképpen meg is ritkultak a lakás nyilvános részében. „A tárgyak felkínálják annak lehetőségét, hogy jobban megérthessük azt a szubjektivitást, amellyel az emberek az életükről beszélnek. Ugyanis a tárgyak az élettörténeti narratíva azon részei, amelyeket nem kell verbalizálni, de a virtualitásuk által mégiscsak funkcionálnak.” (OTTO-PEDERSEN 1998. 85.)

A tárgyak, kézimunkák a fiatalok lakásába vándoroltak át, vagyis inkább ott maradtak, Zsóka nem vitte magával őket a szuterénba. Használatukban sajátos átalakulás történt: míg Zsóka funkcionáló használati tárgyakként emlegette őket, addig a fiataloknál a tiszta reprezentáció és dekorativitás használatlanságába kerültek. A fiatalok Zsóka konyhájába járnak le főzni, az új konyha karos lócáján soha senki nem ül, mint ahogy a gömöri csomós mintával kihímzett terítő mellett is csak ritkán. Zsóka kézimunkáit a családi emlékezet tárgyi kellékeiként gyermekei lakásába koncentrálja, erősítve ezzel a családi struktúra, rend, folytonosság képzetét. „Az individuuum egy sajátos úton kurátorrá válik, aki megtartja a tárgyat egy rövid időre, hogy aztán az elvárásoknak megfelelően továbbadja azt.” (OTTO-PEDERSEN 1998. 91.) A családi folytonosságot és kurátor szerepét hangsúlyozza legkedvesebb munkájának kiválasztásával:

„Nagymamámnak volt egy elfoszlott vászna, alig lehetett a mintára következtetni. Azt dolgoztam fel keresztzemesnek. Nagymamám darabja volt, egy kicsit átmentettem, ha nem is pontosan úgy. Nem is tudom, milyen volt: felvidéki? Perkupán lakott a nagymamám. Torna vármegei motívumokban vannak kis madarak meg életfák. Próbáltam ezekből kikövetkeztetni. Bár a keresztzemesnél nem lehet kategorikusan kijelenteni, sok helyen előfordulnak ezek a minták. A vetülék és a láncfonal köti a mintát: csillagok, szögletes madárkák.”

Életének fontos része lett a békéscsabai kézműves-szakiskola képzése. Szeret oda járni. Pedig gyakori gerinc- és szemproblémái miatt a nagy távolság és a hosszú vonatút gyakran leküzdhetetlen akadállynak tűnik. Annak idején a miskolci szakkörvezetői tanfolyamon leginkább a borsodi régió mintakincsével foglalkoztak. A különböző tájegységek mintáin nem mentek végig ilyen szisztematikusan. Itt országos hírű tanáruk van, nem félt semmit. Kérdésemre, nem zavarja-e, hogy nem a saját tervezésű darabjait kézimunkázza, azt válaszolta:

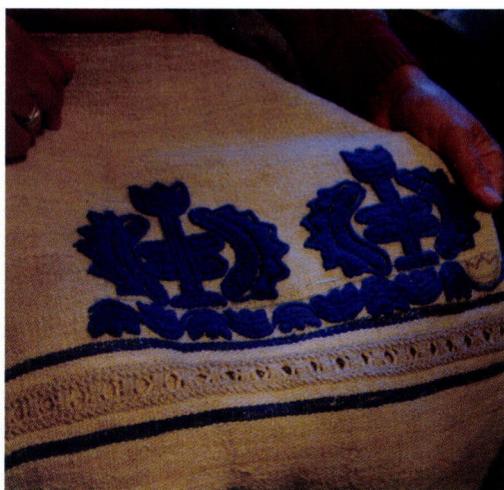
„Én sem voltam soha az a típus, hogy féltsek valamit, ami az én tervezésem. Sőt, ha valamit már bezsűríttek, annál szívesebben adtam, mert biztos voltam benne, hogy jó dolgot adok közre. Persze talákoztam már olyan szakkörvezetővel életemben, aki úgy féltette, hogy meg sem mutatta. Technikai dolgokat, öltéseket, bármit szívesen megmutatok. Örülök neki, ha látom, az a másik ember ugyanolyan szépet tud csinálni. Nem szabad félni ezeket a dolgokat, annál jobb, minél többen tudják csinálni, minél többen használják. Néhány öltés olyan egyszerű, de el sem tudod képzelni, hogy van. Ha eljutsz egy szintre, akkor tudod meg, milyen keveset tudsz. Két-három élet is kevés lenne. Olyan színes a magyar népművészet, van miből válogatni. Mehettem volna én már tervezésre, mert népi iparművészeknek nem kell már ezt a szakaszt végigcsinálni, de olyan sok minden van, ami számomra is új. Hát akkor miért ne csinálnám? Majd lehet, aztán elmegyek a tervezésre. Olyan jók azok az emberek, olyan jó velük lenni.”

Az, hogy lakásából kiürültek a kézimunkák, azért is érdekes, mert az iskolában egymás után készíti a mintadarabokat, közöttük párnákat is. Kérdésemre, mi lesz a sorsa az iskolai mintadaraboknak, ezt válaszolta:

„Két kislányunokám van, majd kiválasztják, hogy melyik darab kié lesz. Jó, akkor tudjad, melyik a tiéd! Mikor nekem már nem lesz rá szükségem, vagy nem kérik tőlem.”

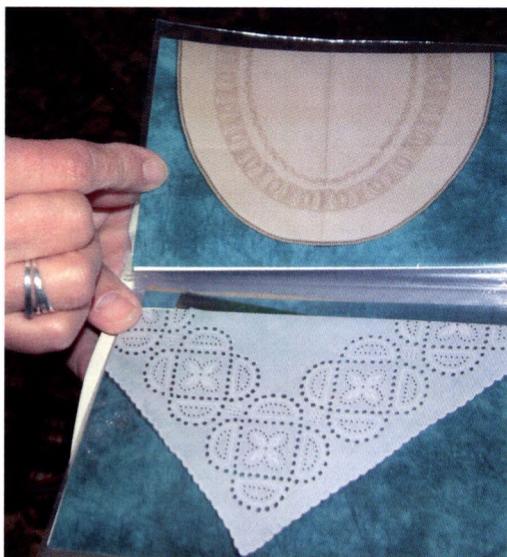

Az utóbbi években kiterjedté vált és sokrétűbb lett mintagyűjteménye. Vejenek antikvárium-régiségboltja van Miskolcon, nagy lelkesedéssel szállítja a régi kézimunkaujságok teljes évfolyamait: Fűrge Ujjak, Tündér Ujjak, Muskátli és más, különböző mintalapokat. A helyi könyvtár ki-selejtezett kézimunkakönyveit megkapta a szakkör, fénymásolatot is szívesen készítenek nekik bármiről. A múltkoriban kapta meg a várostól egy hagyaték részeként polgári kézimunkák – spájz-polccsík, falvédők, függönyök, monogramok – sablonjait. Ez az anyag még rendszerezésre vár. Új színfoltként jelent meg a mintagyűjtés lehetőségei között a turkáló. A múltkoriban subrikázott ujjvégek tucatjait találta, de csipketerítőre is bukkant már, a horgolt darabok meg szinte mindennapiak. A fiókban egy régiségvásáron talált csipkekészítő rámakészlet és a hozzá tartozó német nyelvű mintakönyv rejtőzik. Kisilabizálásra vár még, hogyan kell használni.

A képen látható, még egyszerű szakköri tagként készített mezősegi falvédője az egyetlen darabja, amelyet nem zsúriztek be. Nem elég tömör a mintája. Ráadásul épp a zsúriztetés előtt derült ki, hogy belerágott a moly, ami csak mosás után látszott meg. Aztán később a fonál is kiszőrösödött. Így ez lett a gyűjtemény egyetlen használaton kívüli, tartalék vásznak között kallódó darabja. Lányáék azt tervezik, hogy kiviszik a hétvégi házukba. A zsákvászonra elkezdett kék hímzést már évekkel ezelőtti beszélgetésünkkor is ilyen állapotában láttam, azóta befejezetlen maradt. Nem volt megelégedve a fonallal, műszálasnak találta. Vasalásnál szétlapulna a hímzés, nem lenne benne semmi élet, elsimulna, mintha festve lenne rá. A színe sem szép kék. Gondolkodott, esetleg vékony zsineggel, spárgával hímezné, de talált egy szép, természetes kék gyapjúfonalat, két szállal épp jó lesz. Visszabontja majd a mintát, és kihímzi megint. Rákérdeztem, hogy a Göncz Árpádnak elajándékozott abroszt sikerült-e elkészítenie újra, ahogy annak idején tervezte.

„Nem, de lehet, már nem pont azt hímezném, az ember alakul, érik az idők során. Van, ami jobban tetszik, egy másikat már jobban el tudnék képzelni. Mostani szemmel már kicsit hígnak érezném. A kalotaszegire az jellemző, hogy folthatása van. De akkor nagyon-nagyon sajnáltam, és odáig voltam.”

A fotóalbumban a népi iparművész címért való pályázati anyagának egy része látható. Az ovális terítőt az ő tervei alapján készítette egyik szakköröse. Alakja miatt tartott tőle, nem fogják bezsűrizni, hiszen az ovális forma nem jellemző a magyar népművészetre. A zsűri úgy ítélte meg, hogy ez még belefér a népművészetnek a kor igényeihez alakításába. Szalvétakendőket nem gyárthatnak, nem lenne funkciója. Amit a mostani környezetünkbe be lehet illeszteni, olyat kell készíteni. A csipkeverés az egyik olyan dolog, amit szeretne még megtanulni. Épp csak annyira, hogy egy szép szélcsipkét a kézimunkáihoz meg tudjon csinálni. A kis terítőt már ő készítette. A békéscsabai iskola miatt erre most nincs lehetősége, mint ahogy a foltvarrás is csupán a tervei között szerepel.

Az iskolában tanultak megjelenni a szakkör hímzései között. A kislány által hímzett kalocsai terítő egy iskolai mintadarab pontos mása. A kislány egyébként a nagymamájával jár, mint ahogy annak idején ő is vitte magával a gyerekeit. Egy gyerek kezébe még nem lehet nagy darabot adni, elfoghatja a türelme. De a színes, vidám kis virágokkal szívesen eldolgozgat.

„A gyerek, ha kicsi korban gyakran találkozik a népművészettel, és fogékony rá, akkor lehet megfogni igazán. Most már odahaza az anyukák nem kézimunkáznak, meg népművészettel sem igazán találkozik a gyerek. Valamilyen szinten csinálják az iskolában, de nem biztos, hogy jól csinálják. Találkoztam már olyan iskolai munkával!... Egyből egy olyan hatalmas munka, és még nem is csinálták jól. Már a tanító néninek sem tanították meg rendesen. De ha már kisgyerekeket is be akar avatni valamibe, akkor vegye a fáradságot, és nézzen utána, hogy az a kisgyerek akkor már jót kapjon!”

A szakkör tagjai javarészt Zsókával egyidős, nyugdíjas korú asszonyok. F fiatalok is felbukkannak közöttük, de aztán valahogy nem tudnak megmaradni: férjhez mennek, elkerülnek más városba, felvételiznek egyetemre, főiskolára. Gyerekek is akadnak, mint a már bemutatott képen szereplő kislány, aki a nagymamájával jár, de mire felnőnek, valahogy elmaradnak. Zsóka nagy bánata, hogy nincs, akinek átadhatná szakkörvezetői tapasztalatait, mint ahogy annak idején az ő szakkörvezetője tette vele. Ha volna egy fiatal teremtés, aki esetleg elvégezné azt az iskolát, amit most ő!... Volt egy kislány, aki 18-19 éves létére szívvel-lélekkel csinálta. Nem talált itt munkát, elkerült Miskolcra, nem volt lehetősége, hogy onnan visszajárjon. Meg a fiataloknak hamar akad más elfoglaltságuk. Ezt a lányán is észrevette: elkezdett dolgozni, jöttek a gyerekek, aztán abbamaradt, amit korábban csinált.

„Kár lenne ezért a szakkörért, annyi mindent csináltunk már együtt, ha kiesek, és megszakadna... Jó lenne az utánpótlás! Mikor beteg voltam, hetente hívtak az asszonyok – Zsóka hogy vagy? Mikor kezdünk már?”

A szakkörben egymás között nagyon szépen megvannak: évente kirándulnak valahova, amit általában összekötnek valamilyen műhely megtekintésével. Legutóbb a halasi csipkeverést nézték meg a helyszínen. Eljárnak más szakkörökhöz, kiállítani hívják őket. De mindenre a maguk erejéből kell előteremteni a pénzt, semmilyen támogatást nem kapnak az önkormányzattól. A mostani polgármester nem értékeli tevékenységüket. A legutóbb is, mikor meghívták a kiállításukra, nemhogy a megnyitóra nem ment el, de később sem nézte meg azt.

„Annyit ezek az asszonyok megérdemelnének, hogy ha ötévente van egy ilyen bemutatkozó kiállítás, akkor megnézzék! Mert ha a megnyitásra nem tud jönni, akkor legalább később eljön, ha már meghívást kapott. Még a kapcsolatot is elutasítja.”

Pedig a több mint harmincéves múltra visszatekintő szakkörnek a lokális tudatban jelentős tekintélye van. Az iskolások elmennek a kiállításokra az osztályfőnökökkel. Ha valami esemény van a városban, mindig hívják őket. Az Edelényi Napokon elmaradhatatlanul ott vannak a munkáikkal. Zsóka fia szervezett egy kis alkotókört-rajz szakkört. Velük szövetkezzé kinézték maguknak az egyik volt egyházi iskolát, amelyet az egyház visszaadott az önkormányzatnak, mivel nem tudja fenntartani. Szerették volna felújítani, szépen rendbe tenni. Befogadhattak volna más kézműveseket is, az ifjúsági házból a kosárfonókat, üvegfestőket. Együtt esetleg egy szerény kis ajándékboltot is tudtak volna üzemeltetni. De az önkormányzat hallani sem akart róla. A szakkör intenzívebb kilépése a város társadalmi terébe – az alkalmi megnyilatkozásokon túl – egyelőre sikertelennek tűnik.

Jacques Maquet a *Bevezetés az esztétikai antropológiába* című tanulmányában azt írja: „Az ember néhány alapvető módszerrel kapcsolja önmagát a világhoz – ezek jelennek meg az emberi létezésben is. Az egyik a tevékenység: az ember átforgatja a dolgokat, megváltoztatja környezetét, hatással van másokra, megváltoztatja a természetet. A szubjektumnak a nem-szubjektumhoz, a *valósághoz* való viszonyának másik módja a megismerés: az ember felépíti a világ egy szelvényének tudati megfelelőjét, hogy megértse a jelenséget. [...] A szubjektum a tőle független dolgokat a kontempláció segítségével is feldolgozhatja.” (MAQUET 1984. 17.) A kontempláció nem reflektív, nem diszkurzív folyamat, és nem megismerés. A kontempláló szubjektum egyszerűen figyel a tárgyát. Zsóka tevékenységében a világhoz kapcsolódás ezen alapvető módszerei intenzíven jelen vannak.

„A tervezéstől kezdve végig mindent szeretek. Van, amit könnyebb megvalósítani, van, ami nehezebb technika, de az elkészítés folyamatának ugyanúgy megvan a szépsége, mint amikor már készen van. Az már csak egy érett gyümölcs. A tervezés van, hogy észrevétlenül jön ki az emberből. Lehet, előtte sokáig érik belül, és akadálymentesen kijön. Az ajtóra szoktam kitűzni a tervet. Mindig megnézem, míg rájövök, mi az, ami nem jó rajta. Mert ha rögtön nem olyan, hogy ránézek, és ez jó, szép és egész a minta, szép rend van rajta, van eleje, van vége, akkor inkább hagyom. Az a szépség, ami körülvesz engem, vagy tudom, hogy rendelkezésemre áll, bármikor elővehetem, odatehetem, teríthetek vele, egy ünnepet emelhetek vele. Ha nem kopik el, mert amíg én élek, nem fog biztos tönkremenni, és akkor valószínű, még az unokám is fogja emlegetni, hogy ezt még a nagymamám készítette. Mert szeretik, ők is szeretik. Lehet, hogy lenne egy kis fék, ha nem ilyenek lennének, akkor lehet, nem csinálnék ennyit. Nem látnám úgy értelmét. Lehet csak éppen elméletben vagy tervben, de nem valószínű, hogy meg. Talán nincs is semmi olyan, aminek annyira tudnának örülni, mint ilyen dolgoknak. Másfajta szépség is van, de nekem ez tetszik. Lehet, azért, mert idehaza vagyok, és nincs kötött elfoglaltságom, de ha készen vagyok egy darabban, vagy a vége felé járok, az agyam már azon jár, hogy mit is fogok ezután csinálni. Olyan sok minden van még bennem, ezt szeretném, meg azt szeretném... Mondjuk most lekötnek az iskolai darabok. Ha valami eszembe is jut, elhessegetem. Majd, ha Isten éltet, később megcsinálom.”

A tárgyak nem csupán passzívan szimbolizálják a *selfet*, hanem aktívan teremtik is azt. Ugyanakkor a dolgok anyagsága mentén a tárgyak kihelyezhető az érzékelhető térbe, s ott mások felé kommunikálva fejtik ki hatásukat. A téren keresztül továbbjuttathatóvá válik maga a tárgy és a tárgy képviselőjében készítője. „*Biografikus objektumokká* válnak a személyes identitás azon materializációi, amelyek egy életen át elkísérik az individuumot, és be vannak foglalva élettörténeti narratívájába.” (OTTO-PEDERSEN 1998. 82.) Zsóka kézimunkái biografikus objektumok, amelyek átkerülnek a család fiatalabb generációihoz. Zsóka mintagyűjteménybe és öltéstechnikákba foglalt tudása pedig átadódik a szakkör tagjainak, az ő darabjaikban objektívulódik. A szavakkal létrejövő elbeszélés mellett a tárgyak által megalkotott narratíva jelzi az idő ciklikus koncepciójával magára tekintő individuum munkáját azért, hogy a tér birtokbavétele segítségével elnyerhesse az uralmat az idő felett, s önmaga személyében egyesítsen múltat, jelent és jövőt. E küzdelemben megmutatkozik a mindennapi élet reflektáltsága, heroikussága, esztétikai tapasztalattal való telítettsége.

Esettanulmányom fókuszában a Gál Andrásné Zsóka saját készítésű tárgyai által meghatározott otthon képzeiteinek elemzése állt, de nem választható le erről a tárgyai és tárgykészítő tevékenysége által a társadalmi térben való mozgása sem. A társadalmi tér beszűremlik mindennapi életünk konstituáló tényezői közé. Rita Felski gondolataival érvelve „Az otthon a tér egy aktív, tevékeny gyakorlata, és nem csupán egy privát, külvilágból kivágott létező. Konfliktusok és hatalmi harcok által alakított, szélesebben formált társadalmi valóság, attitűd és vágy.” (FELSKI 2000. 24.)

Zsóka mindennapi élete heroikusságának súlyos momentumát hordozzák a jelen történései. Az idei tavasz edelényi árvize előntötte életterét, megsemmisítette mintagyűjteményét, menthetlenné tette néhány kézimunkáját. Házuk a Bódva partján áll. A víz egy éjszaka alatt ellepte a szuterént, és amire nem számítottak: az emeletre, a fiatalok lakrészébe is harminc centiméter magasan betört. Hiába menekítették fel az emeletre, amit csak tudtak, a padlón lévő holmik a víz alatt áztak napokig. Legutóbbi beszélgetésünkkor még alig ocsúdott fel a sokkból, a menthető mentésével, a romok eltakarításával foglalkozott. Az újrakezdés, továbblépés motívumai még nem jelentek meg elbeszélésében: hogy fog újra konstituálódni a dolgok rendje életében?

Irodalom

BÖHRINGER, Hannes

1995 Stílus és tárgyszerűség. Gondolatok az ornamentikáról. In uő: Kísérletek és tévelygések. A filozófiától a művészetig és vissza. Budapest, Balassi – BAE Tartóshullám, 5–16.

FELSKI, Rita

2000 The Invention of Everyday Life. New Formations. Cool Moves. A Journal of culture/theory/politics, no. 39. 15–31. Internet cím: <http://people.virginia.edu/~rf6d/felski.the-invention-of-everyday-life.pdf>.

MAQUET, Jacques

1984 Bevezetés az esztétikai antropológiába. Budapest, Művelődés kutató Intézet.

MÉREI Ferenc – V. BINÉT Ágnes

1979 Gyermeklélektan. Budapest, Gondolat.

MILLER, Daniel

1995 Artefacts and the Meaning of Things. In INGOLD, Tim (ed.): Companion Encyclopedia of Anthropology. London, Routledge, 396–419.

OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke L.

1998 Collecting Oneself. Life Stories and Objects of Memory. Ethnologia Scandinavica, vol. 28. 77–92.

ZUTT, J.

1986 A jelenvaló lét rendjei és jelentőségük a pszichiátria számára. In PETHŐ Bertalan (szerk.): Pszichiátria és emberkép. Budapest, Gondolat, 302–328.

The order of things.

Object-making in the light of everyday life

The author deals with the object-making woman whose activity is determined by the frames of her everyday life, who is not an artist and not an object-maker by occupation. For centuries in western culture embroidery and knitting were a normative practice for women. Nowadays this kind of activity is done as a voluntarily chosen hobby and offers increased opportunities for those able and willing to express their female identity in this way. The author examines the process whereby the female active in everyday life appears in the identity-constructing practices of object-making. In this case study she asks how the self-made objects and the object-making activity itself determine the process whereby in the course of everyday life the “home becomes the materialisation of the body and the self. How spaces and things are filled with meaning, values and remembering.” (FELSKI 2000. 24)

Urak cifraszűrben – néhány példa a cifraszűr 19. századi úri divatjára¹

Ma, amikor a néprajzkutatásban hangsúlyos, új kutatási irányt jelent a népi kultúra felfedezésének folyamata, interpretációjának visszahatása, egyre fontosabb, hogy ebből a szempontból gondoljunk végig népi kultúránk egyre több területét, a népművészet ágait. A cifraszűr és a szűrhimzés a 19. századi virágzó magyar népművészetnek a maga korában – de később is – az egyik legnépszerűbb, itthon és külföldön is legismertebb megnyilvánulása volt. Sokan, sokféle módon értelmezték. A cifraszűr kutatása sajátos, bár mindig változó szemléletet követ: Huszka József az eredetét próbálta romantikus módon Ázsiába, a magyar őstörténet korai szakaszába visszavezetni. Gáborján Alice szabásának egyes elemeit végigkövetve a szűr keleti és nyugati kultúrhatások ötvözetének tartotta (GÁBORJÁN 1985–1988). A cifraszűr 19. századi népi divatjának átfogó értelmezése fontos szerepet kapott a magyar népművészet szakaszait, történeti változásait feltáró kutatásokban is (FÉL-HOFER – K. CSILLÉRY 1969; HOFER 1975; 1977). Ez az értelmezés mutatott rá arra, hogy a cifraszűr kialakulása fontos összefüggésben áll a korabeli, a parasztságot érintő nagyarányú társadalmi-gazdasági változásokkal, melyek hatására az ártermelésbe bekapcsolódott paraszti rétegek tárgyi világa megváltozik, a reprezentációs tárgyak megszorodnak, a gyáripari termékek tömegessé válnak, illetve egy sajátos, a paraszti igényeket kiszolgáló speciális kézművesség felvirágzása érzékelhető. Mindezek a folyamatok egy sajátos paraszti öntudat kialakulásával együtt értelmezendők – s Hofer Tamás a cifraszűrt az új paraszti magatartás egyik jellemző tárgyaként tárgyalja (HOFER 1975. 403–404). A szűrhimzés kialakulását a paraszti műveltség 19. századi újabb lendületével, a népművészet, népzene virágzásával köttették össze.

Győrffy István 1930-ban kiadott monográfiája (GYÖRFFY 1930) máig példaértékű: levéltári források feltárása, múzeumi gyűjtemények áttekintése és saját helyszíni kutatásai alapján megírt összegzése elsőként tisztázta a Huszka József ornamentikaelméleteinek hatására széles körben ősi ruhadarabnak tartott cifraszűrről, hogy a szűr díszes változata csak a 19. században jelent meg, ekkor vált a paraszti öltözködés kimagasló, ünnepi darabjává.

Cikkünkben nem alapvető célunk a cifraszűrre vonatkozó tárgyi ismeretek gyarapítása, a tudományos kutatások és viták alakulásának nyomon követése. Azt szeretnénk megvilágítani – legalábbis egyes részleteiben –, hogy a cifraszűr néprajzi, szaktudományos „felfedezése” a magyar társadalom nem paraszti rétegeinek milyen más formában megnyilatkozó érdeklődésével állt kapcsolatban, hogyan függött össze magának a cifraszűrnek szórványos, úri-polgári használatával-divatjával, a városi változatok kialakulásával.

Elemzésünk nem jelent gyökeresen új irányt, hiszen ismert néhány olyan esettanulmány, mely egy-egy terület kapcsán vizsgálja, hogy maga a felfedezés és a mögötte húzódó kereskedelmi, oktató szándék szempontjai, a tudományos interpretáció mennyiben hatottak vissza a népművészet egyes ágaira. A rendelkezésünkre álló irodalomból itt csak Fügedi Márta matyó népművészeti kutatásait (FÜGEDI 1997), Flórián Mária-nak a sárközi szötes kapcsán írt tanulmányát (FLÓRIÁN 1990), illetve a Néprajzi Múzeum munkatársainak Kalotaszeg népművészetének felfedezéséről és kutatástörténetéről rendezett kiállítását és az ahhoz kapcsolódó konferenciát (SZACSVAY, szerk. 1998) szeretnénk kiemelni.

Tanulmányunkban, melyet újabb források feltárása mellett a kutatás által már publikált adatok csoportba rendezésével készítettünk, a 19. századi úri-polgári öltözködésben megjelenő cifraszűröket vesszük számba. Az adatok hiányossága miatt teljes áttekintésre biztosan nem vállalkozhatunk. Munkánkat elsősorban korabeli sajtóanyag, a memoáriróladalom és múzeumi tárgyak

1 A kézirat 2003-ban készült, az OTKA T 030291 pályázat támogatásával. Köszönjük Hofer Tamásnak a sok segítséget, Kósa Lászlónak pedig, hogy felhívta a figyelmünket idevonatkozó adatokra!

adatainak feltárásával, illetve világhiállítási források elemzése alapján készítettük. Mindenképpen fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az általunk feltárt adatok nem feltétlenül egyetlen folyamat különféle szakaszait jelölik. A cifraszűr úri divatja is mutatja, hogy a népi kultúra felfedezése, egyes elemeinek nemzeti kultúrába emelése olyan összetett folyamat eredménye, mely egyrészt a 19. századi változások több csomópontjához is köthető, másrészt viszont sajátos, egyedi és egyéni kezdeményezések sorozata, mely csak az egyéni életút összetettségének feltárásával válik érthetővé.

Az értelmezés keretei

Magyarországon az öltözködés és a nyelv kérdése sajátos módon kapcsolódott össze a nemzeti ellenállás, a nemzeti törekvések kifejezésével (FLÓRIÁN 2001. 31). II. József birodalmi törekvéseiben a magyar nemesek nemzeti önrendelkezésük, nemesi előjogaik csorbítását látták. Ez elleni tiltakozásuk egyben a nemzeti öltözködés új virágkorát jelentette. A nemzeti öltözködés többször is kitüntetett szerepet kapott a 19. század folyamán. A reformkorban sokan és széles társadalmi rétegek öltöztek nemzetinek tekintett ruhadarabokat az udvari szertartások alkalmával, csakúgy mint a megyegyűlések társadalmi összejövetelein. Lelkes szabók az ősi szabásvonalakat a 19. századi divatáramlatokhoz igazították, a dús aranyaszománnyok helyett pedig a zsinórozást alkalmazták, így születtek meg az úgynevezett díszmagyar (F. DÓZSA 1996). A 19. századból ismert néhány példa, mely a cifraszűr úri viselését dokumentálja; hol divathullám eredményeként, hol erősen egy-egy személyhez kapcsolhatóan a nemzeti öltözködés 19. századi gyakorlatába illeszkedik.

A 19. század Európa más államaihoz hasonlóan Magyarországon is a nemzeti kultúra megkonstruálásának fontos időszaka volt. Jellemző a folyamatra, hogy a történelem, a nyelv, a nemzeti intézmények, a tudomány és kultúra kiemelkedő eredményei mellett a népi kultúra egyes elemei is a nemzeti kultúra részévé váltak – ez utóbbi alakulására is hatással voltak a nemzetet kulturálisan, politikailag integrálni kívánó folyamatok, valamint önmagában a népi kultúra felé irányuló fokozott figyelem is.

A cifraszűr esetében ez azt jelenti, hogy az úri divat sajátos módon visszahatott a ruhadarab paraszti fejlődésére. A városi, úri megrendelők számára a szűrszabók szabásban, díszítésben, a felhasználó szövegetanyagban kisebb-nagyobb módosításokat tettek, és ezek részben visszafelé is „átszivárogtak” a falusi megrendelésekre, vásárookra készített darabokra.

Bár cikkünk végén szeretnénk kitekintést adni arra, milyen sokféle összetevője lehetett annak, hogy a cifraszűr fokozatosan nemzeti ruhadarabbá vált, témánk szempontjából elsősorban a nemzeti öltözködés 19. századi szerepe döntő.

Néhány adat úri cifraszűrökről az 1848-at megelőző évekből

A reformkor nemzeti öltözködésében az ekkor még csak az ország nyugati felében elterjedt cifraszűr nem kapott kitüntetett jelentőséget. Ennek oka, hogy a paraszti kultúra felé nem fordult olyan mértékű érdeklődés, mint az 1860-as évektől kezdődően, aminek következtében a nemzeti öltözetek forrásául csak elvétve használták fel a paraszti viseletet. Különösen vonatkozik ez a cifraszűrre, melyet kialakulásának időszakában, divatjának felfutása idején tiltottak (GÖNCZI 1942; KATONA 2001).

Első adataink az 1840-es évek közepétől jelentkeznek, mintegy mutatva a cifraszűrt tiltó szigorú enyhülése mellett a ruhadarab sajátos, újabb szimbolikus tartalmait, melyet ebben az időszakban a betyáromantika, illetve a hazai iparpártolási mozgalom demonstratív kifejezése éltetett.

A liberális-nemzeti ellenzék cifraszűrviselése szorosan összefügghet a reformkorban meginduló nemzeti mozgalommal. Fontos céljuk volt a hazai, vagyis magyar ipar védelme és pártolása az osztrákkal szemben; e törekvésüket fejezhette ki a magyar szűrposztóból készült ruhák (például cifraszűrök) viselése is. A védegyleti mozgalom egyik fő propagálója volt a reformkori nemzeti ruhadivatnak. „Viseljünk hát magyar ruhát, magyar kelméből; e részben is emeljük

a kedves hon javát, s feleljünk meg nemzetiségünk kívánatainak emberül” – írta Vahot 1844-ben.² Báró Podmaniczky Frigyes naplójában beszámol arról, hogy az 1847-es országgyűlési választások alkalmával Kossuth

² Pesti Divatlap, 1844. október 10. 96.

1. kép. Weiss, F.: „A követválasztásra bejött kortesek díszmenete pesten october 17én 1847”
 Könyvomat
 Budapesti Történeti Múzeum; 4108
 Tihanyi&Bakos felvétele

pártjának tagjaként korteskedett Vácon, és három hétig le sem vehette magáról a korábban vásárolt szűrét (1. kép). A szűr alatt pitykés dolmányt, mellényt, lovaglónadrágot, hozzá darutollas kalapot viselt; egész öltözetét jelmeznek nevezte.³ Az országgyűlési választások idején már egyértelműen szimbolikus, „nemzeti” jelentése volt a cifraszűrnek, Kossuth és Batthyány, vagyis az ellenzék kortesei 1847-ben cifraszűrben vonultak be Pestre, a Pest megyei követek megválasztására is: „A menet élén lovagoltak részint díszmagyarban, részint szűrűt vagy fekete gubát öltve, keleti díszben ragyogó kitűnő háttaslovakon gróf Batthyány Lajos, gróf Batthyány Kázmér, gróf Batthyány Ödön, gróf Teleki Domokos, gróf Ráday Gedeon, Beniczky Ödön, én s utánunk a segédkortes vezérek” (PODMANICZKY 1984. 232), őket követte háromezer kortes Pest nagy bámulatára. Ezt az eseményt örökítette meg Podmaniczky visszaemlékezése szerint Weiss litográfiája, *Kossuth korteseinek díszmenete a Nemzeti Múzeum előtt*.

Szintén sajátos politikai tartalma lehetett annak, hogy az 1849. április végén, Miskolcon Szemere által szervezett gerillasereg tagjai fehér szűrűt viseltek, sőt maga Szemere is szűrűt öltött (GYÖRFFY 1930. 163–164) – erről az adatról azonban nem derül ki, hogy a ruhadarab cifraszűr-e, vagy egyszerű szűrűkabát.

A betyárromantika megnyilvánulásaként magyarázhatjuk, hogy 1845-ben egy farsangi gyermekből alkalomával hét fiú Sobri Jóskának öltözött, s valószínűleg gróf Teleki Sándor cifraszűrének története sem választható el a betyárromantika gondolatától; ugyanakkor a tárgy sajátos bizonyítéka annak is, hogy már 1847 körül létezett a cifraszűrnek az eredeti parasztitól különböző, úri megfelelője.

3 „Az elindulást egynémely előkészületek előzték meg, amelyek abból állottak, hogy pitykés dolmányt és mellényt, rajthuslit, darutollas kalapot s egy igen jól kiélelt Solingen-pengéjű kardot szereztem be, nemrég vásárolt szűrűm egészítvén ki azon jelmezt, amelytől azontúlra vagy három hétig megválnom nem lehetett többé.” (PODMANICZKY 1984. 230.)

2. kép. Charles Hugo: Gróf Teleki Sándor cifraszűrében
Fekete-fehér fénykép a Száműzöttek albumának (*Album des proscrits*) 38. oldaláról, 1853
La Maison de Victor Hugo
PMVP, MVH 2257
Jean-Yves Trocaz felvétele

Gróf Teleki Sándor különösen fontosnak tartotta a hagyományos magyar öltözetet. Emlékiratában beszámol arról, hogy 1846-ban Nagykárolyban valaki azzal hívta a megyei gyűlésbe, hogy előbb öltözzék át, mire Teleki szobájába indult magyar ruhát öltetni (TELEKI 1958. 57). Vonzódott a díszes paraszti ruhadarabhoz is: „Nincsen szebb népviseleti ruhadarab a gubánál, a czifrán kivarrrott bundánál, meg az ékes szürnél” – írta 1873-ban született visszaemlékezésében. Ez a mondat egyben a kezdete Teleki saját cifraszűréről szóló történetének is. Teleki az 1840-es években Kolozsváron kaphatta cifraszűrét, amit egy barátja, Csuzy Pali gyorskocsin küldött neki,⁵ feltehetően Magyarországról: „[...] kíváncsian bontom fel, hát egy olyan czifra szür, amelyet még nem láttam szememmel, sőt képzelni is vakmerőség lett volna. A szivárvány minden színe ezer vegyületben, mint virágmező, illatos réten úgy tarkázott rajta a színáramlat. A fehér abaposztó, melyen a himzet volt a helylyel-közsell, s ott is csak rejtélyesen mutatá magát; nagy kitaréjozott, berovátkolt halvány ezüst csatt rajta, melyről férdig erő nemzeti szín kettős sallang, mint szomorú kőrísfa ágai, csüngtek alá, – fényesre csiszolt csiholó-aczél hullott le róla, másik oldalt kis zacskó kovának, taplónak, rajta csókolózó fehér galambok voltak himezve, – mint misemondó pompás taláron, vakítólag borítá a diszitmény elől, – a mell helyén tenyérnyi nagyságu kerek tükör, száz színü keretben, – négyszögü gallérján tulipánrózsa, nefelejts, violás szönyegszerü csoportozat, a két ujjá végbe bevarrva, vérveres, narancssárga, ultramarin kék posztóval ki-farkasfogazva, – a varrás helyei keresztöltésekkel czifrán beborítva, s a szégyelzet, mint virágfüzér, keríté az egészket körül; az ujjakon, a könyök helyén egyiken badar lovas betyárlegény, karikás ostorral, – másíkan alvó kanász legény, fejét maczája ölebe hajtva. Ilyen volt az alkotmány.” (TELEKI 1879–1880. 206–207; bár a leírás alapján is erre következtetnénk, a szűrről készült fotó alapján egyértelmű, hogy Teleki dunántúli szűrt kapott ajándékba.)

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc bukása után Teleki Sándor ezredesnek menekülnie kellett Magyarországról, ahol később távollétében halálra is ítélték. Már menekülése is több érdekes emellel bír, hiszen Teleki elmondása szerint Rózsa Sándor emberei segítettek át a határon Belgrádba. A betyárok iránti érdeklődése később is megmaradt, sőt a cifraszűr és a betyárok nála (is) szorosan összekapcsolódtak: „Ki képzelheti Sobri Jóskát, Milfaitot, Pap Andort czifra szür nélkül, – Violát is mindig abban láttam, Göndör Sándor is olyanban jár, – bunyik az, ki futóbetyárnak vallja magát, s egyet visel, – mert csak az alól fehérlik ki a patyolating isten igazában, s csakis ahoz lapulhat édes melegséggel a menyecske; ő a nagy Bakony tarka virága, Zala-, Veszprém, Somogy ékessége.” (TELEKI 1879–1880. 205.)

Belgrádon keresztül jutott el Párizsba, majd Londonba és végül az angol felségterületű Jersey szigetére.⁶ Itt találkozott össze Victor Hugóval 1852-ben, aki ekkor kezdte meg közel húsz évig tartó száműzetését. Mészáros Lázár és főleg Teleki a Hugo család közeli barátja lett, sokat tartózkodtak egymás társaságában. Teleki cifraszűre – saját szavaival „ez a *hungaricum unicum*” – az emigráció során gazdájával kikerült Jersey, majd Guernesey szigetére is, ahol ágyát takarta le vele. A cifraszűr fontos, szimbolikus és jellegzetesen magyar, egzotikus tárgyá vált, amire környezete is felfigyelt. Minden látogatója megcsodálta, Victor Hugónak különösen tetszett, mindig megnézte, megtapogatta. Charles, Victor Hugo fia le is fényképezte 1853-ban Telekit jellegzetes ruhadarabjában.⁷ (2. kép.)

A cifraszűr és a magyarok Victor Hugo számára a romantikus, távoli Keletet, az egzotikumot jelentették elsősorban. Ez természetesen szorosan összefüggött a költő sajátos Kelet-rajongásával is. Bizonyítja ezt megjegyzése, amit a gróf Teleki Sándorról (cifraszűrben) és Mészáros Lázárról készült fényképekhez fűzött egy Pierre Jule Hetzelhez írt, 1853-ban kelt levelében: „Három felvételt küldök önnek, amelyek ötlettel szolgálnak ahhoz, hogy mit adhat a fotográfia illusztrációként. Charles [Victor Hugo fia] készítette őket Mezzaros tábornokról [hadügyminiszter Magyarországon] [sic!], Teleki ezredesről és Lefló ezredes [egy francia] gyerekeiről. Mezzaros ezredes a török bundájában és Teleki a magyar kabátjában. Szerepeltesse a két figurát az Orientales egyik illusztrációjában.” (CORRESPONDANCES 1979. 313–314.)

4 Ezúton köszönjük Danielle Molinari (Conservateur général de la Maison de Victor Hugo et de Hautville House) segítségét és a Teleki cifraszűrrel kapcsolatban közölt információt!

5 Gróf Teleki Sándor cifraszűrének történetére Eckhardt Sándor hívta fel a figyelmet először 1931-ben, a Magyar Szemleiben (4. sz. 58–65. p.), Györffy István *Cifraszűr* című könyvének ismertetése alkalmával. Ezúton köszönjük meg Hofer Tamásnak, hogy felhívta figyelmünket erre az adatra!

6 A cifraszűr ajándékozásának háttere egy, a „kiteszik a szűrét” mondással kapcsolatos fogadás volt – egy barátja, egy korábban kiköszarazott kérő küldte az öt ugrató Telekinek.

7 Teleki mellett Mészáros Lázár és más magyar száműzöttek (például Reményi, a hegedűs, Perczel Mór, Orbán Balázs) is éltek hosszabb-rövidebb ideig Jersey szigeten.

Victor Hugo egy Telekinél – többek között Ribeyrolles, Bonnet-Duverdier és Vacquerie társaságában – elköltött ebéd után meg akarta vásárolni a cifraszűrt. Teleki pénzt nem fogadott el érte, Hugo az ajándékért cserébe körberajzolta Teleki fotóalbumának képeit (feltehetően az *Album des proscrits* egyik példányát). Később Victor Hugo Telekit végigvezette új házában (Hauteville House, Ile de Guernesey). Ezt a házat több mint három éven keresztül rendezte be saját tervei alapján keleti tárgyak, faragott breton ládák, falikárpitok, képek sokaságával. A cifraszűrt, miután szétfejtette és más himzett textildarabokat varratott hozzá – Teleki visszaemlékezése szerint – a tölgyfa faragásokkal díszített négyszögletű, alacsony háló- és dolgozószobának berendezett „loukout”-ja (itt állt egyszerű vaságya, íróasztala, egy vasláda a kéziratokkal és több más bútor is) mennyezetének díszítéséhez használta fel: „A tetőzet olyan szép, olyan eredeti, olyan sajátos, amelyet képzelni is alig lehet. Elbámultunk rajta s rá ismerénk, hogy a magyar szűrből készült.” (TELEKI 1879–1880. 212.)

A történet hitelességét alátámasztja egy másik adat is, pontosabban egy bejegyzés Hugo naplójában, amelyben minden kiadást és házzal kapcsolatos építési tevékenységet rögzített. 1857. május 28-án a következőket írta: „payé à 4 verges de drap blanc (de laine) acheté par Marguerite chez Mourant pour le [manteau] hongrois (2 fr. la verge) [kifizetve Marguerite által Mourant-nál vásárolt négy vessző (rúd) fehér lepedő (vászon) a magyar kabáthoz (vesszője 2 franc)]” (HUGO 1969. 1406).

Victor Hugo hálósobájáról nagyon korai, a 19. század második felében készült felvételek is léteznek, de ezeken már egy más típusú plafon látható. A ház ma is egyedülálló tárgyi bizonyítéka Victor Hugo orientalista és romantikus érdeklődésének-szemléletének; a cifraszűr sorsáról azonban semmit sem tudhatunk.⁸

A cifraszűr gróf Teleki Sándor visszaemlékezéseiben, leveleiben még többször felbukkan, jelezve szimbolikus jelentőségét, fontosságát. Az 1851-es londoni viláigiállítását ő is megtekintette, és a következőket írta róla egyik levelében: „A világ minden nevezetessége egy halmozatban látható volt, a miskolci szűr és az indus nyíl, mint a kínai váza.” (TELEKI 1879–1880. 205.)

Úri szűrok és az 1860-as évek magyaros divathulláma

A 19. század, mint Európa más országaiban is, Magyarországon is a nemzeti kultúra megkonstruálásának fontos időszaka, s ez a folyamat időben is egyes nagyobb csomópontokhoz köthető. Az 1849 és a kiegyezés közötti időszak kulturális átalakulásaira, változásaira átfogóan a Németh G. Béla által szerkesztett tanulmánykötet hívta fel a figyelmet (NÉMETH G., szerk. 1988). Ugyanez a korszak a népi kultúra alakulásának szempontjából is igen fontos. Bár jelentőségére egyes esettanulmányok már rámutattak – példaként Sinkó Katalinnak a képzőművészet alföldi témaválasztásáról (SINKÓ 1989b), illetve Sárosi Bálintnak a cigányzene adaptálásáról (SÁROSI 1971) írt munkáját emeljük ki –, a Bach-korszak utáni évek, az 1859-től a kiegyezésig tartó időszak integráló szerepe még nem kellően kutatott. Ez a periódus a magyar nemzeti kultúra formálódásának, a nemzeti önkép kialakításának fontos időszaka. A nemzeti identitás kifejezése a kultúra minden területén központi törekvéssé vált: az irodalom, festészet, zene, színház magyar, történeti téma-választásaival, az alkalmazott formákkal szolgálta a nemzeti identitás kifejezését. Ez a törekvés magyaros ruhák viselésében, a táncok, a tánczene divatjában is megnyilvánult.

1859-ben a Habsburg Birodalom válságot élt át: a francia–olasz nyomás mellett Oroszország segítségére sem számíthatott. A solferinói vereség hatására a császár belpolitikai engedményekre szánta el magát, melyekkel a birodalom belső helyzetét, így a birodalom és Magyarország viszonyát is rendezni kívánta. Az úgynevezett protestáns pátens, majd az októberi diploma, illetve a februári pátens azonban Magyarországon nem talált lelkes hívekre: az ország Garibaldi-lázban égett, s kinyilvánította: „nem enged a negyvennyolcból”. Széles tömegek fontos fordulatot vártak az emigrációtól. A magyar belpolitikát a tüntetések, gyűlések határozták meg, közöttük legjelentősebbek a Kazinczy-megemlékezés, illetve a Széchenyi-gyászünnepek voltak, ezeken a magyar viselet kitüntetett szerepet kapott (GERGELY, szerk. 1998. 327–332; HANÁK 2001).

A nemzeti öltözködésre irányuló figyelemben közre játszott az is, hogy korábban, a Bach-korszakban a magyaros ruhadarabok viselését minden társadalmi réteg számára tiltották: így – valószínűleg nemzeti jellege miatt – tiltották a pásztorok számára a szűr viselését,

⁸ A magyar száműzöttekről több felvétel is készítették Victor Hugóék, amelyek több albumban is fennmaradtak (*Album des proscrits*).

mint ahogy tiltották a Kossuth-szimpátiát kifejező szakáll viselését is (GYÖRFFY 1930. 194–195; TOMPOS 1999).

A cifraszűr úri divatja tömegesebben – de nem általánosan – az 1859-ben kezdődő nemzeti viselet-divathoz kapcsolódik. Noha említése korábban is felbukkan, például 1851 októberében a *Hölgyfutár* arról írt, hogy Pesten „a szűrök e télen nagyon fognak alkalmasint divatozni, és ez igen helyes mert miért ne lehetne durva öltöny alatt finom ember, miután selyem és bársony alatt viszont elég nevelten pimaszt találni”.⁹ A nemzeti öltözködés programja deklarációként jó néhány évvel később, 1859-ben jelentkezett. Igénye felmerült korábban, 1857-ben, mint Podmaniczky visszaemlékezéseiből tudjuk, „1857 január 28-n tartatott meg sok évi szünetelés után az első fényes jogászbál, mindenki azt mesélte, hogy a bálban a meghívottak magyar díszruhában fognak megjelenni. – E hír nem valósult meg, de azóta a delej már megvolt a levegőben s egyre izgett-mozgott.” (PODMANICZKY 1880. 3/74). A politikai helyzet 1859-es fordulata a nemzeti divat általánossá, tömegessé válásával járt együtt: „[...] így végződött az 1859-ik év, mely mintegy készítője volt az 1860-ki tüntetési időszaknak – 1859. augusztus havában öltöttük fel a magyar nemzeti viseletet, – a mint gróf Eszterházy István mondá: ugrottunk bele a magyar nadrágba és csizmába” (PODMANICZKY 1880. 3/86–87). Az öltözködésnek a korabeli nemzeti mozgalomban játszott szerepét jól illusztrálja Bucher József egri szabómester üzletének leírása 1859 decemberéből: „A szalon tartányai tölgyfából készülvék, egészen beüvegezetten. Ekességgül szolgál 3 arany rámba foglalt kép, közülük egy a nagy Hunyady János győzelmi bevonulását ábrázolja, a más kettő Vörösmartynk és Kölcseynek arcképei, a bemenettel szemközt két nagy tükör fölé helyezve, oldalukon feltűzve két nemzeti zászlóval.”¹¹

Az öltözködés nemzeti jellegét többféle összetevő fejezhette ki: előkerültek a régi nemesi ruhadarabok, illetve mintaképpé váltak szabók számára, másrészt nemzeti szimbólumok, mint a kokárda,¹² a nemzeti színek, illetve hazafias feliratok¹³ alkalmazásával fejeződött ki. A divat irányítói a paraszti viselet különlegesebb és nemzetinek tekintett elemeinek felhasználásával, adaptálásával is foglalkoztak, mint a kanászkalap, a gyerekek számára készített csikósöltözék, a különféle gubák. Az átvett darabok egyike volt a szűr is. A cifraszűr többféle változatát kínálták a nagyközönségnek. A szűrdivat egyik diktálójá Jámbor Endre pesti szabó volt, aki saját férfidivatújságjában jelentette meg a (később más újságok által is átvett) divatképeit részletes leírással, szabásmintákkal. Ezeknek a ruhadaraboknak a viselése, mint korábban is, alapvetően a bálkhoz, társasági rendezvényekhez kötődött. Az úri szűrök divatja elsősorban az 1860-as évekhez kapcsolódik: „[...] a szűröket is igen viselték a múlt ősszel, szintűgy télen is. A kinek elegendő készlete volt, az meglehetősen vásárt csapott velök; s ez valóban szintén czélszerű és szép viselet, valamint a bunda is.”¹⁴ A szűrök azonban nem váltak a magyaros divathullám központi darabjává, nem terjedtek el annyira, mint a legnagyobb divatnak örvendő egyenes gallérú zsinórozott *attila*, amit szűk nadrággal és hosszú szárú csizmával viseltek. A nemzeti viselet divatjának megfelelően a ruhadarabok nevüket a magyar történelem nagy alakjairól kapták: Kazinczy-zeke vagy -attila, Kölcsey-, Hunyadi-mente vagy -palást, Zrínyi-dolmány, Árpád-mente – s ennek alapján nevezték el a szűröket is: Lehel-szűr, Széchenyi-szűr, Deák-szűr.

Cifraszűröket kabátként a népi darab szabásának, hímzésének vagy rátétdíszének pontos másolatával nők is hordtak 1860-ban. A női divatban ugyan leginkább a különféle menték, mint például az Alter Antal által készített hevesi, kun, Margit-, Imre- és Erzsébet-menték divatoztak, aki azonban kínált szűröket hölgyeknek is kék, veres és fehér zsinórzattal.¹⁵ (3. kép.) Kínálatában szerepelnek továbbá „gyermek öltözetek: [...] 4–10 éves leányok részére szűr, fehér posztóból vagy cashmireből vörös zsinórzattal, [...] Fiúgyerek-szűr szürke kelméből vörös és barna zsinórzattal.”¹⁶

A leírások és korabeli divatképek alapján kiderül, hogy a finom alapanyagból készített úri szűrök többnyire zsinórdíszítésűek, szűrjellegüket a szabás egy-egy eleme jelzi: négyszögletes gallérjuk, kihajló elejük. A Lehel-szűr például „szép szürke vastag kelméből van készítve, minden belés nélkül, körülötte gazdagon ki van sujtásozva a nyakánál elől egy ősi szerkezetű csat tűnik elő, melynél fogva a szűrűt feljebb és lejjebb ereszt-

9 Honderü, 1845. február 1. 35.; idézi LUKÁCS 2002. 43.

10 *Hölgyfutár*, 1851. október 11. 931.

11 *Iparosok Lapja*, 1859. 102.

12 A Vasárnapi Újság a báli szezon öltözetéről megjegyzi, hogy mindenki nemzeti módon öltözött, egy fehér, csupa kokárdával díszített női ruhát emelt csak ki az ismertetésben (*Vasárnapi Újság*, 1860. február).

13 Ágoston úr ékszertárának hirdetése. „Készen kaphatók nála karpereczek ily feliratokkal: Hazádnak rendületlenül légy híve o magyar! Nem volt de lesz Magyarország! A haza minden előtt! Éljen a haza!” (*Pesti Hölgy-Divatlap*, 1860. 1. sz. 20.)

14 *Férfidivat-Közlöny*, 1861. 2. sz. 11.

15 *Pesti Hölgy-Divatlap*, 1860. 1. sz. 9.

16 *Pesti Hölgy-Divatlap*, 1860. 1. sz. 10.

3. kép. Divatkép (melléklet a *Hölgyfutár*hoz)
 Nyomat, 1860
 Magyar Nemzeti Múzeum; T 1787
 Kardos J. felvétele

4. kép. Nemzeti Divat Kép (melléklet a *Férfi Divat Közlöny*hez)
 Nyomat, 1860
 Magyar Nemzeti Múzeum; T 2159
 Kardos J. felvétele

5. kép. Női szűr
Pápa, Veszprém megye, 1860
Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; F 289
Sarnyai Krisztina felvétele

hetni vállain, míg az említett csaton kívül az elején szakgatva kilencz csatocskát látunk, melyek hármásával vannak beosztva, az elejének tulsó oldalán ugyanannyi apró csatt van tehát 18” – írta a *Férfidivatközlöny* egyik divatképeinek leírásában.¹⁷ (4. kép.)

A szűr egy-egy jellegzetes szabáseleme feltűnik nem szűrnek elnevezett ruhadarabokon is, mint a Szécsi Mária-köpeny „erre azonképpen jön egy szegletes gallér, mint miképp a paraszt-szűrön van”.¹⁸ Tompos Lilla publikált egy 1860-as években készített fekete bársony zsinórdíszes női szűrmentét, melyet Tordán viseltek egy református papcsalád nőtagjai: elnevezése mellett nagy négyszögletes gallérja, rojtban végződő zsinórja szabásában is rokonítható a szűrökkel (TOMPOS 1999. 125, 13–14. kép).

A magyar viselet divatja felkeltette a külföld érdeklődését is a korabeli magyar újságok szerint, így különösen a franciákét és az olaszokét, akik bizonyos részleteit át is vették (például attila, kanászkalap). A nemzeti öltözködés divatja Pesten csak néhány évig tartott. Az úri szűrök divatja a kiegyezés idején még egyszer komolyabb lendületet vett, ekkor jöttek divatba a deák-szűrök (VÁRY 1985. 27¹⁹), később azonban a cifraszűr a pesti divatban már nem játszott az 1860-as évek elején tapasztaltakhoz hasonló szerepet.

Az úri szabók által finom gyapjúból készített, zsinórdíszítésű szűrök mellett szűrűszabók is készítettek úri szűröket, melyeket hímzéssel díszítettek. Ezekről leginkább a kiállítás anyagában találhatunk adatokat. Tudjuk, hogy Szováthy Samu miskolci szűrűszabó úri szűrűi hímzettek, a leírások kiemelik a finom hímzést, de ugyanebből a leírásból tudjuk azt is, hogy az úri használatra szánt férfiszűr fekete alapanyagú, sodrott selyemmel hímzett, illetve hogy készített női és gyerekszűröket is.²⁰

A múzeumokban őrzött, úri megrendelésre készített anyagot főként Györfy összefoglalásából ismerjük. Teleki hímzett úri szűrűéhez hasonló az a dunántúli, úri használatra készített darab, melyet a Veszprémi Múzeum őriz.

17 *Férfidivat-Közlöny* 1860. november 25.

18 *Iparosok Lapja*, 1860. 172.

19 Váry leírása a cifraszűr divatjának leírásán túl nagyon fontos adatokat közöl arról, ahogyan az 1859–1860-as nemzeti divat egyes ruhadarabok mellett olyan népi kiegészítőket is alkalmazott, mint a fokos, a bunkósbót, a dohánycsáskó, illetve a pipa.

20 MÁTRA 1863. (1) 119.

6. kép. Szűrkabát
Észak-Magyarország, 1850-es évek vége
Néprajzi Múzeum; 133459
Sarnyai Krisztina felvétele

Szintén az 1860-as évekhez köthető az egyik Festetich herceg megrendelésére, Dobor István csurgói mester által készített darab. Díszítése egyértelművé teszi az úri rendelést: elején váza mellett a magyar címer látható, mellette É. A. H. rövidítés (éljen a haza!), oldalán magyar címer, fölötté két angyal, a szűr gallérja alatt életképi jelenet gulyával, pipázó gulyással, kúttal, pásztorkunyhóval, míg a gallér aljába városképet hímeztek (GYÖRFFY 1930. 217–219).

Szintén a Veszprémi Múzeum őriz egy fekete finom tükörposztóból varrt, piros-fehér-zöld hímzéssel díszített női szűrt Pápáról; ezt Györffy szintén az 1860-as évekre datálta.²¹ (5. kép.)

A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményének az eddig nem publikált, 1933-ban a Nemzeti Múzeum Történelmi Osztályáról adatok nélkül átvett szűrkabátja szintén az 1860-as években készülhetett. A fehér alapon a piros és a zöld árnyalataival hímezett szűrkabát stílusa alapján rokonítható az úgynevezett egri típusú szűrökkel: mintakincse, az alkalmazott színek és a térkitöltés sok hasonlóságot mutat.²² (6. kép.)

A hímezett úri szűrök között két típust kell megkülönböztetnünk: egyrészt a szabásában hagyományos darabokat, melyek közül több dunántúli stílusban készült. Úri jellegüket a nehezebb alapanyag hordozhatja (illetve a hímzőfonal is, mely lehet finomabb sodrású, finomabb anyagú is, például selyem), illetve a speciális díszítmények. Emellett vannak a szűrkabátsszabással, illetve az úri szabók által kitalált speciális szabások átültetésével készített darabok, amire jó példa a pápai női szűr. A csak leírásokból ismert daraboknál gyakran nem dönthető el, milyen szabással készültek, így a nagykanizsai szűrszabó által készített vagy a Szováthy Samu által világhiállításokra kiküldött darabokról sem.

A néhány úri szűr alapján, melyet leírásokból, illetve gyűjtemények alapján ismerünk, megállapítható, hogy a hazafias jelképek (főként címerábrázolások), a nemzeti színek alkalmazása (rátétekben, illetve hímzésben), valamint a paraszti szűrökön ismeretlen stilizált hímezett jelenetek ábrázolása mellett a szűrök virágozása és színezése is eltérhet a szokásostól. A gyakori naturális ábrázolásra törekvésnek köszönhetően jól felismerhetők a búzakalászok, búzavirágok, nefelejcskek, szekfűk, rózsaaágak, gyöngyvirág, sőt a virágok mellett gyümölcsök is. Emellett al-

²¹ Laczkó Dezső Múzeum Veszprém, ltsz.: F 289; közölve GYÖRFFY 1930. 15, illetve 82–84. tábla.

²² Néprajzi Múzeum, ltsz.: 133459.

kalmanként a színézés is eltér: mint Györfly írja: „a tiszta színek mellé átmeneti színek tolakodnak” (GYÖRFFY 1930. 219).

A gyerekszűrők kérdésköréről még nem készült összefoglaló tanulmány. Forrásaink szerint már az úri szűrők nagy divatja idején, az 1860-as években készültek gyerekszűrők kisfiúknak, kislányoknak egyaránt. Az úri szűrők mindkét fontosabb típusa megjelenik gyermekszűrőként: a zsinórdíszes, finom tükörposztó alapanyagúak mellett a szűrszabók által készített, hímzett darabok is. A Néprajzi Múzeumban őrzött gyerekszűrők alapján azonban kiderül az is, hogy amikor a felnőttek már nem öltöttek fel többé cifraszűrűt, illetve magyaros ruhákat nemzeti öntudatuk kifejezéseként, gyerekeik számára ünnepi öltözetként még az egész 19. század folyamán, sőt az 1930-as évekig készítették kis cifraszűrőket vidéki földbirtokosok, színészek, kisvárosi gyógyszerészek, orvosok – s egy-egy örökölt darab még az 1990-es években is felbukkant hűsvéti nagymisén Budapesten.²³

Lisznyai Kálmán cifraszűre

A korszak egyik leghíresebb cifraszűre Lisznyai Kálmán költőé volt. Lisznyai cifraszűre az 1850–1860-as évek nemzeti divathullámának, de a személyes életpálya teatralizmusának, illetve az utókor mítoszkepzési folyamatának is sajátos dokumentuma.

Lisznyai Kálmánt (1823–1863) a Petőfi utáni népiesség saját korában népszerű, de hamar elfelejtett képviselőjeként tartja számon a magyar irodalomtörténet. Irodalomtörténeti összefoglalásokban, kézikönyvekben szívesen alkalmazzák a magyaros öltözködés, nemzeti divat szimbolikus képeit Lisznyai egész költői szerepvállalásának, a személyével fémjelzett időszaknak és költői irányzatnak megjelenítésére: „milyen karaván és milyen látványosság! Odakünn az utcán a zsinor, a sujtás, a cifraszű, a fókó, a krinolin volt a modor, – az irodalomban a nagyotmondás divatja járta meg a káromkodás” (ENDRÓDI 1900. 326); „ezek közt a különczködő és különös lények között, kiknek nagy részét immár a feledés fátyola borítja, a legtehetségesebbek, de egyuttal a legsujtásosabbak egyike Lisznyai Kálmán” (ENDRÓDI 1900. 328). A Lisznyairól szóló első monográfia szerzője Bányai Elemér, aki munkájával szeretné „megérteni és megmagyarázni hatásának és sikereinek titkát, bemutatni nagy vonásokkal őt a negyvenes és ötvenes évek irodalmi, valamint társadalmi millieujében, a mint ottan elhelyezkedik, előtérbe kerül, majd lassankint hátra szorul” (BÁNYAI 1901. 8), szintén az öltözködésből vesz példákat Lisznyai különczködő, végletekre hajlamos személyiségének megjelenítéséhez. „1851-től 1860-ig körülbelül ő volt a legnagyobb nyilvánossága az országnak. Ő volt az a bizonyos »jelen volt« és az a »kiváló hazánkfia«, kinek minden egyes mozdulatát nyilvántartották. Modora és viselkedése szintén a sajátos és különczködő embert mutatták, kit egyszer sűrűen zsinorozott palóc ruhában és fokossal, azután cifra szűrrel, majd tiroli »exhuzár« uniformisban láttak az utcán megjeleni, másnap meg a legfranciásabb frakkban járta végig híres csárdásait a Vigadó egykori báljain.” (BÁNYAI 1901. 4.)

Valószínűleg ez magyarázza azt is, hogy éppen ezekben az elemzésekben a cifraszűr mint Lisznyai jellegzetes öltözetdarabja fontos szerepet kap, hiszen az utókor számára költői szerepvállalásának, teatralitásának szimbólumává vált – bár nem szabad elfelejteni azt sem, hogy mind Bányai Elemér, mind Endrődi, mind Szinnyei saját emlékei mellett még mások visszaemlékezéseire is hagyatkozhatott.

Szilágyi Márton monográfiája tovább árnyalja Lisznyai személyiségét és szerepét, elsősorban korabeli források feltárásával fejtegeti a költői életpálya társadalomtörténeti tanulságait. Munkánk szempontjából igen fontos az is, ahogyan Lisznyai szerepét, szerepjátzását beilleszti Vahot Imre kultúraszervező tevékenységébe. Szilágyi szerint Vahotnak fontos része lehetett Lisznyai 1850-es évekbeli imázsának kialakításában, melyben „alkalmazkodva a technikai fejlődéshez, a Váci utcán cifraszűrben és fokossal történő demonstratív sétálás mellett erre egy új médiumot is igénybevettek, a fényképet” (SZILÁGYI 2001. 88–89).²⁴ Szilágyi korabeli sajtóanyag alapján rekonstruálni próbálta Lisznyai fellépéseit, dalidóit. Sajátos módon az általa feltárt források, a korabeli dalidóleírások nem említik cifraszűrét. Kiderül, hogy arcszíné sápadt, hangja fakó, de arról, hogy mit viselt, az eddig feltárt források hallgatnak.

Lisznyai cifraszűrének eredete nem ismert, bár mint feljebb láttuk, több későbbi méltatója is ismerte a tárgyat. A múlt század végén már a Kassai Felsőmagyar-

23 Itt köszönjük meg Ferencziné Sedlmayr Krisztina adatát, segítségét.

24 A fényképeken Lisznyait és Vahotot zsinóros ruhában örökítették meg, a cifraszűr nem szerepel a fotókon.

országi Múzeum tulajdonában volt. A múzeumról, gyűjteményeiről szóló 1896-os leírás említi, sőt legfontosabb tárgyai között sorolja fel: „Régiségtárában kiemelendők [...] hímzett ruhák (Lisznyay Kálmán ünnepi szüre).” (SZIKLAY-BOROVSKY, szerk. 1896. 195.) Szinnyei kézikönyve Lisznyai ismertetésekor szintén említi a szűrt: „Időnként (1850-es évek) beutazta Vahot Imrével Magyarországot és nyilvános felolvasásokat, szavalásokat tartottak (ezen időben viselt czifra szűrét a kassai múzeum őrizi).” (SZINNYEI 1900. 1311.)

A múzeum 1903-ban kiadott vezetője szerint a tárgyat Lisznyai fia, Lisznyai Tihamér ajándékozta a Felsőmagyarországi Múzeumnak (VEZETŐ 1903. 25).²⁵ Az ajándékozás pontos időpontját, illetve körülményeit nem ismerjük. Mindez azért különös, mert az évenként megjelenő Felsőmagyarországi Múzeum Egyesület Évkönyve köteteiben az éves tárgygyarapodásokat, ajándékokat tételesen felsorolják, de a cifraszűr, illetve Lisznyai Tihamér ajándékozása nem jelenik meg benne. A tárgy az 1903-ban kiadott *A Kassai Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma* szerint az emeleti, VII. csarnok (néprajzi tárgyak, szobrok, hímzések) 6. szekrényében (Néprajzi tárgyak Magyarországról) volt kiállítva, a 91-es szám alatt. A tárgy leírásából a következő derült ki: „Czifra szűr a múlt század hatvanas éveiből. Lisznyay Kálmán magyar íróé volt.” (MIHALIK 1903. 49.) A tárlóban hímzett magyar és tót ingekkel, mecenzéfi német aranyos pártával, román inggel, katricával és tarisznyával, hímzett dohányzacskóval, Kossuthot, Álmost, Árpádot ábrázoló faragott bottal, „Ne bántsd a magyart” felirattal fokossal együtt volt kiállítva (MIHALIK 1903. 49–50). A kiállítás módjából, illetve a hozzá csatolt információkból világossá válik, hogy egyszerre kezelték néprajzi tárgyként, illetve híres ember reliktumaként. A terem elrendezése híven tükrözte a múzeum néprajzi gyűjteményének vegyes jellegét, de a korabeli kiállítási szemléletet is. A mind tematikájában, mind földrajzilag, etnikailag vegyes néprajzi-népies anyag népies tematikájú szobrokkal, képekkel, valamint Európán kívüli etnológiai anyaggal, 18–19. századi úri hímzésekkel egy teremben volt kiállítva (MIHALIK 1903. 47–62) – a kiállítás zsúfoltságához persze a kiállító- és raktári helyek szűkösége is hozzájárult.

Egri szűrök

Az 1860-as évek divathullámának sajátos, ma már nehezen értelmezhető szűrűtípusa az úgynevezett egri szűrök csoportja. A teljes felületében hímzett cifraszűröket ugyan Györffy és Domanovszky is közli, társadalmi hátterük pontos meghatározása azonban információ hiányában kérdéses – sejtetően egyfajta átmeneti csoportot alkotnak a paraszti és az úri szűrök között, és valószínűleg az öntudatos városi szőlőművesek, gazdálkodók, iparosok csoportjához köthetők (CSIFFÁRY 1985). A Néprajzi Múzeum három darabot őriz a típusból. Az egyiket Huszka József rajztanártól vásárolták 1909-ben.²⁶ Ezt az igen rossz állapotban lévő szűrt Huszka akvarelljeiről is ismerjük, amelyet 1885-ben, helyszíni gyűjtései alkalmával készített akvarelljei 1860-ra datálnak (7. kép). Egy másik, mind Györffy, mind Fél Edit meghatározása alapján egriként nyilvánított tárgy debreceni eredetűként került a Néprajzi Múzeumba 1904-ben, Csergheő Ervin műgyűjtőtől; valószínűleg Huszka adatai alapján a tárgyat egrinek sorolták be.²⁷ A harmadik tárgy²⁸ Diósgyőrben készült, 1885-ben, anilines festékkel színezett gyapjúfonallal. Ennél a tárgynál nem vethető fel a felújítás kérdése sem, hasonló tárgyra utalhat Huszka a millenáris kiállítás ruházati részlegében kiállított cifraszűrei ismertetésekor. „Pardics János varbói mester egy a hatvanas években Eger vidékén divatos szűrt utánzott, a kiállításban látható egészen televarrott rikító szűrűvel. Kár, hogy a színharmóniát nem utánozta, mert ellentétes anilin színeiről azt tartom, hogy mégis sok a jóból.” (HUSZKA 1896. 250.)

25 „6. számú szekrény: 85–118. Néprajzi tárgyak Magyarországról. Ajándékozták: Bubits Zsigmond kassai püspök, Lisznyay Tihamér”.

26 Néprajzi Múzeum, ltsz.: 77048; közölve GYÖRFFY 1930. 170.

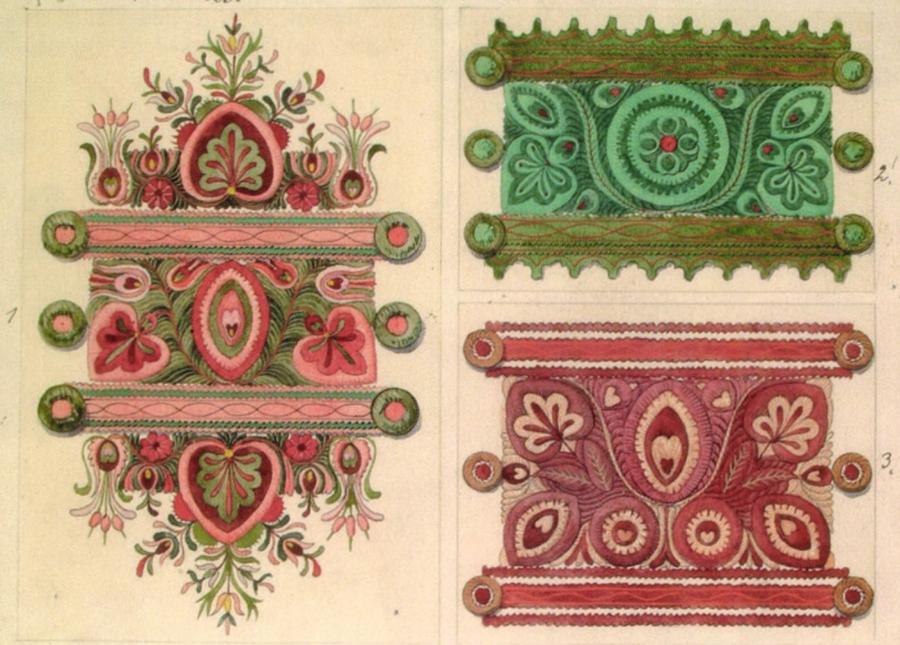
27 Néprajzi Múzeum, ltsz.: 48893; vétel Csergheő Ervintől, 1904; közölve GYÖRFFY 1930. 168–169; DOMANOVSKY 1981. 126.

28 Néprajzi Múzeum, ltsz.: 63.94.10.; vétel Boltuzits Zoltán ügynöktől, Budapesten; közölve GÁBORJÁN 2000. 114–115.

29 Iparosok Lapja, 1860.157.

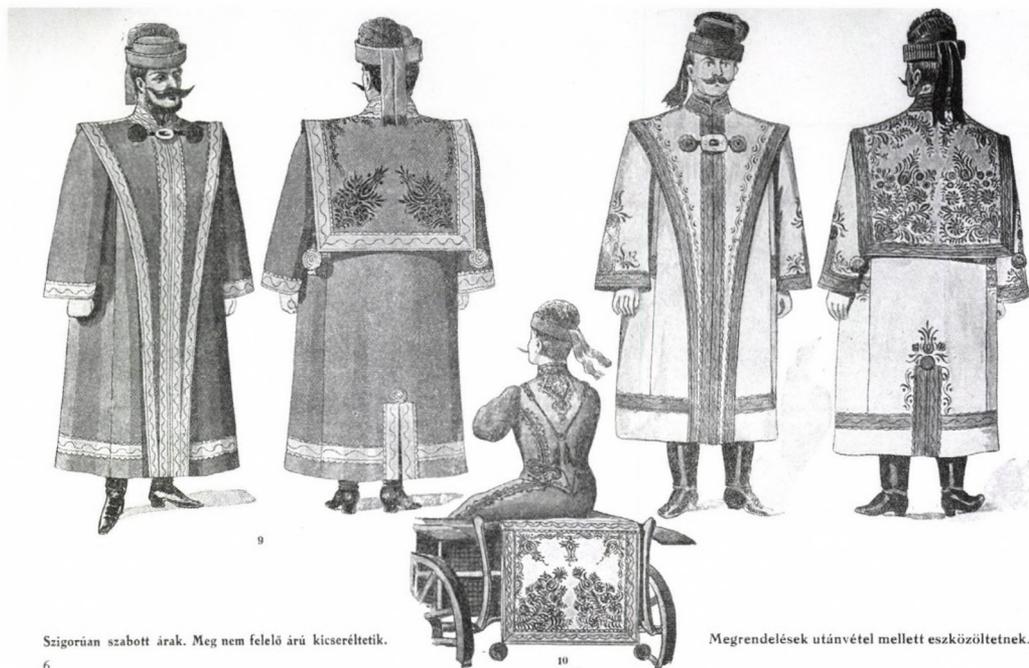
Huszka datálását a típus divatjáról el kell fogadnunk, megbízhatónak kell tartanunk, 1885-ös helyszíni gyűjtései alkalmával pontos adatokat szerezhettünk. Az Iparosok Lapjának az egri iparosokat számba vevő tudósítása szerint Egerben 1860-ban „18 remekes szűrűszabó közül 16 folytatja mesterségét 10 segéddel, tanuló nincs”.²⁹ Amiatt, hogy az egyik tárgyon alul oxidálódott flitterek, illetve fémszínőr találhatók, a típus egyértelműen paraszti használatát bizonytalannak kell tartanunk. Ugyanakkor éppen a történeti irodalomból jól

45 R. 9920.

7. kép. Huszka József: Egrí szűr háta
Akvarell
Néprajzi Múzeum; R 9920
Sarnyai Krisztina felvétele

tudjuk, hogy Eger fontos ellenállási központ volt az 1850-es években, a magyaros öltözködés széles társadalmi rétegekre volt jellemző e helyt. Az, hogy az egyik tárgyat debreceni eredetűnek tartják, a másik szűr Miskolc környéki, s Szováthy Soma miskolci szűrjeit világkiállítási kiutazásuk előtt Egerben is bemutatták, érzékelteti, hogy a cifraszűrök divatja országos, egymással szorosan összefüggő folyamatok, törekvések eredménye.

8. kép. Kocsiszűrök Schwarz M. L. szabó árukatálogosából
Budapest, 1915
Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum

Uraságikocsis-szűrök

A cifraszűrök sajátos, a paraszti és az úri szűrök közötti átmeneti típusát jelentik az uradalmi parádés kocsisok által viselt, illetve a gazda által egyes kiemelkedő alkalmakra alkalmazottjainak készítettett cifraszűrök.

30 Schwartz M. L. üzlete Budapesten ki-mondottan „Kocsis, inas és mindennemű más libériák valamint sofför ruházati cikkek” készítésére szakosodott. Üzletében kocsisok-nak kínált sötétszürke szűröket, melyek piros, kék vagy fekete posztórátéttel vagy hímzéssel díszítettek. Kínálatában szerepelt fehér vagy fekete gazdag hímzéssel díszített szűr is. Katalógusait az 1914–1930 közötti időszakból a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum őrzi.

Az uradalmikocsis-szűrök összefoglalására nem vállalkozhatunk, az adatainkból azonban világosan látszik, hogy leginkább sötétebb alapszínnel (fekete, szürke), visszafogottabb, általában egyszínű, illetve egy szín különféle árnyalataival hímzett darabokról van szó.³⁰ (8. kép.) Egyes adatok finomabb alapanyagok alkalmazásáról is szólnak. Kresz Mária és Juhász Antal a szegedi múzeumban őrzött, parádés kocsis számára készült két darab alapján megállapítja, hogy „anyaguk gyengébb minőségű, lópokrócszerű, fekete vagy sötétszürke posztó” (JUHÁSZ–KRESZ 1990. 261). Györffy a palóc szűr kapcsán mutat rá – Fábián Gyula adataira hivatkozva –, hogy a fekete szűr népi divatja mellett söté-

tétszürke posztóból készült cifraszűrt kizárólag parádés kocsisok viseltek (GYÖRFFY 1930. 174). Malonyay Dezső szintén külön tárgyalja a kocsisszűrők típusát, „posztója rendesen szürke, a hímzés egyszínűen kék vagy bordó” (MALONYAY 1912. 179). Adata annyiban is érdekes, hogy a kaposvári mester és az uradalmi szabók együttműködésére is fényt derít: a kocsisok számára varrt cifraszűr gyakran az uradalmi szabó munkája, csak a hímzést végezte szűrszabó (MALONYAY 1912. 179).

Mindezek a különbségek a tárgyi anyagban is világosan megmutatkoznak. A Móra Ferenc Múzeumban, Szegeden őrzik a Pallavicini-uradalom parádés kocsisának szűrét Csanyról, mely fekete alapon világoskék posztószegéllyel, kék és nyers fehér hímzéssel (JUHÁSZ-KRESZ 1990. 252), a mindsenti kocsisszűr pedig sötétszürke alapon vörös rátétekkel díszített (JUHÁSZ-KRESZ 1990. 253).

A Néprajzi Múzeum több, szintén sötét alapszínű, egyszínű hímzéssel vagy rátéttel díszített kocsisszűrt őriz. Ezek közül a Györffy István gyűjtötte, 1909-ben Bagossy Sándor nagyszalontai szűrszabó által remekbe készített darabot szeretnénk a tanulmány keretében bemutatni.³¹ A fekete finom tükörposztó alapanyagra készült, kétszínű kék selyemfonallal hímzett, kék zsinórozású cifraszűr Bagossy adatai szerint „gazda legényeknek, még inkább urasági kocsisoknak készült, Komádiban is viselték”.³² A darab önmagában is sajátosan mutatja, hogy az átmeneti típusok egyes esetekben nem választhatók el a paraszti szűrőktől sem: egyaránt viselhetette uradalmi kocsis és gazdalegény.

A cifraszűrök érdekes csoportját alkotják az egyes kiemelkedő alkalmakra – elsősorban a 19. század nagyobb kiállításaira – készített cifraszűrök, amikor a tenyészállatait kiállító tulajdonos az állatok őrzésével megbízott pásztorainak díszesebb, különlegesebb cifraszűröket varratott. Az állatkiállításokra készített szűrők egy érdekes darabját Malonyay leírásából ismerjük: „Utunk alatt a Somogyban lévő főnyedi major egy régi számadójánál találtunk egy szép cifra szűrt, melyre legelésző nyáját, őrző pásztorokat hímzett ki a szűrszabó. A szűrt a gazda, Eszterházy uraság készítette a bécsi világkiállításra, ahol jószágot állított ki. El is beszélte a juhászgazda, hogy nem győzte a sok ember bámulni. Seregestől kísérték az utcán.” (MALONYAY 1912. 178–179.)

Gróf Almássy Dénes sarkadi uradalmának gulyásai számára 1896-ban Bagossy Sándor nagyszalontai szűrszabóműhelyében készítették különlegesen díszes cifraszűröket; a „pásztorok ünnepélyes alkalmakkor használják” azokat (GYÖRFFY 1930. 52). A cifraszűröket Györffy 1930-ban megjelent monográfiájához még felkutatta, lefényképezte (GYÖRFFY 1930. 48–50. ábra).

Az uradalmi alkalmazottaknak készített cifraszűrök azonban nem egyszerűen átmeneti csoportként értelmezendők; a cifraszűr divatjára a kezdettől fogva hatott az a tény, hogy gyakran a munkaadó vette, bér jellegű kifizetésként.³³

Szűrök a világkiállításokon

A cifraszűr a 19. század folyamán az egyik olyan tárgyszimbólummá vált, melyet széles körben sajátosan magyarnak, nemzetinek ismertek el. A díszes, reprezentatív darabok mint a magyar kézműipar vagy a nemzeti háziipar jellegzetes termékei a világkiállítások állandó szereplői voltak – már 1851-ben, Londonban és az egész 19. század folyamán.

A szűrök szerepe a világ- és iparkiállításokon jól tükrözi divatjának időbeli alakulását és társadalmi háttérének változását. Az 1851-es londoni, valamint az 1860-as évek elejének párizsi világkiállításain egyértelműen remekbe készített úri szűrök szerepelnek, az 1873-as bécsin már – úgy tűnik – kizárólag a népi darabok jelennek meg. Huszka 1896-ban már a cifraszűr hanyatlását írja le. „A szűrszabó-mesterség gyengén van képviselve kiállításunkon. Sok vidékről, a hol pedig tipikus szűröket készítenek, nincs semmi. A mi van, az igaz, hogy nem selejtes, de nem jellemző, sőt rossz utánzat is akad. [...] Dunántúlról semmi. Eger, Miskolcz, Debreczen szintén hiányzanak; pedig itt készülnek az igazi czifra szűrök.” (HUSZKA 1896. 249–251.)

Ugyanakkor indokolt, hogy a világkiállítások szűreit külön tárgyaljuk, hiszen egyes esetekben nem lehetünk biztosak társadalmi besorolásukról, típusukról. A világ- vagy országos kiállításokra gyakran készültek egyedi, különösen díszes, a mesterséget reprezentáló remekdarabok, melyeken általában a szűr nemzeti jel-

31 Néprajzi Múzeum, ltsz.: 77169; közölve GYÖRFFY 1930. 74; GÁBORJÁN 2000. 102–103.

32 Györffy István adatai a Néprajzi Múzeum 77169 leltári számú tárgyának leírkartonján.

33 Erre szórványos adatok találhatók: GYÖRFFY 1930. 198; FLÓRIÁN, szerk. 1995.

9. kép. Pásztor a bécsi világiállítás tenyészállat-kiállításában
 Illusztráció az *Illustrierte Zeitung* 1873. július 5-ei számából
 Országgyűlési Könyvtár

lege is hangsúlyosabb. Györffy István idézte a *Vasárnapi Újságból* leírását (GYÖRFFY 1930. 217–218) Horváth Ferenc szűrszabó párizsi világiállításra (1855) készített remekéről. A cifraszűrt becsomagolása előtt Nagykanizsán is kiállították, de az nem deríthető ki, hogy valójában cifraszűr-e vagy szűrkaabát. Anyagának, díszítésének leírásából azonban világos, hogy különlegesen hímmzett remekdarab volt: „[...] hátul alatt a magyar korona ragyog kihímezve, mellette két felől egy-egy fatörzs, melyek mindegyikén páva áll. A fatörzsek mellett mindenféle gyümölcs, a pávák felett pedig különféle virághímzetek díszítik a korona környékét. Az egész gubát rózsák, tulipánok, nefelejtsek egyéb virágokkal s közöttök és mellettök repkedő madarakkal lepik el. [...] A gombkötő munkán szinte a magyar jelvények díszlenek, köztük az ősi buzogány is. Az egész gubán valóságos tiszta magyar színezet, szabás, eredetiség ömlik el.”³⁴

Az 1862-es londoni világiállítás magyar ruházati ipart bemutató részlegében Jámbor Endre magyar díszöltőnye, Bodnár József, Günther, Morton és Szabó Ferenc pesti szabók „igen finom, jó izléssel és tartosan készített szép magyar öltönyei” mellett „Malatinszky Imre pesti, és Szováthy Samu miskolci szűrszabók remekül kiszabott s keleties pompával hímmzett és kivarrott női és férfiszűreit dicsérettel tüntették ki. Ezen sajtáságos a szép öltönyök nagyrésze, mint eladott vagy elajándékozott cikkelyek külföldön fognak maradni, s kívánatos volna, hogy legalább rajzokban közölnék azokat.” (VAHOT 1863. 102–103.) Korabeli sajtóvisszhangjából tudjuk, hogy Szováthy szűreit Bosoli olasz gróf vásárolta meg 52, illetve harminc font sterlingért³⁵.

Szováthy a következő világiállításon, az 1863-as párizsin is szűrökkel jelentkezik, ezek leírását jobban ismerjük: „Szováthy Soma szűrei [...] már Párizsban vannak. Hisszük, hogy a szűr művészi kiállítása a párizsiak figyelmét is magára fogja vonni, mert az utánozhatatlan finom árnyalat, s maga a finom virágozás a női

34 *Vasárnapi Újság*, 1855. 199; közli GYÖRFFY 1930. 217–218.
 35 MÁTRA 1863. (1) 119.

szűrőn oly meglepő szépségű és tökélyű, hogy a néző első pillanatra azt hinné, hogy a virágok mindegy kivágva illesztettek saját helyükre, pedig azok szabad kézzel szabatos beosztással vetett öltésekkel varrva, vagyis inkább teremtve voltak oda. A fekete férfi szűr, egyik a legnehezebb munkálatú napolitaner – sodrott – selyemmel volt virágozva, s szakértők állítása szerint Szováthynak leg-hosszasabb munkájába került. A gyermek szűr igen ízletes kiállítása vonja magára a figyelmet.”³⁶

Az úri szűrök divatjának végét mutatja, hogy a tíz évvel később, 1873-ban, Bécsben rendezett világkiállításon a ruházati ipar kiállítói között már kizárólag paraszti szűrök találhatók. A népi kultúra felfedezésének, szerepének alakulását jelzi viszont az a tény, hogy a cifraszűr már nemcsak a ruházati ipart bemutató részlegben jelenik meg, hanem a Xántus János és Rómer Flóris által összegyűjtött nemzeti háziipari csoportban, valamint megjelenik az időszakos állatkiállítás alföldi pusztát imitáló installációjában, mint az állatokat őrző pásztorok öltözete (9. kép). Mindezek a magyar nemzeti ruházatot, nemzeti háziipart bemutató kiállítási részlegek sajátosan hatnak a cifraszűr magyarországi megítélésére is, hiszen a kiállítást ismertető sajtóanyag, valamint az a tény, hogy kiszállítással előtt itthon is kiállították őket, erősíti a cifraszűr nemzeti megítélését.

A világkiállításokra, nagyobb kiállításokra készített szűrök között – időszakonként változó arányban – fellelhetők az úri szűrök (még női darabok is), az olyan átmeneti típusok, mint a kocsis-, illetve gyerekszűrők, de szép számmal megjelentek paraszti darabok is. Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy bizonyára ezeknél a daraboknál is lehet eltérés a hagyományos, paraszti használatú tárgyakhoz képest, akár a díszítés mértékében, az alkalmazott nemzeti szimbólumok arányában vagy a feliratok, datálás terén – s a kiállítás sajátos ösztönzője lehet a már klasszikus formák, típusok felújításának is. Mindezek figyelembevételével sokat segítené, ha pontosan, darabról darabra tisztázni tudnánk az egyes gyűjteményi darabok és a kiállítások kapcsolatát. Mindez különösen olyan gyűjtemények esetében lenne fontos, melyek alakulásában a nagy kiállítások fontos szerepet játszottak, amilyen például a Néprajzi Múzeumé.

Az úri szűrök hatása a paraszti ruhadarabok alakulására

Györfly István összefoglalása rengeteg adatot tartalmaz a cifraszűr divatjának megjelenésére. Múzeumi gyűjteményekben őrzött tárgyakat, céhes emlékeket és írott forrásokat vetett össze szűrszabóktól szerzett információkkal. Monográfiájában – bár külön fejezetet nem szentelt a kérdésnek – a cifraszűr országos divatját az úri divat tükrében is tárgyalta. Kimutatta, hogy a paraszti cifraszűr egyes elemei, akár díszítőelemei, akár szabásának vagy alapanyagának egyes jellemzői az úri divat hatását mutatják.

Györfly mutat rá, hogy a fekete szűrposztó alapanyag alkalmazásának divatja, mely a bihari körzetben volt jelentős, az úri szűrök hatására terjedt el (GYÖRFFY 1930. 59), a fekete szűrposztó divatjának idején be is festették a már meglévő szűröket.³⁷ A Széchenyi-szűrnek is nevezett kis állógalléros, nyakas szabástípus, mely a bihari körzet jellegzetes típusa, szintén az úri szűrök hatására mutatja, Györfly ezt is az 1860-as évek úri szűrdivatjából eredezteti (GYÖRFFY 1930. 59). Véleménye szerint a fekete alapszín és az új szabásvonal egyszerre került a paraszti ruhadarabra – „az úri formával tehát a szín is vele járt” (GYÖRFFY 1930. 59). Az úri szűrök hatására vezeti vissza a parasztszűrökön a gombkötőmunkák megjelenését, a galambkosarakat, a szűr ujjának, illetve hátsó hasítékának összegombolását szolgáló gombokat és gombházakat (GYÖRFFY 1930. 71).

A palóc szűrök mintakincsében megjelenő nemzeti címert Fábíán Gyula (FÁBÍÁN 1911. 178–179) a hatvanas évek divatjának tulajdonítja, hisz szerinte (helyszíni gyűjtéseket végzett szűrszabóknál) az úri szűrök divatjában terjedt el. A nemzeti címer – gyakran erősen stilizált változatban a palóc és a bihari szűrök gallérján, a debreceni cifraszűr hasítéka fölött jelent meg, de nem ismeretlen a rátétes cifraszűrök között sem – gyakran egy-egy típus kötelező elemévé vált, mint a Mezőkövesd környékére jellemző, úgynevezett csillagos szűrök sűrűn telehímzett gallérján. A címer a szűrök csatján is előfordulhat, hímzett, kivágott, szironyozott változatban.

A parasztsághoz a divat egyes elemeivel együtt a cifraszűr nemzeti besorolása is az úri, értelmiségi rétegektől jutott el. Sajátosan mutatja ezt a „nemzeti szűr” (egy példányát Györfly 1909-ben Nagyszalontán gyűjtötte³⁸), amelynek gallérján központi helyen jelenik meg

36 MÁTRA 1863. (1) 132.

37 A fekete színnek a magyar nemzeti öltözködésben játszott kitétetett szerepéről lásd TOMPOS 1999. 123–124.

38 Néprajzi Múzeum, ltsz.: 77170; közölve GYÖRFFY 1930. 71–72; GÁBORJÁN 2000. 86–87.

a címer, posztószegései is nemzetiszínűek. Az 1870-es években készült; legények, vőlegények viselték, főként az 1867-es koronázás után. A Néprajzi Múzeumban őrzött darab Bagossy Sándor munkája, aki egyaránt dolgozott úri és paraszti megrendelésre is – ez a tény is mutatja, hogy az úri szűrdivat egyes elemeinek közvetítői gyakran maguk a szűrszabómesterek lehettek.

A Györfly által leírt, úgynevezett Garibaldi-szűrök is nemzeti tartalmat hordoznak: az 1860–1870-es években hatóságilag tiltották a széles posztószegést, melyet a zsandárok le is vághattak – így a szűrszabók csak keskeny kontúrját varrták fel, az ellenállás egyfajta viseletben is megragadható jeleként (GYÖRFFY 1930. 204–205).

Az úri szűrdivat visszahatását azonban sok esetben nehéz pontosan körülhatárolni, hiszen a divat belső törvényszerűségei is folyamatosan hatnak, de például a polgári ízlés hatására alakulnak ki a 19. század végén az egyetlen szín különféle, általában pasztell, illetve sötétes árnyalataival díszített, majd a ténylegesen egyszínű fonallal kihímzett cifraszűrök.

Annak, hogy cifraszűrt szélesebb körben a velünk élő nemzetiségek is nemzeti öltözetdarabként ítélik meg és adaptálják, egyik érdekes – talán egyedi – példája az aradi múzeum állandó kiállításának utolsó tárgya. Az állandó kiállítás, mely a megye történetét mutatja be a kezdetektől 1920-ig, egy olyan cifraszűrral zárul, melyet 1920 novemberében viseltek, amikor Erdélyt hivatalosan Romániához csatolták: a cifraszűr sárga, kék, piros színekkel hímzett, széles román nemzeti szalaggal, hatalmas kokárdával díszített.

A cifraszűr mint nemzeti szimbólum – összegzés és kitekintés

Cikkünk végén hangsúlyozni szeretnénk: a cifraszűr úri-városi divatja, mely a nemzeti öltözködés 19. századi gyakorlatába illeszkedik, sajátos, egymást kölcsönösen erősítő kapcsolatban áll azzal a ténnyel, hogy a cifraszűrt nemzeti ruhadarabnak tekintették. A cifraszűr fokozatosan a magyar nemzeti kultúra általánosan elfogadott részévé vált, ehhez valószínűleg egyes időszakokban más és más irányból kapott megerősítést. Anélkül, hogy ezt bővebben kifejthetnénk, gyakran csak vázlatosan jelezni szeretnénk néhány irányt.

Már a 19. század elején, a népszínművek hatására a betyárromantika nemzeti színezetet kap, s ezt a század folyamán az irodalom (KÜLLÖS 1992), de a képzőművészet is erősíti. Az irodalmi, képzőművészeti munkák esetében fokozatosan idealizálódik a betyár alakja, aminek nélkülözhetetlen kellékévé válik a cifraszűr. Erre jó példa Teleki korábban ismertetett visszaemlékezése, valamint az is, hogy már a reformkori jelmezbálokon gyakran öltöztek Sobrinak a gyerekek. Eötvös Károly, aki több cikkben is foglalkozott személyével, komoly nyomozást folytatva Sobriról megemlíti, hogy Sobri már az 1840-es években is népszerű, a Sobri-kalap és -pipa divatja mellett kedvenc háziállatokat is neveztek el róla, például kutyát, bikát, lovat, versenylovat is (EÖTVÖS 1909. 65). Szintén a betyárok megítélésének sajátos példája az is, hogy Széchenyi István gyűjteményében volt Milfaith Ferenc „híres zsvivány – Sobri pajtásának – furulyája, melyet elfogatásakor nála találtak” (HENSZLMANN–BUBICS 1876. 12–13); a tárgyat 1876-ban Széchenyi jelesebb családi tárgyaival, 1848-as emlékekkel együtt állították ki.

Arra, hogy az 1847-es követválasztás alkalmával az ellenzékben többen nemzeti módon öltöztek, s ebben paraszti öltözetdarabok is helyet kaptak, az 1840-es évek hazai iparpártolási mozgalma hathatott. A reformkori iparpártolási mozgalom az egész nemzeti, társadalmi, gazdasági fejlődést érintette, erős politikai tartalma volt (GERŐ 1993. 53).

Sajátos módon visszahathatott divatjára az is, hogy a szűr a Bach-rendszerben a tiltott ruhadarabok közé tartozott.

Hasonlóan integráló hatást gyakorolhattak a népszínművek, a színház a maga népi témaválasztásaival – elég csak Petőfi *János vitéz*ének cifraszűrös alakjára utalnunk.

Nem maradhatott visszhang nélkül az a tény sem, hogy a világhiállítások és azok sajtója szintén mint sajátos, nemzeti jelentéssel bíró tárgyat ismertetik.

Kétségtelenül máig tartó nagy hatása van Huszka József ornamentikakutatásainak is mindarra, hogy a ruhadarab nemzeti jellege mellett díszítőelemei, hímzsmintái is beépültek a 19. század nemzeti kultúrájába; bennük a magyar díszítőművészet ősi, keleti eredetének dokumentumát látták. Huszka József (1854–1934) rajztanár, művészeti író, a magyar népi ornamentika lelkes kutatója a cifraszűr hímzésornamentikáját elsőként gyűjtötte össze, az 1880-as években különböző szűrszabók műhelyeiben akvarelleket készített, és dokumentálta egy-egy mester, egy-egy terület motívumkincsét, díszítményszerkesztő eljárásait. Huszka a szűr- és szücszhímzések mintáit honfoglalás előttiinek, indiai, perzsa eredetűnek tartotta. Romantikus történelemszemlélete és

10. kép. Theodore Valerio: *Berger hongrois sur la Pusta (Pusztai magyar pásztor)*
Rézkarc, 1855

Úó: *Costumes de la Hongrie et des Provinces Danubiennes*. Paris
Néprajzi Múzeum, Könyvtár, X 7295

a műveiben közreadott motívumgyűjtemények nagy hatást gyakoroltak a kortárs közvéleményre, a nemzeti jellegű művészet törekvéseire, az építészetre és iparművészekre (HORVÁT 2000. 50).

A cifraszűr nemzeti integrálódásához azonban leginkább a képzőművészet járult hozzá.

Az 1850-es évek végén a képzőművészetben is látványos változások történtek, hiszen a nemzeti tartalmú művek váltak a legértékesebb és legelismertebb alkotásokká. A nemzeti, sajátosan magyar tartalom, ábrázolás keresése és megfogalmazása kapcsán a cifraszűr is szerepet kapott. Ez a tény – mint a világiállításokon való állandó szerepeltetése – is bizonyítja, hogy a cifraszűr mennyire emblemikus, szimbolikus tárggyá vált, amelyről a társadalom minden rétege tudott.

Az alföldi csikós vagy betyár, a pusztá az 1820-as évektől került a külföldi, elsősorban osztrák és német, valamint a francia érdeklődés középpontjába. Az alföldnek és pásztorainak igazi felfedezői osztrák-német romantikus művészek (Nicolas Lenau költő és követői, valamint osztrák festők: August von Pettenkoffen és köre) voltak, akiknek ilyen témájú művei rögtön nagy közönségsikert arattak. A pusztának és alakjainak sikere másodsorban a francia orientalista érdeklődésnek köszönhető (ALBERT 1999; SINKÓ 1989b). Magyarország és főleg az Alföld az egzotikus Keletet jelentette a francia közönségnek, utazóknak, művészeknek: a Magyarországra utazás mindig „Voyage en Orient” (például Théodore Valerio utazása és műve).³⁹ (10. kép.)

Kezdetben az Alföld, a pusztá, illetve lakói, a pásztorok és a betyárok a magyar közönség számára is a romantikus orientalizálás divatos témáinak egyikét jelentették. A népies téma korábbi egzotikus kezelése azonban a 19. század második felében megváltozott, és fokozatosan integrálódott a nemzettudatba. Ez a folyamat tipikusnak tekinthető: korábbi idegen egzotikumon

39 *Costumes de la Hongrie et des Provinces Danubiennes, Dalmatie, Monténégro, Croitie, Slavonie, Frontieres Militaires*. Dessiné d'après nature gravés à l'Eeau-Forte par Théodore Valerio, Paris, Librairie Centrale des Beaux-Arts.

11. kép. Szemplér Mihály: *Tanácskozás*
Olajfestmény, 1860
 Magyar Nemzeti Galéria; 58294T
 Fehér Kata felvétele

alapuló nép- vagy nemzetkarakterisztikumok személyessé, azaz bensővé válnak. A magyarok érdeklődése az Alföld és lakói, a pásztorok iránt szorosan összefüggött a nemesség orientalizáló divatjával és általában a magyarok keleti eredetének mítoszával, amely egyik bizonyítékának és legfőbb megtestesítőjének az alföldi környezetet, tájat és embereket tartották (SINKÓ 1989b).

A cífraszúr-ábrázolások megjelenése a nemzeti festészetben és szobrászatban az 1850-es évek legvégén megélenkülő nemzeti mozgalommal esett egybe. A nemzeti művészet nem jelentett sajátos magyar nemzeti stílust vagy iskolát, hanem teljes egészében a kor uralkodó stílusaihoz kapcsolódott; elsősorban tartalmában volt többé-kevésbé sajátos, tematikájában jelent meg a nemzeti jelleg; kezdetben arctípusok, viseletek, szokások, tájak formájában, míg a későbbiekben a történelmi tapasztalatból elvont nemzeti tulajdonságok kerültek előtérbe.

A nemzeti jelleg lényegét a következőképpen fogalmazta meg Ormos Zsigmond művészeti író 1859-ben: „képzőművészetünk életrevaló csíráját ne nyugaton, hanem keleten keressük. Költészetünk, élő művészetünk virágzó ágai, s öltözetünk, mik a képzőművészettel ugyanazon egy gyökér hajtásait képezik, és mikben származásunk kinyomatát híven megőrizzük, a keleti népekkel rokonságunkat szintén kétségtelenné teszik” (idézi KESERŰ 1988. 120). Szerinte a viselet, a nyelv, a zene és az életmód gazdag formavilágára kell figyelni, és ha emellett nyugati szomszédaink tapasztalatait is hasznosítjuk, úgy az egyetemes művészet „magyar stíljét” lehet megteremteni. Másutt részletezte, hogy mit tekint eredeti magyar viseletnek: „zsinóros szép sújtásozásunkat, eredeti szabású szűrgallérjainkat, ízletes kalapjaink domborodásait” (idézi KESERŰ 1988. 120).

Az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot követő önkényuralom után a nemzeti művészet legfontosabb feladatának a nemzet történetének, gazdagságának, az ország szépségének bemutatásával a nemzeti tudat kialakítását és főleg fenntartását tekintette. A festészetben ennek egyik következménye a realista életképekre jellemző ábrázolás háttérbe szorulása volt. Az 1860-as évektől, szemben a 19. század elejének tendenciáival, a történelmi festészet játszotta a főszerepet. A korabeli felfogás szerint másodsorban a népi életképfestészet volt a legalkalmasabb a nemzeti jelleg hangsúlyozására, amit azonban prózai tematikája és realizmusa miatt alacsonyabb rendűnek tartottak (KESERŰ 1988).

Az életképfestészet divatos és népszerű műfaj volt, aminek éltetője egyrészt a külföldi érdeklődés, másrészt a magyaros témák-alakok megjelenése volt. Ekkortól jelennek meg a festményeken a csikósok, a betyárok és az alacsony horizontú alföldi táj. Sok közülük a divatos és nagy sikerű népszínművek, illetve költészet jeleneteire, toposzaira utal.

A témák és alakok kiválasztásában egyrészt feléled a romantika, de bizonyos festőknél realista tendenciák uralkodnak. Ez utóbbira jó példa Szemlér Mihály (1833–1904), hiszen ő is azon festők közé tartozott, akik helyszíni tanulmányozással, rajzok sokaságával festették meg hitelesnek tekinthető beállításait (11. kép). Szemlér a Dunántúlon tanulmányozta a pásztorok-betyárok életmódját és főleg viseletét, amiről számos vázlata vagy rajza is fennmaradt. Akvarelljei hűen örökítik meg a 19. század közepének dunántúli cifraszűrviseletét (B. SUPKA 1957). Sok később híressé-ismertté vált festő is alkotott ebben a korban népi életképeket, amelyek témái az alföldi táj és pásztorélet, a betyárok, parasztok voltak (Molnár József, 1821–1899).

A nemzeti jelleg dominál az ünnepek, mulatságok ábrázolásában is. A kor életképfestői különösen kedvelték a lakodalom, a színes ünnepi jelenetek megfestését. A tánc mint nemzeti sajátosság különösen kedvelt téma volt, ami mindig párosult a sajátos tartás- és viseletábrázolással is. A paraszti származású (egy szűcs fia volt) Jankó János (1833–1896) több festménye is ide sorolható, de ő már – különösen más festményeivel (*A népdal születése*) – azokat a festőket képviseli, akik eltávolodtak a realizmustól, és allegorikus-romantikus életképeket festettek. A *falu szépét táncra kéri* (1867) egyik változata a lakodalmi mulatságot megörökítő képeinek. Ezen, mint a többi képén is, jellegzetes alak a vállán hetykén cifraszűrt viselő férfi. A cifraszűr állandó szereplője volt a népi életképeknek, hiszen – mint az Ormos idézetéből is látható volt – az egyik legeredetibb és legnemzetibb viseletdarabként tartották számon.

Elgondolkodtató az is, ahogyan a 19. század végére egyes alkotásokon – elsősorban politikai tartalmú műveken – a cifraszűrös alak a parasztság, a magyar nép megtestesítőjeként értelmezhető (Bihari Sándor: *Programbeszéd*; Zichy Mihály: *Második lap az aradi vértanúk albumból*, illetve a Posner Károly által kiadott, Kossuth ceglédi beszédét ábrázoló metszetén) (12. kép).

A cifraszűr a 19. század végétől fokozatosan kiment a divatból. De mint szimbolikus tárgy továbbra is ott élt a mindennapokban: írók, költők, festők stb. gyakran használták fel szimbólumként egy-egy érzésük vagy jelenség érzékletes kifejezésére. A dynál a szűr már negatív, a maradiság, a mozdulatlanság szimbólumaként tűnt fel: „De mennyit tudnánk még Debrecenről hasonlókát írni. Ám nem érne sokat. A debreceni Kossuth-párt antiszemita lapja fejezi ki legjobban a debreceni szellemet s ez a lap azt dúdolja folyton: ordítás a honért, sujtás, szűr, zsinór, kerek kalpag, zsír, bor és szűzi erkölcs... És Debrecen in hoc signo – alszik. Nem lehet felébreszteni!” – írta Ady Debrecenről *A zsíros város* című cikkében (1902).

Az ambivalens viszonyulás ellenére a cifraszűr a 20. században is az egyik legemblematikusabb népművészeti tárgy maradt, és elsősorban a 20. század húszas-harmincas éveinek kulturális törekvéseiben kapott újra fontos, nemzeti szerepet. Megjelent mozifilmek kosztümjeként, bélyegsorozatokon, képzőművészeti alkotások témaválasztásában, újabb nemzeti divattörekvések előképeként, illetve számtalan dísz tárgy készült a cifraszűr alapján. A cifraszűr ma sem ismeretlen: a turistalátványossággá vált alföldi romantika beöltözött szereplőin, a magyar mezőgazdaság *hungaricum* termékeinek csomagolásában leegyszerűsödött formában jelen van, s időről időre megjelenik egy-egy képzőművészeti alkotáson is, utalva nemzeti identitásunkhoz, kultúránkhoz való összetett és igazából kibogozhatatlan kapcsolatunkra.

12. kép. Zichy Mihály: *Az aradi vértanúk emlékalbumának 2. lapja*
Nyomat
Petőfi Irodalmi Múzeum; 62.1209.1

Irodalom

ALBERT Réka

1999 La Grande Plaine hongroise, symbole national. Genèse d'un imaginaire, XVIIIe-XXe siècle. In LAGRAVE, Rose-Marie (ed.): Villes et campagnes en Hongrie XVIe-XXe siècle. Budapest, Atelier Franco – Hongrois en Sciences Sociales, 11–37.

BÁNYAI Elemér

1901 Lisznyai Kálmán élete. Kolozsvár, Ajtai.

BÉRES András

1955 A debreceni cifraszűr. Budapest, Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztály.

CENNERNÉ WILHELMB Gizella

1978 Théodore Valério Magyarországon. Folia Historica, no. 6. 53–79.

CORRESPONDANCES

1979 Correspondances entre Victor Hugo et Pierre Jules Hetzel. 1. 1852–1853. Paris, Klincksiek.

CSIFFÁRY Gergely

1985 Az egri szűrszabó iparról. In PETERCSÁK Ti-vadar (szerk.): Mezővárosi kultúra Heves megyében. Budapest–Eger, TIT, 65–70. (Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében, 3.)

DOMANOVSKY György

1981 A magyar nép díszítőművészete 1–2. Budapest, Akadémiai Kiadó.

F. DÓZSA Katalin

- 1978 A női divat változásai 1850–1895 között. Folia Historica, no. 6. 79–161.
- 1996 A rendi nemzettudat szimbóluma, a díszmagyar. Néprajzi Értesítő, 77. évf. 155–166.

ECSEDI István

1914 A hortobágyi pásztorviselet. Néprajzi Értesítő, 15. évf. 21–56.

ENDRÓDI Sándor

1900 Századunk magyar irodalma képekben. Budapest, Athenaeum.

EÖTVÖS Károly

- 1900 A híres Bakony és a híres Sobri Jóska. In uő: Emlékezések. 63–101. Budapest, Révai Testvérek.
- 1909 Ki volt hát Sobri? (Utolsó szó Sobriról.) A bakonyi szűr. In uő: A Bakony. Budapest, Révai Testvérek, 2/1–67., 68–82., 204–218.

FÁBIÁN Gyula

1911 Síkdíszítő művészet az Ipoly mentén. Néprajzi Értesítő, 12. évf. 16–36.

FÉL Edit – HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára

1969 A magyar nép művészete. Budapest, Corvina.

FLÓRIÁN Mária

- 1990 A „sárközi szöttes” története. Ethnographia, 101. évf. 194–256.
- 1997 Öltözködés. In BALASSA Iván (főszerk.): Magyar néprajz. 4. Budapest, Akadémiai Kiadó, 585–769.
- 2001 Magyar parasztviseletek. Budapest, Planétás.

FLÓRIÁN Mária (szerk.)

1995 Az Mester Emberek Míveinek árazása. Csapók, gubások, szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai 1597–1821. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

FÜGEDI Márta

1997 Mítosz és valóság: a matyó népművészet. Miskolc, Herman Ottó Múzeum. (Officina Musei, 6.)

GÁBORJÁN Alice

- 1975 A magyar szűr eredetének kérdése. Néprajzi Értesítő, 54. évf. 47–68.
- 1985–1988 Keleti elemek a magyar ruházatban. Néprajzi Értesítő, 67–70. évf. 19–53.
- 2000 Cifraszűrök. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Catalogi Musei Ethnographiae, 5.)

GERGELY András (szerk.)

1998 19. századi magyar történelem 1790–1918. Budapest, Korona.

GERŐ András

1993 Az iparfejlesztés kérdése a reformellenzék érvrendszerében. In uő: Magyar polgárosodás. Budapest, Atlantisz, 19–55.

GERVERS-MOLNÁR, Veronika

1973 The Hungarian Szűr an Archaic Mantle of Eurasian Origin. Toronto, Royal Ontario Museum.

GÖNCZI Ferenc

1942 A cifraszűrök készítésének s viselésének eltiltása. Néprajzi Értesítő, 23. évf. 267–272.

GRÁFIK Imre (szerk.)

1996 Vas megye népművészete. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága.

GYÖRFFY István

1930 Magyar népi hímezések. 1. A cifraszűr. Budapest, a szerző kiadása.

- HANÁK Péter
2001 1867 – európai térben és időben. Budapest: MTA Történettudományi Intézete. (História könyvtár monográfiák.)
- HEILBRUN, Françoise – MOLINARI, Danielle (sous la direction)
1998 En collaboration avec le soleil. Victor Hugo photographies d'exil. Paris, Musées – Réunion des musées nationaux.
- HENSZLMANN Imre – BUBICS Zsigmond
1876 A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gróf Károlyi Alajos palotájában 1876. májusban rendezett műipari és történelmi emlékiállítás tárgyainak lajstroma. Budapest, Klösz György.
- HOFER Tamás
– 1975 Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében. Ethnographia, 86. évf. 2–3. sz. 398–416.
– 1977 19. századi stílusváltozatok: az értelmezés néhány lehetősége. Ethnographia 88. évf. 62–80.
– 1991 Construction of „Folk Cultur Heritage” in Hungary and Rival Versions of National Identity. Ethnologia Europaea, 21. évf. 145–170.
– 1999 Historisierung des Ästhetischen. Die Projektion nationaler Geschichte in die Volkskunst. In JOHLER, Reinhard – NIKITSCH, Herbert – TSCHOFEN, Bernhard (Hrsg.): Ethnische Symbole und ästhetische Praxis in Europa. Wien, Institut für Volkskunde, 108–135. (Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Wien, 17.)
- HORVÁT Hilda
2000 Iparművészeti kincsek Magyarországon. Budapest, Athenaeum.
- HUGO, Victor
1969 Agendas de Guernesey de novembre 1855 à avril 1860. Paris, Le Club Français De Livre.
- HUSZKA József
– 1885 Magyar díszítő styl. Budapest, Deutsch M.
– 1896 Szűr, suba és háziipar a kiállításon. Magyar Iparművészet, 2. évf. 240–259.
– 1898 Magyar ornamentika. Budapest, Pátria.
- JUHÁSZ Antal – KRESZ Mária
1990 Szűcs- és szűrhimzés. In JUHÁSZ Antal (szerk.): Csongrád megye népművészete. Budapest, Európa, 233–262.
- KATONA Edit
2001 Posztóból készült viseletdarabok. In KAPITÁNY Orsolya – IMRÓ Judit (szerk.): Somogy megye népművészete. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 173–194.
- KESERŐ Katalin
1988 A képzőművészet szerepének érzékelése a nemzeti jelleg reprezentálásában. In NÉMETH G. Béla (szerk.): Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Budapest, Gondolat, 215–234.
- KÓSA László (szerk.)
1991 A magyarságtudomány kézikönyve. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOSÁRY Domokos
1990 Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Budapest, Háttér.
- KRESZ Mária
1967 Magyar parasztviselet 1810–1867. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÜLLÖS Imola
– 1988 Betyárok könyve. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó.
– 1992 Betyárfolklor és nemzeti önkép – Magyarországon és Európában. In MOHAY Tamás (szerk.): Közéltések. Néprajzi, történelmi, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, Ethnica, 271–282.
- LUKÁCS Anikó
2002 Nemzeti divat a reformkori Pesten. Korall, 10. évf. 40–57.
- LYKA Károly
1982 Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850–1867. Budapest, Corvina.
- MALONYAY Dezső
1912 A magyar nép művészete IV. A dunántúli magyar nép művészete. Budapest, Franklin.
- MIHALIK József
1903 A Kassai Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma. Kassa, Koczányi Béla Könyvnyomdája.
- NÉMETH G. Béla (szerk.)
1988 Forradalom után – Kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Budapest, Gondolat.
- NIEDERMÜLLER Péter
1992 Die imaginare Vergangenheit: Volkskultur und Nationalkultur in Ungarn. Zeitschrift für Volkskunde, Jg. 88. 185–201.
- OELMACHER Anna
1951 Bihari Sándor (1856–1906). Szabad Művészet, 5. évf. 10. sz. 376–385.

- PODMANICZKY Frigyes
 – 1984 Egy gavallér emlékei. Budapest, Helikon.
 – 1887–1888 Naplótöredékek 1827–1887. I–IV. Budapest, Grill.
- SÁROSÍ Bálint
 1971 Cigányzene. Budapest, Gondolat.
- SCHUBERT, Gabriela
 1988 Die Rolle der Kleidung in der Nationalbewegungen der Donauvölker. Zeitschrift für Balkanologie, Jg. 24. 145–172.
- SELMECZI-KOVÁCS Attila
 2001 Nemzeti jelképek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Magyar népművészet, 26.)
- SINKÓ Katalin
 – 1989a Der Tschikosch als ein orientalisches Thema. In KUNT, Ernő (Hrsg.): Bild-Kunde – Volks-Kunde. Die III. Internationale Tagung des volkskundlichen Bildforschung Komitee bei SIEF. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 239–252.
 – 1989b Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben. Ethnographia, 100. évf. 1–4. sz. 121–155.
- B. SUPKA Magdolna
 1957 Szemlér Mihály (1833–1904). In DÁVID Katalin (szerk.): Művészettörténeti tanulmányok. Budapest, Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 219–252.
- SZABÓ Júlia
 1985 A XIX. század festészete Magyarországon. Budapest, Corvina.
- SZACSVAY Éva (szerk.)
 1998 A „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” című kiállításához kapcsolódó, 1997. december 11-én azonos címmel megrendezett konferencia előadásai. Néprajzi Értesítő, 80. évf.
- SZIKLAY János – BOROVSKY Samu (szerk.)
 1896 Magyarország vármegyéi és városai. 1. Abaúj-Torna megye és Kassa. Budapest, Apollo.
- SZILÁGYI Márton
 2001 Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Budapest, Argumentum. (Irodalomtörténeti füzetek, 149.)
- SZINNYEI József
 1900 Magyar írók élete és munkái. 7. Budapest, Hornyánszky Viktor.
- TAKÁCS Mária
 1936 Jankó János. Budapest, a szerző kiadása.
- TÁLASI István
 1977 Kiskunság. Budapest, Gondolat.
- TELEKI Sándor
 – 1879–1880 Emlékeim 1–2. Budapest, Aigner.
 – 1882 Egyről – másról. Újabb emlékeim 1–2. Budapest, Révai Testvérek.
 – 1958 Teleki Sándor emlékezései. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Görög Lívia. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
 – 1973 Emlékezzünk a régiokról. Emlékezések és levelezés. Közéleti Csetri Elek. Bukarest, Kriterion.
- TELEPY Katalin
 1985 Iványi Grünwald Béla. Budapest, Révai.
- TOMPOS Lilla
 1999 48 hatása a magyar viseletre. In G. MERVÁ Mária (szerk.): '48 kultusza. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 119–138. (Gödöllői múzeumi füzetek, 4.)
- UNGARN
 1873 Ungarn auf der Wiener Weltausstellung. Special-Catalog. Budapest, Athenaeum.
- VAHOT Imre
 – 1863 Az 1862-ki londoni világkiállítás emlékkönyve. Pest, Poldini Ny.
 – 1984 [1846] Magyarföld és népei eredeti képekben. Budapest, Állami Könyvterjesztő Vállalat.
- VARJÚ Elemér
 1909 A Kassai Múzeum az 1908. évben. Kassa, Szt. Erzsébet Nyomda.
- VÁRY Gellért
 1985 A Bach kormány közegei 1850 / A betyárvilág. In TÓTH Gyula (szerk.): A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. 1. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 17–28.
- VEZETŐ
 Vezető a Kassai Múzeum gyűjteményeiben. Kassa, Koczányi Béla Könyvnyomdája.

Gentlemen in *cifraszűr* – data on the *cifraszűr* fashion among gentlemen in the 19th century

The *szűr* (frieze-coat) was an archaic kind of coat with a simple cut made of rough woollen cloth, worn throughout the country in earlier centuries by male serfs in the villages. The *szűr* had a large square collar used as a hood. This simple, poor piece of clothing expressed the status of serf and servant and distinguished its wearer from the nobility and townspeople. In the late 18th and early 19th century a variant of the *szűr* arose known as the *cifraszűr* (fancy frieze-coat), increasingly richly decorated with embroidery and cloth appliqué. It became an item of festive attire among the rural population and young men wore it for their marriage. In the national movements of the 19th century some authors classified it as a “national item of clothing”, presented the embroidered ornamentation on the *szűr* as the “ten commandments of Hungarian taste” and put forward the hypothesis – never confirmed – of its archaic oriental past. The *cifraszűr* also appeared sporadically in the dress of the upper strata of society. Types of gentlemen’s, urban *szűr* also arose, differing in material, colour and ornamentation from those worn in the villages. This article examines such cases on the basis of the contemporary press, personal recollections, reports of exhibitions and world expositions, catalogues and museum objects. From the mid-19th century the *cifraszűr* acquired a “national” colouring. In Hungary in the 19th century the questions of language usage and dress became intertwined and both were linked to the national political aspirations. The upper strata wore items of “national clothing” patterned on items worn by the upper classes in the 17th–18th centuries. In the 1840s and later especially around 1860, items of peasant clothing, including the *cifraszűr* were also adopted by this national fashion.

The article traces the winding and unique history of a few such gentlemen’s *szűr*. In some regions young village men were married in a *cifraszűr*, went to request the girl’s hand in marriage wearing a *cifraszűr* and if the request was rejected, the *cifraszűr* “forgotten” in the girl’s house was placed out on the porch of the house. In 1847 a friend of Count Sándor Teleki also wore a *cifraszűr* when he went to request the hand of a young girl. The girl married him. His friend, Count Teleki, was given the *szűr* for winning a bet. In the Hungarian War of Liberation in 1848–49 Teleki fought as a colonel. After the capitulation he emigrated to France and his *szűr* was sent to him. On the Channel Islands he struck up a friendship with Victor Hugo who was living in emigration. The French writer was greatly impressed by the rich embroidery of the *szűr* and asked Teleki to give it to him. Hugo had it taken to pieces and placed on the ceiling of his study. — Another *szűr* embroidered on the entire surface with floral ornamentation belonged to the poet Kálmán Lisznyay. He wore it to his readings in Budapest and the country. — Tailors made *szűr* for gentlemen customers with a cut and ornamentation differing from the peasant type. Models were also made for women and children. The liveried coachmen on big estates work a *szűr* made of black cloth.

Cifraszűrök a Néprajzi Múzeumban¹

Bátky Zsigmondnak és Györffy Istvánnak szaktudományunk máig érvényes módszerei kiferméléséhez tetemesen hozzájáruló adat- és tárgygyűjtő eljárásairól meglehetősen keveset tudunk. Pontosabban a kisebb-nagyobb mértékben elfoglalt tanítványi emlékezősekre, nem valóságos adatokra alapoz az az eléggé elterjedt vélekedés, hogy a „kiváló terepmunkás” Györffynek nagyobb szerepe kellett hogy legyen a „néprajzi tárgy” fogalmának elméleti tisztázásában és a tárgygyűjtés praktikus teendőinek tudatosításában (vö. SELMECZI KOVÁCS 1981. 148–166; 1984. 37–40; SZILÁGYI 1984b), mint Báltkynak, aki viszont „nem volt terepmunkás”, „számára a múzeum pótolta a külső világot” (GUNDA 1978. 18).

Ez a vélekedés persze nehezen egyeztethető össze azzal a tudománytörténeti ténnyel, hogy amikor Györffy István a Néprajzi Múzeummal kapcsolatba került, Báltky már elkészítette a magyar néprajzi muzeológiának azt az alapművét (BÁTKY 1906), mely nemcsak az eszményi teljesség igényét sugalló tárgyismertetései, hanem a néprajzi múzeumok szervezésével, azaz a tárgykiválasztással és a kiválasztott tárgyak forrásgyűjteménnyel fejlesztésével kapcsolatos praktikus tanácsai – másként fogalmazva: a „terep” és az etnográfus viszonyának tisztázása – révén is évtizedekre meghatározta, tulajdonképpen kanonizálta a néprajzi tárgyról való gondolkodást. És nehezen egyeztethető össze azzal a körülménnyel is, hogy a még fiatal, de már nem pályakezdő Báltky, amikor „terepen” dolgozott, mert gyűlnek az adatok róla, nemcsak „alkalomszerűen” tájékozódott, hanem igencsak tiszteletreméltó eredménnyel s főleg a rátalálásban, a kiválasztásban megnyilvánuló kivételes invencióval gyűjtött (FILEP 1974; SZILÁGYI 1984a; FEJŐS 2000).

Mielőtt azonban arra vállalkozna a valamikori tudománytörténész, hogy bizonyítsa: nem kellett ahhoz feltétlenül – Gunda felfogása értelmében – „terepmunkásnak” lennie valakinek, hogy ne csak a múzeumi raktárakban, hanem a néprajzi jelenségek lelőhelyén is otthonosan mozogjon, érdemes megkeresnünk az archívumokban a közvetlen forrásokat – ha vannak ilyenek. Olyan forrásokat tehát, amelyek nem csupán sejtetik, hanem – egykorú beszámoló formájában – félreérthetetlenül meg is fogalmazzák: mit kerest, hogyan kereste, s megtalálta-e avagy sem a „nem terepmunkás” Báltkyt azt, amit csak a „terepetől” remélhetett. Ilyen forrás lehetne a gyűjtési körülményeket, illetve az adatszerű eredményektől, a megszerzett tárgyaktól remélt, tanulmányba be nem épített elsődleges értelmezéseket, következtetéseket, akárcsak ezek csiráit azon frissiben megfogalmazó napló – olyan, nem csupán adatfeljegyzéseket tartalmazó „gyűjtőnapló” tehát, amelyet Jankó János vezetett (vö. SZILÁGYI 1998). Ennek híján² jelentősen megnövekszik az egykorú hivatalos jelentéseknek – a múzeumi ügymenet előírta úti beszámolóknak – a forrásértéke. Ilyenekből mutatok be és kísérlek meg értelmezni ez alkalommal kettőt és azok mellékleteit (Néprajzi Múzeum, Irattár 19/1909. szám).

A hivatalos jelentések persze csak oly mértékben lehetnek „személyesek” – azaz a nehézségekről, a kételyekről, az eredménytelenségről is számot adóak –, amennyire a jelentést tevőnek a legszemélyesebb érdeke ezt annak idején megengedte. Mivel a rá bízott pénz célirányos, lehető leghasznosabb elköltését kellett igazolnia hivatali felettese előtt, abban az esetben is biztos ítéletűnek kellett mutatkoznia, ha „belül” bizonytalannak, tévelygőnek érezte is magát. A jelentésről mint lehetséges forrásról tehát nem az őszinte kitárulkozás, a kudarc és a kétes eredmény nyílt bevallása, hanem a valós és vélt sikerek valamelyes megemlése, főnöki elismerést áhító csillogtatása valószínűsíthető inkább. Ennek a forráskritikai szempontnak a figyelembevétele sem módosítaná azonban számottevően mindazt, ami Báltky Zsigmondnak a most közölt jelentéseiből kiolvasható. A debreceni és gyulai gyűjtőút ugyanis egy friss múzeumgyarapítási ötlet *első* kipróbálása volt, s

1 Jelen dolgozat első változata: *Ethnica*, 2. évf. 3. sz. 74–77.

2 Báltky aligha készített naplószerű gyűjtési feljegyzéseket; ha voltak is gyűjtőjegyzetei, vagy elkallódtak, vagy lappanganak valahol; lásd erről FILEP 1974. 8–9.

emiatt *be kellett* számolnia a jelentéstevőnek a felettese számára az elháríthatatlan nehézségekről – az ötlet jövőbeli megvalósíthatósága érdekében.

Mint a jelentésekből látható, Bátky és Györfly 1909 januárjában országos vásárok felkeresése végett indult gyűjtőútra, de nem alkalmilag s egyéni elhatározásból, hanem a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya távlati programjának részeként. A Néprajzi Értesítőben megjelent híradásból következtetve ekkortájt formálódhatott ki az a műtárgy-gyárapítási terv – az 1907-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által biztosított évi 25 000 koronás rendkívüli segély minél eredményesebb elköltését: a reprezentatív, tehát „drága” ruhadarabok gondos kiválasztását így biztosítandó –, hogy a vásári sokadalom jelentette alkalmat kihasználva a környékről összesereglett vásárosoktól próbálják megszerezni a *viselt* régies felsőruhafélék – szűrők, bőrruhák – legszebb példányaikat, illetve kapcsolatot keressenek a vásárban megjelenő gubacsapókkal, szűcsökkel, szűrszabókkal (vö. Néprajzi Értesítő, 1909. X. évf. 64. – „A téli népviselet emlékeinek gyűjtése”). Ha az *első* ilyen tárgyfelderítő akcióra maga Bátky vállalkozott³ – aki ekkortájt, túl az *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* című kézikönyv megírásán, bár a besorolás szerint segédőr volt, az osztály legnagyobb tapasztalatú tisztviselőjének számított –, nyilván azért, mert személyesen akart meggyőződni róla, hogy milyen eredmény remélhető a néhány napos, de a benyomásokat-tanulmányokat sűrítetten kínáló alkalmaktól. A „kísérlet” nyilván nem bízhatta a – hozzá képest – „kezdőkre”, később viszont már nem akart részese lenni a vásárlátogatásoknak. Csak Györfly tartott ki e gyűjtési mód mellett: 1909-ben Beluleszkó Sándorral a pásztói, 1910-ben Mészáros Gyulával az egri, Schmidt Tibolddal a nagyváradai és belényesi, 1911-ben Sztripszky Hiadorral a székelyhídi és kolozsborsai országos vásárokat kereste fel (SZILÁGYI 1984b. 583–584). E vásárlátogatások mérlegét egyébként Katona Edit elkészítette a közelmúltban publikált gyűjteménysmertetőjében: összesen harminc szűr, tíz suba, négy kisbunda és tizennégy ködmön került ezen az úton a Néprajzi Múzeum viseletgyűjteményébe (KATONA 2000. 211).

A vásári sokadalomban való huzamos nézelődés és beszélgetés egyrészt az egyes felsőruhafélék helyi típusának/típusainak megállapításáig, azaz a benyomások elsődleges általánosításáig s a „típust” legegyszerűbben képviselő, legszebb és nem túlságosan használt darab kiválasztásáig eljutó „szabályos” adatgyűjtést jelentett, ami – erre bízást következtethetünk – a megfigyelés és a kikérdezés kombinálásával s – ami ekkor még, ebben a témában nem lehetett igazán számottevő – az előzetes tudáshoz, a már múzeumban lévő darabokhoz⁴ viszonyítás révén valósult meg. És kiegészült – mind a két vásár esetében – a sokadalomban szerzett információk azonnali ellenőrzésével: a vásárnál ígretesebbnek látszó, viszonylag közeli városok felkeresésével.

Másrészt – mivel azonnali tárgyvásárlás volt a cél – feltételezte ez az egész napos (Bátky szavával) „kalózkodás” a vásári szokásokkal, magatartási formával való teljes azonosulást: a – sejtethetően – igen kemény, csak kucepafinériával megvalósítható alkudozást. Hiszen olyasmit akartak megvenni az „urak”, ami éppen ott, éppen akkor „nem eladó” – csak akkor eladó, ha jól megfizetik.

Ha a gyűjtőúton felmerült egyéb költségekhez viszonyítunk, valóban jól meg kellett fizetniük! A debreceni gyűjtőtűt költségeként Györfly mindösszesen 56,80 koronát számolt el, ami kevesebb, mint a legdrágábban vett egyetlen kisbunda ára. E végösszezből – két tételt kiemelve – 14 korona volt Budapest és Debrecen között a vasúti jegy gyorsvonat II. osztályon és 28 korona a hét napra elszámolt napidíj. Bátky költsége azért volt magasabb (összesen 91 korona), mert kétszeres, azaz nyolckoronás napidíjra volt jogosult, és Budapesten is (2,60 korona), Debrecenben is (2,00 korona) kocsival utazhatott a pályaudvarra, a pályaudvarról pedig a szállodába (Néprajzi Múzeum, Irattár 19/1909. szám).

A műtárgyak vételárával kapcsolatban egyébként sohasem tehető fel utólag a kérdés, ha az egykor megvásárolt darabok kézbe vehetőek, tanulmányozhatók, akkor sem, hogy megérte-e vagy sem az árát. Természetesen annyit ért bármelyik darab, amennyiért meg

3 Abból, hogy a jelentésben a megbízott osztályvezető *utasítására* hivatkozik Bátky, csupán a hivatali függőségére: a kiküldetés elrendelésére/engedélyezésére, nem pedig ráerőltetett feladat kényszerű vállalására következtethetünk.

4 A gyűjteménytörténeti feldolgozás abban a vonatkozásban nem igazít el, hogy e vásárlátogatások *előtt* hány szűr- és bundafélével rendelkezett a múzeum – bizonyára csak néhányval. KATONA Edit (2000. 193) inkább valószínűsíti, mintsem határozottan állítja, hogy már az 1873-as bécsi világiállításra összegyűjtött kollekcióban is volt néhány szűr és bunda. A Gáborján Alice cífraszűr-katalógusában szereplők közül egy büdszentmihályi (Ists.: 15759) és egy csökölyi (Ists.: 17409) darab Xántus János gyűjtése (talán a bécsi világiállításra összegyűjtött anyagból), egy mezőkövesdi (Ists.: 65.130.977) és egy szentgáli (Ists.: 133044) darab a millenniumi kiállítás anyagából való, egy másik mezőkövesdi darabot (Ists.: 70975) Bátky Zsigmond 1906-ban gyűjtött (GÁBORJÁN 2000. 116–117, 126–127, 148–151, 154–155).

lehetett szerezni, és ebben – okkal-joggal valószínűsítem – a vásároló mesterek új készítményeinek (szintén alkuban kialakított!) árai lehettek az iránymutatóak. Igen fontos tanulsága ugyanis a jelentéseknek, hogy Bátky (s nyilván ugyanígy Györffy), bár következetesen megkülönbözteti a vásárosok viselte, tehát „nem eladó” ruhadarabokat és a szűcsök, szűrszabók, egyéb szakiparosok vásárra vitt portékáját, az utóbbiak múzeumba vitelét is indokoltnak tekinti: igyekszik ezekből is szerezni, illetve megrendelni.

Személyesen egyébként nem ellenőriztem, hogy megvannak-e, milyen állapotban vannak a (máig érvényes!) leltári számokkal jegyzékbe foglalt műtárgyak. Nem volt ugyanis célom, hogy utólag, más muzeológiai elveinkhez viszonyítva „jónak” vagy „rossznak” minősítsem Bátky és Györffy tárgykiválasztását. Csak az *akkori* teljes választék ismeretében lehetne indokolt az értékminősítés. A „teljes választékra” pedig csak abból következtethetünk, amit az *akkori* etnográfusok – nem lényegtelen, hogy éppen Bátky és Györffy – múzeumi megőrzésre alkalmasnak tartottak. Cifraszűr-katalógusból mindenesetre arra lehet következtetni, hogy a debreceni és a gyulai vásárban (s ezekhez az alkalmakhoz hozzákapcsoltan Hajdúböszörményben és Nagyszalontán) megvásárolt cifraszűrök a Néprajzi Múzeumnak *máig* a legrepresentatívabb – nemcsak a lokális stílust jól képviselő, hanem kiváló állagúnak megmaradt – darabjai közé tartoznak. A katalógusban színes fényképen tanulmányozható 76850–76853, 76949 leltári számú debreceni, a 76856, 76857 leltári számú hajdúböszörményi, a 76872, 76873, 76944, 77023 leltári számú nagyszalontai cifraszűrök és a 77165, 77257, 77258 leltári számú, kunmadarasi szűrszabótól, illetve a 77169, 77170 leltári számú, nagyszalontai szűrszabótól még ugyanabban az évben megszerzett darabok is (az ekkori személyes kapcsolatfelvétel miatt) ezeknek a „vásárlátogatásoknak” köszönhetőek. A jelentéshez csatolt tárgyjegyzéken szereplő műtárgyak közül csupán két-két hajdúböszörményi és nagyszalontai cifraszűrt sorol fel Gáborján Alice a „nem közöltek” között (GÁBORJÁN 2000. 30–31, 34–35, 40–41, 58–61, 64–65, 68–75, 86–87, 90–93, 98–103).

A jelentésszövegekből arra nem lehet következtetni, hogy a „szakdíjnok” – tehát esküt tett, de még nem véglegesített – Györffy Istvánt (vö. SZILÁGYI 1984b. 577–578), aki mintegy két évtized múlva majd monográfiát ír a cifraszűrről (GYÖRFFY 1930),⁵ mennyire tekintette – tekinthette-e – a nála tíz évvel idősebb kolléga szakmai szempontból egyenrangú partnerének. Bátky a maga nevében írta a jelentését, s fogalmazási módja hivatali felettes-beosztott, illetve mester-famulus viszonyt sejtet („átküldi” Györffyt Hajdúböszörménybe, majd elismeri, hogy küldetése sikeres volt). Viszont „elhiszi” neki – tehát akceptálja a véleményét –, hogy érdemes mindkettőjüknek, sőt a debreceni múzeumigazgató Zoltai Lajosnak is alaposabban tájékozódni Hajdúböszörményben. Az ilyen, ha nem is alárendelt, de a függőségi viszonyt fenntartó személyes kapcsolat – noha számon tartjuk, hogy Györffy sem volt már ekkortájt tapasztalatlan kezdő, hisz megjelentek fontos néprajzi dolgozatai, és több önálló gyűjtőút volt mögötte – nemcsak hivatali, hanem emberi szempontból is teljességgel érthető. Hiszen mind Bátky, mind Györffy életrajzírói emlegetik, hogy a karcagi gimnáziumban, bár rövid ideig, tanár-tanítvány viszony volt közöttük, és 1906-tól, amikortól Györffy a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályával munkatársi kapcsolatba került, Bátky volt a „mentora” (vö. SELMECZI KOVÁCS 1981. 11–12; 1983. 8; GUNDA 1978. 11).

Azt a feltételezést azonban e jelentések ismeretében bizonyosan elvethetjük, hogy Bátky, nem lévén „terepmunkás”, bizonytalanul tévelygett volna a vásári forgatagban, s rábízta magát egy fiatalabb kolléga ilyen helyen már megszerzett tapasztalataira. A „főnöki” felelősséget neki kellett viselnie – azaz neki kellett elfogadtatnia a hivatali felettesekkel a költségszámolást –, s ez eleve lehetetlenné tette, hogy a rangban alatta állóra hárítsa át az eseti döntések felelősségét. A jelentések ismeretében nem lehet vitás: fenntartás nélkül azonosult a vállalt feladattal, s mindazt, amiről beszámolt – egész napos nézelődés s közben beszélgetés a kirakodó-, majd országos vásárban, olykor sikeres, olykor sikertelen alkudozás a kiszemelt ruhadarabokra, mesterek felkeresése s célirányos faggatása, majd útbaigazításuk nyomán „házalás” a kisvárosban – a legnagyobb természetességgel végezte.

Ha viszont feltételezzük, hogy Bátky Zsigmond ugyanolyan magabiztosan mozgott a „terepen”, mint fiatalabb kollégája, a kettejük közötti mester-tanítvány viszony alkalmasint más megvilágításba helyezi a Györffy István ugyanez évi tisztántúli-nagykunsági gyűjtőútjának tervezetében és beszámoló jelentésében megfogalmazot-

---

5 GÁBORJÁN Alice (2000. 7) forrásra való hivatkozás nélkül állapítja meg, hogy Györffy István „1909-ben azt a megbízást kapta, hogy az akkor már rohamosan halódó cifraszűrt felgyűjtse”. Ennek a megállapításnak bizonyosan Györffy cifraszűrkönyvének előszava volt a forrása. Ahol egyébként (s ezt már nem idézte a Györffy személyes érdemeit kiemelten méltató Gáborján Alice!) elsősorban Bátkynak – „ki huszonegy év előtt a magyar cifraszűrök tanulmányozására serkentett” – mondott köszönetet Györffy István (GYÖRFFY 1930. 3).

takat (vö. GYÖRFFY 1984. 593–596). Mind a megszerzésre érdemes – s a gyűjtőút során meg is szerzett – tárgycsoportok megjelölésében (például lószerszámok, szőrrel hímzett párnák), mind a gyűjtés technikai lebonyolításában (például „bejáró asszony” mint segítség igénybevétele) felsejlenek a *közös* gyűjtői tapasztalataik, a *közösen* alkalmazott gyűjtéstechnikai ötleteik. Amit pedig „közönség” tekintünk, az akár Bátky Zsigmond gyűjtéstechnikai módszere is lehetett eredetileg. Korántsem biztos tehát, hogy valóban „eredeti gondolat” volt az, amit korábban (kézenfekvő módon) én magam is Györffynek tulajdonítottam. Hiszen – a jelentésekből következtetve – Bátky korántsem szorult rá egy fiatalabb kolléga gyámoltására.

Az 1909-ben tett „vásárlátogatások” hivatalos jelentéseinek – a magyar etnográfia e két nagy hatású mestere személyes viszonyának, illetve a „nem terepmunkásként” emlegetett Bátky tárgygyűjtő módszereinek hiteles forrásból való megismerésén túl – az a legnagyobb jelentősége, hogy segít annak rekonstruálásában, miként is történt a muzeológiai aprómunka révén a „nemzeti örökség” megszerzése a múzeumi megőrzésre érdemesnek ítélt, „műtárggyá” nyilvánított *konkrét* paraszti/pásztori tárgyakból. Hiszen a tárgykiválasztással kezdődött el *éppen* ezeknek a cífraszűrőknek a beépülése a „népi kultúra” kanonizált képébe, majd folytatódott azzal, hogy bizonyító anyagként kerültek bele Györffy István rendkívül nagy hatású *cífraszűrő*-könyvébe.⁶

Íme tehát a jelentések:

1.

„Jelentése

Dr Bátky Zsigmond népr. osztálybeli s. őrnek debreceni gyűjtőútjáról

A M. N. Muz. tek. Ig. nak

Helyben

Mélt. Ig. Ur!

Dr. Sebestyén Gyula min. biztos, osztályvezető úr megbízott, hogy Györffy István szakdijnyunkkal együtt utazzak el a január hó végi debreceni országos vásárra s ott osztályunk számára elsősorban debreczeni és Debreczen-vidéki tipikus szűrőket és más felső ruhát, másodsorban esetleg alkalmasnak talált néprajzi tárgyakat vásároljak. Utunk lefolyásáról és eredményéről a következőkben van szerencsém beszámolni.

Január 17-én este érkeztünk Debreczenbe. Másnap korán reggel kimentünk Zoltai Lajos múzeumőrrel a kirakodó vásárra s rövid megszakítással d.u. 1/2 5-ig czirkáltunk a vásáros nép között. Az idő nem volt alkalmas a vásárra. Egész nap, sőt előtte való nap is csepergett az eső, vidéki szűrszabó egy sem jelent meg, de még környék belüli embert is alig lehetett látni a vásárban.

Mindemellett sikerült hosszú utánjárással 5 drb. szűrt keríteniünk, melyek közül csak egy új, a többi régi darab. Díszítése természetesen mindegyiknek más. Vásároltunk azonfelül egy debreczeni női kis bundát, melynek mustrázata egész Debreczenre tipikusnak mondható, továbbá az általánosan elterjedt szeredásokból⁷ egy szebb példányt. Kutattunk czifra dohányzacskók után is, de eredménytelenül.

Hosszasan alkudoztunk egy böszörményi ember czifra szűrere is, mely egészen más virágzású – t.i. applikációs – mint a debreczeni, kunsági v. bihari, de szintén eredmény nélkül. Ezért még aznap este átküldöttem Györffy urat Hajdúböszörménybe, hogyha lehet másnap a piacon szerezzon meg ebből a fajtából pár darabot. Györffy urnak csakugyan sikerült is másnap két szép példányt elég olcsón megvásárolni.

Hétfőn délelőtt Zoltai úrral a város végén lévő jószágvásárt jártuk be. Itt alkalmunk nyílt a különféle vidékről összesereglett vásáros nép viseletét tanulmányozni s egy esetleges jövőbeli gyűjtést illetőleg impressziókat és adatokat szerezni. Venni több oknál fogva nem vettünk semmit.

Mivel Györffy úr biztató hírekkel tért vissza Hajdúböszörményből, elhatároztuk, hogy másnap reggel oda rándulunk ki Zoltai úrral együtt. A kirándulás nagyon

6 Amennyire a gyenge minőségű fekete-fehér fényképek lehetővé tették, egyeztettem (Gáborján Alice cífraszűrő-katalógusát használva), hogy mely 1909-ben a múzeumba vitt cífraszűrők kerültek bele a Györffy-monográfiába. A 76944 leltári számú nagyszalontai, 1873-ban remekbe készült darab; a 77165 és 77258 leltári számú, 1909-ben egy kunmadarasi szűrszabótól vásárolt, 1888-as készítésű, illetve ugyanekkor, ugyane szűrszabó közvetítésével megszerzett kisújszállási darab; a 76852, 76849 leltári számú debreceni, a 76856, 76857 leltári számú hajdúböszörményi (GYÖRFFY 1930. 66–67, 89–90, 99–101, 128–129, 132–133, 142–143, 144–145).

7 A szeredás „hosszú borszíjjal vállon hordozható, fedeles oldaltarisznya”, mely a Duna vonalától keletre „az egész Alföldön és az egykori Partium területén” ismeretes ezen a néven (PALÁDI-KOVÁCS 1982. 9–10).

jól sikerült, amennyiben újra két szép régi szűrt és két, a debrecenitől elűtő női kisbundát szereztünk. Zoltai úr is vett a debreczeni múzeumnak egy szűrt és egy kis bundát.

A következő nap délelőttjén még Debreczen kenyérpiacszán akartunk egy régimódi női kis bundát vásárolni, de a szemünk elé került példányok olyan kopottak voltak hogy megvásárlásukat nem tartottuk érdemesnek. Még röviden a múzeum néprajzi osztályát néztük át és készítettünk róla felvételeket azután délután Karczagra utaztunk. Itt egy-két helyen puhatolózó látogatót tettünk s másnap délelőtt egy megbízott öreg asszony által kijelölt házakhoz mentünk el kis bundát, szűrt és esetleg régi himzést vásárolni. Egy kis bundát, igen szép példányt fel is hajszoltunk s aránylag olcsón meg is vettünk, az egész városban állítólag egyetlen szűrre azonban nem tudtunk megalkudni, himzést pedig egyáltalán nem sikerült szereznünk. Ezeknek felkutatásával azonban megbíztuk a fentebbi öreg asszonyt s egy néprajzzal foglalkozó VIII-ik gimnáziumi tanuló, aki azóta értesített is bennünket, hogy két régi himzést meg is vásárolt számunkra.

Azonfelül Karczagon felkerestünk egy régi szíjjártó mestert, akinél a most már divatból teljesen kiment pávatollszíronyos szűrszíjjak egy kis kollekcióját, továbbá a karczagi muzeumban lévő régi szíronyos kulacs mását rendeltük meg Osztályunk számára. Felkértük nevezettet még arra is, hogy a hozzá javítás végett hozott czifra lószerszámokról esetről-esetre értesítse karczagi megbizottainkat.

Én még aznap este visszautaztam Budapestre, Györfly urat pedig átküldöttem Madarasra, hogy a karczagi múzeum tulajdonát képező régi kun szűr osztályunk számára való újra levarrása dolgában beszéljen egy ottani szűrszabóval, mivel Karczagon hozzáértő szűrszabó már nincs, azonfelül nyomozzon egy régi kunsági u.n. karazsia-szűr után.⁸ Ez utóbbi csak féleredménnyel járt, amennyiben a szűr tulajdonosa ki azelőtt Madarason lakott nemrég Tiszafüredre költözött. Mivel – hallomás szerint – ritka példányról van szó, megszerzésére a lehető intézkedéseket megtettük. Közvetlen e sorok írásakor kapjuk az értesítést Madarásról, hogy a szűr megszerzése biztosítva van. Másnap, január 22-én Györfly úr is visszautazott Budapestre.

Gyűjtött tárgyainkról egy jegyzéket van szerencsém mellékelni.

Kérem méltóságodat kegyeskedjék jelentésemet tudomásul venni s mellékelt úti elszámolásunkat érvényesíttetni.

Budapest 1909 febr. 11-én

Méltóságodnak alázatos szolgája

Dr Bátky Zsigmond
s. ór”

2

„Elszámolási jegyzék

Azon tárgyokról, melyeket dr. Bátky Zsigmond m. n. muz. s. ór 1909. január hó 16-tól 22-ig debreceni utján gyűjtött.

Lt. sz.	76848	1 drb	kisbunda	Debrecenből	50,00 K
	76849	1 “	szür	“	30,00
	76850	1 “	szür	“	40,00
	76851	1 “	szür	“	36,00
	76852	1 “	szür	“	34,00
	76853	1 “	szür	“	26,00
	76875	1 “	szeredás	“	10,00
	76854	1 “	szür	Hajduböszörményből	24,00
	76855	1 “	szür	“	23,00
	76856	1 “	szür	“	50,00
	76857	1 “	szür	“	34,00
	76858	1 “	kisbunda	“	60,00
	76859	1 “	kisbunda	“	60,00
	76860	1 “	kisbunda	Karcagról	56,00
	77010–77011	2 “	párnavég	“ á 2,35 K	4,70
összesen		16 drb			537,70 K

Budapest, 1909 febr. 11-én

Dr Bátky Zsigmond
s. ór”

3.

„Jelentése

Dr Bátky Zsigmond s. őrnek gyulai gyűjtőutjáról

A M. N. Muzeum tek. Ig-nak

Helyben

Mélt. Ig. Ur!

Mivel a debreceni vásáron szerzett tapasztalataink azt igazolták, hogy az ilyen sokadalmak, ahol nagy környék népe gyűl össze, igen alkalmasak a téli hónapokban felső ruhák, nevezetesen szűrök, ködmenek és subák beszerzésére, Dr Sebestyén Gyula min. biztos, osztályvezető ur megbízott, hogy Györffy István szaknapidíjas ural egyútt utazzak le ilyenek bevásárlása végett a gyulai országos vásárra.

Küldetésemről a következőkben van szerencsém beszámolni:

Január 23-án utaztunk Gyulára. Másnap délelőtt alaposan végigjártuk a vásárt s ennek alapján megállapodtunk abban, hogy itt subákat és kis ködmeneket fogunk vásárolni.

A vásár egyik utcájában egy csomó békési árus-asszony ült remek szép kis ködmenekben. Hosszas rábeszélés után sikerült tőlök öt darabot megvennünk. Későbbi kalózkodásunk közben ehhez még két darabot vásároltunk. Közben egy temesmegyei házáló szerb legénytől egy csinosan varrott jánklit is vettünk,⁹ figyelmeztetésül egy jövőbeli gyűjtést illetőleg. Ezt a célt még ugy is szolgáltuk, hogy az összesereglett vásáros nép között mindenfelé tudakozódtunk régi néprajzi holmik felől s ez irányban igen becses adatokat irtunk össze.

Később a nagy bundák után vetettük magunkat. Itt már nehezebben boldogultunk, mindamellert három tipikus darabot ezekből is megszereztünk.

Szűrt alig láttunk egyet-kettőt, azok is hitványak voltak. Mivel információink ugy szóltak, hogy Nagyszalontán még kaphatni czifra szűrt, még az este folyamán átrándultunk oda. Vásáros alkalom nem lévén a piaczon egyetlen szűrös embert sem lehetett látni. Felkerestük tehát a szürszabó mestereket s nálók szerencsére jó eredménnyel jártunk, amennyiben részint tőlük, részint az ő közvetítésökkel hat darab szűrt és egy gubát vásároltunk. E szűrök között csak egy van uj, de az is régi minta után készült, s Szalonta vidékére tipikus darab, a többi régi. Különösen jó akvizíciónak minősíthető egy kanász szűr 1879-ből¹⁰ és egy fekete szűr a 60-as évekből. Pamukkal himzett szűrt Szalontán manapság a szabók bemondása szerint csak egyenes megrendelésre varrnak, különben csak applikációs szűrőket csinálnak. Ez indított arra bennünket, hogy két ilyen szép példányt is megszerezzünk. A guba fekete, aprófürtű báránybőrből Szalontára és környékére jellegzetes téli, magyar ruhadarab. Eddig ilyen sem volt Osztályunkban. 25-én visszautaztunk Budapestre.

Gyűjtött tárgyaitról egy jegyzéket van szerencsém mellékelni.

Kérem Méltóságodat kegyeskedjék jelentésemet tudomásul venni s mellékelt uti elszámolásonkat érvényesíteni.

Budapest 1909 febr. 11-én

Méltóságodnak alázatos szolgálója,

Dr Bátky Zsigmond

s. ői”

⁹ A lexikon szerint „általában csípőn alul érő, esetleg derékban szabott, hátul hasított vagy toldott, szögletes szárnyú, gyakran kétszorgombos férfi”-kabátféle. Sopron és Heves megyében szokásos neve a *jankli* (FLÓRIÁN-HORVÁTH 1979. 701).

¹⁰ Ez a 76873 leltári számú, a legdrágábban vásárolt cifraszűr.

4.

„Elszámolási jegyzék

azon tárgyakról, melyeket dr. Bátky Zsigmond m. n. muz. s. ő. 1909 január 23-tól 25-ig gyulai
utján gyűjtött

Lt.sz.	76861	1 drb	nagybunda	Gyuláról	54,00 K
	76862	1 “	nagybunda	“	70,00
	76863	1 “	nagybunda	“	64,00
	76864	1 “	jankel	“	8,00
	76865	1 “	női ködmön	“	20,00
	76866	1 “	női ködmön	“	20,00
	76867	1 “	női ködmön	“	20,00
	76868	1 “	női ködmön	“	20,00
	76869	1 “	női ködmön	“	20,00
	76870	1 “	női ködmön	“	20,00
	76871	1 “	női ködmön	“	20,00
	76872	1 “	szűr	Nagyszalontáról	32,00
	76873	1 “	szűr	“	70,00
	76874	1 “	szűr	“	24,00
	76942	1 “	czifraszűr	“	25,00
	76943	1 “	guba	“	50,00
	76944	1 “	czifraszűr	“	60,00
	77023	1 “	czifraszűr	“	32,00
összesen		18 drb			629.00 K

Budapest, 1909 febr 11-én
Dr. Bátky Zsigmond
s. ő.”

Irodalom

- BÁTKY Zsigmond
1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, Hornyánszky.
- FEJŐS Zoltán
2000 Bátky Zsigmond Kalotaszegen. Ethnographia, 111. évf. 177–212.
- FILEP Antal
1974 Bátky Zsigmond, a kutató. Ethnographia, 85. évf. 8–14.
- FLÓRIÁN Mária – HORVÁTH Terézia
1979 kabát. In ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon. 2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 701.
- GÁBORJÁN Alice
2000 Cifraszűrök. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 5.)
- GUNDA Béla
1978 Bátky Zsigmond. Budapest, Akadémiai Kiadó. (A múlt magyar tudósai.)
- GYÖRFFY István
– 1930 Magyar népi hímzések, I. A cifraszűr. Budapest, Kertész ny.
– 1984 Öt kutatási terv és jelentés. (Közreadja Szilágyi Miklós.) Ethnographia, 95. évf. 593–605.
- KATONA Edit
2000 Textil- és viseletgyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 191–260.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1982 szeredás. In ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon. 5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 9–10.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
– 1981 Györfly István. Budapest, Akadémiai Kiadó. (A múlt magyar tudósai.)
– 1983 Györfly István. (Bevezetés). In GYÖRFFY István: Alföldi népélet. Válogatott néprajzi tanulmányok. Budapest, Gondolat, 5–41.
– 1984 Györfly István élete és munkássága. Budapest, TIT. (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat – Néprajzi füzetek.)
- SZILÁGYI Miklós
– 1984a Jankó János és Bátky Zsigmond gyűjtőútja Tolna megyében. Ethnographia, 95. évf. 272–288.
– 1984b Györfly István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. Ethnographia, 95. évf. 579–593.
– 1998 Szekszárd és Sárköz Jankó János naplójában. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, 20. évf. 249–265.

MIKLÓS SZILÁGYI

Cifraszűrök (decorated frieze-coats) in the Museum of Ethnography

In 1930 István Györfly wrote a thorough ethnographic monograph on the cifraszűr (decorated frieze-coat), still regarded as a classic of the literature. Györfly's grandfather had been a szűrszabó (a tailor making such coats) as a young man. In 1906 Györfly went to work in the Museum of Ethnography (the Ethnographic Department of the National Museum). He received an appointment in 1909 and was immediately entrusted with the task of cataloguing and studying the szűr. There were already a few examples of the cifraszűr in the museum's collection but these were such fancy and labour-intensive items that the museum could not afford any further systematic acquisitions. In 1909 the Ministry for Religious Affairs and Education provided a large sum for the purchase of examples of szűr, sheepskin coats and ködmön (sheepskin jackets). In November 1909, the senior researcher Zsigmond Bátky and István Györfly who was only just at the start of his career, travelled together to Debrecen and from there to the national fair in Gyula where items of warm winter clothing were also sold. They purchased 15 cifraszűr, most of them made between 1860 and 1890. The reports give a picture of the questions Bátky and Györfly asked at the fairs, and on a few excursions to small towns in the vicinity, to makers of frieze-coats and furriers, they list the prices of the items purchased and the inventory numbers they were given in the museum. These szűr later figured prominently in Györfly's book and to this day are among the best known examples of the szűr.

Népéletképek a magyarországi sajtóban 1850–1870 között

Az illusztrált sajtó hasábjain 1850 és 1870 között mintegy hatszáz hazai tárgyú népi életkép jelent meg.¹ Már az ábrázolások nagy száma is jelzi, hogy a téma különös érdeklődésnek örvendett a közönség körében. Noha a sajtóillusztráció népéletképei nem szaktudományos céllal készültek, mégis fontos szerepet játszottak a néprajzi gondolkodás kialakulásában. Az általuk közvetített ismeretek a korai néprajztudományba is beépültek, toposzaik a jelenkor közgondolkodásában is tetten érhetőek.

Az illusztrált sajtó a 19. századi tömegkultúra újszerű formája, amelynek jellegzetességei befolyásolták a képek tárgyválasztását, az illusztrációk technikáját, minőségét és jelentését. A sajtóillusztráció átmeneti műfaj a populáris kép és a művészi sokszorosított grafika között, s mint ilyen kiváló terepe az interdiszciplináris kutatásoknak (BRÜCKNER 1969; JOHANESSON 1982; BRINGÉUS 1982; PIESKE 1988; ANDERSON, P. 1991). A képi tömegkultúra meglehetősen sokszínű és szerteágazó körén belül a sajtókép a kalendáriumok, ponyvák, *Bilderbogenek*, populáris nyomatok és faliképek (*Wandbilder*) képi formáival áll rokonságban. A művészi grafika területéhez sorolja a műfajt a rajzoló személye, akik gyakorta párhuzamosan működtek a „grand art” és a tömegkultúra területén.² A sajtóillusztrációt érintő feldolgozások általában történeti forrásnak vagy kvázitudományos illusztrációnak tekintik a közölt képanyagot, nem sok figyelmet fordítva a sajtó műfajából eredő jellegzetességekre. Ilyen sajátosságnak tekinthető a kép és az annak magyarázatául megjelent szöveg összekapcsolása, az ábrázolások témaválasztásának igazodása az adott folyóirat arculatához, a kiadó üzletpolitikájához és a szerkesztő programjához, továbbá a sokszorosított kép technikájának és a kivitelezés szakaszainak idomulása a kiadói munkamegosztáshoz és a nyomda technikai feltételeihez.

Népéletkép és honismeret

„»Ösmerd meg magadat.« Ez volt a delfi-beli jósdá homlokzatára írva. És valóban nincs egy-egy becsesb kincse az embernek az önismeretnél; csak ha a maga becsét érzi: akkor ítélhet meg, akkor méltányolhat másokat is kellőleg. – Az itt következő néhány lapnak semmi más feladata nincs mint ösmertetni a népet.” E szavakkal vezeti be Török Károly a magyar alföldi népszokásokat ismertető cikksorozatának záróközleményét 1870-ben (TÖRÖK 1870. 294). A hazai folklorisztika egyik úttörőjeként számon tartott szerző a *Magyarország képekben* (NAGY M., szerk. 1870) című album számára írta e sorokat. A kötetet Nagy Miklós, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője állította össze. A gazdagon illusztrált album felsorakoztatja mindazokat a képi műfajokat, amelyek ekkoriban a népelettel foglalkoztak. Az alcím szerint „honismeret album”, mely az ország múltbeli és jelenkori állapotának széles körű feltárására törekedett.

1 A tanulmány alapját jelentő forrásfeltárás az OTKA T 030291. számú kutatásának keretében folyt, s része a *Sajtóillusztráció Magyarországon 1850–1870 között* című doktori értekezésemnek. A történeti képekre vonatkozó adatokat lásd Révész 2000. A képesűjságokban közölt népéletképek tematikus elemzését lásd Révész 2004. Ezúton szeretném megköszönni Sinkó Katalin és Hofer Tamás segítségét.

2 A művészettörténeti kutatás hagyományosan a technikatörténet (HANE BUTT-BENZ 1983), illetve az illusztrációtörténet (MELOT 1984; HARTHAN 1981) oldaláról közelíti meg a sajtóképet. Magyarországon a téma első önálló kutatói a sajtótörténészek voltak (DEZSÉNYI 1940). A néprajztudomány kezdetben a viselettörténet és a tárgyi néprajz forrasként támaszkodott a sajtó képanyagára (KRESZ 1956). Később a sajtóképek teret kaptak a kulturális antropológia és folklorisztika témái között is (VEREBÉLYI 1995; FEJŐS 2000). A művészettörténet kezdetben a sajtókép grafikatörténeti (NAGY Z. 1934; PATÁKY 1951; GERSZI 1960), illusztrációtörténeti (VAYERNÉ ZIBOLEIN 1967; 1978), illetve monografikus vonatkozásait érintette, de az 1980-as évektől a sajtóillusztrációt már önálló grafikai műfajként tárgyalta (VAYERNÉ ZIBOLEIN 1980; KÖZSEG 1981; RADNÓTI 1981).

Az etnográfiai jellegű leírások mellett megjelentek itt történettudományi, archeológiai és szépirodalmi közlemények is, amelyeket a „honismeret” ismeretterjesztő és hazafias-nevelő programja foglalt egységbe. A kötet szöveges és illusztrációs anyagának tagolódása a forrásként használt *Vasárnapi Ujság*, illetve a hozzá hasonló ismeretterjesztő képes magazinok szerkezetéhez igazodott. A honismereti közlemények az album tartalomjegyzékében a következő csoportosításban jelentek meg: nevezetesebb vár- és templomépületeket is bemutató „táj- és épületrajzok”, történeti-régészeti érdekességeket tárgyaló „régiség, történelem”, jelenkori és múltbeli jeles személyiségeket felvonultató „élet- és jellemrajzok”, végül a népelet epizódjaiból válogató „hazai életképek”. Ez utóbbi – a különállóan közölt képjegyzék tanúsága szerint – két ábrázolási típust foglalt magában: a népviseleteket és a „genreképeket”. Megjegyzendő, hogy a forrásként szolgáló *Vasárnapi Ujság*ban a hazai népeletet bemutató cikkek kezdetben a külföldi tájismertetésekkel és útirajzokkal együtt szerepeltek. A külföldi „nép- és országisme” és a „hazai tájleírás és népviselet” csak az 1850-es évek végétől vált külön az éves tartalom- és képjegyzékekben. Nem sokkal később már a képjegyzékek is megkülönböztették a „tájviseleteket” és „genreképeket”. Mindez azt jelzi, hogy a korszak szereplőinek pontos elképzelései voltak a nép életét bemutató műfajok eltérő sajátosságairól.

A néprajzi jellegű közlemények a honismeret tágabb fogalma alá rendelt „népismeret” tárgyai között kaptak helyet a kor többi populáris kiadványában is. Vahot Imre honismertető albuma, a *Magyarország és Erdély képekben* a következő témákat sorolta e tárgyhoz: „Magyarország és Erdély népeinek létszáma, életmódja, nemzeti sajtáságai, társadalmi és családi életük jellemző szokásai, szertartásai, viseletei, szellemi műveltségök fokozatai, anyagi állásuk, stb.” (KUBINYI–VAHOT 1853. 1/2.) Az ismeretterjesztés, nevelés és szórakoztatás programjával fellépő képes magazinok kezdetől fogva szabadon vegyítették a különféle szempontú és hangnemű ábrázolásokat. A hazai népismeret szerintük egyaránt szolgálta a leíró jellegű etnográfia vagy statisztika, akárcsak a fikciós szépirodalom körébe tartozó útleírás, elbeszélés vagy költemény. Közleményeikben párhuzamosan érvényesült a tudományos és ismeretterjesztő szándék.

E földrajzilag és etnikailag széles körű áttekintés tárgya az a „nép” volt, amelynek körülírása ekkor immár fél évszázada viták középpontjában állt. A nép fogalmát egyaránt vonatkoztatták az etnikai értelemben vett nemzetiségre, társadalmi értelemben az alsóbb osztályokhoz tartozó köznépre, a nemesi rangúakra, a városi polgár szemszögéből a vidéken élőkre, de tágabb értelemben az ország teljes lakosságára is (KOROMPAY 1998; FENYŐ 1990). A folyóiratok illusztrációiból kirajzolódó népfogalom ez utóbbihoz áll a legközelebb, hiszen lapjaikon egyaránt helyet kaptak a városi és vidéki lakosság, valamint az ország nemzetiségei is. Képviselve van közöttük a vidéki középosztály (kisnemesség, értelmiség), kézművesek, iparosok és kereskedők, a legnagyobb teret azonban a vidéki parasztság (földművesek, pásztorok) bemutatásának szentelték. E népcsoportok hangsúlyos jelenléte annál inkább feltűnő, mivel az életképeken *nincs jelen* a városi polgárság és főnemesség, az ő mindennapjaik egy nagyobb közéleti súllyal és dokumentatív szándékkal jellemezhető képtípusban, az aktuális eseményábrázolásokban kaptak helyet.

Hazai népismertető cikkek már az 1830–1840-es évek folyóirataiban is helyet kaptak, némelyik lap illusztrációt is mellékeltek ezekhez. E képek többsége ekkor még nem elbeszélő zsáner, hanem leíró jellegű viseletkép.³ A magyar népelet ábrázolása ritkaság volt az 1840-ben bevezetett magyar képkiallításokon, a műgyeleti tárlatok képei között is. 1848 előtt a Műgyelet csak külföldi alkotók (köztük Danhauser, Ender, Waldmüller) nem magyar tárgyú népeletképeit sokszorosította részvényesei számára. A műfaj megítélését jelzi, hogy az 1846–1856 közötti évtizedben a Műgyelet egyáltalán nem adott ki magyar népelet tárgyú jutalomképet, Barabás Miklós, Canzi Ágost, Than Mór és Markó Károly ilyen tárgyú kompozícióit csak az ötvenes évek végétől sokszorosította. A műgyeleti kiadványok között a népi zsáner hangsúlyja jóval kisebb volt, mint a történelmi ábrázolásoké (ARANYÉRMEK 1995).⁴ A nemzeti művészet pártolására 1866-ban életre hívott Képzőmű-

3 Nagyszámú hazai viseletképet közöl a *Regelő Pesti Divatlap*. Kivételnek tekinthető az *Életképek* Barabás által rajzolt két zsánerkompozíciója: *Átszállási jelenet a Dunán* (Életképek, 1845. 25.) és a *Gellérthegy melletti húsvéthétfőn* (Életképek, 1845. 12.).

4 A Műgyelet népeletképi műlapjai 1848 után: 1856: A. Charpentier – Barabás M.: *A meny megérkezése*; 1859: H. Charpentier – Canzi Ágost: *Szüreti ünnepély*; 1862: Ch. Mayer – Than Mór: *Ünneplás jelenet*; 1864: W. Engerth – Markó Károly: *Aratási jelenet*. A Műgyelet 25 műlapjából mindössze kilenc életképi és négy hazai népelet tárgyú; 1846 után 19 műlapból 12 történelmi, négy népelet tárgyú (ARANYÉRMEK 1995).

vészeti Társulat albumlapjai között már megtaláljuk a műfaj legjobb hazai mestereinek életképeit is (CENNERNÉ WILHELMB 1991).⁵

A népéletkép növekvő népszerűségét jelzi az illusztrált honismereti albumok megszorodása az ötvenes évektől. Vahot Imre úttörő kezdeményezése, az 1846-ban több füzetben kiadott *Magyarföld és népei eredeti képekben* (FÉNYES-LUCZENBACHER-VACHOT, szerk. 1846) után Kubinyi Ferenc és Vahot Imre szerkesztésében jelent meg 1853-ban a *Magyarország és Erdély képekben* négy kötetben. Az ismeretterjesztő köteteket rövidesen reprezentatív albumok sora követte, melyek már a magyar népélet külföldi megismertetését is szolgálták. A *Bilder Album aus Ungarn* 1852-ben Barabás tízennyolc rajzának acélmetszetű sorozatával jelent meg Lipcsében. Hét évvel később ugyanezeket az életképeket Vajda János kísérő szövegével Heckenast Gusztáv itthon is kiadta (VAYERNÉ ZIBOLEIN 1978).⁶ 1855-ben látott napvilágot a korszak egyik legszínvonalasabb életképi albuma, a *Vázlatok Magyarhon népéletéből*. A vállalkozás kiadója, Geibel Ármin báró Prónay Gábor szövege mellé Barabás Miklós, Sterio Károly és Weber Henrik huszonegy színezett kórajzban sokszorosított népéletképét mellékelte (PRÓNAY 1855). Ugyanebben az évben került közönség elé Molnár József *Nemzeti Albuma*, amely a festő nyolc népi zsánerét tartalmazta. Sterio Károly közreműködésével készültek az 1857-ben kiadott, gróf Andrassy Manó és Podmaniczky Frigyes által szerkesztett *Hazai vadászatok és sport Magyarországon* című album népéletképei. Ezekkel párhuzamosan külföldön is folyamatosan növekvő érdeklődés mutatkozott az osztrák-magyar császárság népeit bemutató viseletképi albumok iránt, Théodor Valério vagy Franz Kollarz albumai az etnikailag sokszínű birodalom bemutatkozására vállalkoztak.⁷ Az életkép a század derekán a legfelső szintű politikai reprezentációnak is méltó eszköze volt. Ferenc József és Erzsébet királyné házasságkötése alkalmából 1854-ben reprezentatív viseletképi album készült.⁸ 1857-ben a Magyarországra látogató császári pár előtt szintén a magyar népéletet bemutató albummal tisztelegtek a jászkunságiak.⁹

Népéletkép a sajtóban

A század két nagy hatású médiuma, a sajtó és a sokszorosított kép egymásra találása révén a képes újság az 1830-as években indult hódítóútjára. A fametszetes filléres néplapok és az enciklopédikus aktuális képeslapok első hazai kísérletei után, ahogy Európa-szerte, úgy nálunk is a 19. század második fele hozta meg a képes sajtó reneszánszát. 1849 éles cezúrát jelentett a hazai sajtó történetében, a forradalom előtti időkből egyetlen irodalmi jellegű folyóirat vagy politikai hírlap sem élt tovább a világsi fegyverletétel után. Az 1850-es évektől az előfizetők száma és ezzel párhuzamosan a lapalapítási kedv is megnövekedett.¹⁰ Ily módon az 1860-as évek elejére az újságkiadás már nyereséges, de legalábbis megtérülő befektetéssé vált.¹¹ Míg az ötvenes évek a kevésbé cenzúrázott folyóirat-irodalom virágzását hozta, a Bach belügyminiszter 1859-es lemondását és az októberi diploma kibocsátását követően megtartott országgyűlési választások újra a napi politikai eseményeket állították a középpontba, ennek következtében a folyóiratok jelentősége a hírlapok javára csökkenni kezdett. A hatvanas évek elejét a kiadók közötti, előfizetőkért vívott harc élesedése, a cenzúra enyhülése jellemezte, a provizórium kora már csak a hatalom elleni nyílt támadásokat torolta meg. A kiegyezést követő években helyrebillent politika és kultúra egészséges aránya a mindennapi életben, és ezzel együtt a sajtó is elvesztette korábbi kitüntetett szerepét.

Az illusztrált kiadványok elszaporodása a kultúra demokratizálódásának jele, hiszen az illusztráció a tömegkultúrában mint a szöveg megértését segítő „pszi-

5 A Képzőművészeti Társulat népéletképi műlapjai 1870-ig: 1863: Lotz – Marastoni J.: *Zivatar a puszván*; 1864: Engerth V. – Markó K.: *Aratási jelenet*; Telepy K. – Marastoni J.: *Malom belseje*; 1865: Székely: *Ágnes asszony*; 1866: Benczúr-Marastoni: *Balaton halász*; 1867: Greguss J. – Keleti G.: *Ebéd után*; 1868: Lotz-Marastoni: *Gulyatátás*; 1869: Székely: *Az anyai őrszem* (ARANYÉRMEK 1995).

6 BILDER-ALBUM é. n.; VAJDA 1859; elemzésüket lásd VAYERNÉ ZIBOLEIN 1978.

7 Mindkét albumból válogatást mutatott be: SÁRKÖPENY 2003.

8 Tanulmányokkal kiegészített újabb kiadása MRAZ, Hrsg. 1997.

9 Sterio Károly vízfestményei közül ma négy kompozíció a bécsi Várostitörténeti Múzeum gyűjteményében található. Ezúton köszönöm Hofer Tamásnak az utóbbi információt.

10 1853-ban az előző évihez képest megduplázódott a fővárosi prenumeránsok száma. Az előfizetők növekvő táborának köszönhetően pedig 1851 és 1859 között megháromszorozódott a hazai újságok száma (MIKLÓSSY 1976. 235. 8. jegyzet; BUZINKAY 1985a. 298).

11 Annak ellenére, hogy ezt több, volta-képp a tőkés piaci viszonyok kialakulását szolgáló intézkedés is akadályozta, így az írók és képek cseréjét szabályozó, 1853-ban életbe léptetett szerzői jogi törvény vagy az 1857-ben, a gazdasági válság évében bevezetett, jelentős áremelkedéssel járó hírlapi bélyegadó (BUZINKAY 1985a. 273).

chológiai könnyítés” jelenik meg (HABERMAS 1971). A kép – amely lényegénél fogva sűrít, kiemel, összevon, ezáltal hatásosan informál és agitál – publicisztikai ereje gyors és komplex információ-továbbítási képességéből fakad. Az illusztráció az olvasni nem tudók nagy tömegeihez is eljuttatja a szükséges üzeneteket, illetve megerősíti és kiegészíti az eddigi ismereteket, az írott szónál eredményesebben rögzíti a nemzetközösség jelenét és múltját. Az *Ország Tükre* beköszöntőjének szerzője így foglalja össze a sajtóillusztráció szerepét: „A képeslapok célját és hasznát fölösleges mutogatnom. Egy a hazának bármilyen téren szolgálatot tett férfiú arcképe; egy lelkesítő s elmélkedésre hívó jelenet az élet- és történelemből a jelen haladását tanúsító kitünőbb építészeti művek, s a múltidők némán beszélő romjai; a műrekek másolatai, s a napi felfedezéseknek képekkel könnyebben megérthető ismertetései, stb. a honfi erényt, áldozatkésztséget, ízlést, s a tudomány iránti fogékonyságot és tett ösztönt, hogy kiválóan fejlesztik és fokozzák, ki tagadná?”¹² Az új típusú, polgári nyilvánosság nagy erejű eszközeként a sajtó komoly szerepet játszott a modern nemzet tudat kialakításában, e „képzeletbeli közösségének” megformálásában (ANDERSON, P. 1999). A nemzeti önmeghatározás vizuális eszköztárában értelmezhető a sajtóban megjelent népeletképek is.

Noha az 1850-es évek közepétől az illusztrált folyóiratok mind nagyobb számban közöltek népi életképeket, ezek ritkábban fordultak elő az irodalmi és női lapokban. A *Családi Kör*, a *Nefelets* vagy a *Pesti Hölgydivatlap* csak a korszak végén küldött előfizetőinek népeletképet. A műfaj mindenekelőtt az enciklopédikus, ismeretterjesztő folyóiratokban (családi és néplapok) vált népszerűvé. A jelen tanulmány alapját jelentő több mint ötszáz népeletkép forrásai közül három néplap (*Két Garasos Ujság*, *Képes-Ujság*, *Jó Barát*) és kilenc ismeretterjesztő, családi lap (*Vasárnapi Ujság*, *Család Könyve*, *A Nagy Világ Képekben*, *Budapesti Viszhang*, *Napkelet*, *Képes Ujság*, *Ország Tükre*, *Hazánk és a Külföld*, *Magyarország és a Nagyvilág*, *Képes Világ*). A közművelődési lapok inkább a polgárság igényeire voltak tekintettel, elsődleges céljuk a közjót szolgáló ismeretterjesztés és népnevelés (MIKLÓSSY 1985). Érdeklődési körük egyaránt kiterjedt a közélet aktuális eseményeire, a természettudományok legújabb eredményeire, kuriózumokra és botrányokra, valamint a szépirodalomra és a művészetekre. A sokszínű tartalomhoz képanyaguk is igazodott, mely úgyszintén a műveltség terjesztésének szolgálatában állt. Míg a családi és enciklopédikus lapok a szélesebb értelemben vett középosztályt, a néplapok inkább az alsóbb társadalmi osztályokat célozták meg. Az utóbbiak önmagukat „népszerű”, de nem „népies”, a nemzet egészéhez szóló orgánumnaként határozták meg.

A közművelődési lapok között évtizedeken át meghatározó volt az 1854-ben, Jókai Mór, Gyulai Pál és Pákh Albert szerkesztésében megindított *Vasárnapi Ujság*, mely a 19. századi magyar sajtó egyik legsikeresebb vállalkozásaként valóságos nemzeti intézménynek számított. Hivatását rövid idő alatt teljesítette, és sikere révén széles rétegek ízlését és világgképét befolyásolta, „a polgári családból »önképződő kört« alakítva, megvetette mintegy a művelődés alapsejtjét” (MIKLÓSSY 1985. 450). A *Vasárnapi Ujság* indulásakor magát néplapként határozta meg, s ezt az irányultságát a lap fejlécén látható kép is kihangsúlyozta. „Legjobban tetszett nekünk a cím fametszete – írta Gyulai Pál – egyfelől a gólyafészkés fedelű házban egy földműves, amint pipázva, bor mellett hírlapot olvas, túlfelől a galambdúcos fedelűben pedig egy öreges táblabíró, amint kávé mellett hírlapot vesz kezébe. »Ez olyan mint Szentpétery, amaz meg mint Réthy a Szigligeti Csikósában« mondá Pákh.” (Idézi MIKLÓSSY 1985. 450.) A *Vasárnapi Ujság* tehát kezdetben a vidéki kis- és középnemességet, valamint a parasztságot célozta meg, ám a hazai lappiac differenciálódásával hamarosan világossá lett, hogy a lap olvasóközönségét inkább a szélesebb városi és vidéki középosztály, nemesség, iparosság, értelmiség alkotja.

Az első évek kísérletei után a *Vasárnapi Ujság* 1857-től közölt következetesen paraszti tárgyú ábrázolásokat. 1857-ben a *Népviseletek* sorozatban tizenkét, majd 1859 és 1861 között *Hazai népviseletek* címen újabb kilenc viseletképet hozott, bemutatva többek között a palócok, rácok, sokácok, szászok, oláhok öltözeteit. A népi zsánerképek tekintetében a lap legnagyobb vállalkozása az 1861-ben megindított és 1866-ra már több mint félszáz képből álló *Képek a magyar népeletből* című sorozat volt. E sorozat rajzolóiként a lap a korszak legjobb zsánerfestőit foglalkoztatta: az első évben Sterio Károly, 1862-től Jankó János, Ujházy Ferenc, Lotz Károly, 1864-től a berlini származású Hermann Lüders, 1865-től Greguss János is a *Vasárnapi Ujság* munkatársa volt. Az ötvennyolc népi életképet tartalmazó ciklus a hazai vidéki élet változatos áttekintését nyújtotta, felvonultatva annak legjellemzőbb típusait.¹³ 1865-ben a folyóirat újabb úttörő vállalkozása a *Fővárosi képek*

12 *Ország Tükre*, 1. évf. 1. sz. 1. (1862. január 1.).

13 A legtöbb ábrázolás a cigányokhoz kapcsolódik (9.), de hangsúlyosan jelen vannak az alföldi pásztorok, a juhász (5.), a gulyás (2.), a kanász (1.), a Tisza-parti halászlélet (4.) is. A betyárokkal három ábrázolás foglalkozik.

sorozata, amely a budapesti hétköznapiak jellegzetes alakjait mutatta be Lüders, Marastoni Antal, Markó András és Ujházy Ferenc rajzai nyomán. 1867-től a lap rajzolóhoz csatlakozott Irinyi Sándor, majd a következő évben Munkácsy Mihály is, akinek Párizsban díjat nyert kompozícióját, a *Siralomházat* 1870-ben a *Vasárnapi Ujság* jutalomképként is népszerűsítette (189.).

Szintügy színvonalas írógárdával indult 1854-ben Greguss Ágost és Hunfalvy Pál szerkesztésében a *Család Könyve* című ismeretterjesztő, természettudományokat népszerűsítő családi folyóirat (MIKLÓSSY 1985. 453–455). A lap nívós illusztrációi ekkoriban már ritkaságnak számító acél-metszetek voltak, amelyek közül kiemelkedik Barabás Miklós két életképe, *A cigányanya* (231.) és a *Koldusgyerekek* (232.). Szépirodalmi és közhasznú lapnak számított a Szilágy Virgil által 1852-ben alapított *Budapesti Viszhang* is, mely kezdetben Barabás Miklós portréit közölte. 1856-tól megszorodtak illusztrációi között a népeletképek, melyek az első hónapokban szinte kizárólag karikatúrák voltak, de a későbbi számokban már viseletképek és pesti karakterek is feltűntek. A gyenge minőségű, fametszetes zsánerciklust Szokoly Viktor *Honi életképek* címen fogta össze. Vahot Imre sokadik lapvállalkozásaként jelent meg a *Napkelet* (1857–1862), amely a reformkori irodalmi lapok és az új keletű enciklopédikus folyóiratok sajátosságait ötvözte. Vahot – ahogy korábban a *Pesti Divatlap*nál, majd honismereti albumai esetében is – nagy súlyt fektetett a színvonalas képanyagra. A *Napkelet* az első évben negyven litografált és fametszetes műmellékletet és százhuszonöt szöveg közé tördelt illusztrációt közölt, majd 1858-tól igényes kivitelű, magyar történeti tárgyú jutalomképekkel bővítette kínálatát. Népeletképeket főképp az első két évben közölt, rajzolóit közt ott találjuk Barabás Miklós, Györgyi Giergl Alajos és Theodor Valerio nevét is. A népeletképekkel kapcsolatos rövid tárcák, kommentárok szerzői közt feltűnik a tárlatkritikusként is ismert Szokoly Viktor és a korszak népies költészetének közkedvelt alakja, Lisznyay Kálmán. Vahot színház és képzőművészetek iránti együttes érdeklődésének jeleként a *Napkelet* több népszínműhöz kötődő színpadi szerep- és jelenetképet is közölt (238., 250., 251.).

Illusztrációit tekintve igényes vállalkozásként indult a Werfer Károly kiadásában és Vas Gereben szerkesztésében megjelent *Képes Ujság* (1859–1860), ám állandó rajzológárda híján főképp kölcsönzésekből állította össze illusztrációit. Első két népi zsánere az immár egy évtizede Magyarországon élő külföldi mester, Van der Venne rajza nyomán készült igényes kórajz, a *Puszták fia* (255.) (3. kép.) és a *Pesti dinnnyevásár* (256.) volt, ám ezt követő népeletképei már főképp csak albumok nyomán készültek utánkölzések. A *Vasárnapi Ujság* konkurenciáját kívánta megteremteni Balázs Sándor az *Ország Tükre* (1862–1865) című lapjával. Ez az alcíme szerint „Budapesti képes közlöny” főként a városi közönséget célozta meg, s e „műveltebb osztályok számára” kínált „mulattatva oktató” közművelődési ismereteket (BALÁZS 1862). Mellőzte a szokványos viseletképeket, életképei nagyrészt cselekményes, anekdotikus, fikciós népi zsánerek. A műfaj jelentősége idővel egyre nőtt az újságban; míg az első évben tizenkét műlap közül csak négy volt zsánerkép, 1863-tól már egyenlő arányban jelentek meg a történeti és a népeleti tárgyú ábrázolások.¹⁴ A népi zsánerek szinte kivétel nélkül eredeti, a lap megrendelésére készült munkák voltak, s ezek elkészítésére a kiadó a korszak legjobb hazai alkotói nyerte meg. A legtöbbet foglalkoztatott rajzoló az első években Lotz Károly volt, mellette Sterio Károly, Marastoni József, Van der Venne, Markó Ferenc is dolgozott a folyóiratnak. Mikor 1865-ben Gyárfás Ferenc vette át a lap szerkesztését, leszerződött Barabás Miklóst, Szemlér Mihályt és Klimkovics Bélát is. Az illusztrációk dominanciáját jelzi, hogy a képek mellé szerkesztett szöveges kommentárok többnyire jelésszerűek maradtak. A folyóirat fontos vállalkozásai közé tartozott a *János vitéz*hez készített Lotz-illusztrációk sora, majd 1865-ben *Kitűnő költemények illusztratioja* címmel indult sorozat, amelyben Szemlér Mihály Lenau *Három cigány* című költeményéhez készült rajza is helyet kapott (305.). (7. kép.)

A hatvanas években mind több olyan néplap jelent meg, amely kifejezetten az alsóbb osztályokat, az iparosságot és a parasztságot célozta meg. Közülük talán a legnépszerűbb a Heckenast Gusztáv által 1864-ben alapított *Képes-Ujság* volt, mint alcíme mondja, „a magyar nép mulatva oktató barátja”. Népszerűségét mindenekelőtt Majer István közreműködése biztosította, akit a korszak olvasói „István bácsi” néven a legkedveltebb ponyva- és naptárszerzőként ismertek. A ponyvairodalom körében szerzett nevet Réthi Lajos is, aki 1867-től *Jó Barát* címen vitte tovább a lapot. A *Képes-Ujság* és utódja mind tematikában, mind az írások stílusában és képeiben a naptárirodalom jól bevált mintáihoz igazodott. Különösebb rendszer nélkül összeválogatott népeletképei szinte kivétel nélkül a *Vasárnapi Ujság* illusztrációinak újrakölzélései voltak.

14 „A műlapok tárgyát illetőleg pedig – minket jövőre is első művészeink rajzolndának – aként intézkedünk, hogy a történeti festvények és életképi rajzok váltva kövessék egymást...” (Ország Tükre, 1. évf. 30. sz. 416. [1862. december 20.]).

A *Vasárnapi Újság* valódi versenytársai csak a hatvanas évek közepétől tűntek fel a sajtópiacon. A *Hazánk és a Külföld* tematikájában, szerkezetében az illusztrált közművelődési-enciklopédikus sajtó legjobb hazai és külföldi példáit követve nagy súlyt fektetett a hazai népismeret tárgykörére is (BUZINKAY 1985c. 226–227). Fejlécében az államegységet jelképező allegorikus nőalakot alföldi és ipari táj övezi, utalva a lap város és vidék érdekeit egyaránt szem előtt tartó programjára. Illusztrációinak színvonalát a szerkesztő, Szokoly Viktor személye garantálta, aki műkritikusként érdeklődéssel viseltetett a nemzeti művészet sorsa iránt. Vélhetően az ő befolyására indította meg a lap a Magyar Nemzeti Múzeum legszebb magyar festményeit bemutató sorozatát is. A képek között megjelent Barabás Miklós *Vásárra induló oláh családjának* fametszetes reprodukciója is (313.). Képei zömmel a lap megrendelésére készült eredeti munkák voltak. A közönség igényeihez igazodva a *Hazánk és a Külföld* is főként cselekményes népi zsánereképeket közölt, de 1867-ben *Pesti életképek* címen a főváros mindennapjainak jellegzetes típusait felvonultató képciklust is indított. Kommentárjaiban törekedett az objektív leírásokra. A szerzők némelyike felvilágosult polgári-liberális beállítottsága alapján elutasította a népszerű betyárromantikát, a babonáságot, írásaik olykor a realista szociográfia kritikai látásmódjához közelítettek (357., 371., 372.). A folyóirat számos népéletképet közölt Lotz Károlytól, mellette Zombory Gusztáv, Hermann Lüders, Jankó János és Keleti Gusztáv is küldtek rajzokat a folyóiratnak. 1866-tól Munkácsy, ifjabb Markó Károly, Markó Ferenc és Greguss János művei is feltűntek az újságban, Gyulai László 1868-tól lépett a munkatársak közé.

A városi középsztyályt célozta meg az *Ország Tükre* folytatásaként 1865-ben alapított és szintén Balázs Sándor által szerkesztett *Magyarország és a Nagyvilág* (1865–1884; BUZINKAY 1985c. 231–239). Mint „politikai, ismeretterjesztő és szépirodalmi közlöny” teret engedett a honismereti témáknak is. A kiegyezés után mindinkább balra tolódó, ellenzéki lapban a népélet képeit „genreképek” és „rajzok a népéletből” címszó alatt adta közre, melyekkel a nemzeti öntudat ébrentartását kívánta szolgálni. Illusztrációira nagy gondot fordított, melyek részben reprezentatív körjárok, részben igényes fametszetek voltak. Vetélytársaihoz hasonlóan saját rajzológárda kialakítására törekedett. A folyóirat első számainak egész oldalas, litografált népéletképeit Markó Ferenc tervezte, de már a következő évben megjelent a munkatársak között Jankó János, Theodor Valerio, Greguss János és Munkácsy Mihály (11–12. kép). Az utóbbi a *Magyarország és a Nagyvilág* lapjain közölt számos életképe révén vált országosan ismertté. 1867-től mind több életképet rajzolt a folyóirat számára Szemlér Mihály és Gyulai László is, továbbá az illusztrátorok közé tartoztak olyan, hazánkban működő külföldi mesterek is, mint Hermann Lüders, Klics Károly, Vinzenz Katzler vagy Franz Kollarz. Közreműködésük révén a *Magyarország és a Nagyvilág* több mint száz zsánereképe a hazai népélet ábrázolásának egyik leggazdagabb forrása.

A Vértesi Arnold által szerkesztett, 1866-ban indult *Képes Világ* a falusi értelmiségi és iparosrétegeket kívánta megszólítani, majd mindinkább a városi kispolgárság felé orientálódott (BUZINKAY 1985c. 240–242). Mellőzte a politikai híreket, célja inkább az ismeretterjesztés és szépirodalmi szórakoztatás volt. Noha ebben a tematikában a népismeret kiemelt szerepet kapott, kezdetben a külföldi, egzotikus témákkal szemben a magyar népélet háttérbe szorult. Hazai vonatkozású életkép legfeljebb a szöveg közti fametszetek közt akadt, és a színes mellékletek jó része is külföldi forrásból származott. A külföldről kölcsönzött illusztrációkat 1868-tól Szemlér Mihály, Greguss János és Munkácsy Mihály életképei váltották fel. Jelentős változást hozott az 1869-es év, amikor a kiadó Jankó János és Gyulai László eredeti rajzai után készült, színes, litografált népéletképi sorozatot indított el (9–10. kép). A következő évben Petőfi, Czuczor Gergely, Vörösmarty Mihály és más magyar költők verseinek illusztrációi egészítették ki ezt a programot.

Nyomdák, kiadók, technika

A szerkesztő a folyóirat tartalmáért felelt, mellette a kiadó teremtette elő a vállalkozás anyagi felelősségét (és vállalta kockázatát), míg a nyomda a lap kivitelezésének technikai háttérét biztosította. E szerepek a gyakorlatban azonban nem különültek el világosan: a lapok szerkesztője és kiadója, más esetekben kiadója és nyomdája gyakorta egybeesett, a hatóságok vagy a cenzúra kijátszásának szándéka miatt személyük akár hetente is új tevékenységi körben jelent meg.¹⁵ Az 1850-es évek második felétől a sajtóipar gyors fejlődésnek indult, 1867-ben Pesten már 15 könyvnyom-

¹⁵ Busa Margit alapos sajtóbibliográfiája részletes betekintést nyújt az újságok fejlődésében szereplő, szövevényes személycserékre (Busa 1996).

dát, mind több könyvkiadót és könyvkereskedőt tartottak számon (BALLAGI 1878; FIRTINGER 1900; NOVÁK 1928). Az 1850–1860-as évek nyomdai és kiadói megbízásainak jó részét két cég, Emich Gusztáv, valamint Landerer és Heckenast vállalkozása uralta. A nagynevű nyomdászfamíliából származó Landerer Lajos és a könyvkereskedő Heckenast Gusztáv társulásából létrejött vállalat legsikeresebb illusztrált lapkiadványai közé tartozott a *Vasárnapi Ujság*, továbbá a néplapok köréből a *Képes-Ujság* és a *Jó Barát*.¹⁶ Heckenast Gusztáv nagy gondot fordított egyéb kiadványainak illusztrációira is, nevéhez több képes szépirodalmi album és díszmű is köthető. Legfőbb vetélytársa Emich Gusztáv kiadói és nyomdászati vállalata volt. Itt készült a *Vasárnapi Ujság* versenyháza számára szánt *Hazánk és a Külföld*. Színvonalas Litográfiai Intézetet működtettek a hatvanas években a Deutsch testvérek, Lipót és Mór. Náluk jelent meg a *Képes Világ*, a színvonalas képanyagával kiemelkedő *Ország Tükre*, illetve jogutódja, a korszak harmadik legnépszerűbb enciklopédikus képes lapja, a *Magyarország és a Nagyvilág*. Az utóbbi kettő rövid ideig a Képzőművészeti Társulat hivatalos közlönye is volt. A színvonalas kőrajzokkal illusztrált *Képes Ujság* kiadója és nyomdája Werfer Károly József volt, akinek a nevéhez fűződik az első hazai képes magazin, a kassai *Ábrázolt Folyóirat* életre hívása 1848-ban.

Korszakunkban a képsokszorosítás legolcsóbb módszere a fametszet. A technika század eleji megújulása, a tónusos fametszet (xilográfia) feltalálása a korábbinál festőbb hatások elérését tette lehetővé, emellett a harántdúc használata révén több tízezres nyomatszámot engedett meg, megteremtve a nagy példányszámú képes újságok technikai hátterét (GARRETT 1979).¹⁷ Mivel a xilográfia a betűkhöz hasonló magasnyomású technikával készült, általa szöveg és kép azonos oldalra nyomtatható. Az új képsokszorosítási technika elsőként a néplapok és az új típusú, enciklopédikus lapok körében terjedt el. E vonatkozásban is úttörő szerepet töltött be a hazai sajtóban a *Vasárnapi Ujság*, amely kezdetől fogva kizárólag fametszetes képekkel jelent meg. Ezt a technikát alkalmazták követői, a *Magyarország és a Nagyvilág*¹⁸ és a *Hazánk és a Külföld* kiadói, valamint a néplapok is (*Két Garasos Újság*, *Képes-Ujság*, *Jó Barát*), noha az utóbbiak által hozott képek sem a rajz, sem pedig a kivitel tekintetében nem vehették fel a versenyt az előbbiekkal.

Az életképek másik csoportja a lapszámokhoz kapcsolódó képmelléklet formájában jutott el a közönséghez. A mellékletek technikája olykor igényesebb fametszet, kőrajz vagy acélmetszet. A *Képes Világ* és a *Napkelet* olykor vastagabb papírra nyomtatott, néha színezett fametszeteket is mellékeltek egyes lapszámaikhoz. Az időigényes kőrajzolatú képek nagyobb anyagi befektetést igényeltek a kiadóktól, kiadásuk tőkeerős vállalkozást és fizetőképes közönséget feltételezett. Költségigényes, ám művészileg színvonalasabb litografált illusztrációkkal jelent meg a rövid életű *Ország Tükre* és *Képes Ujság*. Az előbbi épp művészi képanyagával remélt betörni a piacra, igényességét mutatja, hogy rövid ideig a Képzőművészeti Társulat hivatalos közlönyeként is működött. Kuriózumnak tekinthetők a *Család Könyve* acélmetszetes illusztrációi, hisz ezt a drága sokszorosítási technikát inkább az előző korszak almanachjai és irodalmi zsebkönyvei használták.

A hazai tárgyú népéletképek töredékét sorolhatjuk a félévente vagy évente kiadott jutalomképek, a nagyobb méretű és igényesebb kivitelű kőrajzolatú műlapok sorába. Legkövetkezetesebben az *Ország Tükre* illesztette be illusztrációs programjába a népi zsánerképeket, indulásától fogva rendszeresen közreadva ilyen tárgyú jutalomképeket is. A rendszeres előfizetőkhez eljutott, de egyenként is árusított jutalomképek a sajtóillusztráció leginkább reprezentatív formáját jelentették. Az újságrajzok efemer jellegével szemben ezek az igényesen kidolgozott műlapok maradandónak bizonyultak, s szobadíszként is kikerülhettek a magán- vagy közösségi terek falára.¹⁹ Ám ezen a területen a népéletképeket jó ideig háttérbe szorították a történeti ábrázó

16 Az 1840-ben egyesült Landerer és Heckenast társulása Landerer Lajos haláláig, 1863-ig tartott, ezt követően Heckenast Gusztáv önállóan jegyezte kiadványait. A válalat 1873-ban beolvadt a Franklin Társulatba. Működésükről lásd NOVÁK 1928. 24–30; RÉVAY-SCHÖPFLIN é. n. 52–68; HECKANAST 1936; PILINYI 1994. 40–44.

17 A puszpángalapú harántdúc nagyobb nyomást bír ki, mint a puhább körte-, alma- vagy diófából készült lapdúc (az ólombetűk nyomására készült fémsajtó présereje alatt a hagyományos lapdúc gyakran megrepedt), a keresztirányú dűrcöl azonban akár százezer levonat is készíthető, akár a magasnyomású ólombetűkkel szimultán. Az előzőeknél keményebb dűrcalap lehetővé teszi a metszőkések helyett a rézmetszettel is használatos, változatos vésők alkalmazását, és általuk tónusgazdag, festői hatások érhetők el.

18 A *Magyarország és a Nagyvilág*, mely programját tekintve az *Ország Tükre* örököse, 1865-ben való indulásakor még litografált képeket adott, de a következő évtől áttért a fametszetes illusztrációk közlésére.

19 A sajtóillusztráció ezen a ponton érintkezik a populáris képipar lakásdíszítést, dekorációt célzó, úgynevezett faliképek (*Wandbild*) műfajával (lásd PIESKE 2002).

lások.²⁰ Az 1860-as évek közepéig a színvonalas kivitelű jutalomképek zömét magyar történelmi tárgyú művek tették ki, jelezve, hogy az abszolutizmus éveiben mindenekelőtt a történelmi ábrázolás töltötte be a reprezentatív nemzeti műfaj szerepét (RÉVÉSZ 2000; 2001).

A folyóiratok rendszerint saját rajzológárdával dolgoztattak, ennek köszönhetően az életképek nagy része kifejezetten a kiadók, illetve szerkesztők megrendelésére készült. Rajzoló és metsző személye ritkán esett egybe, a metszők rendszerint kisméretű olajképek, akvarellek vagy tollrajzok nyomán vitték fára vagy kőre a művészek kompozícióit.²¹ A fametszetek összetett, négy-öt fázisú munkafolyamat révén öltöttek végleges formát.²² Mindez kezdetben meglehetősen megnövelte az illusztrációk költségeit. Az évtized végére mind gyakoribbá vált a fénykép után készült fametszet. A rajzoló – főleg a viseletképek esetében – a helyszínen, autopszia alapján készült vázlatokból dolgoztak, s az ekkor készült, a berendezés, viseletre, karakterekre vonatkozó részlettanulmányjaikat később a filciós zsánerképek komponálásakor is felhasználták.²³

20 A kvalitásos jutalomképeket mellékelő *Családi Kör* korszakunkban csak arcképeket és történelmi tárgyú műlapokat jelentett meg. Első népi zsáner témájú műlapját 1870-ben közölte Szemlér Mihály *Leánykérés és Arató ünnep* kompozíciója alapján. A Deutsch Testvérek érdekeltségi körébe tartozó *Divat és Képes Világ* szintén csak 1870-től közölt népi életképet jutalomképként (Jankó János: *A haldokló anyja, Az első szerelmi levél, Jó reggelt*). A *Hazánk és a Külföld* indulásától 1871-ig szintén kizárólag magyar történelmi jeleneteket sokszorosított jutalomképként. A *Magyarország és a Nagyvilág*, valamint a *Vasárnapi Ujság* 1870-ben közölte Munkácsy *Siralomházának* színnyomatú változatát. A *Pesti Hölgydivatlap* szintén csak 1869-től küldött szét előfizetői között külföldi zsánerképeket.

21 A *Befordultam a konyhára* képmagyarázata arról tudósít, hogy Munkácsy Petőfi-illusztrációját eredetileg Szentkirályi Mór megrendelésére festette, majd a folyóirat felkérésére képét maga rajzolta fára (341.).

22 Ha a kép eredetije nem vonalas rajz, hanem festmény vagy vázlatos rajz volt, úgy az eredetét egy képzett rajzoló dolgozta át a fametszés céljára. A következő munkafázis során a mintaként szolgáló rajzot átvitték a fadúcra, amelyet a fametszők megfelelő módon kivétek.

23 Például Sterio Károly képének kommentárja kiemeli, hogy a kép „élő alakok után készült másolat” (62.). Ujházy Ferenc viseletképe szintén a helyszínen rajzolt vázlat nyomán készült (72.). Másutt Ujházy rajza kapcsán a szöveg megjegyzi, hogy „A kép rajzolója beszéli, hogy szerette volna más poszturába maga elé állítani lerajzolandó emberét, s azért más, festőibb állást adott neki; a bojtár azonban rögtön előbbi állásába helyezte vissza magát...” (79.). Lüders tutajos tótokat ábrázoló életképeinek szövege arról tudósít, hogy a festő napokig együtt élt és utazott modelljeivel (129.).

24 A Képzőművészeti Társulatnál kiállított *Húsvéti öntözést* a *Hazánk és a Külföld* azért közli, hogy ily módon is támogatókat toborozzon a kép megvásárlására a Magyar Nemzeti Múzeum számára, valamint a művész külföldi tanulmányútjára (v.: „Húsvéti öntözés” címmel... [Vegyes közlemények.] *Hazánk és a Külföld*, 2. évf. 13. sz. 206 [1866. április 1.]).

Képkölcsönzések

A gyakori képkölcsönzéseket mindenekelőtt a nyomdák üzleti megfontolásai magyarázták. A képkiadók az általuk gondozott lapcsaládokban rendszerint többször felhasználták ugyanazt a dúcot, ezzel a takarékos módszerrel biztosítva nagyobb publicitást az egyes műveknek. A képvándorlás, képkölcsönzés a sokszorosított grafika területének jellegzetes vonása, amely nagyban hozzájárult az ábrázolások popularizálódásához és trivializálódásához (BRINGÉUS 1982; BRÜCKNER 1972; RÉVÉSZ 2001). Az egyes ábrázolások párhuzamosan, közel azonos időben, de különféle lapokban is megjelentek, ugyanakkor a közkedvelt képek másolatai hosszú időn át forogtak, akár több évtizedre, generációra is kiterjesztve egy-egy kép hatását.

A mai értelemben vett műtárgy-reprodukció körébe tartoznak azok a metszetek, amelyek a képzőművészeti tárlatokon már sikert aratott műveket népszerűsítettek. Az *Ország Tükre* és a *Hazánk és a Külföld* a Képzőművészeti Társulat közlőnyeként gyakorta sokszorosította a társulat kiállításain megjelent műveket (267., 298., 299., 310.). Barabás Miklós egykor „első magyar életképként” üdvözölt úttörő művét, a *Vásárra induló oláh család*ot a *Hazánk és a Külföld* a Magyar Nemzeti Múzeum legszebb magyar festményeit bemutató sorozatának keretében reprodukálta (313.). Izsó Miklósnak a Képzőművészeti Társulat bemutatón kiállított népi zsánertémájú szobrai a lapok az alkotó támogatásának és népszerűsítésének szándékával sokszorosították (108., 264., 297., 338.). Ugyancsak a pályakezdő művész pártfogását szolgálta Munkácsy itthon és külföldön már egyaránt jelentős sikereket elért népiéletképeinek reprodukálása (189., 321., 323., 341.).²⁴

A képkölcsönzések másik forrását a népszerű díszművek, metszetes albumok lapjai, az alkalmi jutalomképek jelentették. A reprodukálandó műveket ezen a téren a műpártolás és a kereskedelmi célú hírverés szándéka együtt határozta meg. Lotz Károly *Pusztai ménes a viharban* című metszete (310.) és Székely Bertalan *Ágnes asszonya* (140.) a Képzőművészeti Társulat műlapjai nyomán készült. A Heckenast kiadásában és

nyomatásában megjelent *Család Könyve* két, Barabás Miklós rajza után készült acélmetszetének (231., 232.) forrása az 1852-ben, Lipcsében kiadott *Bilder Album aus Ungarn*, illetve annak 1859-es, Heckanast Gusztáv által *Magyar képek albuma* címen kiadott magyar nyelvű változata (VAYERNÉ ZIBOLEIN 1978). A korszak legszínvonalasabb népeletképi albumából, a *Vázlatok Magyarhon népeletéből* címmel Prónay Gábor szerkesztésében megjelent kiadványból a későbbiekben több képes folyóirat is kölcsönzött. Barabás Miklós *Falusi tanácsát* a *Vasárnapi Ujság* az új kiadás reklámjaként közölte (51.). Sterio Károly *Dunavíz hordogatóját* (17. kép) és Weber Henrik *Laczi konyháját* az eredeti képek hiányával küszködő *Képes Ujság* sokszorosította újra (260., 263.). Werfer Károly József lapja egy másik, magyar csikóst ábrázoló kőrajzának (2611) forrása a reformkor népszerű honismertető kiadványa, a *Magyarföld és népei eredeti képekben* (FÉNYES–LUCZENBACHER–VAHOT, szerk. 1846). Sterio Károly népeletképe, a *Csárdás* (257.) (18. kép) első ízben szintén egy litográfiai albumban, a *Hazai vadászatok és sport Magyarországon* című kiadványban látott napvilágot. 1868-ban a *Vasárnapi Ujság* az igényes magyar szépirodalmi illusztrációt is népszerűsítette, mikor Than Mór *Családi körét* (19. kép) közölte (157.), lévén hogy a kompozíció a neves műkiadó, Ráth Mór gondozásában frissen megjelent *Arany-albumból* származott. Ugyancsak a Ráth kiadásában megjelent *Honvéd-albumot* reklámozta a *Vasárnapi Ujság*, mikor fametszetként újra közölte a kiadványból Than Mór egy katonaszánerét (156.).

A képes újságok népeletképeinek forrásai leggyakrabban a társlapokban lelhetők fel. Főként üzleti megfontolásból a kiadók előszeretettel használtak fel egy-egy népszerű metszetet különféle kiadványaikban. Ennek köszönhetően egyes kompozíciók „vándorlása” a tömegkultúra olyan jellegzetes médiumaiban folyt tovább, mint a kalendáriumok vagy ponyvák. A korszak legnagyobb példányszámú enciklopédikus képeslapja, a *Vasárnapi Ujság* fametszetei a Landerer–Heckanast-nyomda más típusú folyóirataiban is felbukkantak, így a néplapként ismert *Képes-Ujságban* és a *Jó Barátban*. Pár évvel később a kiadó a *Vasárnapi Ujság* életképei közül számosat újra felhasználta a *Magyarország képekben* című füzetes kiadványában, amelyet 1870-ben két-kötetes albumként is megjelentetett. Gyakoriak a kölcsönzések Vahot Imre vállalkozásain belül is, albumainak (FÉNYES–LUCZENBACHER–VAHOT, szerk. 1846; KUBINYI–VAHOT 1853), valamint folyóiratainak (*Budapesti Viszhang*, *A Nagy Világ Képekben*, *Napkelet*, *Budapesti Képes Ujság*) képanyaga között sok az átfedés. Jól átlátható kapcsolódót alkottak a Deutsch Testvérek illusztrált folyóiratai, épp ezért a *Magyarország és a Nagyvilág* és a *Képes Világ* népeletképei körében gyakori a kölcsönös átvétel.²⁵ A képkölcsönzés nemcsak a hazai, hanem a külföldi és magyar lapok között is jellemző volt. A hazai lapok nem magyar tárgyú, egzotikus népiismereti illusztrációi a külföldi társlapokból származtak, ám akadt köztük olyan magyar tárgyú ábrázolás is, amely eredetileg külföldön jelent meg (111.). Másrésztől a hazai illusztrált lapok fontos képi forrást jelentettek a külföldi lapok számára, a magyar népeletképi metszeteket a nagy európai társlapok (*Illustration*, *Illustrierte Zeitung*, *Über Land und Meer* stb.) nemegyszer átvették (309., 310.). A színvonalasabb kőrajzolatú műlapokat a kiadók különállóan, keretezett falikép vagy olajnyomat formájában is árusították.²⁶

Szöveg és kép

A sajtóillusztrációként megjelenő életképeket általában a képpel párhuzamosan megjelenő szövegek értelmezték. A közművelődési lapok egyik legjellemzőbb vonása volt, hogy illusztrációik többnyire a szövegbe tördelve jelentek meg. Az ábrázolást magyarázó szövegek igen fontos szerepet töltek be a képek kortársi percepciójában, a kutatás számára pedig az ábrázolások egykorú értelmezésének kulcsfontosságú forrását jelentik. A népelet epizódjainak ábrázolása és szöveges leírása kölcsönösen kiegészítette és gazdagította a jelentést, a szimultán megjelenő kép és szöveg erősítette egymás hatását (KIBÉDI VARGA 1993; 1997). A képi elemeket „rendszerező szöveg-raszter” (BAACKE 1990) a látottak azonosítását, értelmezését segíti. Ez a kettős kódolás megkönnyíti a tárgy memorizálását, a sugallt értelmezések rögzülését: „[...] a művészetnek ezen ága legalkalmasabb az eszméket megtestesíteni s a hol a szó bizonyos tárgyak leírására elégtelen, azoknak alakot adni s azokat az olvasó érzékei elé állítani, könnyebben megér-

²⁵ Noha népi zsánereket nem közöltek, de idetartozott a *Divat* és a *Magyar Bazár* is.

²⁶ Werfer Károly József a *Képes Ujság* két litográfiáját, *A csikóst* (261.) és *A puszták fiát* (255.), kiegészítve *A bojtár* című képpel, különállóan is árusította (*Képes Ujság*, 1860. 35. sz. hirdetése). Lotz Károly *A betyár lova* és a *Fölhasznált alkalom* című életképeit az Eggenberger Kiadó olajnyomatként sokszorosította (*Vasárnapi Ujság*, 1868. 640.).

teni” – foglalja össze az illusztráció műfajának lényegét Szokoly Viktor 1866-ban.²⁷ A szövegek által a sűrített képi „ikonikus értelemszerkezet” időben kibontakozó eseménysorrá alakul (IMDAHL 1997). A narratívát egyetlen kifejező jelenetbe tömörítő kép a szövegnél gyorsabban és hatékonyabban jeleníti meg az eseménysort. Mivel a korszak befogadója még inkább olvassa, mint nézi a képet, a szöveges kíséret segítségére van a főbb személyek kiemelésében, az események azonosításában és értelmezésében. A képmagyarázatok szerepe különösen fontos az életképek esetében, hiszen a zsáner könnyen verbalizálható vizuális műfaj. Noha népszerűségének kulcsa épp közérthetőségében rejlik, nagyfokú narratív tartalékai okán a legkevésbé autonóm képtípus, értékét a kortársak szemében a narratív struktúra összetettsége szabja meg (SCHRÖDER 1992).

A folyóiratokban közölt népeletképeket többféle szövegtípus kísérheti: 1. tudományos igényű, statisztikai adatokat is tartalmazó, az életmód, munka, szokások, viselet részletes bemutatására is törekvő etnográfiai leírás; 2. irodalmi életkép, szociológiai elmélkedés, glossza; 3. az életképet forrásként használó, az epizódot zárt történeté formáló elbeszélés vagy költemény; 4. a szépirodalmi műre mint forrásra visszautaló illusztráció. Az első típushoz rendszerint deskriptív jellegű viseletképek kapcsolódnak. Az etnográfikus igényű írásokban, illetve az irodalmi életképekben alkalom adódik olyan összefüggések, aktuális problémák felvetésére, amelyek az ábrázolástól függetlenek, de a kép jelentéstartalmát visszamenőleg módosítják. A fikciós szépirodalmi kommentárok jelentős mértékben kibővítik az ábrázolás értelmezési lehetőségeit: karaktereit speciálisan irodalmi jellegű vonásokkal gazdagítják (beszédstílus), a képet egy olyan időben kibontakozó eseménysor epizódjaként jelenítik meg, amelynek kifejlése visszamenőleg átértelmezheti az ábrázolást. A képhez kötődő szövegek negyedik csoportja szűk értelemben vett illusztráció, többnyire közismert és népszerű költemények ábrázolása. A szoros értelemben vett illusztrációk három kivételével az irodalmi népiesség legfőbb forrásoként értékelt Petőfi verseihez kötődnek (145., 341., 561., 581., 582.). Közülük kiemelkednek Lotz Károlynak az *Ország Tükre* megrendelésére a *János vitéz*hez készült jelenetei (292–294.) (20. kép). Petőfi kultuszához kapcsolódik a *Magyarország és a Nagyvilág* és a *Divat* Munkácsy Mihály rajza nyomán készült jutalomképe (399.) és a *Hölgyfutár*, valamint a *Tarka Világ* és a *Képes Regélő* Orlai Petrich Soma festménye után készült műlapja, a *Petőfi Debrecenben* (583.).

Rajzolók

A korszak sajtója nagyszámú művészt foglalkoztatott, nevet és megélhetést biztosítva számukra. Az e két évtized során publikált népeletképek több mint félszáz festő, rajzoló, metsző munkái. Az 1860 körül megélenkülő sokszorosított grafikai termelés főként a pályakezdő fiatalok számára jelentett ígéretes lehetőséget. A rajzolók zöme akadémiai végzettséggel rendelkezett, vagy valamely külföldi akadémia művésznövédeként kapcsolódott be a képeslapok munkájába. Többen a Marastoni Jakab vezette pest-budai Festészeti Akadémián kezdték pályafutásukat. Ezt a rajziskolát a század derekán közel egy időben látogatták a Marastoni fivérek, József és Antal, Grimm Rezső, Szemlér Mihály, Ujházi Ferenc, Than Mór és Jankó János. Talán a személyes kapcsolatoknak volt köszönhető, hogy pár évvel később már valamennyien újságrajzolóként is dolgoztak. E kör a bécsi akadémiaán is együtt végezte tanulmányait. Az olyan sikeres művészek kivételével, mint Than Mór vagy Lotz Károly, később rajztanárként működtek. A rajztanárok a korszak képeslapjainak legszorgalmasabb munkatársai közé tartoztak, szolid rajzi biztonsággal megfogalmazott, a vidéki vagy pesti népeletet rögzítő ábrázolásaik gyakorta feltűntek illusztrált lapjainkban. Iskolai munkája mellett Grimm Rezső Kecskemétről és Pécs környékéről, Klimkovics Béla Kassa vidékéről, Gosztonyi József Hódmezővásárhelyről, Irinyi József Nagykőrösről, Nemes Ödön Marosvásárhelyről, Szemlér Mihály és Ujházy Ferenc Pestről küldött rendszeresen életképeket a folyóiratoknak.

A magyar tárgyú népeletkép megteremtőjének tekintett Barabás Miklós főként portrérajzolóként szerepelt az illusztrált lapokban. Újságillusztrációként megjelent zsánerképei jórészt korábbról ismert kompozícióinak utánközlései voltak (51., 231., 232., 313.). Szorosan kapcsolódott a negyvenes évek látásmódjához Barabásnak a *Vasárnapi Újság* 1856-os évfolyamában az erdélyi sátoros cigányokról közölt rajza, amely az 1843-as *Utazó cigánycsalád* közvetlen lezármazottjának tekinthető (10.).²⁸ A téma 1855 körül ismét foglalkoztatta Barabást, a *Család Könyve* ekkor közölte újra *A cigányanyát*, Prónay albuma pedig egy

²⁷ Sz. V. [Szokoly Viktor]: Doré Gusztáv és a könyv- s lapillusztrációk (Hazánk és a Külföld, 2. évf. 49. sz. 767 [1866. december 9.]).

²⁸ Barabás cigány tárgyú műveiről lásd VESZPRÉMI 2002.

vándorcigánytelepről készült kompozícióját.²⁹ A *Vasárnapi Ujság* fametszete talán ez utóbbi részlettanulmányaként készült.³⁰ A cigánytéma olyannyira kapcsolódott Barabás művészetéhez, hogy erről külön megemlékezik Medgyes Lajosnak a rajz magyarozatául szolgáló költeménye is. A *Torockó népét* elsőként az *Ország Tükre* sokszorosította (300.) (21. kép). Ez a viseletkép Maszák Hugó Barabás pályáját ismertető cikkével kapcsolatosan jelent meg, s magát a rajzot is Maszák alapos elemzése kísérte (MASZÁK 1865).³¹ A *Torockó népe* látásmódját és erdélyi témaválasztását tekintve közvetlen örököse az 1840-es évek életképi zsánerrillusztrációinak (VAYERNÉ ZIBOLEIN 1978).³²

A hazai népeletkép alapító mesterei közé tartozott Sterio Károly, aki bécsi akadémiai évei után, az 1850-es évek elejétől gyakran időzött Szolnokon. Ezt az alföldi várost és annak népét az 1851-től ott dolgozó August von Pottenkoffen és a köréhez tartozó osztrák festők fedezték fel.³³ Sterio 1857-ben, az uralkodó pár látogatásának emlékére készült díszalumba jászkun falusi életképeket rajzolt.³⁴ Az 1850-es években készült sokalakos olajfestményei az alföldi népelet jellegzetes hőseit és eseményeit dolgozták fel (*Lakodalmi menet*, 1855; *Vágtató csikós*, 1854; *Havas betyárkaland*, 1855; K. GYURKOVICH 1974; 1976). A Prónay-album és a *Hazai vadászatok* számára rajzolt, színes könyvomatok formájában sokszorosított kompozíciói Sterio nevét országszerte ismertté tették. 1861–1862-ben a *Vasárnapi Ujság* számára a *Képek a hazai népeletből* című sorozathoz hét rajzot készített, s indulásakor az *Ország Tükre* is közölte életképeit. Rajzainak témáit a Tisza melléki, tolnai és somogyi népeletből merítette (57., 59., 62.), de a Prónay-albumból kölcsönözött *Duna-víz árus* mellett egy fővárosi témájú metszete is ismert (58.). Népi zsánereinek másik, anekdotikus témákat feldolgozó része nem köthető konkrét tájegységekhez (56., 71., 126.).

A szolnoki születésű Ujházy Ferenc festészetére szintúgy ösztönzőleg hatott a városba érkező osztrák festők képeinek népszemlélete.³⁵ A vidéki népeletet ábrázoló rajzait 1862 és 1866 között a *Vasárnapi Ujság* jelentette meg. Somogyi és sárközi viseletképei között olyan jellegzetes népi típusok tűnnek fel, mint a kanászok és juhászok (74., 75., 79.). (22. kép.) Ezek dramatizált változatainak körébe tartoznak a pástortúznél pihenő juhászok vagy – a Munkácsy Mihályra is ható – kocsmában búsuló szegénylegények ábrázolásai (78., 104., 127.). A *Képek a hazai népeletből* sorozat keretében 1862-ben cigány tárgyú életképsorozatát is közölte a *Vasárnapi Ujság*, bemutatva a meszelőkötő kolompár, teknővájó, vándorló és vályogvető cigányok mindennapjait (76., 77., 80–82.). 1865-ben és 1866-ban a lap *Fővárosi képek* című ciklusához Ujházy egy-egy pest-budai típus, a kintornás és az olajáros képét adta (123., 134.).

Lotz Károly is bécsi inspirációi nyomán fordult a népelet felé, akadémiai tanulmányai mellett az 1850-es évek elejétől motívumokat gyűjtött, vázlatokat is készített az Alföldön (YBL 1938. 378). 1853-tól a Műegyetben kiállított korai festményein már ezt a témakört dolgozta fel (*Lóitatás*, *Alföldi pusztai fia*). Lotz szerencsés módon ötvözte a Karl Rahl mellett elsajátított idealizáló, akadémikus festészeti hagyományt a Magyarországon dolgozó külföldi festők népi tárgyú romantikus-egzotikus képi sztereotípiáival. Az alföldi pásttorok, betyárok, mulatságok általa megfogalmazott képe a pa-

29 *Wandernde Zigeuner – Vándor cigánytelep – Bohémiens vagabonds*. Jelezve közepén: Ausgeführt im lithogr. Institute von Arnz & Comp. in Düsseldorf – Eigenthum & Verlag v. Herman Geibel in Pesth – j. j. l.: Barabás – színeztet körjáz (PRÓNAY 1855. X. tábla).

30 Barabás életmű-katalógusának a család által kiegészített jegyzékében 1856-ból hat cigány témájú rajz található, köztük a 2979 szám alatt *Czigánysátor alakokkal* (BARABÁS 1944. 311).

31 Maszák – aki pár évvel korábban maga is számos útirajzot készített a *Vasárnapi Ujság* számára – ekkor már szoros kapcsolatban állt a Barabás családdal. 1857-től Barabás Miklós magániskolájának növendéke volt, 1866-ban pedig feleségül vette Barabás lányát, Ilonkát (RÉVÉSZ 2002). A viseletképet kísérő szöveg alapján úgy tűnik, rajzát maga Barabás vitte köre.

32 Az *Ország Tükre*nek 1865-ben sikerült megnyernie Barabást munkatársai sorába, aki ekkortól jórészt portrékat rajzolt a folyóirat számára. Maszák rövid életű *Magyar Képzőművésze* után az *Ország Tükre* a Képzőművészeti Társulat hivatalos közlönye lett, az alapító tag Barabás kiemelt szerepét ez is magyarázza.

33 *A kis lótolvaj* című festményének datálása szerint („Sterio 1853 Szolnok”) Sterio 1853-ban bizonyosan Szolnokon dolgozott (VÉGVÁRI 1952. 17; EGRI 1977. 115).

34 „Sterio festész hazánkfia most érkezett meg a Kunságból, hol hosszabb időt töltött tanulmányozással és munkával. Tudva van ugyan is, mikép hazai művészeink egy nagyszerű képes-albumon dolgoznak, melyő Ő cs. kir. Apostoli Felsege legmagasb megérkezésének ünneplésére van szánva. Sterio, mint halljuk, 5 képen állít össze a jászkun népelet legjellemzőbb mozzanatait. Kis-Kunságnak 2 kép jutott: a) Templomba menés Halason s b) egy szériű Félegyházán. A Jászságot illeti egy kép: Nemzeti táncz Jászberényben. Nagykunság ismét 2 képen szerepel a) egy tanya, s b) a kun fiuk vigadó menete az ujonczosási bizottmány elé. Ez utóbbit különösen jellemzőnek és hatásosnak mondják. Emlitenünk sem kell, hogy Sterio ur mindeütt legmagyarabb szivességgel és készséggel találkozott a jászkun földön.” (*Vasárnapi Ujság*, 1857. április 5.)

35 SZABÓ-SZÉPHELYI, szerk. 1981. 2/289–290; VÉGVÁRI 1952. 17–18.

raszti témájú magyar zsánerfestészet jellegzetességeit foglalta össze. Mikor 1862-ben a *Vasárnapi Ujság* rajzolója lett, már egyike volt a legismertebb magyar népeletképfestőknek. Magyar tárgyú képeinek sikerét jelzi, hogy *Zivatar a pusztán* című festményét 1863-ban a Képzőművészeti Társulat albumlapként sokszorosította. A *Vasárnapi Ujság* 1862-ben és 1863-ban is közölte zsánerképeit, de ezzel párhuzamosan, 1864-ig az *Ország Tükre* számára is küldött életképeket. Ezt követően csak 1865-ben tűnt fel néhány életképe a *Hazánk és a Külföld* lapjain. 1864-től már mindinkább lefoglalták bécsi, majd budapesti falképmegbízatai. Népszerűségének egyik titka az a könnyed biztonság volt, mellyel a népelet epizódjait az akadémikus festészeti tradícióval ötvözte, típusait az „általános emberi” szintjére emelve. A képes újságok lapjain megjelent kompozíciói közül teljesen hiányzik a leíró jellegű népeletkép. Zsánerei kivétel nélkül narratív, időhöz és helyhez nem kötött, néhány szereplős, világosan komponált jelenetek. Képein feltűnik a klasszikus szépségeidálhoz igazított „pórnök”, az elhagyott vagy reményteljes szerető (70., 277.), az anya (276.) vagy a dolgozó nő (88., 92., 287., 311.). A férfiak világát a dinamikus lovas (89., 91.) és kocsmai vagy mulató (73., 275.) jelenetek idézik fel. A gondtalan vidéki „Árkádia” pillanatait az ünnepek, a különféle népi karaktereket felvonultató látványosságok jelenítik meg (272., 282., 291.). Az 1860-as évek elején megjelent illusztrációi szervesen illeszkednek festészetéhez, az újságok metszeteit és azoknak újabb és újabb variánsait Lotz többnyire olajfestményként is kidolgozta, és bemutatta a Műegylet aktuális tárlatain.

Szemlér Mihály a Marastoni Akadémián, majd 1852-től a bécsi akadémián is Lotz növendék-társa volt (LYKA 1904; GELLÉRT 1904; B. SUPKA 1957. 54–55). 1855-től rajzitanításból élt, az 1860-as évektől mind keresettebb könyv- és folyóirat-illusztrátor lett. Fontos ösztönzést jelentettek számára az 1860-as években a Somssich grófi családnál Somogy megyében, Mikén eltöltött nyarai. A képes folyóiratok megrendelésére Szemlér 1865-től rajzolt népeletképeket. Előbb az *Ország Tükre*, 1867-től a *Magyarország és a Nagyvilág*, majd 1869 után a *Családi Kör* munkatársaként dolgozott. Az utóbbi megbízására az évtized fordulóján már nagyobb igényű, sokalakos történeti és népeletképeket rajzolt.³⁶ Anekdotikus, kissé groteszk látásmódja műveit népszerű kortársa, Jankó János életképeivel rokonítja. Életképei gyakorta a népelet olyan karakteres figuráira koncentrálnak, mint a falusi bíró (23. kép.), a kukoricacsósz, a drótos tót vagy a gyűrűs zsidó (8. kép) (302., 306., 465., 531.). Amint azt vázlatkönyvei bizonyítják, típusai többnyire a somogyi nép közvetlen megfigyeléséből származnak, a vázlatokon olykor még nevesített modelljei az újságlapokon már a típus általános képviselőiként jelennek meg.³⁷ A műfajban szerzett tapasztalatait az 1873-ra befejezett, életképi tárgyú iskolai szemléltetőképein is felhasználta (SZABÓ 1995).

Úgyszintén a Marastoni Akadémián kezdte tanulmányait Jankó János, a korszak egyik legtermékenyebb és legismertebb újságrajzolója (SZANA 1899; TAKÁCS 1936; M. KISS 1961). A kedvelt ünnepképek körébe tartozott 1854-ben kiállított első olajfestménye, a *Falusi lakodalmi ünnepély*. Szintúgy típusteremtő az ugyanebben az évben készült *Búsuló betyár*, amelynek hatása Munkácsy korai zsánerein is tetten érhető. Az ötvenes években alföldi juhászokat, rablókat, kocsmai jeleneteket és cigányokat megörökítő életképeket állított ki a Műegyletben. 1857-ben a *Falusi kántor lakodalmi felköszöntése* című munkájával az uralkodó pár tiszteletére összeállított albumban is szerepelt. Az évtized második felében olyan sokalakos, igényes népi zsánereket festett, mint a *Folyóparti öntözködés* (1856) vagy a *menyasszony felköszöntése* (1858). A szépirodalmi tárgyat a népeletképpel egyéni módon társította *Csokonai lakodalomban* című képe (1859), melynek népszerűségét bizonyítja, hogy a *Hölgyfutár* jutalomképként sokszorosította azt. Hasonlóképp széles körben ismertté vált az életképi epizódot közérthető szimbolikus tartalommal telítők munkája, az 1860-ban festett *A népdal születése*. 1858-tól Jókai Mór élclapjának, az *Üstökösnek* is dolgozott. 1862-ben a *Vasárnapi Ujságban* tűntek fel először népeletképei. Termékenységet magyarázza, hogy számára az újságrajzolás szinte kizárólagos megélhetési forrást jelentett, s így szerzett keresete tette lehetővé, hogy tanulmányait 1862-től a bécsi akadémián folytassa. Miután

1866-ban végleg hazatért, felhagyott a festéssel, és kizárólag illusztrációs munkákból élt. Az évtized derekától – az élclapokban közölt torzképei mellett – népeletképei a *Vasárnapi Ujság*, a *Hazánk és a Külföld*, a *Magyarország és a Nagyvilág* és a *Képes Világ* lapjain egyaránt megjelentek. Népi zsánereit erőteljes karakterteremtő képesség s iróniától sem mentes realizmus jellemzi. Különösen jól érzékelhető mindez a társadalom perifériáján élő csoportokat megelevenítő képein, amelyeken a cigányok, betyárok, lóköltők és birkatolvajok alakjá-

36 A *Családi Kör* műlapjai Szemlértől: 1869: *A rózsakirálynő választása*; 1870: *A leánykérés*; 1871: *Arató-ünnep*; 1872: *A főtá dal*; 1873: *Anyai szeretet*.

37 A *Képes Világban* megjelent *Borozó kanász* (510.) 1859-ből származó vázlatának felirata: Patkó Pista – Rep (B. SUPKA 1957. 8. kép).

nak megragadásában a korábbi évtized romantikus pátoszát már egyre inkább a kritikai éltől sem mentes szatirikus hangnem váltotta fel. Jankó képességei és rajzi kvalitásai leginkább az egyalakos, városi típusokat megidéző életképein érvényesültek. Az 1860-as évek végétől mind gyakrabban kaptak helyet újságrajzain a nagyvárosi élet névtelen figurái, a házaló zsidó (152.), a pesti hordárok (337.), a sorsjegyárusok (339.), a női pincérek (340.), a tejesasszonyok (345.) vagy a fiákeresek (489.). Az idealizált vidéki népélettel szemben Jankó rajzain a közelebbi és épp ezért ismerős városi élet reális képet nyert. Hangsúlyváltása párhuzamos azzal, hogy tőlünk nyugatabbra is mind élénkebb figyelem kíséri a „modern városi élet” jelenségeit, s egyben előkészítője a század végére a magyar festészetben is tért nyerő polgári életkép kibontakozásának.

Munkácsy Mihály életképfestészete szintén a realizmus irányába fejlődik. Pályakezdése párhuzamos Jankóéval, a bécsi akadémiai években közeli jó barátok, korai képek között sok a motívikus azonosság. Munkácsy mozgalmas, humoros vagy drámai életképei hamarosan kedvelté válnak a képes folyóiratok közönségénél. A Képzőművészeti Társulat kiállításán bemutatott életképeit, a *Húsvéti öntözést* és a *Kukoricapattogatást* elsőként a *Hazánk és a Külföld* közölte (323.). 1866-ban a *Magyarország és a Nagyvilág* is munkatársai közé hívja. Növekvő népszerűségét jelzi, hogy 1868-ban már négy lap számára is dolgozik, bekapcsolódva a *Vasárnapi Ujság* és a *Képes Világ* munkájába. Munkácsy számára az újságrajzolás a megélhetés és a tanulás anyagi forrását jelentette. Megbízásaiban vélhetően személyes kapcsolatai is szerepet játszottak. Mindenekelőtt barátja, Jankó János lehetett ajánlója a lapokhoz, és a Kammon-féle kávéház köre is közvetíthetett megbízásokat számára. Munkácsy 1866-tól kezdve fordult meg rendszeresen Kammon Flóris Hatvani utcai kávéházában (VÉGVÁRI 1958; SZÉKELY 2001. 164.). Rajzainak közlésében bizonyára szerepet játszott, hogy a Kammon-féle törzsasztalnak többek között Áldor Imre, a *Magyarország és a Nagyvilág*, valamint Kazár Emil, a *Hazánk és a Külföld* szerkesztője is tagja volt. A sajtóban megjelent korai életképeinek jó része karakterkép (330., 408., 410., 412., 413.) (1. kép). Idealizált nőalakjainak megformálására (431., 460.) és tájbrázolásaira is (441., 446.) kétségtelenül hatottak Lotz népéletképei. 1868 után festett düsseldorfi zsánerképei közvetve a holland életkép hatásáról tanúskodnak. Ezekben az években kerül előtérbe a karaktereket meghatározó szituáció, amely a hangsúlyt az adott helyzetre eltérő módon reagáló személyiségek lélektani elemzésére helyezi (171., 341., 439., 448.). Az évtized végén feltűnnek azok a néhány alakos életképi jeleket, amelyekből, anekdotisztikus járulékaikat elhagyva, Munkácsy a hetvenes években kibontakozó realista életképfestészetnek kulcsműveit teremti meg. Ezek sorába tartozik a *Betyár a csárdában* (415.) (4. kép), a *hajnal* (11. kép) (452.) és a *Köpülő mellett* (466.), amelyek a *Siralomház*, az *Ásító inas* és a *Köpülő asszony* későbbi megfogalmazásaiban öltenek letisztultabb formát a hetvenes években.

A hazai népéletkép megteremtésében jelentős szerepet játszottak a hazánkba látogató külföldi mesterek is, akik közül hosszabb-rövidebb ideig néhányan hazai lapok illusztrátoraiként is dolgoztak. Úttörő szerepet játszott e területen a francia rajzoló, Théodore Valério, aki 1851-től többszöri magyarországi utazásain készített rajzait 1854 és 1864 között etnográfiai albumokban adta ki (CENNERNÉ WILHELM 1978).³⁸ Képes újságjainak is előszeretettel másolták Valério viseletképeit, melyek 1856-tól jelentek meg a lapokban (230., 235., 239., 241., 247., 249., 259., 366., 388., 485–487.). Franz Kollarz az 1860-as évek elején adta ki magyarországi tárgyú viseletképi albumát.³⁹ Kollarz a hatvanas évek sokat foglalkoztatott grafikus volt, portréit és történelmi tárgyú kompozícióit egyaránt közölték a hazai lapok. Erdélyi viseletképeiből a *Magyarország és a Nagyvilág* közölt néhányat az évtized végén (455., 461., 462., 472., 567.). 1860 körül Bécsből érkezett Magyarországra Adolf van der Venne, aki 1864-ig bebarangolta csaknem az egész országot (VENNE 1859; LYKA 1982. 35). Népeletképei szerepeltek a Műegylet kiállításain is. Zsánerképeit 1859-ben a *Képes Ujság*, 1862–1863-ban az *Ország Tükre* közölte (255., 256., 269., 280.). A berlini születésű Herman Lüders magyar tárgyú népeletképeit 1864 és 1866 között közölték a lapok. Ebben az időszakban a *Vasárnapi Ujság* munkatársa, de dolgozott a *Hazánk és a Külföld* és a *Magyarország és a Nagyvilág* számára is. Életképeinek egy része a *Vasárnapi Ujság Fővárosi képek* című sorozatában Budapest jellegzetes karaktereit villantja fel (112., 117., 118., 124.). Szociális érzékenységről tanúskodnak a szőregi dohányoskunyhókról (15. kép) vagy a promontori föld alatti lakásokról készített képriportjai (106., 107., 109.). Zsánereinek másik csoportja az alföldi juhászok, pusz-

38 Theodor Valério: *Costumes Souvenirs De La Monarchie Autrichienne Suite de Dessins D'Apré Nature Gravés á L'eau-Forte Par Théodor Valério*. A sorozat részletes leírását lásd SÁRKÖPENY 2003. 54–55.

39 Franz Kollarz – Franz Kaliwoda: *Oesterreich's Nationaltrachten, 1860-as évek eleje*. A sorozat részletes leírását lásd SÁRKÖPENY 2003. 55.

tai kovácsok, tutajos tótok és folyami hajóvontatók mindennapjait idézte (113., 128–131.). A Magyarországon dolgozó külföldi mesterek közül 1868-ban Vinzenz Katzler és Klics Károly (Karel Klic) néhány hazai népeletképét közölte a *Magyarország és a Nagyvilág* (451., 468., 444., 445.)

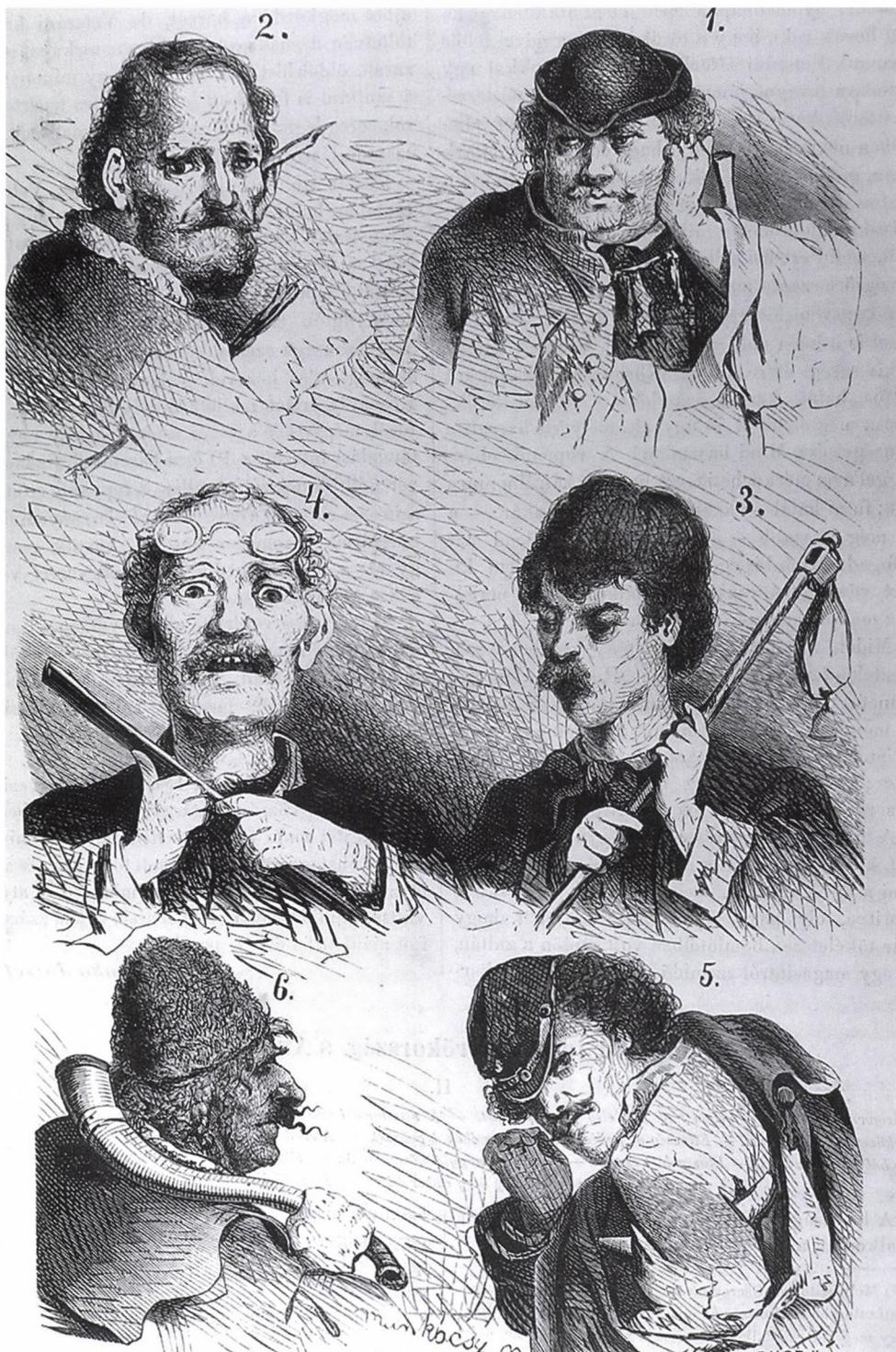
A rajzolók vázlatait akadémikus képzettségű fametszők sokszorosították. Munkájuk nagy szakértelmet igényelt, a fametszetek végső soron nem a rajzolóművészek, hanem a fametszők kézjegyét őrzik. Az 1850-es évek végén megsokasodó illusztrált folyóiratok nyomán megnövekedett a jól képzett szakemberek iránti igény. A *Vasárnapi Ujság* első fametszői közé tartozott a Pesten xilográfiai intézetet vezető Carl Brown (Braun Károly), Weinem Henrik (2. kép.), Rohn Alajos, Pollák Zsigmond (Sigismund Pollack) és Carl August Riedel. Az utóbbi műhelyében tanult a xilográfusok második nemzedékének meghatározó alakja, Huszka Lajos, valamint a hatvanas években igen tevékeny Haske Ferenc és Ruzs Károly.⁴⁰ Pollák, Huszka, Haske és Ruzs korszakunk csaknem valamennyi képes újságjával kapcsolatban állt, a sajtóillusztrációk jelentős hányada az ő sokszorosítótállalkozásaik köréből került ki (5–6. kép).

Az akadémiai végzettségű művészek mellett a műkedvelő rajzolók is fontos szerepet kaptak a lapok képanyagának kialakításában; az újságok rendszeresen arra buzdították őket, hogy vázlataikat küldjék be a kiadókhöz. A kedvtelésből rajzolók mindenekelőtt saját környezetük jellegzetességeinek megörökítésére vállalkoztak, képeik legtöbbször topografikus tájbrázolások és dokumentatív viseletképek. A népelet ezen öntevékeny megörökítői közé tartozott Zombory Gusztáv, a főrendiház irodai igazgatója, akinek viseletképeit és tájrajzait a *Vasárnapi Ujság* és a *Hazánk és a Külföld* is közölte (52., 308., 320.).⁴¹ Liptay Pálnak, aki később a brit–magyar kapcsolatok egyik elismert ápolója lett, fiatal korában a *Hazánk és a Külföld* és a *Magyarország és a Nagyvilág* közölte néhány viseletképét (329., 433.). Ribiczei Nemes Ödön, a marosvásárhelyi polgári iskolai tanár számos honismereti jellegű írást és rajtot készített a *Hazánk és a Külföld* részére a hatvanas években (325., 327., 328., 331., 369.).

---

40 Róluk bővebben lásd KEMÉNY 1912; SZABÓ–SZÉPHELYI, szerk. 1981 1830–1870 vonatkozó szócikkei; GERSZI 1960.

41 Amint arról a *Vasárnapi Ujság* beszámol, 1860 körül Sterio Károllyal dolgozott együtt, hosszabb vidéki tanulmányutat téve az újság megrendelésére (*Vasárnapi Ujság*, 29. sz. [1860. július 15.]; lásd még *Művészet*, 1903. 349).

1. kép. Falusi jellemképek

Rusz Károly fametszete Munkácsy Mihály rajza után

Hazánk és a Külföld, 1867. III. évf. 15. sz. (április 11.) 233. (kat.-sz.: 330.)

2. kép. Pesti Medárd vására

Weinem fametszete

Vasárnapi Ujság, 1858. V. évf. 23. sz. (június 6.) 273. (kat.-sz.: 29.)

3. kép. A puszták fia

Kórajz Van der Venne rajza után

Képes Ujság, 1859. I. évf. 8. sz. (szeptember 11.) 90–91. (kat.-sz.: 255.)

4. kép. A betyár a csárdában
 Fametszet Munkácsy Mihály rajza után
 Képes Világ, 1868. III. évf. 14. f. (július vége) 632–633. (kat.-sz.: 522.)

5. kép. Vármegyei rabok
 Képek a hazai népeletből: XLVI.
 Rusz Károly fametszete Lüders rajza után
 Vasárnapi Ujság, 1865. XII. évf. 18. sz.
 (április 30.) 209. (kat.-sz.: 122.)

6. kép. Vándor cigány-család.
(Képek a hazai népeletről, XXXIX.)
Pollak Sándor fametszete
Vasárnapi Ujság, 1864. XI. évf. 10.
sz. (március 6.) 3. (kat.-sz.: 99.)

7. kép. A három cigány
Kőrajz Szemlér Mihály rajza után
Ország Tükre, 1865. IV. évf. 31. sz.
(augusztus 3.) 345. (kat.-sz.: 305)

8. kép. A gyűrűs-zsidó
Szemlér Mihály kőrajza
Képes Világ, 1868. III. évf. 17. f. (szeptember eleje) 805. (kat.-sz.: 531.)

9. kép. A javas asszony
Színezett kőrajz Gyulai László rajza után
Képes Világ, 1869. IV. évf. 9. sz. (március 1.)
melléklet (kat.-sz.: 546.)

10. kép. A kis mesemondó
Decker kőrajza Gyulai László rajza után
Képes Világ, 1869. IV. évf. 33. sz. (szeptember 1.)
melléklet (kat.-sz.: 555.)

11. kép. A hajnal
Pollak Sándor fametszete Munkácsy Mihály
rajza után
Magyarország és a Nagyvilág, 1868. IV. évf. 39.
sz. (szeptember 27.) 463. (kat.-sz.: 452.)

12. kép. A fonóleány
Jankó János fametszete
Magyarország és a Nagyvilág, 1868. IV. évf. 38. sz.
(szeptember 20.) 451. (kat.-sz.: 390.)

13. kép. Templomnap multság német és magyar ajku községben
Perol fametszete
Képes Világ, 1868. III. évf. 19. f. (október eleje) 889. (kat.-sz.: 419., 535.)

14. kép. Pusztai iskolák
Rohn és Brown fametszete
Vasárnapi Ujság, 1855. I. évf. 12. sz. (március 25.) 93. (kat.-sz.: 2.)

15. kép. Dohányos kunyhók belseje a szóregi pusztán
Rusz Károly fametszete Hermann Lüders rajza után
Vasárnapi Ujság, 1864. XI. évf., 35. sz. (augusztus 28.) 356. (kat.-sz.: 106.)

16. kép. Tót népöltözet
Fametszet
Képes Világ, 1867. II. évf. 3. f. (február eleje) melléklet
(kat.-sz.: 493.)

17. kép. Dunavíz hordogató
Kőrajz Sterio Károly rajza után
Képes Ujság, 1860. II. évf. 36. sz. (december 9.)
422. (kat.-sz.: 260.)

18. kép. Csárdás
Kőrajz Sterio Károly rajza után
Képes Ujság, 1860. II. évf. 1. sz. (január 1.) 6-7.
(kat.-sz.: 257.)

19. kép. Családi kör. (Az Arany-albumból)
Jankó János fametszete Thán Mór rajza után
Vasárnapi Ujság, 1868. XV. évf. 16. sz.
(április 19.) 189. (kat.-sz.: 157.)

20. kép. Képek Petőfi „János vitéz”-éhez. (III. kép az II. énekhez)

Marastoni József rézkarca Lotz Károly rajza után
Az Ország Tükre, 1863. II. évf.
27. sz. (szeptember 21.) 317.
(kat.-sz.: 292.)

21. kép. Torockó népe
Kőrajz Barabás Miklós rajza
után
Ország Tükre, 1865. IV. évf.
11. sz. (március 16.) 109.
(kat.-sz.: 300.)

22. kép. Somogyi juhászbojtár. (Képek a hazai népeletről, XXIII.)

Jankó János rajza, Pollak Sándor fametszete Ujházy Ferenc vázlatára

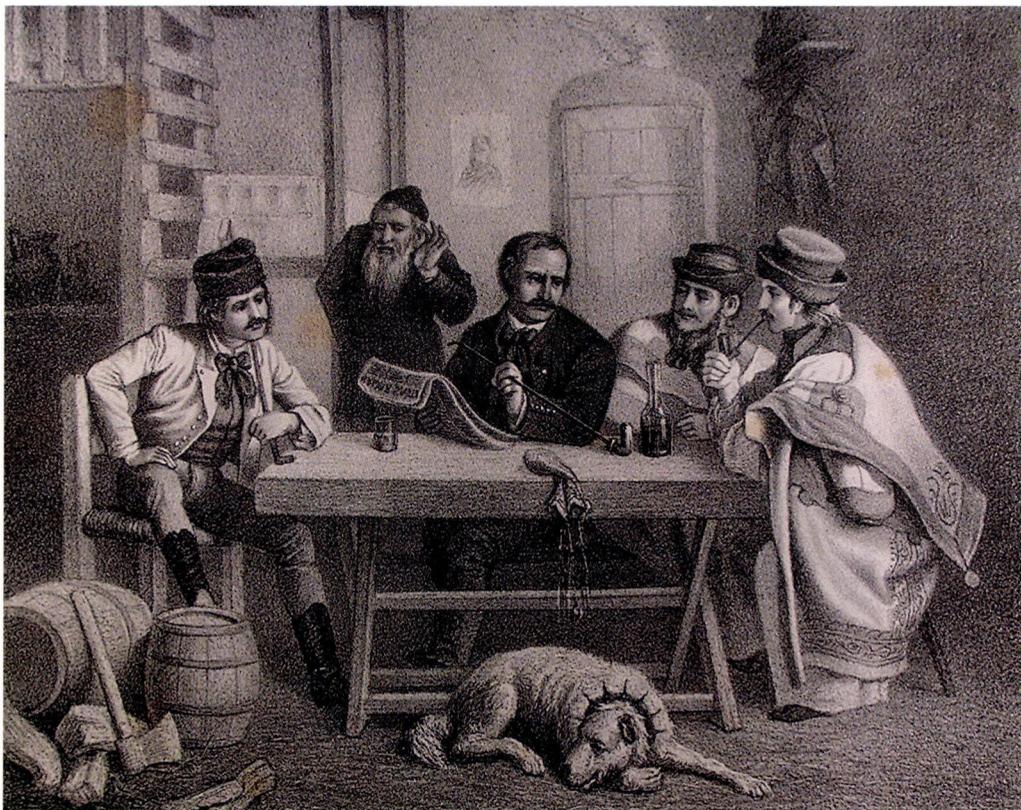
Vasárnapi Ujság, 1862. IX. évf. 32. sz. (augusztus 10.) 376. (kat.-sz.: 79.)

23. kép. A falusi bíró

Kórajz Szemlér Mihály rajza után

Ország Tükre, 1865. IV. évf. (április 13.) 15. (kat.-sz.: 302.)

24. kép. A kiskereskedők.
(Pesti életképek, VI.)
Rusz Károly fametszete Jankó János rajza
után
Hazánk és a Külföld, 1868. IV. évf.
27. sz. (július 2.) 425. (kat.-sz.: 346.)

25. kép. Húsvéti locsolás
Fametszet Munkácsy Mihály festménye
után
Vasárnapi Ujság, 1869. XVI. évf. 13. sz.
(március 28.) 172. (kat.-sz.: 176.)

26. kép. Tutajos tótok. (Képek a hazai
népéletből, II.)
Fametszet Hermann Lüders rajza után
Vasárnapi Ujság, 1865. XII. évf. 34. sz.
(augusztus 20.) 420. (kat.-sz.: 129.)

Irodalom

ANDERSON, Benedict

1999 *Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York, Verso.

ANDERSON, Patricia

1991 *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860*. Oxford, Clarendon.

ARANYÉRMEK

1995 *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Rendezte: Sinkó Katalin. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.

BAACKE, Dieter

1990 *A boldogság szomorú látszata*. In S. NAGY Katalin (szerk.): *Művészetszociológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 134–167.

BALÁZS Sándor

1862 *T. Olvasóinkhoz. Ország Tükre*, 1. évf. 28. sz. 381–382.

BALLAGI Aladár

1878 *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472–1877*. Budapest, Athenaeum.

BARABÁS Miklós

1944 *Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bíró Béla. A művész műveinek jegyzékét összeállította Szegedy-Maszák Elemérné Tormay Vera és Szegedy-Maszák Tihamér. Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh*.

BILDER-ALBUM

é. n. [1852] *Bilder-Album aus Ungarn. Taschenbuch mit 18 Stahlstichen nach Zeichnungen von M. Barabás*. Leipzig.

BRINGÉUS, Nils-Arvid

1882 *Volkstümliche Bilderkunde*. München, Callwey.

BRÜCKNER, Wolfgang

- 1969 *Populäre Druckgraphik Europa. Deutschland vom 15. bis 20. Jahrhunderts*. München, Callwey.
- 1972 *Trivialisierungsprozesse in der bildenden Kunst zu Ende des 19. Jahrhunderts, dargestellt an der „Gartenlaube“*. In MOTTE-HABER, Helga de la (Hrsg.): *Das Triviale in Literatur, Musik und bildenden Kunst*. Frankfurt, Klosterman, 226–253.

BUSA Margit

1996 *Magyar sajtóbibliográfia 1850–1867. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.

BUZINKAY Géza

- 1985a *Nyomdai és kereskedelmi viszonyok*. In KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/1. 1848–1867. Budapest, Akadémiai Kiadó, 296–297.
- 1985b *Közművelődési sajtó 1867–1875*. In KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története* 2/2. 1867–1892. Budapest, Akadémiai Kiadó, 209–250.
- 1985c *A magyar nyelvű közművelődési sajtó. 1875–1890*. In KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története* 2/2. 1867–1892. Budapest, Akadémiai Kiadó, 435–487.

CENNERNÉ WILHELMB Gizella

- 1978 *Theodor Valerio Magyarországon*. *Folia Historica*, no. 6. 53–77.
- 1991 *A Képzőművészeti Társulat népeletkép műlapjai*. In HOFER Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Magyarországi Intézet, 127–134. (A magyarságtudományok könyvtára, 7.)

DEZSÉNYI Béla

1940 *Az első magyar képes hetilap. A kassai Ábrázolt Folyóirat története*. *Magyar Könyvszemle*, 1. sz. 17–35.

EGRI Mária

1977 *A szolnoki művésztelep*. Budapest, Képzőművészeti Alap.

FEJŐS Zoltán

2000 *Jegyzet a 19. századi népeletképről*. In BALÁZS Géza (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. 2. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 804–822.

FÉNYES Elek – LUCZENBACHER János – VAHOT Imre (szerk.)

1846 *Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népismei, statisztikai és történelmi album*. Pest, Vahot Imre.

FENYŐ István

1990 *Valóságábrázolás és eszményítés. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1830–1842*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- FIRTINGER Károly
1900 Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, k. n.
- GARRETT, A.
1979 History of the British Wood Engraving. London, Bloomsbury.
- GELLÉRT Jenő
1904 Szemlér Mihály. In BODNÁR Gyula (szerk.): Budapest Székesfőváros IV. ker. Községi Főreáliskola 50-dik értesítője. Budapest, k. n., 5–16.
- GERSZI Teréz
1960 A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- K. GYURKOVICH Tibor
– 1974 Sterio Károly (1821–1862), a mozgás festője. Művészettörténeti Értesítő, 2. sz. 323–327.
– 1976 Sterio Károly. Budapest, Corvina.
- HABERMAS, Jürgen
1971 A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HANE BUTT-BENZ, Eva-Maria
1983 Studien zum deutschen Holzstich im 19. Jahrhundert. Archiv für Geschichte des Buchwesens, Nr. 24. 581–1266.
- HARTHAN, Jonathan
1981 The history of illustrated book. London, Thames & Hudson.
- HECKANAST Dezső
1936 Heckenast Gusztáv: Egy fejezet a magyar irodalmi élet történetéből. Budapest, k. n.
- IMDAHL, Max
1997 Ikonika. In Bacsó Béla (szerk.): Kép, fenomén, valóság. Budapest, Kijárat, 254–274.
- JOHANNESSON, Lena
– 1982 Xylografi och pressbild. Bidrag till trägravvyrens och till den svenska bildjournalistikens historia. Uppsala, Nordiska museets Handlingar.
– 1984 Pictures as News, News as Pictures. A survey of Massproduced Image in the 19th Century Sweden. In BRANDER JOHANSSON, Hedvig (ed.): Visual Paraphrases. Uppsala, Almqvist och Wiksell, 9–69.
- KEMÉNY Lajos
1912 A Vasárnapi Ujság illusztrátorai. 1854–1858. Művészet, 5. sz. 202–203.
- KIBÉDI VARGA Áron
– 1993 Vizuális argumentáció és vizuális narratívítás. Athenaeum, 4. sz. 166–179.
– 1997 A szó-és-kép viszonyok leírásának ismérvei. In Bacsó Béla (szerk.): Kép, fenomén, valóság. Budapest, Kijárat, 300–321.
- M. Kiss Pál
1961 Jankó János. Gyula, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum.
- KOROMPAY H. János
1998 A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. (Irodalomtudomány és kritika.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KŐSZEG Ferenc
1981 Magyar folyóiratillusztráció 1830–1848. In SZABÓ Júlia – SZÉPHELYI F. György (szerk.): Művészet Magyarországon 1830–1870. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 137–149.
- KRESZ Mária
1956 Magyar parasztviselet (1820–1867). Budapest, Corvina.
- KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre
1853 Magyarország és Erdély képekben. 1–4. Pest, Emich Gusztáv.
- LYKA Károly
– 1904 Szemlér Mihály. Művészet, 2. sz. 112–116.
– 1982 Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850–1867. Budapest, Corvina.
- MASZÁK Hugó
1865 Barabás Miklós életrajza. Ország Tükre, március 7.
- MELOT, Michel
1984 L'illustration. Historie d'un Art. Geneva, Skira.
- MIKLÓSSY János
– 1976 Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban (1849–1859). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1975.)
– 1985 Enciklopédikus közművelődési lapok. In KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (szerk.): A magyar sajtó története. 2/1. 1848–1867. Budapest, Akadémiai Kiadó, 443–464.
- MRAZ, Gerda (Hrsg.)
1997 Österreich Ungarn in Lied und Bild. Wien–München, Brandstätter.

NAGY Miklós (szerk.)

1870 Magyarország képekben. Honismertető album. 1–2. Pest, Heckenast.

NAGY Zoltán

1934 A magyar litográfia története a XIX. században. Budapest, Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézete.

NOVÁK László

1928 A nyomdászat története. 1801–1867. 5. Budapest, Világosság.

PATAKY Dénes

1951 A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

PIESKE, Christa

- 1988 Bilder für jedermann: Wandbilddrucke 1840–1940. München, Keyserische Verlagsbuchhandlung.
- 2002 Der Wandbilddruck des 19. Jahrhunderts in Europa. In KIRÁLY Erzsébet (szerk.): A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997–2001. Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 113–136.

PILINYI Péter

1994 A magyar nyomdászat úttörői a 19. században. Dombóvár, Pátia.

PRÓNAY Gábor

1855 Vázlatok a Magyar hon népeletéből. Báró Prónay Gábortól. Barabás, Sterio és Véber huszonöt színezett kép-művével. Pest, Geibel Ármin.

RADNÓTI Sándor

1981 Magyar folyóiratillusztráció 1850–1867. In SZABÓ Júlia – SZÉPHELYI F. György (szerk.): Művészet Magyarországon 1830–1870. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1/149–156.

RÉVAY József – SCHÖPFLIN Aladár

é. n. Egy magyar könyvkiadó regénye. Budapest, Franklin Társulat.

RÉVÉSZ Emese

- 2000 Történeti kép mint sajtóillusztráció (1850–1870). In MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin (szerk.): Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 580–598.
- 2001 Képi elbeszélés és popularizálódás az 1850 és 1870 közötti sajtóban megjelent történeti képek példáján. Művészettörténeti Értesítő, 1–2. sz. 147–172.

- 2002 „A műtész kellékei”. Szegedy-Maszák Hugó műkritikái. In TATAI Erzsébet (szerk.): Fejezetek a magyar művészetkritikából. Budapest, Műkritikusok Nemzetközi Szövetsége Magyar Tagozata, 9–27. (AICA-füzetek, 1.)
- 2004 A népeletkép szerepe a nemzeti jellem kidolgozásában az 1850–1870 közötti hazai sajtóillusztráció példáján. Ars Hungarica 2. sz. 275–322.

SÁRKÖPENY

2003 Sárköpeny és aranycsipke. 19. századi rajzoló közép-európai viseletképei a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. Kiállítási katalógus. Budapest, Közép-európai Kulturális Intézet.

SCHRÖDER, Klaus Albrecht

1992 Kunst als Erzählung. Theorie und Asthetik der Genremalerei. In FRODL, Gerbert – SCHRÖDER, Klaus Albrecht (Hrsg.): Wiener Biedermeier. Malerei zwischen Wiener Kongress und Revolution. München, Prestel, 9–34.

B. SUPKA Magdolna

1957 Szemlér Mihály. In DÁVID Katalin (szerk.): Művészettörténeti tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ évkönyve 1954–1955. Budapest, Képzőművészeti Alap, 219–252.

SZABÓ Júlia – SZÉPHELYI F. György (szerk.)

1981 Művészet Magyarországon 1830–1870. Kiállítási katalógus. 1–2. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.

SZABÓ László

1995 Iskolai szemléltető képek 1872-ből. In IMRE Györgyi (szerk.): Aranyérmek 1995. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 100–104.

SZABOLCSI Hedvig – GALAVICS Géza (szerk.)

1980 Művészet Magyarországon 1780–1830. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.

SZANA Tamás

1899 Jankó János élete és munkái. Budapest, Athenaeum Társulat.

SZÉKELY Katalin

2001 A kávéház a magyar képzőművészetben. In Saly Noémi (szerk.): „Budapest Nagykávéház”. Kiállítási katalógus, Ernst Múzeum. Budapest, Ernst Múzeum, 161–176.

TAKÁCS Mária

1936 Jankó János (1833–1896). Budapest, Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézete.

TÖRÖK Károly

1870 Magyar alföldi népszokások. 5. Általános ösmertetés. In NAGY Miklós (szerk.): Magyarország képekben. Honismertető album. 1. Pest, Heckenast,

YBL Ervin

1938 Lotz Károly élete és művészete. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

VAJDA János

1859 Magyar képek albuma. Pest, Heckenast Gusztáv.

VAYERNÉ ZIBOLEIN Ágnes

- 1967 Kisfaludy Károly az Auróra képszerkesztője és illusztrátora. Művészettörténeti Értesítő, 3. sz. 151-177.
- 1978 Barabás Miklós az illusztrátor. Művészettörténeti Értesítő, 2-3. sz. 117-156.
- 1980 Könyv- és folyóiratillusztráció. In SZABOLCSI Hedvig - GALAVICS Géza (szerk.): Művészet Magyarországon 1780-1830. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 95-103.

VENNE, VAN DER

1859 Van der Venne és a magyar genre festészet. Magyarázat a „dinnyevásár”hoz. Képes Ujság, 1. évf. 21. sz. 246-247.

VÉGVÁRI Lajos

- 1952 Szolnoki művészet. Budapest, Művelt Nép.
- 1958 Munkácsy Mihály élete és művei. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VEREBÉLYI Kincső

1995 A szépírástól a képírásig. Jegyzetek a magyar népi grafika válfajairól. Népi Kultúra - Népi Társadalom, 18. évf. 205-223.

VESZPRÉMI Nóra

2002 Barabás Miklós, Petőfi Sándor és az utazó cigánycsalád. Egy motívum a tizenkilencedik századi magyar képzőművészetben és irodalomban. Művészettörténeti Értesítő, 3-4. sz. 265-286.

Népeletképek az 1850–1870 közötti illusztrált magyar sajtóban

Képkatalógus*

Vasárnapi Ujság (1854–[1870–]1921)

1. *[Tiszai halászkok]* – j. b. l.: Brown [Valerio] – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1854. március 26., 4. szám, 25. – Petőfi Sándor: A Tisza (vers) – uo. 25–26. Újraélesztés: 254., 379.; Magyarország képekben, II, Pest, 1870, 245. – Török Károly: A Tisza-menti népeletből, 244–252.
2. *Pusztai iskolák* – j. j. l.: Rohn & Brown – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1855. március 25., 12. szám, 93. – [ismeretlen szerző:] Pusztai iskolák, uo. 92–94. Újraélesztés: 578.
3. *Tisza-áradás az alföldön* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1855. május 13., 19. szám, 149. – [ismeretlen szerző:] A kormányzó a tiszai árvízben, uo. 145. Újraélesztés: 380.
4. *Tutaj a vízomlásán* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. január 20., 3. szám, 20. – J.: Székelyek a tutajon, uo. Újraélesztés: 378.
5. *(Tulu István székelykapuja)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. január 27., 4. szám, 28. – Salamon Ferencz: Lassan a testtel! Eredeti beszély a székely népeletből, uo. 28–30., II. 38–39., III. 46–47., IV. 55–56., V. 62–63.
6. *Pünkösdi ünnepére* [lófuttatás, pünkösdi királynőválasztás] – j. b. k.: Riewel – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. május 11., 19. szám, 165. – J. M. [Jókai Mór]: Hogyan mulat a magyar nép piros pünkösdi napján?, uo. 165–167. Újraélesztés: a metszetet a Vasárnapi Ujság a későbbiekben még számos alkalommal felhasználta.
7. *Tolnay János, kanász* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. május 18., 20. szám, 172. – R. Gy.: Alföldi kanász, uo.
8. *A párisi állatkiállításból: 1. Angoli tehén, 2. duxi ökör, 3–4. magyar tehén és ökrök* [csordással] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. július 13., 28. szám, 248.
9. *A párisi állatkiállításból: Angol tehének, bikák és magyar merino kosok* [pásztorral] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. július 20., 29. szám, 256.
10. *Az erdélyi sátoros cigányok* – j. n. [Barabás Miklós] – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. július 27., 30. szám, 257. – [ismeretlen szerző:] Az erdélyi sátoros cigányok, uo. 257. – Medgyes Lajos: Az erdélyi sátorosok téiben. Ajánlva: Barabásnak (vers) – uo. 258.
11. *A népdalok hőse. (A koszorúzott népdalokhoz)* [csikós] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. október 19., 42. szám, 369. – Hory Farkas: Népdalok. II. 378. – 5 arannyal koszorúzott népdalok – uo. 367.
12. *Pusztai jelenet* [pandúrok és zsványok verekedése] – j. b. l.: Weber H. del. – j. j. l.: Braun sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1856. december 21., 51. szám, 445. Újraélesztés: 577.
13. *Táj-viseletek: I. A palócz menyecske* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1857. január 11., 2. szám, 16. – Táj-viseletek. I. A palócz menyecske – uo.
14. *Népviseletek: II. A hevesi nép* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, I, 1857. február 8., 6. szám, 49. – [ismeretlen szerző:] Népviseletek. II. A hevesi nép – uo.
15. *Népviseletek III.: Garanvölgyi* [sic] *nép* – j. b. l.: Huszka sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. február 22., 8. szám, 65. – [ismeretlen szerző:] Népviseletek. III. Garanvölgyi nép – uo.

---

* A képkatalógusban a címek, rajzoló- és szerzőnevek betűhű leírásban, saját kiegészítésem szögletes zárójelben jelennek meg; Az adatok a következő sorrendben szerepelnek: képcím – jelzés – technika – megjelenés helye – kapcsolódó szöveg szerzője, címe – a szöveg megjelenésének helye – végül katalógusszám utal az egykorú képi forrásokra, illetve újraélesztésekre.

16. *Farsangi kép* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. február 22., 8. szám, 68. – E. I. P. [Edvi Illés Pál]: Mi a farsang? – uo.
17. *Népviselet IV.: A szamóczás leány* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. március 15., 11. szám, 88. – [ismeretlen szerző:] Népviseletek. IV.: A szamóczás leány – uo.
18. [*Népviseletek V.*] *Szent-Tamási magyar menyecske* – j. n. [Sterio Károly] – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. március 22., 12. szám, 88 (sic: 96) – [ismeretlen szerző:] Nép- és tájrajzok. A római sánczok vidéke.
19. [*Népviseletek VI.*] *Rácz férfi és rácz leány.* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. április 5., 14. szám, 113. – [ismeretlen szerző:] Nép- és tájrajzok. A római sánczok vidéke. (Folytatás) – uo.
20. [*Népviseletek VII.*] *Rácz vőfély és dudás. (Fifer és gajdás)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. április 12., 15. szám, 120. – [ismeretlen szerző:] Nép- és tájrajzok. A római sánczok vidéke. (Folytatás) – uo. 120–121.
21. [*Népviseletek VIII.*] *Nép- és tájrajzok. Sokácz ifju* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. április 19., 16. szám, 132. – [ismeretlen szerző:] Nép- és tájrajzok. A római sánczok vidéke – uo. 131.
22. [*Népviseletek IX.*] *Nép- és tájrajzok. Sokácz asszony* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. április 26., 17. szám, 140 – Kondor Lajos: Nép- és tájrajzok. A római sánczok vidéke – uo. 140–141.
23. [*Népviseletek X.*] *Nép- és tájrajzok. Sokácz menyecske* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. április 26., 17. szám, 141. – Kondor Lajos: Nép- és tájrajzok. A római sánczok vidéke – uo. 140–141.
24. *Pünkösöd ünnepére* [lófuttatás, pünkösdi királynőválasztás] – j. b. k.: Riewel – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. május 31., 22. szám, 197. – Edvi Illés Pál: Pünkösöd – uo. 197–198.
25. [*Népviseletek XI.*] *Népviseletek: Trencsénmegyei nép* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. augusztus 16., 33. szám, 332. – Vágvölgyi: Népviseletek (Trencsénmegyei nép) – uo. 333.
26. [*Népviseletek XII.*] *Túróczi népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. augusztus 23., 34. szám, 344. – Hory Farkas: Népviseletek. Túróczi nép – uo. 350–351.
27. *Czigány muzsikuskok Erdélyben* – j. j. l.: Huszka sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1857. október 4., 40. szám, 421. – [ismeretlen szerző:] A cigányok Erdélyben – uo.
28. *Egy jelenet a „Juliska” című bécsi magyar balettből* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. január 17., 3. szám, 28. – [ismeretlen szerző:] Egy magyar ballet Bécsben – uo. 28–29.
29. *Pesti medárd vásárra* – j. j. l.: Weinem sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. június 6., 23. szám, 273. – [ismeretlen szerző:] Országos vásár van Pesten! – uo. 273–274. Újraközlés: a metszetet a folyóirat később még számos alkalommal felhasználta.
30. *110 éves cigánynő. (Argay István rajza után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. július 11., 28. szám, 328. – Vida J.: Vén cigánynő (vers) – uo.
31. *Hevesmegyei népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. július 18., 29. szám, 341. – Medve Imre: Mátraalji képek. (Heves megyei népviselet) – uo. 342.
32. *Emri népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. július 18., 29. szám, 341. – Medve Imre: Mátraalji képek. (Heves megyei népviselet) – uo. 342.
33. *Pesti János főv. vásárra* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. augusztus 29., 35. szám, 417. – Vásári elmélkedés – 417–418.
34. *Vágvölgyi képek: VI. Vriczkói népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. szeptember 19., 38. szám, 448. – Vágvölgyi: Vágvölgyi képek. VI. Vriczkói nép (Túrócsmegyében) – uo. 447–449.
35. *Pesti Lipót-vásárra* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. november 21., 47. szám, 561. – [ismeretlen szerző:] A pesti Lipótvásár – 561–562.
36. *A debreczeni tűzoltó deákok* – j. b. l.: Weinem sc. – [Kallós Kálmán] – fametszet – Vasárnapi Ujság, V, 1858. december 12., 50. szám, 593. – [ismeretlen szerző:] A debreczeni tűzoltó deákok. (Képmagyarázatul) – uo. 592.
37. *Kisfaludy Sándor szülő- és lakóháza Sümegeen* – j. n. [Weixlgärtner] – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. január 30., 5. szám, 53. – [ismeretlen szerző:] Kisfaludy Sándor szülő- és lakóháza Sümegeen – uo. 54.
38. *Szilágysági oláh népviselete* [1.] – j. n. [Maszák Hugó] – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. március 27., 13. szám, 149. – Zilahy K.: Szilágysági oláhok (Népismeretetés) – uo. 149–150.
39. *Szilágysági oláh népviselet* [2.] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. március 27., 13. szám, 149. – Zilahy K.: Szilágysági oláhok (Népismeretetés) – uo. 149–150.
40. *Toroczkói népviselet* – j. b. l.: Riewel sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. július 10., 28. szám, 328. – [ismeretlen szerző:] A toroczkói völgy (Erdélyben) – uo. 327–330., II. 340–342.
41. *Alföldi magyar népviselet* – j. j. l.: X. A. v. Aarland T. Knesing. sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. október 2., 40. szám, 472. – Hazai tájleírások s népviseletek. [Beniczky Irma]: I. Pusztai élet – uo. 471–474., II. 486–487.
42. *Népviseletek: II. Segesvári szászok* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. október 16., 42. szám, 496. – Z.: Hazai tájleírások s népviseletek. II. Segesvári szászok – uo. 499.
43. *Hazai népviseletek: III. Mezőségi oláh* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. november 13., 46. szám, 544. – Z.: Hazai népviseletek. III. Mezőségi oláhok – uo. 544–545.

44. *Hazai népviseletek: IV. Szászrégeni szászok* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. november 27., 48. szám, 568. – Z.: Hazai népviseletek. IV. Szászrégeni szászok – uo. 567–568.
45. *Hazai népviseletek: V. Betleni oláhok* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. december 4., 49. szám, 580. – Z.: Hazai népviseletek. V. Betleni oláhok – uo. 580–581.
46. *Hazai népviseletek: VI. Szászvárosi oláhok* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. december 11., 50. szám, 592. – Z.: Hazai népviseletek. VI. Szászvárosi oláhok – uo. 592–593.
47. *Hazai népviseletek: VII. Lugosi oláhok* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VI, 1859. december 25., 52. szám, 616. – Z.: Hazai népviseletek. VII. Lugosi oláhok – uo. 615–616.
48. *Gróf Nákóné és cigányai a nemzeti színpadon (az ápril 3. és 4-én tartott műkedvelői előadásokon)* – j. és b. l. olvashatatlan szignók – fametszet – Vasárnapi Ujság, VII, 1860. április 22., 17. szám, 196. – Székely József: Gróf Nákóné és cigányai – uo. 196–197.
49. *Fehérhegységi utiképek: Fehérhegységi népviseletek* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VII, 1860. május 6., 19. szám, 220. – Fehérhegységi utiképek. (A Csalóközi utiképek írójától) – uo. 218–220.
50. *„Imádkozzál elébb, gyermekeim!”* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VII, 1860. szeptember 30., 40. szám, 481. – [ismeretlen szerző:] Reggeli imádság. (Képmagyarazatul) – uo. 482.
51. *Falusi tanács a korábbi időkben* – j. n. [Barabás Miklós] – fametszet – Vasárnapi Ujság, VII, 1860. december 16., 51. szám, 621. – [ismeretlen szerző:] Falusi tanács a korábbi időkben – uo. 620–621. Forrás: PRÓNAY 1855. XX. tábla.
52. *Hazai népviseletek: IX. Rusznyák csordás Ungmegyében* – j. n. [Zombory Gusztáv] – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. január 20., 3. szám, 28. – [ismeretlen szerző:] Hazai népviseletek. IX. Rusznyák csordás. – uo.
53. *Szolnok, a Tisza (rajzolta Müller Adolf)* [halászkok, kirakodók, malmok] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. február 3., 5. szám, 52–53. – H.: Szolnok – uo. 53–54.
54. *Pestvárosi kerülrő* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. március 10., 10. szám, 113. – [ismeretlen szerző:] Pest város új rendőrsége – uo.
55. *Képek a népeletből: I. Czigány-gazdaság* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. március 24., 12. szám, 136. – [ismeretlen szerző:] Képek a népeletből – uo.
56. *Képek a hazai népeletből: II. A fiát haza váró anya* [katona fiát váró asszony] – j. b. l. Sterio – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. április 21., 16. szám, 184. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből: II. A fiát haza váró anya – uo. Újraokzlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/37. – Bóti Zsolt: A fiát hazaváró anya – 39–40.
57. *Képek a hazai népeletből: 3. Somogyi gulyás. (Sterio rajza után)* – j. j. l.: szignó – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. június 2., 22. szám, 256.
58. *Képek a hazai népeletből: 4. Indián dervish Budapesten* – j. j. l.: Sterio – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. június 9., 23. szám, 268. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből: 4. Indián dervish Budapesten – uo. 269.
59. *Képek a hazai népeletből: IV. Tiszadobi juhász. (Sterio rajza után)* – j. b. l.: Sterio monogram – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. június 23., 25. szám, 292. Újraokzlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/36. – B. A.: Tiszadobi juhász – 38–39.
60. *Képek a hazai népeletből: V. Agarászat után. (Sterio rajza szerint)* – j. b. l.: Sterio monogram – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. szeptember 8., 36. szám, 425.
61. *Képek a hazai népeletből: VI. Baranyavárvidéki nő viselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. november 10., 45. szám, 532. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből (VI–VII.) – uo. 533.
62. *Képek a hazai népeletből: VII. Tolnamegyei (iregi) csósz a csárdában. (Sterio után)* – j. b. l.: St. mon. – j. j. l.: Metszi: Huszka Lajos – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. november 10., 45. szám, 533. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből (VI–VII.) – uo. 533.
63. *Képek a hazai népeletből: VIII. Gyöngyös-patai népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. november 17., 46. szám, 544. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből (VIII–IX.) – uo. 544.
64. *Képek a hazai népeletből: IX. Bényei népviselet (Baranyamegyei)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861, november 17., 46. szám, 545. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből (VIII–IX.) – uo. 544.
65. *Debreczeni népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, VIII, 1861. december 15., 50. szám, 593. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből. IX. Debreczeni nászmenet és népviselet – uo. 592.
66. *XII. Tolnamegyei sváb viselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. január 12., 2. szám, 17. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből. XII–XIII. Dunántúli svábok. (Tolna- és Baranyamegyében) – uo. 17–18.
67. *XIII. Baranyamegyei sváb viselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. január 12., 2. szám, 17. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből. XII–XIII. Dunántúli svábok. (Tolna- és Baranyamegyében) – uo. 17–18.
68. *Képek a hazai népeletből: XIV. Utazó cigánycsoport. (Rajzolta Jankó)* – j. b. k.: Jankó – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. január 19., 3. szám, 28. – M-ségi: Képek a hazai népeletből. XIV. Az erdélyi cigányok – uo. 28–29. Újraokzlés: Utazó cigánycsoport. Rajz. Jankó. „A cigányok cz. költeményhez” – j. b. k.: Jankó – NAGY M., szerk. 1870. 1/193. – A cigányok. Arany János „Bolond Istók”-jából – 192.

69. *Képek a hazai népeletről: XV. A vén halász. (Jankó rajza után)* – j. j. l.: Pollak – [Lotz festménye után] – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. február 16., 7. szám, 77. – Kuliffay Ede: A vén halász – uo. Újra-
közlés: Vén halász. Lotz festménye után. A „Tiszai est” cz. költeményhez. – j. n. – NAGY M., szerk. 1870.
1/125. – Tiszai est. (Arany János „Bolond Istók”-jából) – 124–126.
70. *Képek a hazai népeletről: XVI. Az ér mellett. (Lotz festménye után rajzolta Jankó)* [patakban lábát mosó
nő] – j. j. l.: Metsz.: Huszka Lajos – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. március 9., 10. szám, 113. –
Győry Vilmos: Az ér mellett – uo. 113–114. Újra-
közlés: Az Ér mellett. (Lotz festménye után rajz. Jankó) –
j. n. – NAGY M., szerk. 1870. 1/121. – A. L.: Az iratosfüvet szedő leány – 126–127.
71. *Képek a hazai népeletről: XIV. (sic!) A pusztá hervadó virága. (Sterio képe után rajzolta Jankó)* [elhagyott
lány] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. március 30., 13. szám, 149. – [ismeretlen szerző:]
Képek a hazai népeletről: XIV. (sic!). A pusztá hervadó virága – uo. 149–150. Újra-
közlés: NAGY M., szerk.
1870. 2/41. – [ismeretlen szerző:] A pusztá hervadó virága – 42.
72. *Képek a hazai népeletről: XV. Szegszárd vidéki népviselet. (Ujházy vázlata után rajzolta Jankó)* – j. n. –
fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. április 27., 17. szám, 193. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai nép-
életből: XV. Szegszárd vidéki népviselet – uo. 193. Újra-
közlés: NAGY M., szerk. 1870. 1/220. – Kenessey
Albert: A magyar Duna és melléke. III. Budapesttől Bajáig – 197–222.
73. *Gazdag mulató. (Lotz festménye után Jankó)* [mulatozók] – j. b. l.: Pollak sc. – fametszet – Vasárnapi
Ujság, IX, 1862. május 4., 18. szám, 209. – Győry Vilmos: Gazdag mulató (vers) – uo. 209.
74. *Képek a hazai népeletről: XIX. Sárközi népviselet (Tolnamegyében). Ujházy Ferenc vázlata után Jankó* – j.
j. l.: Huszka – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. május 25., 21. szám, 244. – [ismeretlen szerző:]
Képek a hazai népeletről: XIX. Sárközi népviselet (Tolnamegyében) – uo. 244–245. Újra-
közlés: NAGY M.,
szerk. 1870. 1/221. – Kenessey Albert: A magyar Duna és melléke. III. Budapesttől Bajáig – 197–222.
75. *Képek a hazai népeletről: XX. Somogyi kanász és családja. Ujházy F. vázlata után Jankó J.* – j. n. – famet-
szet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. június 8., 23. szám, 268. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népelet-
ből: XX. Somogyi kanász és családja – uo. Újra-
közlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/45. – [ismeretlen szerző:]
A somogyi juhász – 42–45.
76. *Képek a hazai népeletről: XXI. Meszlőkötő cigány nők. Ujházy F. vázlata után Jankó* – j. b. l.: Pollak sc.
– fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. június 22., 25. szám, 293. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai
népeletről: XXI. Meszlőkötő cigány nők – uo. 294. Újra-
közlés: NAGY M., szerk. 1870. 1/382. – K-i.:
Czigány népelet – 381–386.
77. *Képek a hazai népeletről: XXII. Kolompár cigányok. Ujházy F. vázlata után Jankó* – j. n. – fametszet –
Vasárnapi Ujság, IX, 1862. július 6., 27. szám, 313. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből – uo.
78. *Nyári éj a pusztán* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. augusztus 3., 31. szám, 364. – [isme-
retlen szerző:] A magyar pusztá – uo. 363–364.
79. *Képek a hazai népeletről: XXIII. Somogyi juhászbojtár. Ujházy F. vázlata után Jankó* – j. b. l.: Pollak sc. –
fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. augusztus 10., 32. szám, 376. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai
népeletből. XXIII. Somogyi juhászbojtár – uo. Újra-
közlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/44. – [ismeretlen szer-
ző:] A somogyi juhász – 42–45.
80. *Képek a hazai népeletről: XXIV. Teknővájó cigányok. Ujházy F. vázlata után Jankó* – j. b. l.: Pollak sc. –
fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. szeptember 14., 37. szám, 436. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai
népeletből. XXIV. Teknővájó cigányok – uo. 435. Újra-
közlés: Nagy szerk. 1870:1/383. – K-i.: Czigány
népelet – 381–386.
81. *Képek a hazai népeletről: XXV. Vándor cigányok télen. Ujházy F. vázlata után Jankó J.* – j. b. l.: Pollak
sc.– fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. október 12., 41. szám, 481. – [ismeretlen szerző:] Képek a
hazai népeletből – uo. 481–482.
82. *Képek a hazai népeletről: XXVI. Vályogvető cigányok. Ujházy F. vázlata után Jankó J.* – j. j. l.: Pollak sc.
– fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. november 23., 47. szám, 557. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai
népeletből. XXVI. Vályogvető-cigányok – uo. 555–556.
83. *Horvát népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, IX, 1862. december 14., 50. szám, 592. – [isme-
retlen szerző:] Zágráb, a horvátok fővárosa és a horvát népviselet – uo.
84. *Képek a hazai népeletről: XXVII. Mislókai népviselet* – j. b. l.: Rusch K. f. m. int. – fametszet – Vasárnapi
Ujság, X, 1863. március 1., 9. szám, 76. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből. XXVII. Mislókai
népviselet. (Abauj) – uo. 77. Újra-
közlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/275. – [ismeretlen szerző:] Mislókai
népviselet – 274.
85. *Lenau Miklós. Kerner lakása Weinsbergben. Magyar pusztá. A winnentháli tébolyda. Lenau sírja a weid-
lingi temetőben Bécs mellett* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. május 17., 20. szám, 177. –
[ismeretlen szerző:] Lenau Miklós – uo. 176–178.
86. *Zempléni tótok. (Sztropko vidékéről). Miskovszky Gy. rajza után* – j. b. l. monogram – fametszet –
Vasárnapi Ujság, X, 1863. június 21., 25. szám, 220. – N.n.: Képek a hazai népeletből. XXVIII. Felső-zemp-
lénmezei tótok – uo.

87. *Képek a hazai népeletről: XXIX. Hajóvontatók a Dunán. (Lotz után rajzolta Jankó)* – j. b. l.: Pollak X. A. – j. j. l.: J. J. monogram – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. június 28., 26. szám, 229. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről. XXIX. Hajóvontatók a Dunán* – uo. 228–229.
88. *Képek a hazai népeletről: XXX. Vízmerítő lányok. (Lotz után rajzolta Jankó)* – j. b. l.: J. J. mon. – j. j. l.: Pollak X. A. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. július 5., 27. szám, 236. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről. XXX. Vízmerítő lányok* – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/325. – A. L.: Vízmenti népelet. 2. Nők. Egy különleges vénleány – 324–328.
89. *Képek a hazai népeletről: XXXI. A bivalyos. (Lotz után Jankó)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. szeptember 13., 37. szám, 329. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről. XXXI. A bivalyos* – uo. 329. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/349. – K-i.: Tiszamenti népeletről – 349–350.
90. *Képek a hazai népeletről: XXXII. Vásárról hazatérő csizmadia. Lotz után Jankó* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. október 11., 41. szám, 364. – N. n.: *Képek a hazai népeletről. XXXII. Vásárról hazatérő csizmadia* – uo. 364–365. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/319. – Benedek Aladár: *Vásárról hazatérő csizmadia* – 317–320.
91. *Képek a hazai népeletről: XXXIII. Lókötő a Tisza partján. (Lotz után Jankó)* – j. j. l.: Pollak X. A. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. október 18., 42. szám, 373. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről: XXXIII. Lókötő a Tisza partján* – uo. Újra-kiadás: *Lókötő a Tisza partján. Lotz után Jankó* – NAGY M., szerk. 1870. 1/189. – A. L.: Pásztor-tűznél – 188–191.
92. *Képek a hazai népeletről: XXXIV. Mosó asszonyok. (Lotz után Jankó)* – j. j. l.: Pollak X. A. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. november 1., 44. szám, 388. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről: XXXIV. Mosó asszonyok* – uo. 388–389. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/327. – A. L.: Vízmenti népelet. 2. Nők. Egy különleges vénleány – 324–328.
93. *Técsői magyar népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. november 8., 45. szám, 400. – P. Szathmáry Károly: *A Tisza bölcsője* – uo. 399–400.
94. *Halászeleány a Tiszaparton* – j. j. l.: J. J. mon. [Jankó János] – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. november 22., 47. szám, 413. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről. XXXV. Halászeleány a Tiszaparton* – uo. Újra-kiadás: *Halászeleány a Tiszaparton* – j. j. l.: J. J. monogram – NAGY M., szerk. 1870. 1/60. – Kazár Emil: *Halászeleány a Tiszaparton* – 59–61.
95. *Képek a hazai népeletről: XXXVI. Juhász-család. (Lotz után Jankó)* – j. b. l.: Pollak X. A. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. november 29., 48. szám, 424. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről: XXXVI. Juhász-család* – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/21. – [ismeretlen szerző:] *A hazatérő juhászok* – 23.
96. *Képek a hazai népeletről: XXXVII. Pihenő hajósok. (Lotz után Jankó)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, X, 1863. december 27., 52. szám, 477. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről: XXXVII. Pihenő hajósok* – uo. 477–478. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/225. – A. L.: Vízmenti népelet. I. Vontató hajó. Komp – 222–226.
97. *Képek a hazai népeletről: XXXVIII. [sic] Batyus zsidó. (Ujházy után Jankó)* – j. b. l.: Pollak X. A. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. február 7., 6. szám, 57. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről: XXVII. (sic) Batyus zsidó* – uo. Újra-kiadás: Nagy szerk. 1870:1/323. – Osváth Albert: *A rongyszédő zsidó* – 322–324.
98. *Képek a hazai népeletről: XXXVIII. Mohácsi népviselet. (Fénykép után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. február 14., 7. szám, 68. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről: XXVIII. Mohácsi népviselet* – uo. 68–69.
99. *Képek a hazai népeletről: XXXIX. Vándor cigány-család* – j. j. l.: Pollak X. A. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. március 6., 10. szám, 93. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletről: XXXIX. Vándor cigány-család* – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/389. – Tolnai Lajos: *A cigányok. (Egy aljegyző elbeszélései)* – 387–391.
100. *Képek a hazai népeletről: XLI. A borvizes székelő* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. március 13., 11. szám, 104. – Gergely Lajos: *Képek a hazai népeletről: XLI. a borvizes székelő* – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/292. – Gergely Lajos: *Borszék és a borvizes székelők* – 291–294.
101. *Máramarosi oláh népviselet. (Lásd „A Tisza bölcsője” című cikket)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. április 3., 14. szám, 129. – P. Szathmáry Károly: *A Tisza bölcsője. Második rész* – uo. 126–127.
102. *Oláh népviselet. (Lásd „A Tisza bölcsője” című cikket)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. május 8., 19. szám, 177. – P. Szathmáry Károly: *A Tisza bölcsője. Második rész* – uo. 174–175.
103. *Rózsa Sándor a börtönben* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. június 5., 23. szám, 216. – B. Z. (M. S.): *Kufstein vára és Rózsa Sándor* – uo. 216–217.
104. *Képek a hazai népeletről: XLII. Pásztor-tűz. (Ujházi rajza után)* – j. b. l.: Pollak X. A. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. június 19., 25. szám, 240. – Szél Ákos: *Pásztor-tűz. (Vers)* – uo. 242. Újra-kiadás: *Pásztor-tűz* – j. b. l.: Pollak X. A. – NAGY M., szerk. 1870. 1/188. – A. L.: *Pásztor-tűznél* – 188–191.
105. *Pesti baromvásár. (Lüders rajza után)* – j. j. l.: Rusz K. – j. b. l.: H. Lüders – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. június 26., 26. szám, 253. – [ismeretlen szerző:] *Pesti baromvásár* – uo. 254. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/253. – [ismeretlen szerző:] *Pesti baromvásár* – 252–254.

106. *Dohányos kunyhók belseje a szőregi pusztán. (Lüders rajza után)* – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. augusztus 28., 35. szám, 356. – L.: Pusztai látogatás. A szőregi dohányosok – uo. 356–357. Újra-kiadás: Dohányos kunyhók belseje. Rajz. Lüders – j. b. l.: Rusz K. – NAGY M., szerk. 1870. 1/55. – Deák Farkas: A dohány-ipar hazánkban – 54–56.
107. *Dohányos kunyhók a szőregi pusztán. (Lüders rajza után)* – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. augusztus 28., 35. szám, 357. – L.: Pusztai látogatás. A szőregi dohányosok – uo. 356–357. Újra-kiadás: Dohányosok kunyhói a szőregi pusztán, Pest megyében. Rajz. Lüders – j. b. l.: Rusz K. – NAGY M., szerk. 1870. 1/54. – Deák Farkas: A dohány-ipar hazánkban – 54–56.
108. *Részeg ember. Izsó Miklós szobra után. (Girókóti „Remény” című 1865. évi naptárából)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. szeptember 4., 36. szám, 368. – [ismeretlen szerző:] Izsó Miklós egy szoborműve. Részeg ember – uo. 368–369. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/135. – [ismeretlen szerző:] „A részeg pór.” (Népéleti szobormű Izsó Miklóstól) – 134–136.
109. *Promontori földalatti lakás. (Lüders rajza)* – j. b. l.: Rusz – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. október 9., 41. szám, 429. – L.: Promontor vagy Budafok. (Földalatti falu Buda közelében) – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/211.
110. *Képek a hazai népeletről: XLIII. Szerémi népviselet* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. október 30., 44. szám, 464. – Dr. St. J.: Képek a hazai népeletről: XLIII. Szerémi rácz menyecske – uo. 465. Újra-kiadás: Szerémi rácz menyecske – j. n. – NAGY M., szerk. 1870. 1/128. – [ismeretlen szerző:] Szerémi rácz menyecske – 128.
111. *Magyar cigányok Berlin vidékén. (Egy berlini rajz után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XI, 1864. december 18., 51. szám, 552. – [ismeretlen szerző:] Magyar cigányok Berlin vidékén – uo. 552–553.
112. *Fővárosi képek: I. Fenyves madaras tót. (Lüders rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. január 15., 3. szám, 29. – [ismeretlen szerző:] Fővárosi képek. I. A fenyves madaras tót Pesten – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/119. – Forgó János: Fővárosi képek – 114–125.
113. *Pusztai kovácműhely. (Lüders rajza)* – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. január 15., 3. szám, 29. – [ismeretlen szerző:] Pusztai kovácműhely – uo. 29–30. Újra-kiadás: Pusztai kovácműhely. Lüders rajza – j. b. l.: Rusz K. – NAGY M., szerk. 1870. 1/58. – K. E. (Kazár Emil): Pusztai kovácműhely – 57–59.
114. *Fővárosi képek: II. Gesztenye-árus* – j. j. l.: R – j. b. l.: HL mon. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. január 22., 4. szám, 41. – [ismeretlen szerző:] Fővárosi képek. II. A gesztenyesütő – uo. 41–42. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/122. – Forgó János: Fővárosi képek – 114–125.
115. *Fővárosi képek: III. Dunavizes* – j. j. l.: R – j. b. l.: HL mon. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. január 29., 5. szám, 53. – [ismeretlen szerző:] Fővárosi képek. III. Dunavizes – uo. 52–53. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/115. – Forgó János: Fővárosi képek – 114–125.
116. *Képek a hazai népeletről: XLIV. Felsőbányai fazekas asszony* – j. j. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. március 5., 10. szám, 113. – Varga Vilmos: Képek a hazai népeletről: XLIV. Felsőbányai fazekas asszony – uo. 112–113. Újra-kiadás: Felsőbányai fazekas asszony – j. j. l.: Rusz K. – [ismeretlen szerző:] A felsőbányai fazekas-asszony – 129–130.
117. *Fővárosi képek IV.: Belvárosi ház udvara Pesten. (Lüders rajza után)* – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. március 19., 12. szám, 137. – [ismeretlen szerző:] Fővárosi képek. IV., V. Két ház Pesten – uo. 137.
118. *Fővárosi képek V.: Külvárosi ház udvara Pesten. (Lüders rajza után)* – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. március 19., 12. szám, 137. – [ismeretlen szerző:] Fővárosi képek. IV., V. Két ház Pesten – uo.
119. *Fővárosi képek IV. (sic): A pesti hordár. (Marasztóni A. rajza)* – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. április 2., 14. szám, 161. – [ismeretlen szerző:] Fővárosi képek. IV. A pesti hordár – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/118. – Forgó János: Fővárosi képek – 114–125.
120. *Bánsági oláh népviselet* – j. b. l.: Hansen sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. április 9., 15. szám, 173. – A „Globus” után: Utazás az Al-Dunán – uo. 172–174. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/335. – Kenessey Albert: A magyar Duna és melléke. V. Péterváradtól Ó-orsováig – 329–347.
121. *Képek a hazai népeletről: XLV. A szántóvető hazatérése. (Markó A. után Marasztóni Ant.)* – j. j. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. április 16., 16. szám, 184. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletről: XLV. Szántóvető és családja – uo. 184–185. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/247. – Török Károly: A Tisza-menti népeletről – 244–252.
122. *Képek a hazai népeletről: XLVI. Vármegeházi rabok. (Lüders rajza után)* – j. j. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. április 30., 18. szám, 209. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletről. XLVI. Vármegeházi rabok – uo. 209–210. Újra-kiadás: Vármegeházi rabok. Lüders rajza után – j. j. l.: Rusz K. – NAGY M., szerk. 1870. 1/131. – Tolnai Lajos: A Krisztus barátja – 130–132.
123. *Fővárosi képek: V. A kintornás. (Ujházy F. rajza után)* – j. j. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. május 7., 19. szám, 225. – G. L.: Fővárosi képek. V. A kintornás – uo. 224–226. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/116. – Forgó János: Fővárosi képek – 114–125.
124. *Fővárosi képek: VI. Gombozógyerekek. (Lüders rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. május 21., 21. szám, 249. – [ismeretlen szerző:] Fővárosi képek. VI. Gombozógyerekek – uo. 248–249. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/117. – Forgó János: Fővárosi képek – 114–125.

125. *Képek a hazai népeletből: XLVII. A dade meg a rajkó. (Marasztóni A. rajza)* – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. április 28., 22. szám, 261. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. XLVII. A dade meg a a rajkó* – uo. 261–262. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/387. – Tolnai Lajos: *A cigányok. (Egy aljegyző elbeszélései)* – 387–391.
126. *Képek a hazai népeletből: XLVIII. A huszár bucsuja. (Sterio rajza után Blumberg)* – j. j. l.: Sterio után Blumberg Lajos – j. b. l.: Rusz – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. június 4., 23. szám, 277. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. XLVIII. Masiroznak a katonák* – uo. Újra-kiadás: 580.; NAGY M., szerk. 1870. 2/24. – B. A.: *A huszár búcsúja kedvesétől* – 23–35.
127. *Képek a hazai népeletből: XLIX. Szegény legények a csárdában. (Ujházy rajza)* – j. j. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. június 25., 26. szám, 321. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. XLIX. Szegény legények a csárdában* – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/191. – Török Károly: *A Tiszamenti népeletből* – 189–192.
128. *Képek a hazai népeletből: L. A Tisza partján. (Lüders rajza után)* [kompra váró lovaskocsik] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. július 30., 31. szám, 381. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. L. A Tisza partján* – uo.
129. *Képek a hazai népeletből: LI. Tutajos tótok. (Lüders rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. augusztus 20., 34. szám, 420. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. LI. Tutajos tótok* – uo. 422. Újra-kiadás: Tutajos tótok – j. n. – NAGY M., szerk. 1870. 1/66. – [ismeretlen szerző:] *Tutajos tótok* – 65.
130. *Képek a hazai népeletből: LII. Delelő tótok. (Lüders rajza)* [heverő, pipázó, főző, incselkedők] – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. október 1., 40. szám, 505. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. LII. Delelő tótok* – uo. 506.
131. *Képek a hazai népeletből: LIII. Számadó juhászok. (Lüders rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. október 29., 44. szám, 553. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. LIII. Számadó juhászok* – uo. 553–554. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/20. – [ismeretlen szerző:] *A hazatérő juhászok* – 23.
132. *Képek a hazai népeletből: LIV. A drótos tót. (Greguss János rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. november 12., 46. szám, 577. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. LIV. Drótos tót* – uo. 577.
133. *Képek a hazai népeletből: LV. Mikulás. (Lüders rajza)* – j. j. l.: HL mon. – j. b. l.: R. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XII, 1865. december 3., 49. szám, 621. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. LV. A Mikulás* – uo. 620–621.
134. *Főváros képek: IX. Az olajos. (Ujházy Fer. rajza)* – j. j. l.: Ujházy – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. február 25., 8. szám, 89. – -x-y: *Főváros képek: IX. Az olajos* – uo. 88. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/120. – Forgó János: *Fővárosi képek* – 114–125.
135. *Erdélyi szász menyasszony (Beszterce vidékéről). (Fénykép után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. április 29., 17. szám, 201. – Fehér Jákó: *Az erdélyi szászok* – uo. 199–200. – [NAGY M., szerk. 1870. 2/270. – P. F.: *Erdélyi képek* – 257–272.] Újra-kiadás: 575.
136. *Erdélyi szász család (Beszterce vidékéről). (Fénykép után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. május 6., 18. szám, 217. – Fehér Jákó: *Az erdélyi szászok. II.* – uo. 214–215. Újra-kiadás: 574.; NAGY M., szerk. 1870. 2/271. – P. F.: *Erdélyi képek* – 257–272.
137. *Képek a hazai népeletből: LVI. Hogyan terem a magyar huszár? (Lüders rajza)* [lovagoló parasztfiú] – j. j. l.: Lüders – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. május 27., 21. szám, 253. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből. LVI. Hogyan terem a magyar huszár?* – uo.
138. *Képek a hazai népeletből: LVII. Somogyi juhász. (Greguss János rajza)* – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. június 17., 24. szám, 289. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből: LVII. Somogyi juhász* – uo. 289–290. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/43. – [ismeretlen szerző:] *A somogyi juhász* – 42–45.
139. *Képek a hazai népeletből: LVIII. Itató utasok. (Lüders rajza)* – j. b. l.: Lüders – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. június 24., 25. szám, 301. – [ismeretlen szerző:] *Képek a hazai népeletből: LVIII. Itató utasok* – uo. 301–302. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 1/392. – [ismeretlen szerző:] *Itató utasok* – 391–392.
140. *Ágnes asszony. Székely Bertalan hármassorsából Arany J. balladája után* – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII., 1866. július 1., 26. szám, 312. – [ismeretlen szerző:] *Székely Bertalan* – uo. 307–308. – Ágnes asszony. Arany János balladája után szerző Székely Bertalan – uo. 311. Újra-kiadás: 573.; NAGY M., szerk. 1870. 2/133. – [ismeretlen szerző:] „Ágnes asszony” – 132–134.
141. *Pihenő aratók. (Lüders rajza)* – j. b. l.: Lüders – j. j. l.: Pollak sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. július 22., 29. szám, 343. – y.: *Aratás* – uo. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/249. – Török Károly: *A Tisza-menti népeletből* – 244–252.
142. *Gömörmezei vázlatok: IV. Dobsinai népviselet. (Fénykép után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. augusztus 5., 31. szám, 372. – Dobay Vilmos: *Gömörmezei vázlatok. IV. Dobsinai bányavárosok* – uo. 371–372. Újra-kiadás: NAGY M., szerk. 1870. 2/155. – [ismeretlen szerző:] *Gömörmezei képek* – 147–160.

143. *Vasárnap délután.* (Lüders rajza) [kocsma teraszán ivók, beszélgetők] – j. j. l.: Lüders 65 – j. b. l.: Pollak sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIII, 1866. október 14., 41. szám, 492. – F. J.: Vasárnap délután – uo. 492–493.
144. *Téli világ. A hó-ember. Pusztai látogatók. Farsangi szánkázás. Utazó zenészek. Disznó-ölés. Fonóka. Disznótor.* (Irinyi Sándor rajza) – j. b. l.: Irinyi S. – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. január 6., 1. szám, 5. – [ismeretlen szerző:] Téli világ. (Képünkhöz) – uo. 4–6.
145. *Petőfi „A faluban utcahosszat” cz. Költeményéhez.* (Irinyi Sándor rajza) [mulatozók] – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. március 17., 11. szám, 125. – Petőfi: A faluban utcahosszat... (vers) – uo. 124.
146. *Vásárról hazatérő oláhok* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. március 24., 12. szám, 136. – Lukács Béla: Vásárról hazatérő oláhok – uo. 135. Újraokzlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/8. – Lukács Béla: Az erdélyi bányavidék – 1–17.
147. *Delelő szántóvetők.* (Greguss János rajza) – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. április 21., 16. szám, 188. – Osváth Albert: Delelő szántóvetők – uo. 187.
148. *Kukoriczacsósz.* (Greguss János rajza) – j. j. l.: Pollak sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. október 20., 42. szám, 517. – Forgó János: Kukoriczaföldön – uo. 518. Újraokzlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/250. – Török Károly: A Tisza-menti népéletből – 244–252.
149. *Udvarhelyszéki székelyek.* (Rajz. Keleti G.) – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. november 10., 45. szám, 552. – [ismeretlen szerző:] Udvarhelyszéki székelyek – uo. 551–552. Újraokzlés: Udvarhelyszéki székelyek. Rajz. Keleti G. – j. j. l.: Ruzs K. – NAGY M., szerk. 1870. 1/68. – Gergely Lajos: A fahordó székelyek és a Maros-vásárhelyi fapiacz – 67–68.
150. *Hazatérő katona.* (Szász Károly költeményéhez) – j. j. l.: Tagertmeyer sc. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. december 8., 49. szám, 600. – Szász Károly: A csonka katona – uo. 598.
151. *Szegedi kántáló gyerek.* (Jankó János rajza) – j. b. l.: Pollak s. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. december 15., 50. szám, 613. – Varga János: Szegedi kántáló gyerekek – uo. 614.
152. *Házaló zsidó.* (Jankó János rajza) – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XIV, 1867. december 22., 51. szám, 624. – Réthi Lajos: A házaló zsidó – uo. 624–626.
153. *Képek a hazai népéletből: I. Disznó-perzselés.* (Greguss János rajza) – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. január 25., 4. szám, 41. – T-k K-ly [Török Károly]: Képek a hazai népéletből: I. Disznó-perzselés – uo. 41–42.
154. *Pandur a csárdában* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. február 23., 8. szám, 88. – Réthi Lajos: Képek a hazai népéletből. II. Pandur a csárdában – uo. 90.
155. *Erdélyi szász falusbíró fiával* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. március 22., 12. szám, 137. – R. Lajos [Réthi Lajos]: Szász községi bíró erdélyben – uo. 137–138. Újraokzlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/273. – P. F.: Erdélyi képek – 257–272.
156. *A honvéd-életből.* (Thán Mór olajfestménye után) [1848-as honvéd betoppanása egy családnál] – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. április 12., 15. szám, 177. – -á-r.: A honvéd-életből – uo. 177–178.
157. *Családi kör.* (Az Arany-albumból.) Thán Mór eredetije után fára rajzolta Jankó – j. j. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. április 19., 16. szám, 189. – -á-r.: Arany János – uo. 185–186. – Arany János: Családi kör. (vers) – uo. 186–187. Újraokzlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/351. – Arany János: Családi Kör – 350–352.
158. *Tiszai komp.* (Greguss János eredeti rajza) – j. k. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. május 3., 18. szám, 213. – -á-r.: képek a hazai népéletből. III. Tiszai komp – uo. 212–213.
159. *A börtönben.* (Irinyi Sándor vázlatát után rajz. Jankó) – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. május 24., 21. szám, 248. – Benedek Aladár: Esték a börtönben – uo. 246–248.
160. *Katonabeszállásolás.* (Frigyes vázlatát után rajz. Jankó) – j. j. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. június 21., 25. szám, 296. – K-i.: Képek a hazai népéletből. IV. Katonabeszállásolás – uo. 296–297.
161. *Rabkísérő pandúrok.* (Frigyes vázlatát után rajz. Jankó) – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. június 28., 26. szám, 308. – K-i.: Képek a hazai népéletből. V. Rabkísérő pandúrok – uo. 309–310.
162. *Gabona-rakodás.* (Greguss János rajza) [bivalyszekérre gabonát rakodók] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. augusztus 2., 31. szám, 368. – K-i.: Képek a hazai népéletből. V. (sic) Aratáskor – uo. 370–371.
163. *Szériü.* (Greguss János eredeti rajza) [lovakkal nyomtatók] – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. augusztus 9., 32. szám, 381. – K-i.: Képek a hazai népéletből. VI. Szériü. – uo.
164. *Alföldi udvar.* (Greguss János eredeti rajza) – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. szeptember 13., 37. szám, 441. – T-k K-ly. [Török Károly]: Képek a hazai népéletből. V. (sic) A falusi udvar – uo. 441–442.

165. *Hetivásár a felföldön* – j. b. l.: X. A. Brenda... – [Hahn Vilmos] – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. október 11., 41. szám, 488. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletről. VIII. Hetivásár a felvidéken – uo. 490.
166. *Nyáját hajtó juhász. (Frigyes vázlata után Greguss János)* – j. b. l.: Ruzs – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. október 18., 42. szám, 500. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletről. IX. Megy a juhász a számaon – uo. 500–501.
167. *Ujonczozás. (Irinyi Sándor vázlata után Beszédes K.)* [mulatozók, búcsúzkodók] – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. október 25., 43. szám, 512. – -á-r.: Képek a hazai népeletről. X. Ujonczozás. – uo. 511–513. Újraaközlés: 579.
168. *Szalmafonó család. (Jankó János rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. november 22., 47. szám, 565. – [ismeretlen szerző:] A szalmafonás mint nép-iparág – uo. 564–565.
169. *Keresetre induló székelý fiú. (Jankó János rajza)* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. december 6., 49. szám, 589. – Réthi Lajos: Képek a hazai népeletről. XI. Keresetre induló székelý fiú – uo. 588–589.
170. *Magyar huszár és kozák foglyok. (Beszédes Kálmán rajza)* – j. j. k.: Rajz. Beszédes K. – j. b. l.: Ruzs – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. december 20., 51. szám, 620. – [ismeretlen szerző:] A jószívű huszár. (Életkép) – uo. 620–621.
171. „Szeget szeggel.” *Petőfi költeményéhez. (Munkácsy Mihály rajza)* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XV, 1868. december 27., 52. szám, 637. – [ismeretlen szerző:] Szeget szeggel – uo. 638.
172. *Görgényi medvevadászok. (Veress F. fényképei után Jankó)* – j. j. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. január 31., 5. szám, 61. – Kemény Endre: Képek a hazai népeletről. Görgényi medvevadászok – uo. 61–62. Újraaközlés: 584.
173. *Csöbör-árus oláh* – j. b. l.: Ruzs – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. február 21., 8. szám, 101. – L. B.: Képek a hazai népeletről. A cseber-készítõ oláh – uo. 102.
174. *Szántóvetõ. (Gerguss János eredeti rajza)* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. február 28., 9. szám, 117. – -d -r.: Képek a hazai népeletről. Szántók – uo. 118.
175. *Juhász-delelõ. (Frigyes rajza után Greguss János)* – j. j. l.: Ruzs – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. március 14., 11. szám, 144. – -r- s.: Képek a hazai népeletről. Juhász-delelõ – uo. 144–145.
176. *Húsvéti locsolás. (Munkácsy Mihály festménye után)* – j. b. l.: Munkácsy – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. március 28., 13. szám, 172. – Hollós László: Húsvéti locsolás – uo. 171. Forrás: 321.
177. *A korcsmában. (Frigyes vázlata után)* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. április 4., 14. szám, 185. – -á-r.: A választások alatt – uo. 184–185.
178. *Vályogvetõ cigányok. (Greguss János rajza)* – j. j. l.: Ruzs – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. április 25., 17. szám, 229. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletről. Vályogvetõ cigányok – uo. 228–229.
179. *A kút mellett. (Frigyes vázlata után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. május 16., 20. szám, 268. – H. L.: Az obsitok. Genrekép – uo.
180. *Faárló székelý. (Fénykép után rajz. Jankó)* – j. j. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. május 30., 22. szám, 297. – Réthi Lajos: Képek a hazai népeletről. Faárló székelý – uo. 297–298.
181. *Krassómegeyi oláhok. (Fénykép után rajz. Jankó)* – j. j. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. június 6., 23. szám, 312. – -m-r.: A krassómegeyi oláhok – uo. 311.
182. *Csordahajtás. (Frigyes vázlata után)* – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. június 13., 24. szám, 324. – Réthi Lajos: Képek a hazai népeletről. Csordahajtás – uo. 324–325.
183. *Bucsumi oláh asszony. (Fénykép után)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. június 27., 26. szám, 352. – L. B.: Bucsumi oláh asszony – uo. 351–352.
184. *Nádasdi gyümölcsárus leányok. (Fénykép után Jankó)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. július 18., 29. szám, 396. – Kápolnai B.: Képek a hazai népeletről. Nádasdi népviselet Sopron megyében – uo.
185. *Rétfalvi népviselet Sopron megyében. (Fénykép után Jankó)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. július 25., 30. szám, 408. – Kápolnai B.: Képek a hazai népeletről. Rétfalvi népviselet Sopron megyében – uo. 408–409.
186. *Bivaly-szekér. (Gerguss János eredeti rajza)* – j. j. l.: Ruzs – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. augusztus 8., 32. szám, 437. – -r-s.: Képek a hazai népeletről. A bivaly-szekér – uo. 438–439.
187. *Ebédvivõ leány. (Irinyi Sándor eredeti rajza)* – j. j. l.: Ruzs – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. augusztus 22., 34. szám, 465. – -r-s.: Képek a hazai népeletről. Ebédvivõ leány – uo. 466.
188. *Megérkezés a hidashoz este. (Greguss János eredeti rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVI, 1869. október 3., 40. szám, 544. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletről. Megérkezés a hidashoz – uo. 544–545.
189. *Siralomház. Munkácsy Mihály festménye után* – Rendkívüli melléklet a 41. számhoz – K-r.: Munkácsy Mihály – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. október 9., 41. szám, 513–514.
190. *Képek a pusztáról. 1. A csikós. (Gondy és Egey fényképe után Jankó)* – j. b. l.: Ruzs – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. január 2., 1. szám, 4. – Kg.: Képek a pusztáról. 1. A csikós – uo. 3–4.
191. *Aranymosó cigányok* – j. j. l.: Krenner Mária – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. január 9., 2. szám, 17. – Lukács Béla: Képek a hazai népeletről. Aranymosó cigányok – uo.

192. *Képek a pusztáról. 2. A juhász. (Gondy és Elek fényképe után Jankó J.)* – j. b. l.: Rusz – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. február 13., 7. szám, 85. – Kg.: Képek a pusztáról. II. A juhász – uo. 86.
193. *Vásárra menő oláhok (fénykép után rajz. Krenner Mária)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. március 20., 12. szám, 144. – L. B. Vásárra menő oláhok – 144–145.
194. *Képek a pusztáról. 3. A gulyás. (Gondy és Elek fényképe után Jankó J.)* – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. április 17., 16. szám, 193. – Kg.: Képek a pusztáról. 3. A gulyás – uo. 193–194.
195. *Itatás. (Greguss János eredeti rajza)* – j. b. l.: Rusz – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. április 24., 17. szám, 205. – Varga János: Képek a hazai népeletből. Az itatás – uo. 205–206.
196. *Hazatérés a vásárról. (Itrinyi Sándor rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 1., 18. szám, 216. – [ismeretlen szerző:] Képek a hazai népeletből. Hazatérés a vásárról – uo. 215–216.
197. *Vidéki oláhok* – j. b. l.: X. A. O. Roth, Schöndeld sc. – j. j. l.: Emil Volhers 1869 – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 8., 19. szám, 233. – L. B.: Képek a hazai népeletből. Vidéki oláhok – uo. 233–234.
198. *Eszék vidékéről: Kukoricza-kas* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 8., 19. szám, 232. – Sámi Lajos: Egy francia utazó déli Magyarországról. I. – uo. 231–233.
199. *Eszék vidékéről: Kendertilolás* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 8., 19. szám, 236. – Sámi Lajos: Egy francia utazó déli Magyarországról. I. – uo. 231–233.
200. *Eszék vidéke. Favágók kemencéje az erdőben* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 15., 20. szám, 244. – Sámi Lajos: Egy francia utazó déli Magyarországról. II. – uo. 243–245.
201. *Bosnyák táncz* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 15., 20. szám, 245. – Sámi Lajos: Egy francia utazó déli Magyarországról. II. – uo. 243–245.
202. *Horvát nők a határőrvidéken* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 22., 21. szám, 261. – Sámi Lajos: Egy francia utazó déli Magyarországról. III. – uo. 261–263.
203. *Vesztegház a határőrvidéken, a bosnyák oldalról* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. május 29., 22. szám, 272. – Sámi Lajos: Egy francia utazó déli Magyarországról. IV. – uo. 272–274.
204. *Ebédvivő kis leány. (Mészöly Géza rajza)* – j. j. l.: Rusz – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. június 19., 25. szám, 308. – -r-s.: Képek a hazai népeletből. Ebédvivő kis leány – uo.
205. *Utazás az alföldön. (Greguss János eredeti rajza)* – j. b. l.: Rusz – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. november 27., 48. szám, 616. – -á-r.: Utazás az alföldön – uo. 615–616.
206. *Pesti bolt-őrök. (Jankó János rajza)* – j. n. – fametszet – Vasárnapi Ujság, XVII, 1870. december 18., 51. szám, 656. – [ismeretlen szerző:] Pesti képek. Bolt-őr – uo.

Budapesti Viszhang (1855–1856)

207. *Népdal* [kotta fejléce: halászknnyhó mellett szerelmi jelenet] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. 1. szám, 1. (mutatványlap).
208. *Értelmezés* [karikatúra: csikós és parasztgazda beszélgetése] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. 1. szám, 8. – „Bátyám...”.
209. *Lóvásár* [karikatúra] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. július 15., 3. szám, 48. – „Jó ez a ló...”.
210. *Jó alku* [karikatúra] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. július 15., 3. szám, 48. – „Bilincsben...”.
211. *A jó nevelés* [karikatúra: gémeskúton hintázó fiú] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. július 22., 4. szám, 66. – „A kertbe ment...”.
212. *Előrelátás* [karikatúra: zsidó és cigány a vásárban] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. augusztus 12., 7. szám, 113. – „Sétált a cigány...”.
213. *Alapos aggodalom* [karikatúra: kocsmá előtt beszélget a csikós, a bíró és a zsidó] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. szeptember 30., 14. szám, 225. – „Mit hírdet a dobos...”.
214. *Igazságos ok* [karikatúra: parasztlégény és a felesége] – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, II, 1855. november 25., 22. szám, 353. – „Megházasodott a parasztlégény...”.
215. *A hátszegvidéki oláhok* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. január 17., 3. szám, 24. – Szilágyi Sándor: A hátszegvidéki oláhok – uo. 24–25.
216. *Csákvári népviselet* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. február 14., 7. szám, 56. – Szöllösi Benő: Honismertető. Vázlatok a csákvári népeletből – uo. 55–56. – II. február 21., 8. szám, 62–63.
217. *A hortobágyi csikós* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. április 17., 16. szám, 135. – H. K.: A hortobágyi csikós – uo. 134–136. – Forrás: „A hortobágyi csikós” – jelezve balra lent: Tomsics rajz. – jelezve jobbra lent: Perlaszka metsz. – In KUBINYI-VAHOT 1853. Újrajközlés: 261.
218. *Pozsonyvidéki magyarok és németek* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. április 24., 17. szám, 143. – Z.: Pozsonyvidéki magyarok és németek – uo. 143.

219. *Tehetősb jászberényiek* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. május 15., 20. szám, 168. – J. F.: *Tehetősb jászberényiek* – uo. 168–169.
220. *Egy pesti gamin. Tiegde fotogr. után* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. május 29., 22. szám, 184. – Szokoly Victor: *Honi életképek. I. Pesti gaminok* – uo. 184–185. – II. június 65., 23. szám, 191–192.
221. *Dunavízhordók. Pataky I. eredeti rajza után* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. június 12., 24. szám, 200. – Szokoly Victor: *Honi életképek II. A dunavízhordók* – uo. 200–201. – II. június 19., 25. szám, 208–209.
222. *Pusztai kép H.-M.-Vásárhelyen. G. J. rajza után* – j. n. [Gosztonyi József] – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. július 3., 27. szám, 224. – Matók Béla: *Hód-Mező-Vásárhely. Történeti táj- s népismergetés* – uo. 223–226.
223. *H.-M.-Vásárhelyi tanya G. J. rajza után* – j. n. [Gosztonyi József] – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. július 3., 27. szám, 225. – Matók Béla: *Hód-Mező-Vásárhely. Történeti táj- s népismergetés* – uo. 223–226. – II. július 11., 28. szám, 230–232.
224. *Rumunokok, Erdély határszélén* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. július 17., 29. szám, 241. – Szokoly Viktor: *Honi életképek III. A rumunokok* – uo. 240–242.
225. *Brassóvidéki oláhok* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. július 25., 30. szám, 248. – Szokoly Viktor: *Honi életképek III. A rumunokok* – uo. 247–248.
226. *Oláh nőviselet* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. augusztus 14., 33. szám, 272. – [ismeretlen szerző:] *Oláh nőviselet* – uo. 272–273.
227. *Hátszegvidéki oláhok, még egyszer* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. szeptember 4., 36. szám, 297. – nincs szöveg.
228. *Magyar juhász* – j. b. l.: A. K. – j. j. l.: X. A. v. M. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. szeptember 24., 39. szám, 320. – Szokoly Viktor: *Honi életképek IV. Juhászlegény, szegény juhászlegény!* – uo. 320. – II. október 2., 40. szám, 326–327.
229. *Szász népviselet Erdélyben* – j. b. l.: B. K. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. szeptember 24., 39. szám, 321. – [ismeretlen szerző:] *Az erdélyi szászok* – uo. 321–322.
230. *Új-szászi cigánynő. Valerio képgyűjteményéből* – j. n. – fametszet – Budapesti Viszhang, III, 1856. november 27., 48. szám – nincs szöveg.

Család Könyve (1855–1857)

231. *A cigánynya* – j. b. l. a kép alatt: Del. Barabás – köz.: Nyomt. Lorber Pest 1855 – j. l.: Scups. Mahlknecht – acélmetszet – *Család Könyve*, I, 1855, 3. füzet melléklete – (hátán gyerekekkel) – Jókai Mór: *Czigánynő. (Egy aczélmetszettel)* – uo. 108–109.
232. *[Koldusgyerekek]* – j. köz.: Nyomatott Kargl Ferencnél Bécsben – Barabás Miklós – acélmetszet – *Család Könyve*, I, 1855. 10. füzet – *A koldus gyermekek...* – uo. 334.

A Nagy Világ Képekben (1855)

233. *[Bivalypásztorok]* – j. n. – fametszet – *A Nagy Világ Képekben*, 1855. 1. füzet, 65–66. – Körmendy Sándor: *Kaposvár* – uo. 60–67.
234. *[Furulyás pásztor]* – fametszet – j. n. [Grimm Rudolf] – *A Nagy Világ Képekben*, 1855. 1. füzet, 135–136. – Lisznyay Kálmán: *Furulyás pásztor (vers)* – uo. 134–136.

Napkelet (1857–1862)

235. *A puszták fia* – [Valerio] – j. n. – fametszet – *Napkelet*, I, 1857. január 8., 1. szám, 5. – szöveg: uo.
236. *Szatmármegyei svábok* – j. n. – fametszet – *Napkelet*, I, 1857. január 22., 3. szám, 41. – L.: *Szatmármegyei svábok* – uo.
237. *Szatmármegyei oláhok* – j. n. – fametszet – *Napkelet*, I, 1857. január 22., 3. szám, 41. – L.: *Szatmármegyei oláhok* – uo.
238. *Szigeti mint csizmadiamester [színpadi szerepkép]* – j. j. l.: Barabás 57 – b. l.: Rajz. Barabás – köz. Nyom. Reiffenstein és Rösch Bécsben – j. l.: *Melléklet a Napkelethez – kőrajz* – *Napkelet*, I, 1857. 9. szám műlapja – *Műmelléklet lapunk mai számához* – uo. 152.
239. *Erdőkövésdi palócz* – j. n. [Valerio] – fametszet – *Napkelet*, I, 1857. március 26., 12. szám, 192. – Vahot Imre: *A mátravidéki palóczok* – uo. 191–194.

240. *Tiroki palóczok* – j. n. [Varsányi fotója után] – fametszet – Napkelet, I, 1857. március 26., 12. szám, 193. – Vahot Imre: A mátravidéki palóczok – uo. 191–194.
241. *Palócz csikós a Mátrában* – j. n. [Valerio] – fametszet – Napkelet, I, 1857. április 9., 14. szám, 225. – Vahot Imre: A mátravidéki palóczok – március 26., 12. szám, 191–194.
242. *Buslakodó leány* – b. l.: Rajz Giergel [Györgyi Giergl Alajos] – k. l.: Nyomt. Farnk J. M. Pesten 1857 – j. l.: Melléklet a Napkelethez – fametszet – Napkelet, I, 1857. május 28., 21. szám műlapja – Műmelléklet lapunk mostani számához – uo. 344. – Szelestey László: Buslakodó leány, június 5., 22. szám, 351. – Lisznyai Kálmán: Buslakodó leány – uo. 354–356.
243. *A matyók Borsodban* – j. n. – fametszet – Napkelet, I, 1857. június 18., 24. szám, 385. – y: A matyók Borsodban – uo. 385–386.
244. *Zalamegyei népviselet* – fametszet – Napkelet, I, 1857. június 25., 25. szám, 401. – Vass József: Rajzvonalak Zala-egerszeg képéhez – uo. 399–403.
245. *[Kupaktanács]* – fametszet – Napkelet, I, 1857. július 5., 26. szám, 416. – Szokoly Viktor: A kupaktanács – uo. 415–417.
246. *[Táncoló parasztpár]* – fametszet – Napkelet, I, 1857. július 19., 28. szám, 449. – Losonczy: Víg Laci nótája – uo. 499–450.
247. *Csinos gazda [csikós]* – j. b. l.: M. Keyser lith. – b. l.: Rajz. Valerio – k. l.: Nyomt. Frank J. M. Pesten 1857 – j. l.: Melléklet a Napkelethez – kőrajz – Napkelet, I, 1857. augusztus 16., 32. szám műlapja – Lisznyai Kálmán: Csinos gazda (vers) – uo. 509–510.
248. *A levelet küldő magyar menyecske* – fametszet – Napkelet, I, 1857. november 1., 43. szám, 688. – [ismeretlen szerző:] A levelet küldő magyar menyecske – uo.
249. *Gulyások. Valerio képe után* – fametszet – Napkelet, I, 1857. december 20., 50. szám, 800. – szöveg nincs.
250. *Egy német komédiás mint Sobri* [színpadi jelenetkép] – fametszet – Napkelet, II, 1858. május 9., 19. szám melléklete.
251. *Víg András* [színpadi jelenetkép] – Rajzolta Argai. Metszette Ruzs [Argay István] – fametszet – Napkelet, II, 1858. május 9., 19. szám melléklete – Rajkó: Víg András – uo. 299–300.

Két Garasos Ujság (1858–1859)

252. *Szalárdi népviselet* – j. n. – fametszet – Két Garasos Ujság, I, 1858. október 17., 3. szám, 20. – [ismeretlen szerző:] A szalárdi fürdő – uo. 20–21.
253. *A pusztai élet* [lovakat hajtó csikós] – j. n. – fametszet – Két Garasos Ujság, II, 1859. április 17., 16. szám, 121. – Vas Gereben: A pusztai élet – uo. 121–122.
254. *A tiszai halászat* – j. n. [Valerio] – fametszet – Két Garasos Ujság, II, 1859. május 22., 21. szám, 164. – [ismeretlen szerző:] A tiszai halászat. (Képmagyarázat) – uo. 164–165. Forrás: 1.

Képes Ujság, 1859–1861

255. *A puszták fia* – jelezve balra lent: R. W. [Van der Venne] – Képes Ujság, I, 1859. szeptember 11., 8. szám, 90–91. – Vas Gereben: A puszták fia. (Képmagyarázat) – uo. 86–87.
256. *A pesti dinnye-vásár* – j. n. [Van der Venne] – Képes Ujság, I, 1859. december 11., 21. szám, 246–247. – [ismeretlen szerző:] Van der Venne és a magyar genre festészet. Magyarózat a „dinnyevásár”hoz – uo.
257. *Csárdás* – j. n. [Sterio Károly] – kőrajz – Képes Ujság, II, 1860. január 1., 1. szám, 6–7. – R.: A csárda vendégei – uo. 2. Forrás: Hazai vadászatok és sport, 1857.
258. *Fölsővidéki szőlőpásztor* – j. n. – Képes Ujság, II, 1860. január 8., 2. szám, 13. – [ismeretlen szerző:] Fölsővidéki szőlőpásztor éjjeli lesen – uo. 13–14.
259. *Határőrvidéki juhász* – j. b. l.: Valerio – j. j. l.: olv. – Képes Ujság, II, 1860. augusztus 26., 22. szám, 255. – [ismeretlen szerző:] Határőrvidéki juhász – uo. 253.
260. *Dunavíz hordogató* – j. n. [Sterio Károly] – kőrajz – Képes Ujság, II, 1860. december 9., 36. szám, 422. – [ismeretlen szerző:] Pesti Duna-víz hordogatók – uo. 426. – Forrás: Wassermann – Dunavíz hordogató – Le porteur d'eau-Köz.: Ausgeführt im lithogr. Institute von Arnz & Comp. in Düsseldorf – Eigenthum & Verlag v. Herman Geibel in Pesth – j. j. l.: Sterio – Prónay Gábor: Vázlatok Magyarhon népeletéből. Geibel Ármin, Pest, 1855 – XXIV. tábla – Pest. Pesti Duna-víz hordogatók – 92–93.
261. *A csikós* – j. n. [Tomsics, Perlaszka] – kőrajz – Képes Ujság, II, 1860. február 19., 8. szám, 90–91. – nincs szöveg – Forrás: „A hortobágyi csikós” – Jelezve balra lent: Tomsics rajz – Jelezve jobbra lent: Perlaszka metsz. – In FÉNYES–LUCZENBACHER–VAHOT, szerk. 1846. 16–17 közötti melléklet.
262. *A dalmaták* [viseletkép] – j. n. – fametszet – Képes Ujság, II, 1860. szeptember 16., 25. szám, 285. – e: A dalmaták – uo.

263. *Laczi konyhája* – j. n. – kőrajz – [Weber Henrik] – Képes Ujság, II, 1860. december 9., 36. szám, 423. – [ismeretlen szerző:] Pesti Laczi-konyhája – uo. 426. Forrás: Die Garküche – Laczi konyhája – La gorgo-
te-Köz.: Ausgeführt im lithogr. Institute von Arnz & Comp. in Düsseldorf – Eigenthum & Verlag v.
Herman Geibel in Pesth – j. b. l.: Véber – színezett kőrajz – Prónay Gábor: Vázlatok Magyarhon népele-
téből. Geibel Ármin, Pest, 1855 – XXV. tábla – Pesti Laczi-konyha – 92–93.

Ország Tükre (1862–1865)

264. *Izsó szobra* [A juhász] – j. b. l.: Maraszttoni Jós. 1862 – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. február 1., 3.
szám, 41 – X.: Izsó szobra – uo.
265. „*Megy a juhász a szamáron / Földig ér a lába; Nagy a legény, de nagyobb / Boldogtalansága*” – j. b. l.:
Marasttoni J. 1862 [Than Mór] – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. február 1., 3. szám, 45. – [ismeretlen
szerző:] A juhászbojtár – uo. 42–43.
266. *A fonó-leány* – j. b. l.: Sterio – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. március 1., 5. szám, 70. – [ismeretlen szer-
ző:] A fonó leány. (Képünlkhöz) – uo. 75.
267. *A jövendőmondás* – J. n. – kőrajz – b. l.: Sterio Károly eredeti olajfestménye után, kőre rajzolta
Maraszttoni József – j. l.: Nyomt. Engel és Mandello Pesten – Ország Tükre, I, 1862. március 15., 6. szám,
94–95. (műlap) – [ismeretlen szerző:] A jövendőmondás – uo. 90.
268. *A csikós* – j. b. l.: Sterio – j. j. l.: Marasttoni J. 1862 – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. április 1., 7. szám,
102. – [ismeretlen szerző:] A csikós. (Képünlkhöz) – uo. 108.
269. *Hazatérő vásárosok* – j. n. – b. l.: Van der Venne olajfestménye után, kőre rajzolta Maraszttoni József –
j. l.: Nyomt. Engel és Mandello – Ország Tükre, I, 1862. április 13., 8. szám, 126–127. – műlap – [isme-
retlen szerző:] Hazatérő vásárosok – uo. 122.
270. *A kútnál* – j. n. [Marasttoni József] – Ország Tükre, I, 1862. május 15., 10. szám, 149. – [ismeretlen szer-
ző:] A kútnál – uo. 149.
271. *A szerelemszomjas leány* – j. n. [Marasttoni József] – Ország Tükre, I, 1862. június 1., 11. szám, 174. –
Lauka Gusztáv: A szerelemszomjas leány (vers) – uo.
272. *Szénagyűjtés* [szénaaratás; táncolók] – j. n. – b. l.: Lotz Károly eredeti rajza után kőre rajzolta Marasttoni
József – j. l.: Nyomt. Engel és Mandello Pesten – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. október 20., 24. szám,
342–343. – műlap – [ismeretlen szerző:] Széna aratás. (Műlapunkhoz) – uo. 339.
273. *Vácsi fiákker* – j. b. l.: Lotz K. – j. j. l.: Marasttoni Jós. 1862 – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. december
1., 28. szám, 385. – Lauka Gusztáv: A vácsi fiákker (vers) – uo. 386.
274. *A kis libapásztor leány* – j. b. l.: Lotz K. – j. j. l.: Marasttoni j. 1862 – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. dec-
ember 20., 30. szám, 411. – Lauka Gusztáv. A kis libapásztor leány (vers) – uo. 412.
275. *Vásári áldomások* – b. l.: Lotz Károly eredeti rajza után kőre rajzolta Marasttoni József – j. l.: Nyomt.
Engel és Mandello Pesten – kőrajz – Ország Tükre, I, 1862. december 20., 30. szám, 414–415. – műlap
– [ismeretlen szerző:] Vásári áldomások – uo. 416. Átiratának újraközlése: 309.
276. *A réten* – j. b. l.: Lotz K. – j. j. l.: Marasttoni J. 1863 – kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. január 10., 2. szám,
15. – [ismeretlen szerző:] A réten (vers), uo.
277. *Titkos menyasszony* [parasztlány udvaron] – j. b. l.: Lotz K. – j. j. l.: Marasttoni J. 1863 – kőrajz – Ország
Tükre, II, 1863. március 10., 8. szám, 89. – Lauka Gusztáv: Titkos menyasszony (vers) – uo. 90.
278. *Zsámbéki romjai* [romok előtt juhász] – kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. március 10., 8. szám, 93. –
Zsámbéki romok (Képünlkhöz) – uo. 92.
279. *Pharaó népe* [Cigánylány] – j. b. l.: Lotz K. – j. j. l.: Marasttoni J. 1863 – kőrajz – Ország Tükre, II, 1863.
március 20., 9. szám, 101. – Lauka Gusztáv: Pharaó népe (vers) – uo. 101–102.
280. *Nádvágók* – Van der Venne – Marasttoni József – kőrajz – Ország Tükre, 1863. márciusi melléklete –
[ismeretlen szerző:] Nádvágók (Képünlkhöz) – Ország Tükre, II, 1863. március 20., 9. szám, 106.
281. *Tanyán* – j. b. l.: Lotz K. – j. j. l.: Marasttoni J. 1863 – kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. április 20., 12.
szám, 137. – Lauka Gusztáv: Tanyán. (Képünlkhöz) (vers) – uo. 138.
282. *Szüretelők* – Lotz Károly – Marasttoni József – kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. május 20., 15. szám, mel-
léklete – [ismeretlen szerző:] Szüretelők. (Műlapunkhoz) – uo. 175.
283. *A palotai [sic] almás asszony* – j. j. l.: Lotz K. – j. b. l.: Marasttoni J. 1863 – kőrajz – Ország Tükre, II,
1863. július 10., 17. szám, 197. – Lauka Gusztáv: A palotai almás asszony (vers) – uo. 198.
284. *Csak előre!* [tolvaj cigányok] – j. b. l.: Lotz Károly eredeti rajza után kőre rajzolta Marasttoni József –
kőrajz – Ország Tükre 1863. júniusi műlapja – Erdőd: A tolvajcigányok (vers) – Ország Tükre, II, 1863.
június 20, 18. szám, 214.
285. *Kukoricacsósz* – j. n. – színezett kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. július 20., 21. szám, 243. – Lauka
Gusztáv: A kukorica csósz. (Képünlkhöz) (vers) – uo. 248.
286. *A lúdtömő lány* – j. b. l.: Markó F. 1863 – j. j. l.: Marasttoni Jós – kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. augusz-
tus 1., 22. szám, 262. – Lauka Gusztáv: Lúdat töm Zsuzsi... (Képünlkhöz) (vers) – uo. 261.

287. *A kit a munkások várnak* [vízhordó nő] – j. b.l.: Lotz K. – j. j. l.: Marastoni Jos. 1863 – kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. augusztus 11., 23. szám, 271. – Képmagyarázatok – uo. 270.
288. *Búcsújárat egy erdőben* – j. n. – színezett kőrajz – Ország Tükre, II, 1863. augusztus 21., 24. szám, 283 – Búcsújárat egy erdőben (Képünkhoz) – uo. 282.
289. *Képek Petőfi „János vitéz”-éhez. (I. kép az I. énekhez)* [patakban mosó Juliska] – j. b. l.: rajz. Lotz K. – j. j. l.: karc. Marastoni Jós. 1863 – rézkarc – Ország Tükre, II, 1863. szeptember 1., 25. szám, 293. – cím nélkül idézet [Tüzesen süt le... Kukorica Jancsi gyönyörűségére...] – uo.
290. *Képek Petőfi „János vitéz”-éhez. (II. kép az I. és II. énekhez)* [patakparton ölelkezők] – j. b. l.: rajz. Lotz K. – j. j. l.: karc. Marastoni Jós. 1863 – rézkarc – Ország Tükre, II, 1863. szeptember 11., 26. szám, 305. – cím nélküli idézet a János vitézből, uo. – Szöveg: Képeinkhez – uo. 311.
291. *Falusi nászmenet* – Lotz Károly – Marastoni József – kőrajz – Ország Tükre szeptemberi műlapja – Képeinkhez, Ország Tükre, II, 1863. szeptember 11., 26. szám, 311.
292. *Képek Petőfi „János vitéz”-éhez. (III. kép az II. énekhez)* [a mostohát rendreutasító és a lányt vigasztaló Kukorica Jancsi] – j. b. l.: rajz. Lotz K. – j. j. l.: karc. Marastoni Jós. 1863 – rézkarc – Ország Tükre, II, 1863. szeptember 21., 27. szám, 317. – Szöveg: cím nélkül idézet – uo.
293. *Képek Petőfi „János vitéz”-éhez. (IV. kép az III. énekhez)* [nyáját kereső Kukorica Jancsi] – j. b. l.: rajz. Lotz K. – j. j. l.: karc. Marastoni Jós. 1863 – rézkarc – Ország Tükre, II, 1863. október 1., 28. szám, 327. – Szöveg: cím nélkül idézet – uo.
294. *Képek Petőfi „János vitéz”-éhez. (V. kép az III. énekhez)* [a nyáj elvesztését számon kérő gazda és Kukorica Jancsi] – j. b. l.: rajz. Lotz K. – j. j. l.: karc. Marastoni Jós. 1863 – rézkarc – Ország Tükre, II, 1863. október 11., 29. szám, 337. (címlap) – cím nélküli idézet – uo.
295. *A négy ökrös szekér* – Lotz Károly – Marastoni József – kőrajz – Ország Tükre, III, 1864. első negyedévi műlapja – [ismeretlen szerző:] A négy ökrös szekér. (Műlapunkhoz) – Ország Tükre, III, 1864. március 21., 9. szám, 107.
296. *A dunavízes* – j. n. – kőrajz – Ország Tükre, III, 1864. április 1., 10. szám, 113. – A dunavízes. Balogh Zoltán „Költeményei”-ből. (Képpel) (vers) – uo. 110.
297. *„Fonóházi jelenet” (Ujabb szobormű Izsó Miklóstól)* – kőrajz – Ország Tükre, 1864. június 11., 17. szám, 196. – Szokoly Viktor: Izsó Miklós újabb szoborműve – uo. 194.
298. *Czigány zenészek. Klinkovics Bélától* – j. n. – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. február 23., 8. szám, 77. – M. H. [Maszák Hugó]: Czigány zenészek. Klinkovics Bélától. Képpel – uo. 76.
299. *Egy kút a falu végén. (Klinkovics Bélától)* – j. n. – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. március 9., 10. szám, 95. – D. Gy.: Egy kút a falu végén – uo. 94.
300. *Torockó népe* – j. n. – Barabás Miklós – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. március 16., 11. szám, 109. – M. H. [Maszák Hugó]: Torockzó népe. Rajzolta Barabás – uo. 111.
301. *A váczi nők* [a pesti piacra árut szállító asszonyok] – j. j. l.: Sz. M. 1865 [Szemlér Mihály] – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. április 6., 14. szám, 141. – r -: A váczi nők. (Képpel) – uo. 143.
302. *A falusi bíró* – j. b.l.: Szemlér M. – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. április 13., 15. szám, 155. – r -: A falusi bíró – uo. 156.
303. *A tutajos tótok* – j. b. l.: Sz. M. 1865 [Szemlér] – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. július 6., 27. szám, 301. – N. n.: A tutajos tótok. (Képpel) – uo. 302.
304. *Az önző Dunavíz-hordó* [nyújtózkodó vízhordó] – j. b. l.: Sz. M. [Szemlér] – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. július 13., 28. szám, 313. – [ismeretlen szerző:] Az önző Dunavíz-hordó (képpel) – uo. 315.
305. *A három cigány* – j. n. [Szemlér Mihály] – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. augusztus 3., 31. szám, 345. – Thaly Kálmán: A három cigány. Lenau után. Kitűnő költemények illusztrációja II. – uo. 344. Újra-közlés: 507.
306. *A kukoricza-csösz* – j. j. l.: Sz. M. 1865 [Szemlér] – kőrajz – Ország Tükre, IV, 1865. augusztus 10., 32. szám, 361. – [ismeretlen szerző:] A kukoricza-csösz – j.: Sz. M. – uo. 363.

Hazánk és a Külföld (1864–[1870–]1872)

307. *Oláhok. (B. Orbán fényképe után rajz. Lüders)* – j. j. l.: H vagy HL mon. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. január 22., 4. szám, 57. – B. Orbán Balázs: Kirándulás a Gyilkos-tóhoz – uo. 55–58.
308. *Tiszai komp. Zombory G. eredetije után rajz. Lüders* – j. b. l.: Rusz – j. j. l.: HW (?) – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. február 5., 6. szám, 88. – [ismeretlen szerző:] Tiszai komp – uo. 89–90.
309. *Magyar életkép. Lotz után Lancelottól* [vásári áldomásozók, mulatozók] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. február 19., 8. szám, 121. – [ismeretlen szerző:] Egy francia lap Magyarországról. I. – uo. 119–122. Forrás: 275.
310. *A pusztai ménes viharban. Lotz eredetije után Lancelot-tól* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. február 26., 9. szám, 137. – [ismeretlen szerző:] Egy francia lap Magyarországról. II. – uo. 134–135.

311. *Pesti kertészlányok. Lotz Károly rajza után* [vízmerítők] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. június 4., 23. szám, 360. – [ismeretlen szerző:] A pesti kertészlányok. Fővárosi életkép – uo. 359–360.
312. *Cigányleány* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. július 9., 28. szám, 441. – [ismeretlen szerző:] A cigány leány – uo. 442.
313. *Hátszegvidéki oláhok. Múzeumi kép Barabástól* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. július 23., 30. szám, 468. – -y. s.: Nemzeti Múzeumunk múkincsei. VII. „Hátszegvidéki oláhok” – uo.
314. *Lengyel zsidók. Rajz. Jankó János* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. július 23., 30. szám, 473. – [ismeretlen szerző:] A lengyel zsidó – uo. 473–475. és II. 31. szám, 485–486.
315. *A vásárról hazatérők. Lotz Károly eredetije után* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. július 30., 31. szám, 484. – [ismeretlen szerző:] A vásárról hazatérők – uo. 483–484.
316. *A nyalka legény. Lotz Károly rajza után* [csikós] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. augusztus 27., 35. szám, 548. – [ismeretlen szerző:] A nyalka legény. Életkép – uo. 547–549.
317. *A pesti utcagyerek* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. szeptember 10., 37. szám, 585. – Tankréd: A pesti utcagyerek – uo. 584–587.
318. *Tátravidéki lakosok* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. szeptember 24., 39. szám, 617. – [ismeretlen szerző:] A Tátra-vidék lakosai – uo. 616–618.
319. *Oláhországi pandúr. Fénykép után rajz. Blumberg* – j. j. l.: Blumberg – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. december 10., 50. szám, 789. – Koós Ferenc. Életképek Romániából – uo. 789–790.
320. *Alföldi kép Gyula vidékéről. Zombory G. eredetije után rajz. Kelety Gusztáv* [lovaskocsi, háttérben szélmalommal] – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, I, 1865. december 31., 53. szám, 841. – [ismeretlen szerző:] Békés-gyulai táj – uo. 841–842.
321. *Húsvéti öntözés. Munkácsy M. festménye után rajz. Blumberg L.* – j. j. l.: Blumberg – j. b. k.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. április 1., 13. szám, 201. – v.: „Húsvéti öntözés” címmel... (Vegyes közlemények) – uo. 206. Újraélesztés: 176.
322. *Oláh pap és oláh gyermek. Rajz. Haske* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. április 22., 16. szám, 249. – Havasi Béla: Erdélyi képek III. – uo. 247–250.
323. *Kukorica-pattogatás. Saját festménye után fára rajz. Munkácsy M.* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. április 29., 17. szám, 265. – v.: „Kukorica-pattogatás” Munkácsy Mihálytól (Vegyes közlemények) – uo. 272.
324. *A falu zsidója meg a szegény legény. Markó Károly eredetije után Blumberg* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. szeptember 2., 35. szám, 553. – [ismeretlen szerző:] A falu zsidója és a szegénylegény – uo. 553–554.
325. *Torockó-vidéki nő. Nemes Ö. rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. november 11., 45. szám, 709. – Nemes Ödön: Erdélyi képek IV., Regényes utazás Torockó vidékén. – uo. 705–707.
326. *Üvegfüvők a bihari Fekete-erdőben* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. december 16., 50. szám, 787. – [ismeretlen szerző:] Üvegfüvők a bihari Feketeerdőben – uo. 786–788.
327. *Székelyek. Nemes Ö. eredetije után Greguss J.* [viseletkép] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. december 23., 51. szám, 807. – v.: Székely népviselet. (Vegyes közlemények) – uo. 820.
328. *Képárus oláhok. Nemes Ö. eredetije után Greguss J.* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, II, 1866. december 30., 52. szám, 830. – Lukács Béla: Erdélyi képek. VII. Képfestő oláhok – uo. 829.
329. *Városligeti mulatságok. Rajzolta Greguss J. Liptay terve nyomán* – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. január 6., 1. szám, 5. – Liptay Pál: A pesti városdei mulatságok – uo. 4–6.
330. *Falusi jellemképek Munkácsy Mihálytól* – j. l. k.: Munkácsy M. – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. április 11., 15. szám, 233. – szöveg nincs.
331. *Borvizes székelyek. (Nemes Ö. vázlata után Jankótól)* – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. június 27., 26. szám, 409. – Lukács Béla: A borvizes székely – uo.: 407–410. – Bakcsi Ferenc: Egy két szó a „borvizes székelyekről.” – Hazánk és a Külföld, III, 1867. július 11., 28. szám, 438–439.
332. *A drótos tót. Markó F. eredetije után* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. szeptember 19., 38. szám, 608 – [ismeretlen szerző:] A drótos tót – uo. 604–605.
333. *Rimaszombati fazekasok. (Zombori G. rajza)* – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. október 3., 40. szám, 632. – Zombori Gusztáv: Rimaszombati fazekasműhely – uo. 631–632.
334. *Kukorica-csösz. Markó F. rajza után* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. október 17., 42. szám, 665. – v.: Kukorica-csösz. (Vegyes közlemények) – uo. 672.
335. *A máramarosi sósvíz-hordó. Horkay rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. november 14., 46. szám, 729. – H-y. [Horkay]: A máramarosi sós-víz hordó – uo. 729–730.
336. *Az udvari énekes. Jankó J. rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. december 5., 49. szám, 776. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek I. Az udvari énekes – uo. 775–776.
337. *A pesti hordárok. Jankó Jánostól* – j. j. l.: Ruzs – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. december 12., 50. szám, 789. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek II. A hordárok – uo. 788–790.
338. *Izsó „A juhász” című szobra* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. december 19., 51. szám, 805. – [ismeretlen szerző:] Izsó Miklós és szobrai – uo. 804–805.

339. *A pesti sorsjegyárus. Jankótól* – j. b. l.: Ruzs – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. december 19., 51. szám, 809. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek. III. A sorsjegyárus – uo. 807–810.
340. *Női pincérek (Rajzolta Jankó János)* – fametszet – Hazánk és a Külföld, III, 1867. december 26., 52. szám, 824. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek IV. Női pincérek – uo. 824–826.
341. *Befordultam a konyhára. Munkácsy Mihálytól* – j. j. l.: Ruzs – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. március 12., 11. szám, 169. – v-: Befordultam a konyhára... (Vegyes közlemények) – uo. 174–175.
342. *[Honvéd sírja]* [temetőben gyászoló parasztlány] – j. b. l.: Jankó J. – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. március 26., 13. szám, 200. – Tóth Kálmán: Honvéd sírja. Jankó János illusztrációja – uo. 200–201.
343. *Hajóvontatók* [lovas vontatók] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. május 28., 22. szám, 345. – [ismeretlen szerző:] Dunai látképek. (Vegyes közlemények) – uo. 351.
344. *A cipész inas. (Pesti életkép)* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. június 11., 24. szám, 376. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek. V. A tejárusnők – uo. 371–374.
345. *A tejes asszony. (Pesti életkép Jankó Jánostól)* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. június 11., 24. szám, 377. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek. V. A tejárusok – uo. 371–374.
346. *Pesti életképek VI. A kiskereskedők. Jankó J. rajza* – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. július 2., 27. szám, 425. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek VI. Pesti kiskereskedők – uo. 421–422.
347. *Pesti életképek VII. A lámpagyújtogató. Viola F. eredetije után* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. szeptember 3., 36. szám, 561. – V. F. [Viola Ferenc]: Pesti életképek. VII. A lámpagyújtogató – uo. 562.
348. *Pesti életképek VIII. A „históriás”. Jankó Jánostól* – j. b. l.: Ruzs – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. szeptember 17., 38. szám, 597. – [ismeretlen szerző:] Pesti életképek. VIII. A „históriás” – uo. 598.
349. *Pesti életképek IX. „A kis csemegeárus”. Viola eredetije után Jankótól* – j. n. – fametszet – Viola Ferenc – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. szeptember 24., 39. szám, 609. – V. F.: Pesti életképek. IX. A kis csemegeárus – uo. 609–610.
350. *Máramarosi életképek. Formarnek és Griesmüller eredetije után Jankótól* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. október 7., 41. szám, 641. – H. B.: Máramarosi életképek. I. Ecetárusnő. II. Málnás oláh leány – uo. 642.
351. *Pesti életképek X.: A házaló zsidó. Viola F. rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. november 26., 48. szám, 756 – Viola F.: Pesti életképek X. A házaló zsidó – uo. 756–757.
352. *Családi kép. Gyulai L. rajza* [konyhában pipázó férfi, kutyákkal játszó anya és gyermeke] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. december 17., 51. szám, 809. – [ismeretlen szerző:] „Családi kép” (Vegyes közlemények) – uo. 815–816.
353. *Pesti életképek XI. A pénzváltó kirakata előtt* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, IV, 1868. december 31., 53. szám, 836. – n. n.: Pesti életképek XI. A pénzváltó kirakata előtt – uo. 835–837.
354. *Pesti életképek XIII. [sic!] A vak hárfás. Nemes Ö. rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. január 14., 2. szám, 20. – N. Ö.: Pesti életképek XIII. A vak hárfás – uo. 27–28.
355. *Téli életkép. Gyulai Lászlótól* [szánkázó gyerekek] – j. l. k.: Gyulai – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. január 21., 3. szám, 40. – N. n.: Egy téli életkép (Vegyes közlemények) – uo. 48.
356. *„A művészet vége és kezdete” Rajz. Gyulai László [zenélő cigányok]* – j. l. k.: Gyulai – j. b. l.: Ruzs – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. február 4., 5. szám, 73. – Vegyes közlemények – uo. 80. Forrás: 547.
357. *Cigány-lakás az erdélyi havasokon. Rajzolta Staubert Ödön* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. március 18., 11. szám, 169. – St. Ö.: Erdélyi képek XXV. Szénégető kunyhó Erdély havasin – uo. 167–169.
358. *A puszta télen. Petőfi költeményéhez. Rajz. Gyulai László* [menekülő betyárok] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. április 1., 13. szám, 201. – N. n.: A puszta télen – uo. 199.
359. *Máramarosi életképek. Tejárus zsidó és savanyúvíz-hordó. Griesmüller rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. május 27., 21. szám, 324 – H. B.: Máramarosi életképek. Savanyúvíz-hordó és tejárus zsidó – uo. 324–325.
360. *Cigánytemetés az erdélyi havasokon* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. június 14., 27. szám, 376. – St...t Ödön [Staubert Ödön]: Erdélyi képek. XXX. – uo. 374.
361. *Torontáli sokácok és meklenburgi eredetű németek* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. június 24., 25. szám, 392. – Kászonyi Dániel: A magyarországi németekről – uo. 394–395.
362. *Szénagyűjtés* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. július 15., 28. szám, 436. – Vegyes közlemények – uo. 447.
363. *Aratás után* [a gabona behordása után a földesúr egy-egy igazolójegyet ad a parasztnak] – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. november 11., 45. szám, 713. – [ismeretlen szerző:] Hogyan ír egy porosz Magyarországról? – uo. 714–717.

364. *Tűzvész az alföldi tanyán* – j. b. l.: Rusz – fametszet – Hazánk és a Külföld, V, 1869. december 30., 52. szám, 824–825. – Vegyes közlemények – uo. 831–832.
365. *Oláh pénzváltók Brassóban* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. február 3., 5. szám, 65. – [ismeretlen szerző:] Erdélyi képek XLI. Brassói pénzváltók – uo. 65–66.
366. *A határőrvidéki nők* – j. n. [Valerio] – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. május 26., 21. szám, 329. – [ismeretlen szerző:] A határőrvidék és a határőrök – uo. 333–334. Újraközlés: 572.
367. *Horvát határőr* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. június 2., 22. szám, 337. – [ismeretlen szerző:] A határőrvidék és a határőrök – uo. 337–338. Újraközlés: 571.
368. *Máramarosi oláh nők. Fénykép után* – j. j. l. mon. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. június 30., 26. szám, 401. – H. B.: Máramarosi oláh nők – uo. 401–402.
369. *Hátszegvidéki pakurár Nemes Ö. rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. augusztus 11., 32. szám, 497. – Nemes Ödön: Erdélyi képek. XLVI. Regényes utazás Hátszegvidéken – uo. 497–499.
370. *Honvédujoncok. Munkácsy Mihálytól* – j. j. l.: Munkácsy 1868 – met. Vallay (?) – j. b. l.: Rusz K. Famet. Int. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. szeptember 22., 38. szám, 600. – nincs szöveg.
371. *A mária-radnai búcsújárók* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. szeptember 29., 39. szám, 616. – [ismeretlen szerző:] Oláh búcsújárók Mária-Radnán – uo. 614–615.
372. *Cigány-temetés az erdélyi havasok közt* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. október 13., 41. szám, 648. – V. M.: Erdélyi képek. XLVIII. Cigány-temetés Erdélyben – uo. 650.
373. *A kőrösmezei turó-árusok. Grieszmüller rajza* – j. n. – fametszet – Hazánk és a Külföld, VI, 1870. december 1., 48. szám, 753. – H. B.: A kőrösmezei turó-árusok – uo. 753–754.

Képes-Ujság (1864–1867)

374. *Lakodalom s Ádámfa* [Ádám-fa állítása] – j. n. – fametszet – Képes-Ujság, I, 1864. december 1., 5. szám, 143–144. – [ismeretlen szerző:] Falusi lakodalom – uo. 136–144.
375. *Tárkányi népviselet* – j. n. – fametszet – Képes-Ujság, I, 1865. május 1., 15. szám, 473–474. – Körösi Károly: A tárkányi nép – uo. 475–479.
376. *Uj-kigyósi népviselet* – j. b. l.: L. B. mon. – j. j. l.: Pollak – fametszet – Képes-Ujság, I, 1865. augusztus 1., 21. szám, 671–672. – Györgyösy Rudolf: Falusi életképek. I. Népviselet és -jellem. (II. Uo: Népirodalom, 705–709.) – uo. 669–674.
377. *József napi országos vásár* – j. j. l.: Weinem sc. – fametszet – Képes-Ujság, II, 1865. március 16., 12. szám, 375–376. – [ismeretlen szerző:] Országos vásár. (Képpel) – uo. 377–378. Forrás: 29.
378. *Tutajozó tótok* – j. n. – fametszet – Képes-Ujság, II, 1865. május 16., 16. szám, 495–496. – K. M.: Tutajozó tótok – uo. 497–498. Újraközlés: 4.
379. *A Tisza* – j. n. – fametszet – Képes-Ujság, II, 1865. július 16., 20. szám, 615–616. – K. M.: A Tisza – uo. 617–619. Újraközlés: 1.
380. *A Tisza kiáradása* – j. n. – fametszet – Képes-Ujság, II, 1865. július 16., 20. szám, 618. – K. M.: A Tisza – uo. 617–619. Újraközlés: 3.

Magyarország és a Nagyvilág (1865–[1870–]1884)

381. *A nyár* [lovakkal nyomtatók] – j. b. l.: Marko, 1865 [Markó Ferenc] – kőrajz – Magyarország és a Nagyvilág, I, 1865. október 8., 2. szám, 19. – [ismeretlen szerző:] A nyár – uo. 25.
382. *A szüret* [szőlőszüretelők] – j. b. l.: Marko, 1865 [Markó Ferenc] – kőrajz – Magyarország és a Nagyvilág, I, 1865. október 15., 3. szám, 35. – [ismeretlen szerző:] A szüret – uo. 42.
383. *Tisza partján* – j. b. l.: Marko 1865 [Markó Ferenc] – kőrajz – Magyarország és a Nagyvilág, I, 1865. október 22., 4. szám, 51. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Tisza partján – uo. 58.
384. *Hajóvontatás* [vontatás lovakkal] – j. j. l.: Lüders – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, I, 1865. október 29., 5. szám, 69. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Hajó-vontatás – uo. 74. Újraközlés: 502.
385. *Az újév reggele* [a tanítónak ajándékot hozó iskolásgyerekek] – j. n. [Markó Ferenc] – kőrajz – Magyarország és a Nagyvilág, I, 1865. december 31., 14. szám, 213. – [ismeretlen szerző:] Képeinkhez. Az újév reggele – uo. 219.
386. *Lopott birka* [birkatolvaj betyár] – j. b. l.: Pollak S. – j. j. l.: Jankó J. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. január 7., 1. szám, 8. – B-zs.: A lopott birka. (Jankó compositiója és rajza) – uo. 10.
387. *A hetivásár* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. január 21., 3. szám, 36. – B-zs.: Hetivásár. (Képpel) – uo. 42–43.
388. *A cigányok. (Valerio festménye után)* – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. február 4., 5. szám, 76–77. – B-zs.: A cigányok (Valerio olajfestménye után) – uo. 72.

389. *Lakodalmi ünnepélyek különböző népeknél. Magyarországon* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. február 25., 8. szám, 124–125. – H-s.: Lakodalmi ünnepélyek különböző népeknél (8 képpel) – uo. 118.
390. *A gyékény-fonó leány* – j. b. l.: Marko [Markó Ferenc] – j. j. l.: Rusz K – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. március 4., 9. szám, 129. – [ismeretlen szerző:] A gyékény-fonó leány – uo. 134.
391. *Lóvásár Magyarországon* – j. j. l.: Mauch v. Kunz X. A. (?) – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. április 8., 14. szám, 212. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Lóvásár Magyarországon – uo. 215.
392. *A vándor cigányok* [szekéren utazók] – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. április 29., 17. szám, 260. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A vándor cigányok – uo. 263. Újra-
közlés: 505.
393. *A majorság-etető* – j. b. l.: Marko [Markó Ferenc] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. május 13., 19. szám, 292. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A majorság-etető – uo. 295.
394. *A pütkösi királynő* – j. b. l.: L. Hahn X. A. (?) – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. május 20., 20. szám, 308. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A pütkösi királynő – uo. 311.
395. *A jövendőmondó nő. (Rajz. Markó)* [cigány jósnő és betyár] – j. j. l.: Markó K. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. június 10., 23. szám, 356. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A jövendőmondó nő – uo. 358–359.
396. *Gazdasági udvar az Alföldön* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. augusztus 26., 34. szám, 529. – Németh János: A legfényesebb királyi udvar – uo. 529–530. – és [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Gazdasági udvar az Alföldön – uo. 536.
397. *Tiszamelléki leányok* – j. b. l.: Sc. Müller (?) – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. augusztus 26., 34. szám, 532. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Tiszamelléki leányok – uo. 535. Újra-
közlés: 516.
398. *Utczai zenészek* – j. j. l.: Pollak – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. szeptember 2., 35. szám, 548. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Utczai zenészek – uo. 551. Újra-
közlés: 517.
399. *Petőfi búcsúzása a szülői háztól* – j. n. [Munkácsy] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. szeptember 9., 36. szám, 564. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Petőfi búcsúzása a szülői háztól – 570–571.
400. *Lovak átszállítása kompokon* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. szeptember 23., 38. szám, 596. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Lovak átszállítása kompokon – uo. 604. Újra-
közlés: 515.
401. *A pásztorélet* [tűz mellett pihenő pásztorok] – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. szeptember 30., 39. szám, 612. – Komócsy József: Pásztorélet (vers) – uo. 611. Újra-
közlés: 513.
402. *Delelő juhok. Rajz Greguss* – j. b. l. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 7., 40. szám, 628. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Delelő juhok – uo. 632. Újra-
közlés: 518.
403. *A méhes* – j. j. l.: Pollak S. – [Markó Ferenc] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 14., 41. szám, 644. – K. J. [Komócsy József]: A méhes – uo. 648.
404. *A szőlő-taposó* – j. j. l.: olv. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 14., 41. szám, 645. – [ismeretlen szerző:] A szőlő-taposó (vers) – 648. Újra-
közlés: 534.
405. *A puszta* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 14., 41. szám, 648. – [ismeretlen szerző:] A puszta – 648–649. Újra-
közlés: A puszta – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. 13. füzet, július eleje, 613. – [ismeretlen szerző:] A puszta – uo. 613.
406. *A vásárosok (Vásár előtt)* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 21., 42. szám, 660. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A vásárosok – uo. 666.
407. *A vásárosok. (Vásár után)* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 21., 42. szám, 661. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A vásárosok – uo. 666. Újra-
közlés: 528.
408. *A sör-ivó első stádiumban* – j. b. l.: Munkácsy M. 1866 – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 28., 43. szám, 673. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A sör-ivó az első stádiumban – uo. 680. Újra-
közlés: 523.
409. *Nászmenet a Királyföldön. (Erdélyben)* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. október 28., 43. szám, 680. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Nászmenet a Királyföldön. (Erdélyben) – uo. 681–682. Újra-
közlés: 520.
410. *A bor-ivó az első stádiumban* – j. b. l.: M. M. 1866 [Munkácsy Mihály] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. november 4., 44. szám, 693. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A bor-ivó az első stádiumban – uo. 698. Újra-
közlés: 524.
411. *Nászmenet az Alföldön* – j. j. és b. l. monogramok – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. november 25., 47. szám, 737. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. Nászmenet az Alföldön – uo. 743.

412. *A borívó a második stádiumban. Rajz. Munkácsi M.* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. november 25., 47. szám, 740. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A bor- és sörívó a második stádiumban – uo. 743–744. Újra-kiadás: 526.
413. *A sörívó a második stádiumban. Rajz. Munkácsi M.* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. november 25., 47. szám, 740. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A bor- és sörívó a második stádiumban – uo. 743–744. Újra-kiadás: 525.
414. *A bánáti juhász* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. november 25., 47. szám, 741. – [ismeretlen szerző:] Képmagyarázatok. A bánáti juhász – uo. 744.
415. *A betyár a csárdában. Rajz. Munkácsi M. Metz. Weinem* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, II, 1866. december 16., 50. szám, 787. – Balázs Sándor: A betyár a csárdában – uo. 792–793. Újra-kiadás: 522.
416. *[A plakátragasztó]* – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. január 6., 1. szám, 3. – [ismeretlen szerző:] A magyar hírlapok – 3–4.
417. *Lóitatás a pusztán. Rajz. Irényi [sic!]. Metz. Weinem* [Irinyi Sándor] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. január 20., 3. szám, 27. – [ismeretlen szerző:] Lóitatás a pusztán – uo. 32.
418. *Sátoros cigányok* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. február 3., 5. szám, 51. – [ismeretlen szerző:] Sátoros cigányok – uo. 59. Újra-kiadás: 539.
419. *Templomnapi multság magyar ajkú községben* – j. b. l.: Perol – j. j. l.: HXA – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. 11. szám, 126. – N. m.: Népmultságok hazánkban – uo. 129. Újra-kiadás: 536.
420. *Tűz – Víz – Föld – Levegő* [a négy elem allegóriája munkatevékenységekkel: kovács, vízhordó, virágárus, legyező hölgy] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. június 8., 23. szám, 270–271. – Dr. Isztkender: A négy elemről – uo. 272. Újra-kiadás: 550., 551., 553., 554.
421. *Budai koronázási népiünnep* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. július 27., 30. szám, 249. – [ismeretlen szerző:] Budai koronázási népiünnep – uo. 357.
422. *A hazatért huszárok* – j. b. l.: X. A. A. Woldt – j. j. l.: Grögley (?) – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. július 27., 30. szám, 358. – [ismeretlen szerző:] A hazatért huszár – uo. 357.
423. *Koronázási pénzszerzés* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. 31. szám, 367. – [ismeretlen szerző:] Koronázási pénzszerzés – uo. 369.
424. *Miből lesz a huszár* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. szeptember 14., 37. szám, 439. – [ismeretlen szerző:] Miből lesz a huszár! – uo. 441. Újra-kiadás: 541.
425. *Kirándulás a magyar Fekete erdőbe* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. szeptember 21., 38. szám, 450. – [ismeretlen szerző:] Kirándulás a magyar Fekete erdőbe. I. – uo. 453.
426. *A falusi bíró* – j. j. l.: SZM [Szemlér Mihály] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. szeptember 21., 38. szám, 454. – [ismeretlen szerző:] A falusi bíró – uo. Újra-kiadás: 532.
427. *Üveghuta a magyar Fekete erdőbe* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. szeptember 28., 39. szám, 466. – [ismeretlen szerző:] Kirándulás a magyar Fekete erdőbe. II. – uo. 465.
428. *Az alku* – j. b. l.: Szemlér M. 1863 – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. október 5., 40. szám, 474. – [ismeretlen szerző:] Az alku – uo. 477.
429. *Koczzintásra koczczanás. Szemlér Mihály eredeti rajza* [kocsmai verekedés] – j. j. l.: Szemlér M. 1864 – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. október 19., 42. szám, 498. – K. i.: Koczzintásra koczczanás – uo. 496.
430. *Magyar ujonczok és szabadságosok* – j. b. l.: Obermann – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. október 26., 43. szám, 514. – [ismeretlen szerző:] Magyar ujonczok és szabadságosok – uo. 512.
431. *A szép szőlőpásztorné. Munkácsy M. rajza* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. november 16., 46. szám, 543. – N. n.: A szép szőlőpásztorné – uo. 545. Újra-kiadás: 538.
432. *Három tanulmányfő* – j. b. l.: Sz. M. Pesten [Szemlér Mihály] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. november 16., 46. szám, 543. – [ismeretlen szerző:] Három tanulmányfő – uo. 545. Újra-kiadás: 543.
433. *Magyar tengerparti népviselet. Báró Malchus eredeti rajza után* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. december 7., 49. szám, 583. – Liptay Pál: A magyar tengerpart – uo. 580–581. Újra-kiadás: 537.
434. *A csárda előtt* [kocsmárosné csábító juhász] – j. b. l.: Pollak S. – j. j. l.: Rajz. Jankó J. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. december 14., 50. szám, 591. – N. n.: A csárda előtt – uo. 596. Újra-kiadás: 552.
435. *Boldog új évet! Rajzolta Katzler V.* [allegorikus nőalakok és egymást átkaroló parasztok] – j. b. l.: Katzler V. – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. december 28., 52. szám, 615.
436. *A libapásztor. Rajzolta Jankó J.* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, III, 1867. december 28., 52. szám, 619. – [ismeretlen szerző:] A libapásztor – uo. 617. Újra-kiadás: 540.
437. *A Jézus-Mária huszár Rajz. Szemlér* [osztrák huszár] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. január 18., 3. szám, 27. – Vas Gereben: A „Jézus-Mária huszárok” – uo. 27–28. Újra-kiadás: 557.

438. *A magyar huszár. Rajz. Szemlér* – j. j. l.: Rusz – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. január 25., 4. szám, 39. – Tóvölgyi Titusz: A magyar huszár – uo. 41.
439. *A vőfélyek. Munkácsy Mihály ered. rajza* – j. j. l.: Bischoff sc. EHXA – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. február 9., 6. szám, 66–67. – [ismeretlen szerző:] A vőfélyek – uo. 64.
440. *Korcsolyázás a Városligeti tavon* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. február 16., 7. szám, 78–79. – [ismeretlen szerző:] Pest a jégpályán – 1868. február 9., 6. szám, 64–65.
441. *A szénás szekér. Munkácsy M. eredeti rajza* – j. b. l.: Rusz K. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. március 8., 10. szám, 109. – [ismeretlen szerző:] A szénás szekér – uo. 117–118.
442. *Betyárvadászat a pusztán. Jankó J. eredeti rajza* – j. j. l.: Pollak S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. 13. szám, 147. – Tóvölgyi Titusz: Betyárvadászat a pusztán – uo. 148–149.
443. *Felső Magyarországi szláv típusok* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. április 5., 14. szám, 159. – Ifj. Ábrányi Kornél: A felső magyarországi szláv fajokról – uo. 159–160. Újraközlés: 560.
444. *Szilágysági román parasztok. Klics K. ered. rajz* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. április 26., 17. szám, 195. – N. n.: Az erdélyi oláhok – uo. 195–196. Újraközlés: 570.
445. *Mihály gazda a falu korcsmájában. Tollrajz Szemlér eredetije után Klics K.-tól* [felesége hazahívja a kocsmából] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. június 14., 24. szám, 283. – Vértesi Arnold: Mihály gazda a falu korcsmájában – uo. 284–285.
446. *A vihar. Munkácsy Mihály eredeti rajza* – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. július 5., 27. szám, 322–323. – Komáromi Iván: Munkácsy Mihály – uo. 318. Újraközlés: 566.
447. *Kakovai burszányok Erdélyben* [téli–nyári lakóhelyet váltó parasztok] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. július 19., 29. szám, 341. – Bánffy Endre: Erdélyi burszányok – uo. 341–342.
448. *Bekvártélyozott huszár. Munkácsy Mihály ered. rajza* – j. j. l.: Pollák S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. augusztus 16., 33. szám, 391. – Virághalmi: Bekvártélyozott huszár (vers) – uo. 391–392.
449. *A szabadságos katona. Eredeti rajz Gyulaytól* – j. b. l.: Pollák S. – j. j. l.: Gyulai – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. 36. szám, 430. – N. n.: A szabadságos katona – uo. 429.
450. *A fonóleány. Eredeti rajz. Jankó J.-tól* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. szeptember 20., 38. szám, 451. – Komócsy József: A fonóleányról – uo. 450.
451. *Hátszegvidéki oláhok. Eredeti rajz Katzler V.-tól* – j. j. l.: Pollak – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. szeptember 27., 39. szám, 461. – szöveg nincs.
452. *A hajnal. Eredeti rajz Munkácsy M.-tól* [ásító inas] – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. szeptember 27., 39. szám, 463. – [ismeretlen szerző:] A hajnal – uo. 465–466.
453. *A három testvér* [szamarak] – Rajzolta Bonheur Róza – j. j. l.: Rose Bonheur – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. szeptember 27., 39. szám, 470. – [ismeretlen szerző:] A három testvér – uo. 466.
454. *Vásárok világszerte. III. A debreceni vásár. A bagdadi vásár. A rio-janeiroi vásár (Braziliában). A paduai vásár (Olaszországban). A bataviai vásár Jáva szigetén* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. 41. szám, 491. – N. n.: A vásárok világszerte. III. – uo. 494.
455. *Nászód vidéki román nők. Ered. rajz Kollarztól* – j. j. l.: F. K. mon. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. október 25., 43. szám, 509. – [ismeretlen szerző:] Nászód vidéki román nők – uo. 512.
456. *A kupak tanács. Eredeti rajz Munkácsy Mihálytól* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, IV, 1868. december 6., 49. szám, 613. – F-ó J-s: Kupaktanács – uo. 619.
457. *A javas asszony. Eredeti rajz Gyulaitól* – j. j. l.: Gyulai – j. b. l.: Quaat sc. (?) – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. január 3., 1. szám, 1. – Cszakási József: A babona a kunyhóban és a salonokban – uo. 5–6. Átirata: 130.
458. *Az ürgeöntés Eredeti rajz. Munkácsy Mihálytól* – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. január 31., 5. szám, 51. – [ismeretlen szerző:] Az ürgeöntés – uo. 53.
459. *A lóköttő. Eredeti rajz. Jankó J.-tól* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. február 21., 8. szám, 87. – Németh Ignác: A lóköttő – uo. 88.
460. *A kútról hazafelé. Eredeti rajz: Munkácsy Mihálytól* – j. b. l.: E. Hallb. XA – j. j. l.: F. Gesch sc. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. március 14., 11. szám, 123. – Németh Ignác: A kútról hazafelé – uo. 124–125. Újraközlés: 148.
461. *Szász leányok Beszterce vidékén. Eredeti rajz Kollarztól* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. április 11., 15. szám, 171. – Lukács Béla: Erdélyi népviseletek – uo. 172.
462. *A mádэфalvi székegyek. Eredeti rajz Kollarztól* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. április 25., 17. szám, 195. – Lukács Béla: Erdélyi népviseletek. II. – uo. 196.
463. *Alföldi képek. I. Esti pihenés. Eredeti rajz Gyulaitól* [kikötött lova mellett pihenő paraszt] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. május 16., 20. szám, 229. – N. I. [Németh Ignác]: Esti pihenés – uo. 232.
464. *A pásztorgunyhó. Eredeti rajz Munkácsytól* [kukoricacsősz] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. május 23., 21. szám, 243. – Németh I.: A pásztorgunyhó – uo. 244.

465. *A drótos tót. Szemlért eredeti rajza* – j. b. l.: SZM – kőrajz – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. június 6., 23. szám, 274. – N. n.: A drótos tót – uo. 274.
466. *A köpiülő mellett. Eredeti rajz Munkácsy M.-tól* – j. j. l.: Pollák S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. június 13., 24. szám, 279. – [ismeretlen szerző:] A köpiülő mellett – uo. 280.
467. *A Tisza partján* [sulykoló nő, lovat mosó fiúk] – Eredeti rajz Munkácsy Mihálytól – j. j. l.: Pollák S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. július 4., 27. szám, 315. – Németh Ignác: A Tiszánál – uo. 316–317.
468. *Csebres oláh. Eredeti fénykép után Katzlerától* – j. b. l.: Kollarz – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. július 18., 29. szám, 337. – L. B.: Erdélyi népviseletek. III. Csebres oláh – uo. 340.
469. *A szőlőpásztor. Eredeti rajz Gyulaytól* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. július 18., 29. szám, 339. – Németh Ignác: A szőlőpásztor – uo. 339–340. Újraközlés: 565.
470. *Egyedül. Eredeti rajz Gyulaytól* [búslakodó parasztlány] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. július 25., 30. szám, 349. – Lauka Gusztáv: Egyedül (vers) – uo. 350.
471. *A tűzhely körül. Eredeti rajz Gyulaytól* [konyhában udvarló legény] – j. j. l.: Gyulai – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. augusztus 8., 32. szám, 375. – [ismeretlen szerző:] A tűzhely körül – uo. 376. Újraközlés: 562.
472. *Bagiagórai oláh és oláhczigány. Eredeti rajz Kollarztól* – j. j. l.: Bier sc. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. augusztus 15., 33. szám, 390. – [ismeretlen szerző:] Bagiagórai oláh és oláhczigány – uo. 389.
473. *Hüselés. Eredeti rajz Gyulaytól* [kukoricacsósz és juhászbojtár beszélgetése a csószkunyhó mellett] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. augusztus 22., 34. szám, 399. – [ismeretlen szerző:] Hüselés – uo. 399–400.
474. *A tilolás. Eredeti rajz Munkácsy Mihálytól* – j. j. l.: Pollák S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. szeptember 12., 37. szám, 435. – [ismeretlen szerző:] A tilolás – uo. 436–437.
475. *Látogatóban. Eredeti rajz Jankótól* [szekéren érkezők és cigány gyerekek] – j. b. l.: Jankó J. 869 – j. j. l.: Quaatz XA – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. szeptember 26., 39. szám, 462–463. – [ismeretlen szerző:] Látogatóban – uo. 461. Újraközlés: 558.
476. *A szín alatt. Eredeti rajz Gyulaytól* [a malomszín alatt beszélgetők] – j. j. l.: GyL. mon. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. október 17., 42. szám, 495. – [ismeretlen szerző:] A szín alatt – uo. 495–496.
477. *Sára néni. Eredeti rajz Gyulaytól* – j. b. l.: Quaatz XA – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. október 24., 43. szám, 507. – [ismeretlen szerző:] Sára néni – uo. 507–508.
478. *A királyné Gödöllőn. Jankó eredeti rajza* [szénát gereblyező Erzsébet királynő] – j. b. l.: Pollák S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, V, 1869. november 14., 46. szám, 541. – [ismeretlen szerző:] A királyné Gödöllőn – uo. 541–542.
479. *Szent-endrei fahordó. Jankó legújabb genreképe* – j. j. l.: Pollák S. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. január 2., 1. szám, 3. – [ismeretlen szerző:] Szent-endrei fahordó – uo. 5. Forrás: 559.
480. *Brassói pénzváltó* – j. b. l.: MV mon. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. február 20., 7. szám, 73. – [ismeretlen szerző:] Brassói pénzváltó – uo. 75.
481. *A falu végén* [vándorcigányok] – j. b. l.: Quaatz X. A. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. február 20., 7. szám, 76. – [ismeretlen szerző:] Faluvégen – uo. 75–76.
482. *Egy népdal illusztrációja* [szerelmespár] – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. március 13., 10. szám, 112. – Czuczor Gergely: Leányka és a madárka – uo. 118.
483. *A tanyára. Jankó eredeti rajza* [ételt, italt hozó asszony gereblyével] – j. b. l.: Pollák S. – j. j. l.: Jankó J. 1870 – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. március 20., 11. szám, 133. – y.-s.: A szénnagyűjtő – uo. 134.
484. *Czigány család* – j. l. k.: Pollák S. – [Jankó János] – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. április 23., 17. szám, 199. – [ismeretlen szerző:] Czigánycsalád – uo. 200.
485. *Határőrvidéki képek: I. Bosnyákok a rasztelban* – j. b. l.: Valerio 1870 – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. július 17., 29. szám, 337. – [ismeretlen szerző:] Határőrvidéki vesztegzárak – uo. 337–338.
486. *Határőrvidéki képek: II. A rasztel* – j. b. l.: Valerio 1870 – j. j. l.: Bertrand sc. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. július 17., 29. szám, 339. – N. n.: Határőrvidéki vesztegzárak. – uo. 337–338.
487. *Határőrvidéki képek: III. Szerezsán* – j. b. l.: Valerio 869 – j. j. l.: Ab sc. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. július 24., 30. szám, 349. – [ismeretlen szerző:] Határőrvidéki szerezsán – uo. 352.
488. *Falusí életképek. I. A malom alatt* [a malomszín alatt beszélgetők] – Jankó János tollrajza – j. j. l.: Jankó – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. november 27., 48. szám, 574. – Forgó János: Falusi életkép. Malom alatt – uo. 573.

489. *Fővárosi életképek. A fiakker. Jankó János tollrajza* – j. j. l.: Jankó – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. december 4., 49. szám, 586. – Hevesi Lajos: Fővárosi életképek. I. A fiakker – uo. 586–587.
490. *Országút télben. Jankó János tollrajza* [sárba süppedt lovaskocsi] – j. b. l.: Jankó János – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. december 18., 51. szám, 613. – Forgó János: Falusi életképek. II. Országút télben – uo. 613–614.
491. *A haldokló anya. Másolat a Divat jutalomképéről. Jankó János eredetije után* – j. n. – fametszet – Magyarország és a Nagyvilág, VI, 1870. december 25., 52. szám, 617. – Szász Károly: A haldokló anya (vers) – uo. 618.

Képes Világ (1866–[1870–]1873)

492. *[Kanászok]* – j. n. – fametszet – Képes Világ, II, 1867. január eleje, 1. füzet, 41. – [ismeretlen szerző:] A kanász – uo. 41–42.
493. *Tót népöltözöt* – J. n. – balra lent: A „Képes Világ” melléklete – jobbra lenn: Deutsch testv. műintéz. Pesten – színezett fametszet – Képes Világ, II, 1867. február eleje, 3. füzet – Melléklet – Nsg.: A tótokról (Szinyyomatú képpel) – uo. 107–108.
494. *Bánáti német parasztház* – j. n. – fametszet – Képes Világ, II, 1867. február eleje, 3. füzet, 133. – [ismeretlen szerző:] A bánáti németek – uo. 133–134.
495. *Drótos tótok* – j. b. l.: gez. J. Klaus – j. j. l.: ges. Pick – fametszet – Képes Világ, II, 1867. március eleje, 5. füzet, 193. – [ismeretlen szerző:] Drótos tótok – uo. 194.
496. *Az erdélyi szászok* – j. n. – fametszet – Képes Világ, II, 1867. március vége, 6. füzet, 249. – [ismeretlen szerző:] Az erdélyi szászok – uo.
497. *Vásári jelenet* – j. b. l.: monogram – fametszet – Képes Világ, II, 1867. április eleje, 7. füzet, 329. – [ismeretlen szerző:] Vásári jelenet – uo. 328.
498. *Románok* – j. n. – színezett fametszet – Képes Világ, II, 1867. május eleje, 9. füzet – melléklet – [ismeretlen szerző:] Románok – uo. 431.
499. *Lófuttatás* – j. n. – fametszet – Képes Világ, II, 1867. május vége, 10. füzet, 473. – [ismeretlen szerző:] Lófuttatás – uo. 472–474.
500. *Szerbek* – j. n. – színezett fametszet – Melléklet – Képes Világ, II, 1867. július eleje, 13. füzet – Áldor Imre: A szerbek – uo. 578–580., 582–584.
501. *A kis kecskepásztor* – j. j. l.: Lehrlich – színezett fametszet – Képes Világ, II, 1867. szeptember eleje, 17. füzet – melléklet – [ismeretlen szerző:] A kis kecskepásztor – uo. 782–783.
502. *Hajóvontatás* – j. j. l.: Lüders – fametszet – Képes Világ, II, 1867. október eleje, 19. füzet, 873. – [ismeretlen szerző:] A hajóvontatás – uo. 872–874. Forrás: 348.
503. *Idéző oláh* [látó, varázsló] – j. n. – fametszet – Képes Világ, II, 1867. november vége, 21. füzet, 972. – N. n.: Az idéző oláh – uo. 971–972.
504. *A Tisza és halászái* – j. n. [Valerio] – fametszet – Képes Világ, II, 1867. december eleje, 23. füzet, 1077. – [ismeretlen szerző:] A Tisza és halászái – uo. 1076–1077.
505. *Vándor-czigányok* – j. n. – fametszet – Képes Világ, II, 1867. december vége, 24. füzet, 1141. – [ismeretlen szerző:] A vándor cigányok – uo. 1140–1142. Forrás: 392.
506. *A rab* – j. n. – köz.: Deutsch testvérek műintézetéből – b. l.: Melléklet a „Divat”-hoz – j. l.: Kiadják Deutsch testvérek Pesten – színezett fametszet – melléklet – Képes Világ, III, 1868. január eleje, 1. füzet – Komócsy József: A rab (vers) – uo. 8.
507. *A három cigány* – j. n. nem olvasható – fametszet – Képes Világ, III, 1868. január eleje, 1. füzet, 17. – Thaly Kálmán (Lenau után): A három cigány (vers) – uo. 18. Forrás: 305.
508. *Az első csók* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. január vége, 2. füzet, 49. – Csukássi József: Az első csók (vers) – uo. 50.
509. *Az új polgártárs* [parasztaasszonynak ékszereket kínáló vándor zsidó árus] – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. január vége, 2. füzet, 93. – Tóvölgyi: Az új polgártárs – uo. 93–94.
510. *Borozó kanász* – j. j. l.: Szemlér M. 1864 – fametszet – Képes Világ, III, 1868. március eleje, 5. füzet, 217. – Komáromi Iván: Borozó kanász – uo. 216–218.
511. *A kártyavető cigányasszony* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. március eleje, 5. füzet, 240. – [ismeretlen szerző:] A kártyavető cigányasszony – uo. 239–240.
512. *Az iskolából hazafelé* – j. n. – b. l.: Deutsch testvérek műintézetéből – j. l.: A „Képes Világ” melléklete – színezett fametszet – melléklet – Képes Világ, III, 1868. április eleje, 7. füzet – ifj. Ábrányi Kornél: Az iskolából hazafelé (vers) – uo. 290–291.
513. *[Pásztorélet]* [tűz mellett pihenő, furulyázó pásztorok] – j. b. l.: Pollak S. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. május vége, 10. füzet, 437. – Komáromi Iván: Pásztor-élet – uo. 436–438. Forrás: 401.

514. *Az erdélyi szászok* – j. n. – b. l.: Deutsch testvérek műintézetéből – j. l.: A „Képes Világ” melléklete – színezett fametszet – melléklet – Képes Világ, III, 1868. június eleje, 11. füzet – [ismeretlen szerző:] Az erdélyi szászok – uo. 506–507.
515. *Lovak átszállítása a Tiszán* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. június eleje, 11. füzet, 516–517. – [ismeretlen szerző:] Lovak átszállítása a Tiszán – uo. 515–518. Forrás: 400.
516. *Tiszamelléki leányok* [vízmerítők] – j. b. l.: nem olv. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. június eleje, 11. füzet, 525. – [ismeretlen szerző:] Tiszamelléki leányok – uo. 524–526. Forrás: 397.
517. *Utczai zenészek* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. június eleje, 11. füzet, 528. – [ismeretlen szerző:] Utczai zenészek – uo. 527–528. Forrás: 398.
518. *Delelő juhok* – j. n. [Greguss János] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. június vége, 12. füzet, 553. – [ismeretlen szerző:] Delelő juhok – uo. 552–553. Forrás: 402.
519. *Házinyúl-vadászat* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. június vége, 12. füzet, 561. – [ismeretlen szerző:] Házinyúl-vadászat – uo. 560–562.
520. *Nászmenet a Királyföldön* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. június vége, 12. füzet, 572. – [ismeretlen szerző:] Nászmenet a királyföldön. (Erdélyben) – uo. 570–572. Forrás: 409.
521. *A puszta* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. július eleje, 13. füzet, 613. – [ismeretlen szerző:] A puszta – uo. 613. Forrás: 405.
522. *A betyár a csárdában* – j. n. [Munkácsy Mihály] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. július vége, 14. füzet, 632–633. – Németh I.: A betyár a csárdában – uo. 631–634. Forrás: 415.
523. *A sörivó az első fokozatban* – j. b. l.: Munkácsy M. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. augusztus eleje, 15. füzet, 693. – [ismeretlen szerző:] Bor- és sörivó – uo. 692–694. Forrás: 408.
524. *A borivó az első fokozatban* – j. b. l.: M. M. [Munkácsy Mihály] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. augusztus eleje, 15. füzet, 696. – [ismeretlen szerző:] Bor- és sörivó – uo. 692–694. Forrás: 410.
525. *A sörivó a második fokozatban* – j. b. l.: Munkácsy – fametszet – Képes Világ, III, 1868. augusztus eleje, 15. füzet, 697. – [ismeretlen szerző:] Bor- és sörivó – uo. 692–694. Forrás: 413.
526. *A borivó a második fokozatban* – j. n. [Munkácsy Mihály] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. augusztus eleje, 15. füzet, 700. – [ismeretlen szerző:] Bor- és sörivó – uo. 692–694. Forrás: 412.
527. *A szegény legények* [lovon menekülő betyár] – j. b. l.: R. K. – j. j. l.: E. H. X. A. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. augusztus eleje, 15. füzet, 701. – [ismeretlen szerző:] Hogy lesz a bojtárból szegény legény – uo. 700–702.
528. *A vásárosok* [mulatozók] – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. augusztus eleje, 15. füzet, 705. – [ismeretlen szerző:] A vásárosok – uo. 704–706. Forrás: 179–407.
529. *Az aratáskor* [a földesúrnak aratás után ajándékot hozó parasztcsalád] – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. augusztus vége, 16. füzet, 328–329. (valójában: 728–729.) – [ismeretlen szerző:] Az aratás – uo. 727–730.
530. *Szlovén népviselet* – j. n. – b. l.: Deutsch testvérek műintézetéből – j. l.: A „Képes Világ” melléklete – színezett fametszet – melléklet – Képes Világ, III, 1868. szeptember eleje, 17. füzet – [ismeretlen szerző:] A szlovének – uo. 770–771.
531. *A gyűrűs-zsidó* – j. b. l.: Sz. M. [Szemlér Mihály] – kőrajz – Képes Világ, III, 1868. szeptember eleje, 17. füzet, 805. – [ismeretlen szerző:] A gyűrűs-zsidó – uo. 804–806.
532. *A falusi bíró* – j. j. l.: Sz. M. [Szemlér Mihály] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. szeptember eleje, 17. füzet, 808. – [ismeretlen szerző:] A falusi bíró – uo. 807–808. Forrás: 426.
533. *Czifra Laczi* – j. l. k.: Schwartz – fametszet – Képes Világ, III, 1868. szeptember vége, 18. füzet, 817. – Czuczor: Czifra Laczi (vers) – uo. 818–819.
534. *[A szőlőtaposó]* – j. j. l.: olvash. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. október eleje, 19. füzet, 873. – Németh I.: A szőlőtaposó – uo. 873–874. Forrás: 404.
535. *Templomnap mulatság német ajku községben* – j. b. l.: Perol – j. j. l.: EHXA – fametszet – Képes Világ, III, 1868. október eleje, 19. füzet, 889. – [ismeretlen szerző:] Bucsu magyar és német helységben – uo. 887–890. Forrás: 419.
536. *Templomnap mulatság magyar ajku községben* – j. j. l.: E. H. X. A. – j. b. l.: Perol – fametszet – Képes Világ, III, 1868. október eleje, 19. füzet, 889. – [ismeretlen szerző:] Bucsu magyar és német helységben – uo. 887–890. Forrás: 409.
537. *Magyar tengerparti népviselet* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. október vége, 20. füzet, 928. – [ismeretlen szerző:] A magyar tengerpart. I. – uo. 919–922. Forrás: 433.
538. *A szép szőlőpásztorné* – j. n. [Munkácsy Mihály] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. október vége, 20. füzet, 945. – [ismeretlen szerző:] Szüreti kép – uo. 946. Forrás: 431.
539. *Sátoros cigányok* – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. október vége, 20. füzet, 948–949. – Petőfi Sándor: Vándorélet (vers) – uo. 947–950. Forrás: 418.
540. *A libapásztor* – j. n. [Klimkovics Béla] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. november eleje, 21. füzet, 985. – [ismeretlen szerző:] A libapásztor – uo. 984–986. Forrás: 436.

541. *Miből lesz a huszár?* [lovagolni tanuló parasztygyerek] – j. n. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. november vége, 22. füzet, 1017. – [ismeretlen szerző:] Miből lesz a huszár? – uo. 1016. Forrás: 424.
542. *A virágáros leány* – j. b. l.: W. Thomas sc. – fametszet – Képes Világ, III, 1868. december eleje, 23. füzet, 1065. – Pásztói: A virágáros leány (vers) – uo. 1064–1066.
543. *Három tanulmányfő* – j. b. l.: Sz. M. Pesten [Szemlér Mihály] – fametszet – Képes Világ, III, 1868. december eleje, 23. füzet, 1080. – szöveg nincs. Forrás: 432.
544. *Karácsony este falun* – [Jankó János] – Képes Világ, IV, 1869. január 1., 1. szám – melléklet – [ismeretlen szerző:] Karácsony este falun – uo. 15.
545. *A csösz családja* – köz.: Gyulai L. eredetije után – b. l.: A Deutsch-féle könyvnyomda és kiadó-részvénytársaság műintézetéből – jobbra lenn: A „Képes Világ” melléklete – színezett kőrajz – melléklet – Képes Világ, IV, 1869. február 8., 6. számhoz – [ismeretlen szerző:] A csösz és családja – uo. 96.
546. *A javas asszony* – Gyulai L. eredetije után – j. n. – színezett kőrajz – melléklet – Képes Világ, IV, 1869. március 1., 9. szám melléklete – [ismeretlen szerző:] A javasasszony – uo. 144. Forrás: 457.
547. *Kóbor művészek* [zenélő cigányok] – Gyulai L. eredetije után – j. j. l.: A Decker lith. – balra lenn: A Deutsch-féle könyvnyomda és kiadó-részvénytársaság műintézetéből – jobbra lenn: A „Képes Világ” melléklete – színezett kőrajz – melléklet – Képes Világ, IV, 1869. május 1., 17. szám melléklete – N. l.: Kóbor művészek – uo. 272. Újraaközlés: 356.
548. *Téli fonóka falun. Jankó J. ered. rajza* – balra lenn: A Deutsch-féle könyvnyomda és kiadó-részvénytársaság műintézetéből – jobbra lenn: A „Képes Világ” melléklete – színezett kőrajz – melléklet – Képes Világ, IV, 1869. június 1., 21. szám melléklete – N. l.: A fonóban – uo. 336.
549. *A halászeány* – j. b. l.: Gratz – fametszet – Képes Világ, IV, 1869. július 1., 25. szám, 389. – Tóth Endre: A halászeány (vers) – uo. 389–392.
550. *A négy elem. I. Tűz* [allegória munkatevékenységekkel: kovács] – j. n. – fametszet – Képes Világ, IV, 1869. július 16., 27. szám, 428. – [ismeretlen szerző:] Tűz és víz – uo. 432. Forrás: 420.
551. *A négy elem. II. Víz* [allegória munkatevékenységekkel: vízhordó] – j. n. – fametszet – Képes Világ, IV, 1869. július 16., 27. szám, 428. – [ismeretlen szerző:] Tűz és víz – uo. 432. Forrás: 420.
552. *A számadó juhász. Jankó J. eredeti rajza* – balra lenn: A Deutsch-féle könyvnyomda és kiadó-részvénytársaság műintézetéből – jobbra lenn: A „Képes Világ” melléklete – színezett kőrajz – melléklet – Képes Világ, IV, 1869. július 24., 28. szám melléklete – [ismeretlen szerző:] A juhászbojtár – uo. 448. Forrás: 434.
553. *A négy elem. III. Föld* [allegória munkatevékenységekkel: virágáros] – j. n. – fametszet – Képes Világ, IV, 1869. július 24., 28. szám, 444. – [ismeretlen szerző:] Föld, levegő – uo. 448. Forrás: 420.
554. *A négy elem. IV. Levegő* [allegória munkatevékenységekkel: hölgy legyezővel] – j. n. – fametszet – Képes Világ, IV, 1869. július 24., 28. szám, 444. – [ismeretlen szerző:] Föld, levegő – uo. 448. Forrás: 420.
555. *A kis mesemondó* – Képes Világ, IV, 1869. szeptember 1., 33. szám melléklete – [ismeretlen szerző:] A kis mesemondó – uo. 528.
556. *A kútnál* – j. b. l.: Gyulai – fametszet – Képes Világ, IV, 1869. szeptember 8., 34. szám, 540. – [ismeretlen szerző:] A kútnál – uo. 543–544.
557. *A Jézus-Mária-huszár* – j. j. l.: Rusz – fametszet – Képes Világ, IV, 1869. december 1., 45. szám, 717. – Vas Gereben: A „Jézus-Mária-huszárok” – uo. 719–208. Forrás: 437.
558. *Látogatóban* – j. n. – b. l.: A Deutsch-féle könyvnyomda- és kiadó-részvénytársaság műintézetéből – j. l.: A „Képes Világ” melléklete – színezett kőrajz – melléklet – Képes Világ, IV, 1869. december 16., 47. szám előtt. Forrás: 475.
559. *Szent Endrei fahordó* – j. b. l.: A. Decker Lith. – j. j. l.: Jankó 869 – balra lenn: A Deutsch-féle könyvnyomda és kiadó-részvénytársaság műintézetéből – jobbra lenn: A „Képes Világ” melléklete – színezett kőrajz – melléklet – Képes Világ, IV, 1869. december 16., 47. szám melléklete – [ismeretlen szerző:] A Szent-endrei fahordó. – uo. 768. Újraaközlés: 479.
560. *Felső-magyarországi szláv típusok* – j. n. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. február 16., 7. szám, 104. – [ismeretlen szerző:] Szláv típusok – uo. 103–106. Forrás: 443.
561. *Petőfi „Befordultam a konyhába” című költeményéhez* – j. n. – b. l.: II-ik havi melléklet a „Képes Világ” 1870. évfolyamához – melléklet – Képes Világ, 1870. február 8., 6. szám, melléklete – Befordultam a konyhába... – uo. 81.
562. *A tűzhely körül* – j. b. l.: Gyulai – j. n. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. május 24., 20. szám, 316. – [ismeretlen szerző:] A tűzhely körül – uo. 320. Forrás: 471.
563. *Vörösmarty „A vén cigány” című költeményéhez* [hegedülő cigány] – j. n. – b. l.: VI. havi melléklet a „Képes Világ” 1870. évfolyamához – Képes Világ, V, 1870. június 8., 22. szám melléklete – Vörösmarty: A vén cigány – uo. 342.
564. *A kútról hazafelé* – j. b. l.: E. Hallb. XI. – j. j. l.: F. Gesch. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. július 16., 27. szám, 421. – [ismeretlen szerző:] A kútról hazafelé – uo. 432. Forrás: 460.
565. *A szőlő pásztor* – j. n. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. szeptember 24., 36. szám, 573. – [ismeretlen szerző:] A szőlőpásztor – uo. 576. – Forrás: 496.

566. *A vihar. Munkácsy Mihály eredeti rajza* [Iovaskocsi mellett a bográcstól kigyulladt füvet a viharos szélben oltó gyermek] – j. b. l.: Pollák S. – j. n. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. október 8., 38. szám, 596–597. – K. L.: Munkácsy Mihály – uo. 599–600. Forrás: 446.
567. Czuczor G. „*A falusi Kis Leány Pesten*” című költeményéhez – j. b. l.: olv. – j. j. l.: Kollarz – b l.: XI. havi melléklet a „Képes Világ” 1870-ik évi folyamához – Képes Világ, V, 1870. november 1., 41. szám melléklete – Czuczor: A kis falusi lány Pesten – uo. 646.
568. *Czéh-lakozás* – j. j. l.: A Decker lith. – balra lenn: A Deutsch-féle könyvnyomda és kiadó-részvény-társaság müintézetéből – jobbra lenn: A „Képes Világ” melléklete – színezett kórajz – melléklet – Képes Világ, V, 1870, melléklet.
569. *Petőfi: Ambrus gazda* – Képes Világ, V, 1870. december 1., 45. szám melléklete – Petőfi: Ambrus gazda – uo. 710.
570. *Szilágysági románok* – j. n. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. december 1., 45. szám, 713. – [ismeretlen szerző:] Szilágysági románok – uo. 720. Forrás: 444.
571. *Határőrvidéki földműves* – j. n. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. december 8., 46. szám, 724. – [ismeretlen szerző:] Határőrvidéki népviselet – uo. 736. Forrás: 367.
572. *Határőrvidéki nők* – j. n. – fametszet – Képes Világ, V, 1870. december 8., 46. szám, 725. – [ismeretlen szerző:] Határőrvidéki népviselet – uo. 736. Forrás: 366.

Jó Barát (1867–1868)

573. *Ágnes asszony* – j. n. [Székely Bertalan] – fametszet – Jó Barát, I, 1868. február, 9. szám, 263–264. – Arany János: Ágnes asszony – uo. 260–262. Forrás: 140. Újraaközlés: NAGY M., szerk. 1870. 2/133. – [ismeretlen szerző:] „Ágnes asszony” – 132–134.
574. *Erdélyi szász család* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Jó Barát, I, 1868. február 16., 10. szám, 297–298. – d.: Az erdélyi szászokról. – 292–293. Forrás: 136; NAGY M., szerk. 1870. 2/271. – P. F.: Erdélyi képek – 257–272.
575. *Szász menyasszony* – j. n. – fametszet – Jó Barát, I, 1868. február 16., 10. szám, 297–298 – d.: Az erdélyi szászokról – uo. 292–293. Forrás: 135; NAGY M., szerk. 1870. 2/270. – P. F.: Erdélyi képek – 257–272.
576. *Alku* – j. n. – fametszet – karikatúra – Jó Barát, I, 1868. április 16., 14. szám, 431. – Petőfi Sándor: Alku (vers) – uo.
577. *Pandurok és zsványok* – j. b. l.: Weber H. [Weber Henrik] – fametszet – Jó Barát, I, 1868. november 16., 28. szám, 871–872. – K.: pusztai képek – uo. 865–867. Forrás: 12.
578. *Pusztai iskola* – j. j. l.: Rohn & Brown – fametszet – Jó Barát, I, 1868. november 16., 28. szám, 873–874. – K.: Pusztai képek – uo. 865–867. Forrás: 2.
579. *Ujonczozás* – j. n. – fametszet – Jó Barát, I, 1868. december 1., 29. szám, 903–906. – [ismeretlen szerző:] Az ujonczozás – uo. 897–901. Forrás: 167.
580. *A huszár bucsuja* – b. k.: Ruzs – j. j. l.: Sterio után Blumberg Lajos – fametszet – Jó Barát, I, 1868. december 1., 29. szám, 911–912. – [ismeretlen szerző:] A huszár bucsuja – uo. 910–912. Forrás: 126; NAGY M., szerk. 1870. 2/24. – B. A.: A huszár búcsúja kedvesétől – 23–35.

Tarka Világ és Képes Regélő (1869)

581. *„Szeget szeggel” című költeményhez* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Tarka Világ és Képes Regélő, I, 1869, 99. – Petőfi Sándor: Szeget szeggel. (Képpel) – uo. 97.
582. *A faluban utcahosszat...* [mulatózók] – j. j. l.: Ruzs K. – fametszet – Tarka Világ és Képes Regélő, I, 1869, 481. – Petőfi Sándor: A faluban utcahosszat... – uo.
583. 283. [Petőfi Debreczenben] – j. j. l.: Pollák S. – [Orlai képe után] – fametszet – Tarka Világ és Képes Regélő, I, 1869, 529. – Petőfi Sándor: Egy telem Debreczenben – uo.
584. *Görgényi medvevadászok* – j. j. l.: Pollák S. – Tarka Világ és Képes Regélő, I, 1869, 957. – K. L.: Görgényi medvevadászok – uo. 958–959. Forrás: 172.
585. *Falusi disznótor* – j. b. l.: Ruzs K. – fametszet – Tarka Világ és Képes Regélő, I, 1869, 1086. – [ismeretlen szerző:] Falusi disznótor – uo. 1084–1086.

Mutatók a képkatalógushoz*

Névmutató

Rajzolók, metszők

- Aarland T. Knesing 41
Argay István 30, 251
- Barabás Miklós 10, 51, 231, 232, 238, 300, 313
Beszédes Kálmán 167, 170
Blumberg Lajos 126, 319, 321, 580
Bonheur, Rose 453
Braun Károly (Karl Brown) 1, 2, 12
Brenda, A. 165
- Frigyes (Fritzmann) H. 160, 161, 166, 175, 177, 179, 182
- Gosztonyi József 222, 223
Greguss János 132, 138, 147, 148, 153, 158, 162–164, 166, 174, 175, 178, 186, 188, 195, 205, 327–329, 402, 518
Griesmüller 359, 373
Grimm Rudolf 234
- Györgyi Giergl Alajos 242
Gyulai László 352, 355, 356, 358, 449, 457, 463, 469–471, 473, 476, 477, 545–547, 556, 562
- Hahn Vilmos 165
Hansen 120
Haske Ferenc 322
Horkay 335
Huszka Lajos 15, 27, 62, 70, 74
- Irinyi Sándor 144, 145, 159, 167, 187, 196, 417
Izsó Miklós 108, 264, 297, 338
- Jankó János 68–77, 79–82, 87–92, 94–97, 151, 152, 157, 159, 160, 168, 169, 172, 181, 184, 185, 192, 206, 314, 331, 336, 337, 339, 340, 342, 345, 346, 348–350, 386, 434, 436, 442, 450, 459, 475, 478, 479, 483, 484, 488–491, 544, 548, 552, 559
- Kallós Kálmán 36
Katzler, Vinzenz 435, 451, 468
Keleti Gusztáv 149, 320
Klics, Karel 444, 445
- Klimkovics Béla 298, 299, 540
Kollarz, Franz 455, 461, 462, 468, 472, 567
Krenner Mária 191, 193
- Liptay Pál 329
Lotz Károly 69, 70, 73, 87–92, 95, 96, 272, –277, 279, 281–283, 287, 289–295, 309–311, 315, 316
Lüders, Hermann 105–107, 109, 112, 113, 117, 118, 122, 124, 128–131, 133, 137, 139, 141, 143, 307, 308, 384, 502
- Mahlknecht, Karl 231, 232
Marasztóni Antal 119, 121, 125
Marasztóni József 264, 265, 267, 269–277, 279, 281, 283, 286, 287, 289–295
Markó András 121
Markó Ferenc 286, 332, 334, 381–383, 385, 390, 393, 403
Markó Károly, ifj. 324, 395
Maszák Hugó 38
Mészöly Géza 204
Miskovszky Győző 86
Munkácsy Mihály 171, 176, 189, 321, 323, 330, 341, 370, 399, 408, 410, 412, 413, 415, 431, 439, 441, 446, 448, 452, 456, 458, 460, 464, 466, 467, 474, 522–526, 538, 566
Müller Adolf 53
- Nemes Ödön 325, 327, 328, 331, 354, 369
- Orlai Petrich Soma 583
- Pataky I. 221
Perlaszka Domokos 217, 261
Pollák Zsigmond (Sigismund Pollack) 73, 76, 79–82, 87, 88, 91, 92, 95, 97, 99, 104, 141, 143, 148, 151, 157, 159–161, 164, 172, 181, 182, 194, 386, 392, 398, 401, 403, 434, 442, 448, 449, 451, 452, 458, 467, 474, 478, 479, 483, 484, 513, 583, 584
- Riewel, Edmund Ferdinand 6, 24, 40
Rohn Alajos 2
Rusz Károly 84, 105–107, 109, 113, 116, 121–123, 125–127, 130, 134, 138, 144, 145, 147, 149, 152–154, 156, 158, 163, 166, 169–171, 173, 174, 177, 178, 186, 187, 190, 192, 195, 204, 205, 308, 312, 313, 320, 329, 330, 337, 339, 341, 342, 346, 356, 364, 370, 390, 416, 435, 438, 441, 557, 574, 580–582, 585
- Staubert Ödön 357
Sterio Károly 18, 56–60, 62, 71, 126, 257, 260, 266–268, 580

* Ezúton köszönöm meg Hofer Tamásnak a mutatók összeállításában nyújtott segítségét.

- Székely Bertalan 140, 573
 Szemlér Mihály 301–306, 426, 428, 429, 432, 437, 438, 445, 465, 510, 531, 532, 543
- Tagertmeyer 150
 Than Mór 156, 157, 265
 Tomsics 217, 261
- Ujházy Ferenc 72, 74–77, 79–82, 97, 104, 123, 127, 134
- Valerio, Theodor 1, 230, 235, 239, 241, 247, 249, 254, 259, 366, 388, 485–487, 504
 Venne, van Der 255, 256, 269, 280
 Veress Ferenc 172
 Viola Ferenc 347, 349, 351
 Volhers, Emil 197
- Weber Henrik 12, 263, 577
 Weinem, Hermann 29, 36, 377, 415, 417
 Weixelgärtner Vince 37
- Zombory Gusztáv 52, 308, 320, 333
- Hory Farkas 11, 26
 Jókai Mór 6, 231
- Kápolnai B. 184, 185
 Kászonyi Dániel 361
 Kazár Emil 94, 113
 Kemény Endre 172
 Kenessey Albert 72, 74, 120
 Komáromi Iván 446, 510, 513
 Komócsy József 401, 403, 450, 506
 Kondor Lajos 22, 23
 Koós Ferenc 319
 Körmendy Sándor 233
 Kuliffay Ede 69
- Lauka Gusztáv 271, 273, 274, 277, 279, 281, 283, 285, 286, 470
 Lenau 85, 507
 Liptay Pál 329, 433
 Lisznyay Kálmán 234, 242, 247
 Losonczy 246
 Lukács Béla 146, 191, 328, 331, 461, 462
- Maszák Hugó 298, 300
 Matók Béla 222, 223
 Medgyes Lajos 10
 Medve Imre 31, 32
- Nemes Ödön 325, 354, 369
 Németh Ignác 459, 460, 463, 464, 467, 469, 522, 534
 Németh János 396
- Orbán Balázs 307
 Osváth Albert 97, 147
- Petőfi Sándor 1, 145, 171, 289, 290, 292–294, 341, 399, 539, 561, 569, 576, 581–583
- Réthy Lajos 152, 154, 155, 169, 182
- Salamon Ferenc 5
 Sámi Lajos 198–203
 Staubert Ödön 357, 360
- Szász Károly 150, 491
 Szathmáry Károly, P. 93, 101, 102
 Székely József 48
 Szél Ákos 104
 Szelestey László 242
 Szokoly Viktor 220, 221, 224, 225, 228, 245, 297
 Szöllösi Benő 216
- Thaly Kálmán 507
 Tolnai Lajos 99, 122, 125
 Tóth Endre 549
 Tóth Kálmán 342
 Tóvölgyi Titusz 438, 442, 509
 Török Károly 1, 121, 127, 141, 148, 153, 164
- Ábrányi Kornél, ifj. 443, 512
 Áldor Imre 500
 Arany János 68, 69, 140, 157, 573
- Bakcsi Ferenc 331
 Balogh Zoltán 296
 Bánffy Endre 447
 Benedek Aladár 90, 159
 Beniczky Irma 41
 Beöthy Zsolt 56
- Czuczor Gergely 482, 533, 567
- Csukássy József 457, 508
- Deák Farkas 106, 107
 Dobay Vilmos 142
- Edvi Illés Pál 16, 24
 Erdőd 284
- Fehér Jákó 135, 136
 Forgó János 112, 114, 115, 119, 123, 124, 134, 148, 488
- Gergely Lajos 100, 149
- Györgyösy Rudolf 376
 Győry Vilmos 70, 73
- Havasi Béla 322
 Hevesi Lajos 489
 Hollós László 176

Vahot Imre 239–241
Varga János 151, 195
Varga Vilmos 116
Vas Gereben 253, 255, 437, 557
Vass József 244
Vértesi Arnold 445
Vida J. 30
Viola Ferenc 347, 349, 351
Vörösmarty Mihály 563

Zilahy Károly 38, 39
Zombory Gusztáv 333

Földrajzi- és helységnev-mutató*

Alföld 3, 7, 41, 164, 205, 364, 396, 411, 463

Bagiagóra (Baiagóra, Árva vármegye) 472

Bánát 414, 494

Bánság 120

Baranya vármegye 61, 64, 66, 67

Bénye (Baranya vármegye) 64

Berlin (magyar cigányok vidéke) 111

Beszterce vidéke 135, 136, 461

Betlen (Szolnok-Doboka vármegye) 45

Bihar megye 326

Borsod vármegye 243

Brassó 225, 365, 480

Bucsum (Fogarás vármegye) 183

Buda 421

Budapest (lásd még Buda, Pest) 98

Csákvár (Fejér vármegye) 216

Debrecen 36, 65, 454, 583

Dobsina (Gömör vármegye) 142

Duna 87, 343

Eger (Heves vármegye) 32

Erdély 10, 27, 68, 135, 136, 155, 224, 229, 322,
328, 357, 360, 409, 496, 514, 574, 575

Erdőkövesd (Heves vármegye) 239

Eszék vidéke (Verőce vármegye, Horvátország)
198, 199

Fehérhegység vidéke (Nyitra vármegye) 49

Fekete erdő (Bihar vármegye) 326, 425, 427

Felsőbánya (Szatmár vármegye) 116

Garamvölgy 15

Gödöllő (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye) 478

Gömör vármegye 142

Görgény (Kisgörgény, Maros-Torda vármegye) 172,
584

Gyöngyöspata (Heves vármegye) 63

Gyula (Békés vármegye) 320

Határőrvidék 202, 259, 366, 367, 485–487, 571, 572

Hátszegvidék (Hunyad vármegye) 215, 227, 313,
369, 451

Heves vármegye 14, 31

Hódmezővásárhely (Csongrád vármegye) 222, 223

Hortobágy 217, 261

Ireg (Felsőireg, Tolna vármegye) 62

Jászberény (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye) 219

Kakova (Sebeskákova, Szeben vármegye) 447

Királyföld (Szeben vármegye) 409, 520

Kőrösmező (Máramaros vármegye) 373

Krassó vármegye 181

Lugos (Krassó-Szörény vármegye) 47

Mádéfalva (Csík vármegye) 462

Máramaros vármegye 101, 335, 350, 359, 368

Máriaradna (Arad vármegye) 371

Mecklenburgból származó németek (Torontál vár-
megye) 361

Mezőség vidéke (Erdély) 43

Miszlóka (Abaúj vármegye) 84

Mohács (Baranya vármegye) 98

Nádasd (Sopron vármegye) 184

Naszód vidéke (Beszterce-Naszód vármegye) 455

Palócföld 13, 241

Párizs (világkiállítás) 8, 9

Pest 29, 33, 35, 54, 58, 105, 112, 114, 115,

117–119, 123, 124, 134, 206, 220, 256, 263,

311, 317, 329, 336, 337, 339, 340, 344–349,

351, 353, 354, 440, 489, 567

Pozsony megye 218

Promontor (Budafok) 109

Pusztá 2, 12, 78, 113, 190, 192, 253, 255, 310, 358,
405, 578

Rétfalva (Sopron vármegye) 185

Rimaszombat (Gömör-Kishont vármegye) 333

Sárköz (Tolna vármegye) 74

Segesvár (Nagykükküllő vármegye) 42

Sirok *lásd* Tirok

Somogy vármegye 57, 75, 79, 138

Sopron vármegye 185

Sümege (Zala vármegye) 37

Szalárd (Bihar vármegye) 252

Szászrégen (Maros-Torda vármegye) 44

Szászváros (Hunyad vármegye) 46

* A földrajzi és helységnevek az eredeti képaláírásokat követő képkatalógus frászmódjával szerepelnek, a vármegyék az 1913. évi *Helységnevtár* szerint.

Szatmár vármegye 236, 237
 Szeged (Csongrád vármegye) 151
 Szekszárd (Tolna vármegye) 72
 Szentendre (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye) 479, 559
 Szent-Tamás (Bács-Bodrog vármegye) 18
 Szerémség 110
 Szilágyság 38, 444, 570
 Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye) 53
 Szőreg (Bács-Bodrog vármegye) 106, 107
 Sztropko (Zemplén vármegye) 86

Tárkány (Bihar vármegye) 375
 Tátravidék 318
 Técső (Máramaros vármegye) 93
 Tirok (Sirok, Heves vármegye) 240
 Tisza 1, 3, 53, 91, 94, 128, 158, 254, 308, 379, 380, 383, 467, 504, 515, 516
 Tiszadob (Szabolcs vármegye) 59
 Tolna vármegye 62, 66, 74
 Torockó (Torda-Aranyos vármegye) 40, 300, 325
 Torontál vármegye 361
 Trencsén vármegye 25
 Túróc vármegye 26

Udvarhely vármegye 149
 Újkígyós (Békés vármegye) 376
 Újszász (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye) 230
 Ung vármegye 52

Vác (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye) 273, 301
 Vág völgye 34
 Vrickó (Túróc vármegye) 34

Zala vármegye 244
 Zemplén vármegye 86

Zsámbék (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye) 278

Tárgymutató*

„Ádámfa” 374
 áldomás 275
 aranymosó 191
 aratás 141, 162, 272, 363, 381, 529
 aratóünnep 272
 árvíz 3, 380

betyár 12, 91, 103, 122, 127, 161, 255, 358, 386, 395, 415, 442, 459, 522, 527, 577
 bíró 155, 213, 302, 426, 532
 bivalyfogat 89, 186, 233
 borvízárús 331
 búcsújárás 288, 371

cigány 30, 231, 279, 284, 312, 472, 475, 484, 558
 aranymosó ~ 191
 ~ temetés 360, 372
 kártyavető ~ 507, 511

kolompár ~ 77
 meszelőkötő ~ 55, 76
 sátoros, vándor ~ 10, 68, 81, 99, 111, 392, 418, 481, 505, 539
 teknővájó ~ 80
 vályogvető ~ 82, 178, 357
 zenész ~ 27, 125, 298, 305, 356, 388, 507, 522, 547, 563
 cipész 344, 452

család 75, 95, 99, 121, 136, 157, 168, 352, 484, 545, 574
 csemegeárús 49
 csikós 11, 190, 217, 235, 241, 247, 253, 261, 268, 310, 316
 csizmadia 90, 238
 csordás 8, 182
 csöbör-árús 173, 468
 csősz 62, 545
 kukorica ~ 148, 285, 306, 334, 464, 473

dalmaták 262
 disznóölés 144, 153, 585
 dohányosok 106, 107
 drótos tót 132, 332, 465, 495
 dudás 20
 Dunavízárús 115, 221, 260, 296, 304

faárús 180
 fahordás 479, 559
 farsang 16, 144
 fazekas 116, 333
 fenyőmadárárús 112
 fiakker 273
 fonás 266, 297, 390, 450
 fonóka 144, 297, 548
 furulya 234, 513

gabonanyomatás 163, 381
 gabona-rakodás 162, 381, 441, 446
 gamin (csibész) 220, 317
 gémeskút 211
 gesztenyeárús 114
 gulyás 57, 194, 249

hajóvontató 87, 343, 384, 502
 hajózás 4, 96, 301, 308
 halászat 1, 53, 69, 70, 94, 128, 254, 379, 383, 504, 549
 hárfás 354
 históriás (ponyvafüzetárús) 348
 hordár 119, 337
 horvátok 83, 202, 367
 húsvéti locsolás 176, 321
 huszár 126, 137, 170, 424, 437, 438, 448, 541, 580

* A mutató a katalógusban megjelenő képcímek alapján készült.

iskola 2, 385, 512, 578
itatás 139, 417

jósnoé 267, 395, 546
juhász 59, 79, 95, 131, 138, 166, 175, 192, 228,
259, 264, 265, 278, 338, 402, 414, 473, 518, 552

kanász 7, 75, 492, 510
kántálók 151
karácsony 544
katona 150, 156, 160, 342
kecskepásztor 301
kendertilolás 199
képárus 328
kertész 311
kerülő 94
kintornás 123
kocsma 127, 131, 143, 177, 213, 415, 424, 429,
445, 522
koldus 232
komp 128, 158, 162, 188, 308, 400, 515
korcsolyázás 440
kovács 113, 420, 550
köpülés 466
kukoricapattogatás 323
kútnál 179, 299, 460, 556, 564

lacikonyha 263
lakodalom
    Ádámfa állítása 374
    nászmenet 65, 291, 389, 411
    vőfélyek 439
lámpagyújtó 347
lófuttatás 6, 24, 499
lúdtömés 286

matyók 243
méhész 403
ménes 310
Mikulás 133
mosás (folyóban) 92, 289
mulatozás
    ~ kocsmában 73
    ~ újoncozáskor 167
    ~ utcán 145, 309, 582
    ~ Városligetben 329
    ~ vásárban 275, 407, 528
    templomnap *~* 419, 536

nádvágó 280
nászmenet 65, 291, 409, 520
németek (*lásd még* erdélyi szász, szepesi szász,
sváb) 185, 218, 361, 494

oláhok *lásd* románok
olajárus (olajos) 134

palócok 13, 239–241
pandúr 12, 122, 154, 161, 319, 442, 577

pásztor
    bivaly *~* 233
    furulyázó *~* 234
    kecske *~* 501
    liba *~* 274, 436, 540
    ~ kunyhó 464
    ~ tűz mellett 104, 401, 513
    szőlő *~* 258, 431, 469, 538, 565
    tehen *~* 8

pénzváltó 365, 480
pincér 340
plakátragasztó 416
pütkösd 6, 24, 394

rácok 19, 20, 110
románok (oláhok) 197, 307
    bagiagórai *~* 472
    bánsági *~* 120
    betleni *~* 45
    csöbörárus *~* 173, 468
    bucsumi *~* 183
    hátszegvidéki *~* 313, 451
    idéző (látó) *~* 503
    képárus *~* 328
    Krassó megyei *~* 181
    lugosi *~* 47
    máramarosi *~* 101, 102, 368
    mezősegi *~* 43
    pénzváltó *~* 365
    szászvárosi *~* 46
    Szatmár megyei *~* 237
    szilágysági *~* 39
    vásárról hazatérő *~* 146, 193
ruszinok (rusznyákok) 52

savanyúvíz-hordó 359
siralomház 189
sokácok 21, 22, 361
sorsjegyárus 339
sósvízhordó 335, 359
svábok 66, 67, 236

szalmafonás 168
szánkózás 355
szántóvetők 174, 276
    ajándékozás 529
    aratóünnep 272
    delelés 147, 363
    gabona-rakodás 162, 381, 441, 446
    hazatérés 121
    nyomatás 163, 381
    szénagyújtás 272, 362
    szérű 163
szászok 42, 44, 135, 136, 155, 229, 496, 514, 574,
575
székelyek 100, 149, 169, 180, 327, 331
szélmalom 320
szénagyújtás 272, 362
szerbek 500
szérű 163

színpadi jelenetek 28, 48, 238, 250, 251

szlovákok (tótok) 86, 130, 493

drótos ~ 132, 332, 465, 495

fenyves madaras ~ 112

olajárus ~ 134

tutajos ~ 129, 303, 378

szlovének 530

szőlőtaposás 404, 534

szüretelők 282, 382

tanács 51, 245, 456, 475

tánc 28, 201, 246, 257, 419

tejárus 345, 359

temetés 360, 372

tilolás 199, 474

tótok *lásd* szlovákok

túróárus 373

tutajosok 4, 129, 303, 378

tűzoltó deákok 36

tűzvész 36, 364

újoncozás 167, 370, 430, 579

utazás 68, 90, 121, 139, 146, 196, 205, 269, 273,

295, 313, 315, 320, 475, 489, 490, 558

ürgeöntés 458

üvegfúvás 326, 427

vadászat 60, 172, 519, 584

vásár 29, 33, 35, 105, 165, 196, 209, 256, 269, 275,

313, 315, 377, 387, 391, 406, 454, 497, 528

viseletek*

bosnyák ~ 201, 485

horvát ~ 83, 202, 366, 367, 571, 572

magyar

alföldi ~ 18, 41, 65, 219, 228, 243, 248,

252, 375, 376

dunántúli ~ 61, 72, 74, 216, 244

erdélyi ~ 40, 149, 300, 325, 327, 462

felső-magyarországi ~ 13–15, 31, 32, 63,

64, 93, 218, 239, 240

német (*lásd még* szász, sváb) ~ 185

román (oláh) ~ 38, 39, 43, 45–47, 101, 102,

120, 181, 183, 197, 215, 224–227, 237, 307,

313, 368, 447, 451, 455, 498, 570

ruszin (rusznyák) ~ 52

sváb ~ 66, 67, 236, 361

szász

erdélyi ~ 42, 44, 135, 136, 155, 229, 461, 495,

514, 574, 575

szepesi ~ 142, 218

szerb (rác) ~ 19–23, 98, 110, 361, 500

szlovák (tót) ~ 25, 26, 34, 49, 86, 130, 493

szlovén ~ 530

vízholdás 88, 287

zenészek 20, 27, 48, 123, 125, 298, 305, 354, 356,
398, 415, 507, 517, 522, 547, 563

zsidók

batyus, házaló ~ 97, 152, 212, 324, 351, 509

gyűrűs ~ 531

kocsmáros ~ 213

lengyel ~ 314

tejárus ~ 359

---

* Tájviselet, népviselet aláírással közölt képek, népviseletbe öltözött alakok, ha nem végeznek valamilyen munkát, nincs szerepük valamely szokásban.

Scenes from the life of the people in the hungarian press, 1850–1870

Around 600 scenes from the life of the people in Hungary appeared in the columns of the illustrated press between 1850 and 1870. The publishers' interest extended to all the more renowned regions and ethnic groups of Hungary, their customs, everyday life and festive days. The majority of the scenes from life published with the analysis were woodcuts set in the text which meant that the accompanying text could appear immediately beside the image. Another group of pictures reached the public in the form of supplements to particular issues. The technique used for such supplements was usually better quality woodcuts, lithographs or steel-plate engravings. Only a small fraction of the scenes from the life of the people of Hungary can be classified among the special gift images published six-monthly or annually, the larger and better produced art sheets using lithography. In contrast with the ephemeral nature of newspaper drawings, these well produced art sheets proved to be lasting and were often placed on the walls of homes or public places as decoration. The visual material examined are from the period of the first flowering of the Hungarian illustrated press. Scenes from life were published mainly in the encyclopaedic magazines aiming at the dissemination of knowledge, in family and popular papers. Among the sources for the scenes from the life of the people on which this study is based, three were popular papers and nine family papers disseminating knowledge. *Vasárnapi Ujság* [Sunday Paper] was the first Hungarian publication to follow the example of the foreign encyclopaedic illustrated magazines (*Illustrated London News*, *Illustration*, *Illustrierte Zeitung*); it set the pattern in Hungary with its numerous and high standard images. Followers did not appear on the Hungarian magazine market until the second half of the sixties (*Magyarország és a Nagyvilág* [Hungary and the World], *Hazánk és a Külföld* [At Home and Abroad]). The press of the period employed a large number of artists, ensuring a reputation and a livelihood for them. The scenes from the life of the people published over these two decades are the work of over 50 painters, draughtsmen and engravers. Most of them were also active as painters who frequently exhibited at art shows in Pest and Vienna. Most of the draughtsmen had been trained at the Vienna academy and their approach to portraying the life of the people was influenced by Austrian and German traditions of romantic genre painting in the first half of the century. Although their works were largely based on sketches made on the spot, the demand for objective authenticity can be observed mainly in descriptive-type pictures of costumes. The dramatised scenes were characterised rather by use of pictorial topoi and general themes drawn from the traditions of classical painting. Károly Sterio, Ferenc Ujházy, Károly Lotz, Mihály Szemplér and János Jankó were among the most productive and popular portrayals of the life of the people, but newspaper pictures also played a big role in the beginning of Mihály Munkácsy's career. The draughtsmen's sketches were engraved by makers of woodcuts with academic training. Among the first makers of woodcuts for *Vasárnapi Ujság* were Carl Brown (Károly Braun) who directed a xylographic institute in Pest, Henrik Weinem, Alajos Rohn, Zsigmond Pollák (Sigismund Pollack) and Carl August Riedel. The most influential figure of the second generation of xylographers, Lajos Huszka, as well as Ferenc Haske and Károly Rusz who were very productive in the 1860s, learnt the craft in the workshop of Carl August Riedel. Pollák, Huszka, Haske and Rusz had contacts with practically all the illustrated papers of the period and a considerable proportion of the press illustrations were produced in their reproduction businesses.

Most of the portrayals dealing with the people in the magazines present ethnic groups in Hungary in the form of pictures of costumes. Another group of illustrations show folk types of various occupations and character, such as fortune-tellers, Slovak tinkers, junkmen or water-sellers. The third group comprises pictures of work with several figures or sketches of rest and amusement (festive days, fairs). Finally, the fourth type of scenes from life are dramatised, narrative portrayals of events presented in a sentimental, anecdotal or humorous tone. Besides adding to the knowledge of the life of the people in Hungary, the pictures from life in the press also aimed to set a moral example through the examples cited. Their illustrations largely contributed to ensuring a place for images of the peasant world in the notions that were taking shape within the national consciousness.

The essay is supplemented with a catalogue giving a precise description of the images and accompanying texts, together with detailed name and subject indexes (draughtsmen, engravers, authors of the accompanying texts, place names, subject index).

K. SZ. 1846.

REPRÁZÍ ÉRTÉSTŐ XCH

Canzi Ágost embermintái – az értelmezés korlátai

A világot képszerűen és képi mintákhoz igazodva értelmezzük. A hasonlóság régi maximája ellentétébe fordul, a világot ítéljük meg a képekkel mutatott hasonlóság szerint, és nem fordítva (BELTING 2009. 28). Hans Belting tételén elindulva egy olyan művészt szeretnék bemutatni, aki ismerős a néprajztudománnyal foglalkozók számára. *Váci szüret* című festménye az egyik első reprezentatív méretű és technikájú életkép, amelyen magyar parasztok jelennek meg. Felmerül a kérdés, ki ez a művész, és kikkel tartott kapcsolatot, ebből következően mit jelent fő műve. Az ő életében a polgárok számára készülő népképek az ünnepélyesség színpadi modorával teremtenek képi szimbólumot. A Képzőművészeti Akadémia által előírt normák szerint a paraszt is megfelelő a polgári értéknek, erkölcsnek, ha a nemzet napszámosaként, hőseként mutatják be.¹ Ez a kánon előírja, hogy ábrázolásukból mindent, ami a polgár számára kellemetlen, ki kell hagyni. A tanulmány a fentiek körüljárására tesz kísérletet. Canzi életművét néhány példán keresztül bemutatva végül karikatúrasorozathoz jutunk, mellyel torz tükröt tart saját polgári osztálya elé.

A művész eredeti neve Martin Kanz (1808–1866), osztrák születésű.² 1827-től a stuttgarti Akadémián tanult, majd Párizsba ment, ahol a hírneves Jean Auguste Dominique Ingres (1780–1867) rajziskolájába iratkozott be.³ Új nevét valószínűleg a mestere iránti tiszteletből választotta. A 20. század elején megjelent egyetlen róla szóló tanulmány szerint a párizsi Szalonban portrékat állított ki, majd 1838-ban *Albert szász herceg megszabadítása* című képéért elnyerte a Szalon nagy aranyérmét (REINÖHL 1911. 8). Párizsban osztrák honfitársak, majd Stuttgartba visszatérve württembergi nemesek arcképeit festette meg. Ezeket a műveket ma még nem gyűjtötték össze. Nemrégiben került elő az egyik magyar árverésen egy fekete ruhás, hajában rózsát viselő nő háromnegyedes portréja, amelyet „A. Canzi 1838 Paris” jelzéssel látott el.⁴ Ezen keresztül megismerjük a korabeli francia portrékészítési divatot, amely nem különbözik jelentősen a korabeli osztrák biedermeiernek nevezett stílustól.

Canzi 1840-ben a prágai Műegylet kiállítására *Indiai nő* és *Tót gyermek* című (100, illetve 150 forint) műveit küldte. Ebben az évben tette át székhelyét Bécsbe,⁵ az Akadémia kiállításán 1841-ben *Egy lovag a középkorból*, 1843-ban *Tanulmányfő* című képével, 1844-ben három portréjával vett részt (REINÖHL 1911. 15–16).

Magyarországon ismert művei között reprezentatív portré a nemesség köréből csak egy van, annak is pusztán egy nagyméretű, Hanfstangel által készített litográfiájának műkereskedelemben való mozgásáról van adatunk. Szapáry-Almásy Róza grófnő arcképe 1941-ben cserélt gazdát a Postatakarék aukcióján.⁶ A művész 1842-ben festette Rauscher Vilmosné (Júlia) portréját, aki akár német vagy osztrák, akár pesti német is lehet⁷ (1. kép). Számunkra azért fontos ez a kép, mert szerepelt az 1937-es pesti biedermeier kiállításon. Ez alkalommal gyűjtötték össze az akkor még szép számban magánkézben található korai magyar műveket, köztük számos Canzi-képet is (BIEDERMEIER 1938. 371. sz. kép). A kalapját kezében tartó fiatal nő háromnegyedes alakja jól mutatja, hogy a divatos előadási móddal tisztában lévő, azt kiváló színvonalon művelő mester lép színre hazánkban.

1 Erről részletesen lásd RÉVÉSZ 2004.

2 Baden bei Wien, 1808. február 22.–Pest, 1866. április 13.

3 Egy, a Magyar Nemzeti Galéria adattárában található irat szerint (ltsz.: 452/1920) úgy tűnik, hogy az École des Beaux-Arts (a francia Képzőművészeti Akadémia) növendéke volt.

4 Virág Judit Galéria, 30. aukció, 2008. tavasz, 191. sz. tétel. *Előkelő hölgy*, olaj, dekli, 46 × 33 cm.

5 SZVOBODA 2007. 103, 118, 127, 138, 185, 188, 194, 202.

6 A Magyar Királyi Postatakarékpénztár anyaga 1926–1947 között több mint 60 000 festmény adatait tartalmazza. 1941, 98. sz. aukció, 102. sz. tétel, papír, nyomat, 41 × 37 cm.

7 1910-ben Rauscher Vilmos mint kiváló rajzoló mutatkozott be. *Gabonahajók a Dunán, Hajó a Gellérthegyénél* stb. című rajzai megjelentek: *Művészet*, 1910. 99–108.

1. kép. Rauscher Vilmosné (Júlia) portréja, 1842

2. kép. Nő képe, 1846

Canzi Bécsből küldte el a Pesti Műegylet tárlatára műveit. Ezek között *Tengeri kikötő* (1842), *Fiatl indiai nő* (1843), *Fürdő nő* (1844), *A kútról visszatérő Margitka*, *Tót gyermekek* (1845) című ideál- és életképeit láthatta a magyar közönség, a számos tanulmányfőnek nevezett stúdium mellett. Az *Életképek* kritikusai szerint „e művész a tót népfajbélyegét különös szerencsével tünteti föl az arcokon”.⁸ *Vereshagyma-árusnő* című képét 135 forintért, *Tót gyermekek* című képét 160 forintért vásárolta meg a Műegylet kisorsolásra. 1844-ben a kiállítás eredményeként gróf Wenckheim József megnyerte a *Vereshagyma-árusnő* című képét.⁹ Ezeket a festményeket csak megemléjtük, miközben kénytelenek vagyunk átugrani rajtuk, mert ezeket ma még reprodukcióból sem ismerjük.

8 *Életképek*, 1845. I. félév 10. sz. (augusztus 16.) 214.

9 Jelentés a pesti Műegylet által f. évi Szeptember 29-én tartott kiállítás eredményeiről. Pest, 1844. 1175. szám alatt.

10 Apja, Rupprecht János és testvére, Etelka 1843-ban néhány nemes ember arcképét készítette litográfiában. (Honderű, 1843. I. félév 8. sz. [február 25.] 278.) 1846-ban Rupprecht Etelka kiállított képeiről az *Életképek* külön is megemlékezett, a kritikus szerint „férfias ecsettel kezeli műveit” (*Életképek*, 1846. II. félév 7. sz. [augusztus 15.] 219.). Rupprecht Mária akvarellportréja megjelent: REINÖHL 1911. 12.

11 Látható a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán. Jelzés jobbra lent: „A. Canzi 1845” olaj, vászon, 79 × 60 cm, ltsz.: 9744.

A festő 1846-ban pesti letelepedés mellett döntött, feleségül vette Rupprecht János miniatűrfestő egyik leányát: Máriát, aki Liszt Ferenc tehetséges tanítványa volt.¹⁰ A műterme a Váci utcában a Nóga-féle ház harmadik emeletén volt (LYKA 1932). Ebben az évben *Az anya álma és Leány a tengeren* című képeit állította ki. Az utóbbi azonos lehet a ma *Nő képe* címmel (2. kép) ellátott aktfestménnyel.¹¹ Ez a nevezetes darab *A modell* című kiállításnak is kulcsfontosságú darabja volt 2004-ben (IMRE, szerk. 2004. 247). Orientalizáló környezetben ülő leány derekát puha kasmíryanagból szőtt mintás drapéria övezi. Arcán az úgynevezett kifejező tekintet értelmezése szerint (a lesütött szeme alapján) a szerénység jelenik meg.

A művésznek 1848-as politikai nézeteiről és élettörténetéből sincs adatunk, fennmaradt néhány évszámmal ellátott akvarell: 1848-ban Ráth Károly, 1849-ben Tschögl János és neje portréját rajzolta meg. Ez a két darab azt bizonyíthatná, hogy nem hagyta el az orszá-

got a harcok idején, mint Lyka Károly állítja (LYKA 1932). A magyar ruhás férfi arcképét, amelyet 1848-as évszámmal látott el, a Székesővárosi Képtár új szerzeményeket bemutató kiállításában mutatták be 1939-ben.¹² Marastoni Jakab 1850 szeptemberében kezdte újra az akadémiáján az oktatást, tanítványai munkáiból kiállítást szervezett. A műbírálók között találjuk Canzi mellett Kiss Bálintot és Lieder Frigyeszt is.¹³

1851–1861 között újabb és újabb műveket mutatott be a Műegyletben. 1851-ben ideálképeit *Leány őzzel* és *A fűrdő nő* címmel látta el. A későbbiekben évente két-három olaj és akvarell arckép képviselte a művészt a pesti tárlaton. Különös módon modelljei nevét nem ismerjük, bár feltételezhető, hogy a kortársak közül számosan felismerték az ábrázoltakat. A reprezentáció eszközeként készültek, és mivel jól sikerültek, szerepelhettek a nyilvánosság előtt, de a személyiség rejtve maradt. Feltételezhető, hogy mindez a művész modelljeivel kötött megállapodásának része lehetett.

A mindenkori reprezentáció igénye hozta létre az embereket megőrző portréfestményeket. Az uralkodói arcképek mintáját követték a főrangúak, akik jól tudták, hogy a megjelenésnek alapvető része a divatosság. Az arisztokratákat másolta a középnemesség, azokat a kismemesség, őket pedig a parasztság. A mágnásokat követte a polgári réteg is. Ezt a láncolatot már többször és többféle szempontból – például megjelenés, viselkedés, képek, ruhák és egyéb tárgyak – kimutatták. Ha a megmaradt ismeretlen azonosságú emberek portréit tanulmányozzuk, vagyis a tárgyak felől közelítünk, akkor az alábbi problémával találkozunk. Az arisztokrata, a középnemes és a gazdag polgár reprezentatív megjelenése annyira azonos, hogy a modell pontos társadalmi státusa felismerhetetlen. Mindegyikre jellemző, hogy a kastélyt, a kúriát, a villát, a lakást, vagyis az otthon díszítő portré őrizte a fiatalságot (ritkábban az öreg vonásokat), a szépséget (ritkábban a csúnyaságot), az életerőt (ritkábban az enerváltságot). A ruha a társadalmi pozíciót erősítette, ezért a mintakövetés kényszere nagyon erős volt. Gyakorlatilag a festményeken csak a készítési idő olvasható le a művet hordozó vászon, a festék állapota és az ábrázolt ruhák divatja alapján. Be kell látnunk, hogy a festett műveken mindenki egyforma, és ez (sok más ok mellett) a divat erősödő bélyegzőszerepének következménye.

A festményeken sokszor nem tudjuk eldönteni, hogy ideálképpel vagy portréval van dolgunk. Hiszen ha valakinek ismerjük a nevét, akkor portréról beszélünk (esetleg életképi környezettel). Az ideálképnél szándékos általánosítást feltételezünk, a jelképeséget hangsúlyozó előadási modorra utaló jeleket keresve. Az utalások gyakran összekeverednek.

Néhány mű töredékesen maradt ránk, vagyis nem ismerjük az ábrázoltat, mégis feltételezzük a portré műfaját. Ezek közé tartozik a *Leány albummal* (1850) című kép, amely nemrégiben került elő az egyik aukción.¹⁴ A selyemruhába öltözött leányka hajában és mellén róza, karján kasmírkendő van, előtte az asztalon egy album, amelyben akvarellal rajzolt tájképek látszanak. Ezt lapozgatja a modell, a gesztus egyértelmű utalásnak látszik az elvágódással kapcsolatos gondolatokra, a modell lehetséges és érdekes életére is. (Más magyar művésztől hasonló ábrázolást nem ismerünk.) Egy másik kép, a *Fiatal nő ujján papagájjal* 1858-ban készült, és ma egyike a kevés, kiemelten védett képeknek.¹⁵ A fehér ruhás félalak bal keze ujján tartja a kismadarat, miközben másik kezével egy ládika ékszer után nyúl. A ruha kivágásában lévő medalion és karján az ékszerek jelzik, hogy jómódú nő néz ránk. Allegorikus utalás maga a kép, mely szerint úgy lehet boldog a kép modelljének birtoklója, mint ahogyan boldog a kismadár – tulajdonosa ujján. Mindkét előkelő megjelenésű nő lehet arisztokrata vagy gazdag polgárlány, hiszen szép selyem béli ruhája mindkettőnek egyformán az alapruhatárához tartozott.

Néhány mű úgy maradt ránk, hogy megőrződött az ábrázolt neve. Hoffmann János és felesége, született Rosenberg Josefa a házaspárképmás reprezentatív tradícióját követi. Az oszlopon felírva látjuk a dátumot: 1854. Az ábrázolás különlegességét a fiatal férfi tekintete adja, hiszen aggódva figyel társára, miközben a nő öntudatosan a szemlélőre néz. A háromnegyedes ülő képek csoportját gazdagító mű a reprezentáló polgárt ábrázolja „előkelő” akadémikus modorban. Lenhossék György és felesége, született Károlyi Trattner Szidónia portréi két külön kis fatáblára kerültek¹⁶ (3. a–b kép). A modellek az 1846-os divatot követik, háromnegyedes beállításban látszanak. Az ő portréik esetében a képek méreténél fogva átlépünk az intímebb művek birodalmába, hiszen

12 Nemzeti Szalon, 1939. A kiállítás 40. sz. képe.

13 Magyar Hírlap, 1850. 258. sz. (szeptember 18.) 1155. A művészeti bizottságnak tizennégy tanítványt javasolt kitiűntetésre.

14 Kieselsbach Galéria, 28. aukció, 2005. május, 92. számú tétel. *Ifjú hölgy emlékalbummal*, olaj, deklí, 31 × 25,2 cm.

15 Olaj, vászon, 97 × 588 cm. Jelzés jobbra fent: Canzi Ágost 1858, magántulajdon.

16 Olaj, fa, 31 × 26 cm, MNG, ltsz.: 80.66 és 80.67.

3. a–b) kép. Lenhossék György és felesége (született Károlyi Trattner Szidónia) portréja, 1846

nincsenek akkorák, mint egy gépíró papír, és ezért a közelről nézést igénylik. A Trattner nyomdászcsaládból származó lány és a híres orvoscsaládhoz kötődő fiatalember a jómódú pesti polgárok sorába tartozott. A következő portrérpár egy újabb technikai bravúr tanúbizonysága. Ovális arany keretben őrződött meg két kis akvarell, amely Semmelweis Ignácot és feleségét, született Weidenhofer (utóbb Szemerényi) Máriát ábrázolja. A lendületes rajzú kis művek a miniatűrök felé vezető út állomásai, 1857-ben kerültek a híres orvos otthonába. Semmelweis egy könyvekkel megpakolt asztal mellett áll, a nézőre tekint, míg a másik akvarellen felesége némi elvagyódással oldalra elnéz.¹⁷

Canzi az 1850-es évekre befutott és széles körben elismert művész lett, 1852-től a Műegyletben a képek felett ítélő műbizottmányi tagok közé tartozott.¹⁸ Ez a folyamatos szakmai elismertségét is tükrözi, mivel évente újraválasztották őket. A gyakorló művészek abban az évben, amikor a választmányhoz tartoztak, festményeket az egyesületnek nem adhattak el. Canzi még 1864-ben is választmányi tag volt, tehát egészen haláláig meghatározója volt a pesti kiállítások falaira kerülő képeken keresztül a magyar közízlésnek, képi közbeszédnek.¹⁹ A Nemzeti Múzeumban található, Vas Gerebent ábrázoló portréja kiváló tudását, a modell mellé helyezett szobor klasszikus műveltségét, példázatokat idéző képességét is megmutatja. Ez a portré azt a tradíciót követi, amelyben a klasszikus művészet iránt érdeklődő gyűjtők, művészek, műértők attribútumaként antik szobrokat, torzókat, reliefeket helyeztek el. Vas Gereben mögött a horogra fűzött, halakat nézegető kacér, meztelen nimfa szobra az író csínytevésével, botrányokkal telt ifjúkorának, kalandos életének eseményeire utal, melyek a későbbi írótszerkesztőt anekdoták hőségévé avatták (PAPP 2004. 283).

Kritikai megjegyzések mindig érték Canzit, többször hideg színezetűnek találták festményeit, ebben vélték felfedezni a rokonságát a mesterével.²⁰ 1858 januárjában két arcképe hosszabb elemzésre készítette a *Buda-pesti Hírlap* kritikusat: „E művész aligha bír az árnyék és a világosságról alapos ismerettel, még kevésbé a he-

17 Karton, akvarell, 34 × 26 cm, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, ltsz.: 67.990.1 és 67.991.1.

18 Példaként: 1858-ban a műbíráló választmány tagjai: Barabás Miklós, Canzi Ákos, Fuchs Rudolf, Pejacsevics János gróf, Ráth József, Veber János, Weber Henrik és hét fő helyettes (RITTER, szerk. 1859. 107).

19 1852-es adat: SZVOBODA 2007. 279. 1857-ben és 1860–1862 között nem volt tag, 1864-es adat: Vasárnapi Ujság, 1864. 24. sz. (június 12.) 232.

20 Pestí Napló, 1856. 133. sz. (június 13.).

lyes színezésről. Ezt annyiból mondom, amennyiben festményeiben ezen művészi kellékek alkalmazása alig vehető észre, mert különben az alakok nem volnának minden gömbölyödés nélküliek, annál kevésbé a színben egyformák. A művész ugyan e hiányon segíteni gondolt az által, hogy egyiknek vörös szalagot s kendőt, a másiknak zöld kalapot adott, de ez által nemhogy a festmény hatását emelte volna, ha volna hatás e képeken, hanem ami volt is még inkább szétdúlta. Úgy látzik ezen művész a merő naturalizmusnak barátja.”²¹ A bíráló szavak érdemként is olvashatók, hiszen ez a pillanat, amikor a túlidealizált festés konzervatívává vált. Egyben láthatjuk, milyen elképesztő kritériumok mentén bíráltak a kritikusok.

1858-ban Canzi megbízást kapott a *Parasztok készülnek Ő császári és királyi felségeik örvendetes üdvözlésére Magyarországon történt legmagasabb körútjuk alkalmával* című kép megfestésére.²² Összesen hat képet rendelt meg a császár, Barabás Miklós: *Kalácsa, a székelyek aratási ünnepe*, Brodszky Sándor: *Margitsziget*, Lotz Károly: *Pusztai ménes*, Markó Ferenc: *Aratás* és Molnár József: *Budavár visszavétele a törököktől 1686-ban* tárgyban. A képek elkészültek, és a nyár közepén rövid ideig bemutatták őket a Műegyletben a nagyközönségnek.²³ A *Budapesti Hírlap* arra biztatta a pesti polgárokat, hogy nézzék meg a kiállítást, mert kettős érdekeltséggel bírnak: művésziek és hazaiak.²⁴ Szeptember elején a műveket elszállították a császári pár számára,²⁵ a bécsi császári képtárba kerültek. Sajnos ma egyiket sem ismerjük, csak mindegyik művészről hasonlót. A vásárlást a Műegylet bonyolította le, ezért tudjuk, hogy Canzi képének ára 750 forint volt, ami miatt feltételezzük, hogy kicsit kisebb lehetett, mint a *Váci szüret*. A mű sajátosan ötvözi a reprezentatív eseményábrázolást és a népi alakok hatásos bemutatását a kortársak szerint, persze nyitott kérdés marad, vajon pontosan mire és hogyan készülnek a parasztok. Eközben arra gondolhatunk, hogy miért a parasztok kalaplengetése és nem a polgárok vagy az arisztokraták üdvözlése a megfesteni való téma?

Canzit sikereinek hatására a Műegylet felkérte a következő évi műlapjával szolgáló kép megfestésére.

Az európai fővárosokban a műegyletek minden évben kiadtak a részvényeseik számára egy-egy litografált reprodukciót. A műlapként kiosztott kép rendkívüli hatással bírt a közönségre, ezért szükség volt arra, hogy egy megbízott választmány alkalmas festményt találjon. A műbíráló bizottmány folyamatosan vitázott arról, hogy melyik az év legjobb darabja. 1856-ban határozta el a Pesti Műegylet közgyűlése, hogy kétévente magyar tárgyú életképet, a közbenső évben történeti képet fog műlapja témájául választani. Meghirdették az első pályázatot, és Barabás Miklós *A meny megérkezése* című képét választották, amelynek ára ezer forint volt. 1858-ban a műlap pályázatának első fordulója sikertelen volt, mert a beérkezett négy vázlatot (Weber Henrik, Jankó János, Sterio Károly, Plachy Ferenc) nem találták megfelelőnek.²⁶ Ezért szólították fel Canzi Ágostont, hogy a nála tervben meglévő *Kukoricafosztás* című vázlatot dolgozza fel, és készítse el a következő évi műlapnak. Végül a művész eltért e témától, és *Tahi szüreti ünnep* című képét alkotta meg, mely a kiállítási jegyzékekben nem szerepel, kissé különállónan kezelték. A Műegylet szokás szerint megvásárolta 1050 forintért a Nemzeti Múzeum számára²⁷ (4. kép).

Tragor Ignácnak, Vác történeti feldolgozójának kutatásai alapján ismerjük a kép készítésének körülményeit, sőt a modellek nevét is. Tahiban a falu református lakossága szolgált előképpül a művésznek a nyár folyamán, majd a vázlatok alapján a műteremben állt össze a nagy kompozíció. Tahiban Kontra János református lelkész azt tanácsolta a művésznek, hogy a templomban a papszékkal szembeni padon üljön le, mert akkor a hívek egyesével sorban elvonulnak előtte. Így tudja kiválasztani a festményhez illő alakokat. A lelkész segítette összeírni a neveket, majd a modellekkel együtt üldögélt a festő műterméül szolgáló verandán, hogy a hajadonok biztonságban érezzék magukat.

21 Budapesti Hírlap, 1858. 10. sz. (január 14.).

22 Címvariáns: *A mezei nép készül Ő császári királyi apostoli Felsege örömdíjs üdvözlésére a legnagyobb magyarországi körút alkalmával*.

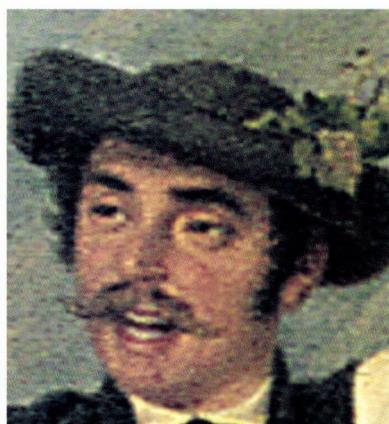
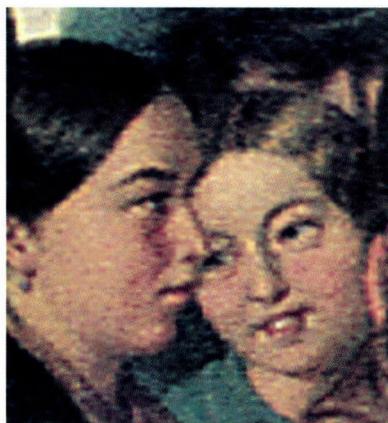
23 Vasárnapi Ujság, 1858. 35. sz. (augusztus 29.) 419.

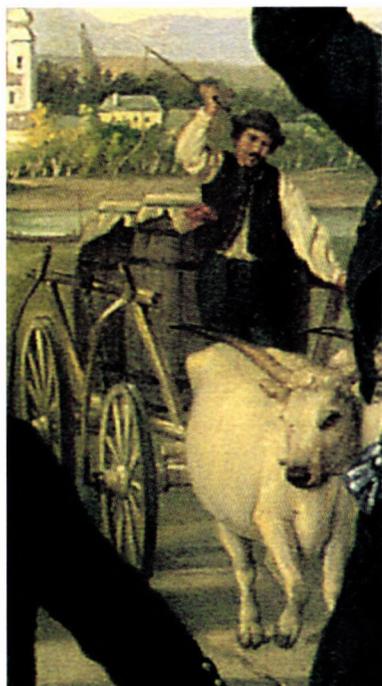
24 Budapesti Hírlap, 1858. 190. sz. (augusztus 20.).

25 Napkelet, 1858. 36. sz. (szeptember 5.) 576.

26 Hölgyfutár, 1858. 184. sz. (augusztus 13.) 735. A pályázatban a kép nagyságát is meghatározták: négy vagy öt láb attól függően, hogy álló vagy fekvő.

27 SZVOBODA 2007. 188. 1584-es jegyzet szerint két kép létezik, egyik oldalán 40 centis eltéréssel. *Tahi szüret*, olaj, vászon, 157 × 175 cm, MNG, ltsz.: 115 és *Váci szüret*, olaj, vászon, 117 × 175 cm, MNG, ltsz.: 2709. Csak egy képet ismerünk, amelynek jelenlegi címe: *Szüret Vác vidékén*, olaj, vászon, 116 × 173 cm, MNG, ltsz.: 2709. Több helyen ellenőriztem a konkrét adatokat, a Szépművészeti Múzeumban nincs nyoma. A *Tahi szüreti ünnep* című kép említése: RITTER 1859. 4. Köszönöm Bakó Zsuzsa, Radványi Orsolya és Szvoboda Gabriella segítségét!

4. kép. (12 kép)
Tahi szüreti ünnep, 1858

A képet balról jobbra olvasva mintegy történetként lehet értelmezni. Befejeződött a szüret, ezt ünnepli a társaság. A szüretelők zeneszó mellett vonulnak a gazda lakására, hogy átnyútsák neki a szőlőkoszorút. A préház előtt még útközben megisznak egy-két pohár bort, és kitörő örömeiket táncsal mutatják ki. A háttérben jobbról az öreg Ábrahám-bükk zöldellő hegyháta emelkedik az égnek. A hegy lábánál Málnay Ignác orvos emeletes háza van, a kapuját kinyitotta egy menyecske, hogy a termést a szekérről behozhassák. A mögötte domborodó szőlőhegyen kicsi kunyhó, előtte a szedők, amint egymás mellett haladva kopasztyák a fürtöket. A háttér balján a Kis-Duna mentén Tótfalu református temploma fehérlik, mellette paplaknál a Dombó gyerekek cifra kendőből kötött zászlókat lobogtatnak. A szokásos csörgő korszót a kis Agárdi Sente Zsuzsika viszi. Vörös ünneplónadrágjában Makla cigányprímás, Czini a bőgős, Kistót cimbalmos meg valami kerített klarinétos. Az előtér kiemelkedő alakjai Lengyel József és Nemes Eszter, ebben az időben ők voltak a falu elismert szépei. Előttük hátiköszárral Vaczó Andris ugrál. A szőlőkoszorút vívők közül az első Pécsi János, s aki a nemzeti zászlót tartja, nagyhangú Rózsa Ferenc. A préház előtt Öreg Hajdú András ül, és mustot merít a kádból. Vele szemben táncol, és poharát magasra emeli Fekete Vaczó János, mögöttük ballag szüretelőkannáival Orsós Zsuzsi és Billegi Lidi, és a többi szépség. Bal felől egy ókrös fogat közeledik a Dunáról, a hordók fehér vászonnal vannak letakarva, vaspánttal odaerősítve: talán nem must, hanem borszaporító Duna-víz van bennük. A préház gazdája Öreg Hajdú István volt, a menet az út irányából következtetve Kielberg doktor villája felé haladt (lásd TRAGOR 1930. 95–97). Az adatokat Kontra Kálmán pomázi főszolgabíró segítségével a helyszínen nyomozta ki Tragor 1930-ban. Nincs még egy magyar 19. századi festmény, amelynek valós modelljeiről ennyit tudhatnánk. Egyik elemzője – aki nem ismeri mindezt – azt írja, hogy az arcok túlságosan hangsúlyosak, portrészzerűek.²⁸

A kiváló mű fogadtatása furcsára sikeredett, mert a korabeli sajtó mélyen hallgatott. 1860 nyarán a következő évi történeti tárgyú műlap előkészületeivel voltak a kritikusok elfoglalva. Az a helyzet állt elő, hogy hirtelen megerősödött a magyar művészeket támogató politikai és kulturális lobbis és a magyar történelmi festészet létrehozását sürgető kritikai hang. A korabeli nézet úgy tartotta, hogy az életképek a köznapi élet érdekes, de nem széles körű s nem is maradandó becsű jellemzései. E szemlélet szerint a nemzeti jellegű életképfestészet átmenetet jelenthetett volna a történeti festészet felé (ORMOS 1860). Az Ormos Zsigmond által hirdtetett magyar stílusban egyenlő súllyal szerepel a való és az eszményítés; a nemzeti sajátosságok feldolgozásuk akadémikus módjában jelennek meg (KESERŰ 1988. 220). A kritikusok java része azonban nem tudott mit kezdeni azzal az ellentmondással, hogy egy osztrák művész megalkotta az egyik legkiválóbb magyar életképet.

A Váci szürethez hasonló művek hagyományából a Canzit megelőző időből egy osztrákot, egy magyart és csak egy későbbit emeltem ki. Az osztrák vezető mester Waldmüller (1793–1865) életművében is megtalálhatók ünnepeket, vigasságot ábrázoló képek. Ezek közül az egyik jellegzetes 1843-ban készült *Parasztünnep Alsó-Ausztriában* címmel, amelyen több mint hetven alak zsúfolódik össze (5. kép). A központi elrendezés, az alakok mozdulatai, egymáshoz való kedélyes odafordulása, egymáshoz való viszonya az akadémiai kánont tükrözi. Az ilyen típusú akadémiai életképek mérceként szolgáltak az Osztrák Császárságban, majd a politikai változás után a Monarchiában élő kortársak és a következő nemzedékek számára is.²⁹

A Prónay Gábor kiadásában megjelent reprezentatív album (*Vázlatok Magyarhon népeletéből*, Pest, 1855) Barabás Miklós *Budai szüret-tor* című litográfiáját is tartalmazza.³⁰ A képhez mellékelt szöveg értelmezi a jelenetet is, ebből megtudjuk, hogy a budai városi polgárok tulajdonában lévő szőlőbirtokot a környék (Promontor, Tétény) falvainak parasztjai művelik meg. Barabás azt a jelenetet ábrázolja, amikor a szedők a szüret végétével a tulajdonosnak szőlőfürtökből és levelekből koszorút kötnek, és azt díszmenetben elviszik a házához. A menet élén zenészek mennek, utána a szüretelők vonulnak. Két lány kidíszített rúdon viszi a szalagokkal ékesített szőlőkoszorút, mellettük egy-két zászlós és koszorúkkal ékesített gyermekek. A menet mellett elhaladókat borral kínálják, a szőlőpásztor piricskéjét csatogtatja, azzal sokaknak a hátára vereget. A házhoz érve egy kijelölt szoba mennyezetének közepére akasztják fel a koszorút, aztán pedig táncolnak, és lakomához látnak. Ezen sokan sereglenek össze, s ezzel „vígán fejeztetik bé e szüreti innepély” (PRÓNAY 1855. 33–35).

28 BAKÓ 2002. 42. A szerző feltételezi, hogy az előtérben álló szép pár férfi tagjának széles lépő mozdulata a táncba hívás szándékát jelzi.

29 Címváltozat: *Perchtoldsdorfi lakodalom*. Olaj, vászon, 92 × 111 cm. Galerie des 19. Jahrhunders, Wien (GRIMSCHITZ 1943. 63).

30 A kötetet hárman rajzolták: Barabás Miklós, Sterio Károly és Veber, azaz Weber Henrik, a litográfiák alatt nem jelzik, hogy melyiket ki alkotta.

5. kép. Waldmüller: Parasztünne Alsó-Ausztriában, 1843

6. kép. Barabás Miklós: Budai szüret-tor, 1855

A rajz nem több, mint egy kedves szórakozás életszerű ábrázolása, hiányzik belőle a színpadi-asság, a pátosz (6. kép).

Johann Jakob Serr (1807–1880) *Őszünnep* című, 1867-ben keletkezett műve bizonyítja, hogy a bécsi Akadémia normái az egész század közepét meghatározták (LEITMEYER 1996. 268; 7. kép). Az általa festett jelenet Rhodtban játszódik, a Canzi által is használt klisék alapján elolvashatjuk.³¹ A szüret végeztével „hazatérés”-ünnepet ültek, melynek keretében a szőlőmunkások és a vidám szedőnők a vincellércsaládhoz vonulnak borkóstolásra. Az úton az ünnep részeként mustot isznak, táncolnak, csókolóznak, végül is Bacchus perszifikációja játszódik le. Ez a mű sem egyszerűen naturalisztikus összegzése a tanulmányoknak, a kompozíció nem egyszerűen csak a pfalzi őszünnep bemutatása, hanem egy egész korszak színpadias közgondolkodásának tükré. A kulisszát Rhodt tájképe adja, ahol Serr műterme állt. A számos pasztelltechnikával készített stúdium a környezetben élő modellekről készült, akiknek neve is megmaradt.³²

A paraszti ünnepek látványosságul szolgáltak a városi ember számára az életben és a színpadon, majd két dimenzióra transzponálva egyedi, drágább formában festményeken és akvarelleken, végül olcsóbban, sokszorosított grafikákon és az újságokon keresztül is. A téma akadémiai kánonja szabadon variálható a tájegységek szerint beöltöztetett alakokkal. E képcsoportnál garantált a siker, és az eladhatóság sem utolsó szempont, bár ez utóbbiról még ma is illetlen dolog beszélni.

Canzi sikeres művéről műlapot készítettek Párizsban (kőre rajzolta Charpentier, metszette Lemercier), mely által a festő országos elismertsége nőtt, és ez erősítette pozícióját a vezető mesterek között.³² A Műegylet adminisztrációja alapján tudvalévő, hogy ekkor változott meg a kép címe, ez került az 1859-es műlap elejére: *Szüreti ünnepély Vácz vidékén* (SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007. 287–289). Őt és egynegyed forintért a Felső-Duna soron, a Diana fürdő 8. szám alatt alatti irodában volt kapható (RITTER 1859. p. n.). Az egyik újság megjegyezte, hogy a műlapon az egész ábrázolt publikum „cigány barnára” van nyomtatva. Ezért azt javasolták, hogy a további műlapokat inkább Pesten Rohn nyomdájába küldjék, ahol a munkát jobban lehet irányítani.³⁴

A képnek hosszú utóélete van, melyből csak hármat emelek ki, mert ezek kellő általánosság-gal hordozzák a problémákat. Gerő Ödön 1904-ben úgy látta, hogy Canzi az egzotikumot kereste a népbábrázolásban, amelynek előadásában a színpadi elrendezettség dominál (GERŐ é. n. 21–22). Felismeri, hogy a kép a korabeli népszínművek hatását tükrözi, modelljeit egyenesen színésznek tartja. Stílusát úgy értékeli, hogy „nemesített” realizmussal festett, amelynek alapja az akadémiai modor. Waldmüller által forradalmasított – kissé fellazított – akadémikus modorúnak vélte a képet. 1904-ből visszanezve ez a festésmód egy szelíd forradalom, mai szemmel pedig alig érzékelhető változás következménye volt.

Lyka Károly 1942-ben *Nemzeti romantika* című könyvében (LYKA 1942. 115–116) megállapította, hogy a parasztképző ábrázolásának az lehet az egyik oka, hogy az életképek általában nem megrendelésre készültek, hanem a festő szabad választásának tárgyai. Mint láttuk, Canzi esetében ez nem igaz. A nép iránti érdeklődést a politikusok, írók, költők már korábban megindították, ezt erősen befolyásolták a társadalmi normák. A virágkorukat élő népszínművek megtették hatásukat, hiszen elsősorban a színház, másodsorban a képek szórakoztatták a városi polgárságot. Lyka felsorolja a Műegyletben felbukkanó hasonló műveket, Weber Henrik általa említett

Aratási ünnepe csak leírásból ismert. A vidám arcokat megörökítő mű középső mezéjében egy legény virágot szagoltat egy pirosposztag leánnyal.³⁵ Jankó János *Felköszöntő a kocsmárosra* című alkotása is 1855-ből való, szüreti mulatságot festett Klimkovics Ferenc (1856), Lotz Károly, Molnár József (1858), Újházi Ferenc (1861). Ezek a művek jelenleg nem ismertek, csak a kiállítási jegyzékek alapján rekonstruálható jelenlétük. Klimkovics Ferenc *Szüret* című egyik festményét (1856) közölte az *Új Idők* című hetilap, ezen egy idős férfi ül középen egy putony mellett, és egy fiatal pár áll mögötte³⁶ (8. kép).

Fejős Zoltán 2000-ben a magyar népi életképeket három csoportra osztja, melyből az első a realiztikus (FEJŐS 2000). Idesorol minden vázlatot, különböző helyszíneken készített rajzokat. Nyilván idesorolná a nagyobb olajképekhez készülő olajstúdiumokat is. A második csoport „kulisszaéletkép”, amelyet úgy definiál,

31 *Herbfest bei Rhodt*, olaj, vászon, 90 × 131 cm, Nr. 1988/183, Historisches Museum der Pfalz, Speyer.

32 A tanulmányok más-más fényviszonyok között keletkeztek, és emiatt nem homogen a modelleken a világítás iránya, ezek a hibák a kész kompozíción is fellelhetők.

33 Színes litográfia, 50 × 70 cm, MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 63.64.

34 Budapesti Hírlap, 1860. 133. sz. (június 10.) 1591.

35 Pesti Napló, 1856. május 28.; idézi KODAY 1943. 40.

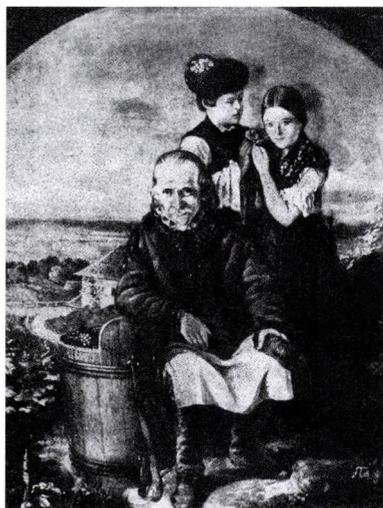
36 *Új Idők*, 1932. 40. sz. 413. A kép kommentárja szerint gróf Vay Dániel gróftól ábrázolja Bihar megyében, Sitéren.

7. kép. Johann Jakob Serr: Őszünnep, 1867

hogy „az alkotói magatartás, ami magát a paraszti életet a műalkotás külső keretének, alkalmi terepének, s nem a művészi ábrázolás feltételének tekinti”.³⁷ A harmadik csoport az idealizáló életképeket tartalmazza, idetartozik Canzi festménye is. Fejős szerint az osztrák biedemeier képkalkotás érhető tetten benne, a pontos, valódi viseletek ellenére a „magyar jellegzetességek” képi összegzéséről van szó (FEJŐS 2000. 817). Logikus rendszer, amely viszont nem veszi figyelembe a képzőművészet hierarchikus felosztottságát és akadémikus meghatározottságát.

Ebben a korszakban elfogadott, megkerülhetetlen akadémiai kánon létezik, ez határozza meg a művészi minőséget, ezáltal a művek pénzbeli értékét is. A politikai helyzet, a gazdasági fejlődés, a kulturális változás (München hatása) más-más parasztképet mutat fel és követel. Nem lehet egyöntetűen kezelni a 19. század második felében alkotott műveket, csomópontok alakulnak ki, amelyek közül az egyik a kiegyezés. Legalább ennyire fontos a bécsi világkiállításon megjelenő újabb magyar parasztkép. A magyar képzőművészeti anyag szorosan kötődik a birodalmihoz, attól nem lehet elválasztani, mert minden művészi megnyilatkozásban erős mintakövetést tapasztalhatunk. A művészeknek alkalmazkodniuk kellett, tágabban az európai divathoz, hogy a képeiket el tudják adni.

8. kép. Klimkovics Ferenc: Szüret, 1856

³⁷ FEJŐS 2000. 813. Átmeneti kategória, amelyben a népi tematika a műalkotásnak nem kiváltó oka, inkább járulékos körülménye.

Canzi eddig ismertettett életműve alapján láthatjuk, hogy a gazdag polgári réteggel tartott kapcsolatot. Pesti fellépésekor a népi életképek programjával lépett a közönség elé, melyeken a részvétképek hagyományai tűnnek elénk. A művész tíz évvel később újra a népi életképek felé fordult, és a színházi élőképek hatására a paraszti csoportot foglalta keretbe, emelte piedesztálra. Sikeres volt a *Váci szüret* című képe, mert a szüretelés és a bor ünnepe korábban kialakult hagyományainak szelíd, a biedermeier akadémikus hagyományokat tisztelőben tartó, a törvényesség szférájába tartozó művét „csinosan”, derűsen festette meg. E kép kapcsán felidézhető Rousseau, aki az *Új Héloise*-ban a népdalos-kartáncos szüreti mulatságot teszi meg a romlott és bomlasztó magaskultúra ellenkultúrájának (FARKAS 2006). Az eredeti és romlatlan népiélet létezését hirdette a népszínmű az 1850-es években (KOLTA 1991. 52). A kortársak szerint a népszínmű csekély jelentősége dacára gyökeret vert a köznapi életben. Ennek az oka, hogy emelkedettebb tárgyat előadni ebben a korban nem lehetett (VAJDA 1870. 186), a cenzúra mindent ellenőrzött és elfojtott. A politikai helyzet megkövetelte a képi közterek alkalmazását, amit az illusztratív terjedősség, a tudálékos alaposág és a túlrészletező leírás jellemez. Mindez azt eredményezte, hogy időnként belebonyolódtak a teatralitásba és az aprólékos naturalizmusba.

A mára megmaradt festmények közül Barabás Miklós *A menyasszony fogadtatása* (1856),³⁸ Lotz Károly *Parasztlakodalom* (1858),³⁹ Canzi Ágost *Váci szüret* (1859), Jankó János *A népdal születése* (1860),⁴⁰ Lotz Károly *Táncoló parasztek* (1860)⁴¹ és végül Than Mór *Újoncozásai jelenet 1847-ből* (1862)⁴² című alkotásai a korszak kiemelkedő népi életképei.⁴³ Mindegyiket érdemes lenne közelebbről megvizsgálni, mert egy sajátos helyzetet tükröznek. A császári állam már nem tiltotta, hanem szabályozott formák között eltúrta a nemzeti ruhát, életképet, irodalmat, sajtót mint a nemzeti ellenállás külsődleges eszközét 1857–1867 között. A kiegyezés után a túrt nemzeti életkép elveszti jelentőségét, és a műfaj átalakul.

Canzi körülbelül ötven festményét ismerjük ma, és mint kiváló akvarellista is alkotott. Könnyedén mozgó keze gyors vázlatokat eredményezett. 1846–1866 között állandóan készített akvarellportrékat, mint Semmelweis, illetve számos ismeretlen portréja bizonyítja. Ezek között család, gazdag házaspár, kislány (háttérben kastéllyal), Török László gyermekkori portréja (falóval) ismert. Ritkán látható a modell mellett eredeti környezetének néhány rekvizituma, az egyik selyemruhája fölött fekete csipke vállkendőt viselő, puha karosszékekben ülő, gazdagon ékszerezett hölgy mellett egy különleges óra van. Mellette – mint kép a képben – egy férfi akvarell arcképe keretben a falnak támasztva a kandallóra került.⁴⁴

A művész akvarelltechnikájú művei sorába tartozik karikatúrasorozata a pesti polgárról. E képek arról árulkodnak, hogy miként látja a művész a körülötte élő embereket, főleg a férfiakat. Új aspektusa a magyar művészetnek, hogy görbe tükröt tartson kora társadalmának. A karikatúra mindenkorai célja, hogy nevetségessé tegye és megkérdőjelezze a helyzeteket, az embereket.

Az eltorzított külsővel előlépő kortársakat a művész kipellengérezte. A képi viccben kulcsszerep jut az arcoknak, hiszen az emberek állapotát az azon keresztül mérhető. A humoros művészet, feloldódva a kötöttségektől, lehetővé teszi a komoly művészet számára elképzelhetetlen kísérletezést a fiziognómia (emberi arckifejezés) terén. Röviden összegezve: a kánontól való eltérés karaktereket teremt.⁴⁵

A 19. század elejétől jelen volt a magyar kultúrában a humor, sőt kép és szöveg együtteseként is megjelent rézkarcokon, majd litografált lapokon. Ezeket árusították könyv- és műkereskedők és utcai képárusok. Általában kétséges művészi értékkel bírtak, mert fontosabb volt bennük a poén, mint a művészi minőség. Többnyire külföldi művészek másolatai terjedtek el, de ezek a korai, egyedi nevetetőlapok és gúnyrajzok nincsenek összegyűjtve. Az 1848-as forradalmi időkre vonatkozóan bukkannak fel újabb és újabb, nagyon érdekes darabok.⁴⁶ Magyarországon sokáig nem adtak ki élclapot, amely tükrözhetne volna a visszásságokat, közölte volna a magyar rajzokat. A szatíra veszélyességétől való politikai félelem lassan alábbhagyott, és 1858-ban útjára indult Jókai Mór lapja, az *Üstökös*, melynek 1863-tól

38 *Parasztlakodalom* címmel 1856-ban a Műegylet műlapja volt. Olaj, vászon, 127 × 157 cm, MNG, ltsz.: 3080.

39 Olaj, vászon, 55 × 86 cm, MNG, ltsz.: FK 2877.

40 Olaj, vászon, 75 × 108 cm, MNG, ltsz.: FK 1379.

41 Olaj, vászon, 95 × 151 cm, MNG, ltsz.: 8530.

42 1862-ben a Műegylet műlapja volt. Olaj, vászon, 126 × 1919 cm, MNG, ltsz.: 2751.

43 A műlapok jegyzéke: SINKÓ 1995. 251–283.

44 Papír, akvarell, 30 × 25 cm, Szépművészeti Múzeum, Magyar Művészet, 1931. 410.

45 GOMBRICH 1972. 317, 320. Az emberi reagálásokat tanulmányozó legkiválóbb karikaturista, Daumier jóval messzebbre jutott ennél.

46 GONDA 1998. Újabb: DEÁK 2009. 17. Osztrák gúnyrajz a magyarokról, akik a horvátoktól való félelmükben nem veszik észre az igazi veszélyt (1848).

Jankó János volt az állandó rajzolója. Buzinkay Géza az 1980-as években két kötetben adta közre kutatási eredményeit a magyar 19. századi élclapokról és a bennük megjelenő karikatúrákról (BUZINKAY 1983. 8). A szerző nem foglalkozik a kép és szöveg viszonyával, valamint azzal az alapvető problémával, hogy minden későbbi lapnak is Jankó János lesz az állandó rajzolója. A festő hetvenezer darab karikatúrája igen egysíkúra alakítja a komikus rajz 19. századi magyar fogalmát.

Az *Üstökös* (1858), *Bolond Miska* (1860), *Borsszem Jankó* (1868) előtti magyar karikatúrák csak elvétve ismertek. Canzi karikatúráit sehol nem mutatta be, újságok nem közölték. A sorozatból hiába kerültek be a Szépművészeti Múzeumba egyes darabok, új életre nem keltek. Mivel senki nem ismeri őket, hivatkozni sem szokás rájuk. Az azonos méretű lapokon különböző méretű figurák sorakoznak, így állnak össze egyfajta mára rendezett sorozattá. A művésztől eredhetnek az alakok alá német folyóírással írt feliratok, melyek közül sok elolvasható, de nehezen értelmezhető.⁴⁷ Példa erre a Borsos József festőt ábrázoló karikatúra felirata: „Das will ich in der Kunstausstellung derin gebenes muß Effekt machen.” A szavak érthetők, de a mondat jelentése (vagyis a poén) nem.

A későbbiekben ceruzával ráírták néhány alak nevét is a lapokra, és ekkor azok bal felső sarkát is beszámolták. E karikatúrák közül huszonhat darab egy vásárlással a Szépművészeti Múzeumba került, majd egy-egy darabot vásároltak 1941-ben, 1943-ban, és 1955-ben. Egy lap a Budapesti Történeti Múzeumban is van (mint a Képtár leltári száma mutatja, 1964-ben került oda), ezen találjuk a képcsoport megnevezését is.⁴⁸ A vadászkarikatúrán egy kővér, álló férfialak van, mellén nyitott ing, kockás nadrág, kalappal a fején, csizmával a lábán, kezében puszka, derekán kulacs. E lap jobb alsó sarkában található a felirat: „Vom deutschen Maler Canzi gemalt. Bpter u Ofner Typen/ oder Freunde/1845”. A lap másik szélén a 32. szám olvasható, mely jelzi, hogy a lapok külön életet élnek. A Szépművészeti Múzeumban 38. számmal ellátott grafikát is találhatunk. 2005-ben felbukkant az egyik árverésen újabb három lap, így lassacskán minden oldal előkerül. Az utóbbiak Lenhossék György, majd újra ő, barátjával Procopius Zsigmonddal, a harmadik pedig Kárfy Titus és leánya, Ilka különös kapcsolatát gúnyolja.⁴⁹ (A kislány bömbölve ül apja ölében, miközben ő komolyan olvas.)

A sorozatból újabban kiemelték Canzi Ágost önarcképét, valamint Borsos József festő, illetve egy másik kiállításon Weber Antal építész karikatúráját.⁵⁰ A megnevezett alakok között találjuk Sartory festő dilettáns,⁵¹ Berg zeneértő, Tessedik Imre, Penigot, Weitenleiter, Breier, Deladami, Küttl, Moser, Hirsch férfialak, megannyi meghatározhatatlan személyiség. Egyedül Mihalovics vászonkereskedő akvarelle tűnik egy mesterséget gyakorló ember torzképének. Egy asztal mögött álló vízfejű férfi három tekerics vásznat kínál.⁵² Sokkal érdekesebbek számunkra az egyszerűen *Pesti alakok* címmel futó darabok, hiszen kiváló megfigyelőként együtt látatja a modell személyiségét, szociális osztályát és szerepét. Így hozza létre a sztereotípiát (MOLÉNS 1974. 10). A kalappal és bottal álló szerény embernek, a szivarozó és az óriási kutyával lekapott férfiaknak kissé nagyobb a fejük az átlagosnál. A karikatúra humoros vizuális üzenet, amely nem univerzális, csak bizonyos területen belül (például Monarchia) érvényes. Rövid életű, mert aktualitását veszti, sőt egy idő után pontosan nem lehet érteni (TOPUZ 1974. 119). Vajon Canzi alakjai ma is értelmezhetők? Hoffmann Edit a Szépművészeti Múzeum új szerzeményi kiállításának ismertetőjében két darabot emelt ki e sorozatból, melyeket közölt a *Magyar Művészet* is⁵³ (9–10. kép). Az általa 1850-re datált egyik karikatúrán egy férfi áll az íróasztal előtt, és egy lúdtollat tart a kezében, amellyel egy lapra ír.⁵⁴ A nagy orrú írástudó ember, aki laza állásban, zsebre dugott kézzel fogalmazza gondolatait. A másik fiatalember nagyon sovány, a felirat szerint így nézett ki Gräfenbergbe való menetele előtt, ahol meggyógyították.⁵⁵ A lakkcipőben oldalra lépő alak kezében cilinder és sétatálca, nyakában selyem nyakkendő.

47 Aczél Eszter Krisztina művészettörténész (BTM) elkezdte a karikatúrák képei és szövegei közti értelmezés feldolgozását, ezúton köszönöm segítségét!

48 Papír, akvarell, 30 × 22 cm, Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény, ltsz.: 64.4.

49 Nagyházi Galéria és Aukciós ház, 5. festmény- és műtárgyárverés, 2005. október, 63–65. sz. tétel.

50 VESZPRÉMI, szerk. 2009. 12; Perényi Roland: *A pesti polgár*. Budapesti Történeti Múzeum, 2010. március. (E kiállítás szervezésének hatására készült ez a tanulmány. Arra kerestem a választ, hogy festményen és fényképen hogyan jelenik meg a pesti polgár. Mivel számomra jelen pillanatban két vagy akár három osztály megjelenése is megkülönböztethetetlen, ezért érdekesebbnek tűnt egy konkrét anyag vizsgálata, egy művész bemutatása.)

51 1858-ban a Pesti Műegylet műbíráló választmányának helyettesei között található Sartory F. Ö. (RITTER 1859. 107).

52 Papír, akvarell, 43 × 24 cm, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1926–1265.

53 *Magyar Művészet*, 1931. 410.

54 Papír, akvarell, 36 × 24 cm, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1926–1264.

55 Papír, akvarell, 36 × 24 cm, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1926–1266.

9. kép. Canzi Ágost: Pesti alakok, 1850

10. kép. Canzi Ágost: Pesti alakok, 1850

A karikatúrákon látható férfiak egyszerű bő, többnyire kockás nadrágot, olcsó zakót hordanak. Az arszlánnak nevezett divatos férfin kínai díszítésű köntös van, fején hatalmas cilindert visel.⁵⁶ Két igen érdekes alakot hagytam a végére. Az egyik egy vadász (férfi vadászpuskával; 11. kép) aki hanyagul pipázik (mindenki dohányzik), kezében sétabot, vállán puska. Hanyag ruházata és egyszerű sapkája elárulja, hogy nem túl gazdag.⁵⁷ Ehhez az alakhoz kötődik egy másik karikatúra, melyen a puskájával kismadarakra célzó vadász csíkos nadrágban, laza, bő ingben, hatalmas, bő táskával a vállán, rogyant térdrel oldalra fordul.⁵⁸ A másik érdekes alak egy horgász⁵⁹ (12. kép), egyedül ő van csizmában, bő nadrágját egy térdig érő, laza, derékban megkötött kabát egészíti ki. A szivarozó és furcsa módon szemüveges férfi bal vállán egy botot tart, amelyen egy hal lóg.

Kétségtelenül nem ismerjük fel Canzi ábrázoltjait, de ha részben felismerhető vagy közismert emberek voltak, akkor publikálásukkal egyre megfejthetőbbek lesznek. Ezek a rajzok népszerűek lehetnek készítésük idején, 1845–1850 között, még akkor is, ha csak szűk baráti körben voltak ismertek. A *Borsszem Jankó* főszerkesztője is azt hirdette húsz év múlva, hogy szükség van a humorra, sőt a karikatúrára is. Mint Buzinkay megállapítja, ez az élclap elsősorban a zsidóság problémáira figyelt, de Ágai Adolf a figurákat úgy állította központba, hogy a teljes társadalmi emancipációnak szerzett híveket (BUZINKAY 1988. 700). Már az első évben elindítottak egy híres férfiakat karikírózó arcképcsarnokot, ahol „minden bokorban termő rettenthetlen hazafiak, népszerűek és hírhedt celebritások arc-, élet- és jellemrajzát” adták.⁶⁰ 1868 júniusában már új műfajról (*genre*) beszéltek, a karikatúra jutalomképként társadalmi és politikai tárgyat választott.⁶¹

56 Papír, akvarell, 21,5 × 28 cm, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1955–5576.

57 Papír, akvarell, 36 × 24 cm, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1926–1257.

58 Papír, akvarell, 24 × 17 cm, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1926–1270.

59 Papír, akvarell, 33 × 23 cm, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1926–1258.

60 Borsszem Jankó, 1868. 11. sz. (március 15.) 118. Az első Pulszky Ferenc volt.

61 Borsszem Jankó, 1868. 25. sz. (június 21.) 321. A képek rajzolója Klics Károly.

11. kép. Canzi Ágost: Pesti alakok, 1850

12. kép. Canzi Ágost: Pesti alakok, 1850

Canzi Ágost készített hagyományosnak mondható polgári portrékat, olajban, akvarellben és litográfiában is. Egy alkalommal – eleget téve Vahot Imre felhívásának – fénykép alapján készítette el egy költő valóságos arcképét. A Vörösmarty Mihályról készült talbotópia az idős, megtört arcú embert ábrázolta halála előtt egy évvel (1855), ezért Canzi erről készített litográfiája nem a korábbi idealizálási vonalba tartozott.⁶² Körülbelül negyven portré litográfiája maradt fenn az 1852–1863 közötti időkből (GERSZI 1960. 131–132). Ezek közül gróf Apponyi Albert, báró Eötvös József, gróf Festetics Leó, gróf Széchenyi István és gróf Teleki László portréin észrevehető, hogy az arisztokraták arcképeinek megvalósításakor ebben a korban már nem volt szükséges a modellel való közvetlen kapcsolat.

A művész két alkalommal vállalta, hogy a képes hetilapok mellékleteként megjelenő műveket kőre rajzolja. Jókai Mór *Dalma* című műve esküjelenetének színpadi jelenete (valószínűleg saját akvarellje után) a *Déliabáb* című lap melléklete volt 1853-ben. Később Vízkelety Béla *V. László esküje* című festményét rajzolta kőre, mely a *Családi Kör* műmelléklete volt 1861-ben. Mindkettő a *Váci szüret* kosztümös világával tart rokonságot, de festett színpadi ábrázolást a korból nem ismerünk, a történelmi festészet pedig ekkor kezdődik el hazánkban. A fenti művek könnyed kőre rajzolásával a művész magas fokra fejlesztette technikáját.

1862-ben a gazdasági recesszió a művészt is elérte, és a divatnak megfelelően áttért a fényképezetre.⁶³ A mesterek, akik a törvényesség szférájába tartozó művészeti ágakban képezték ki magukat, ebben az időben tömegesen átléptek a törvényesíthető szférához tartozó, a művészet rangjára aspiráló kifejezési formák, vagyis a fényképezészet mezejére. Heller József kiváló ötvössel társult, aki már korábban is dagerrotipista volt, műterme 1847-től az Albrecht úton a Szabó-házban volt. 1855-ben átköltözött a Kristóf tér 4. szám alá, a Fehérhajú szállodával szembe. A Müller Terézia házában lévő műterem a Geibel-féle könyvbolt feletti üvegcsarnok volt, amelynek felújítási munkáit Diescher József épí-

62 A fényképet Tiedge János készítette. Ennek részleteiről FARKAS 2005. 97–100.

63 Rövid életrajza: FARKAS 2005. 207–208.

13. kép. Canzi Ágost: Procopius család

1866-ban hirtelen és váratlanul elhalálozott a művész. Társa által fogalmazott gyászjelentése a következőképpen szól: „Canzi Ágoston akadémiai festő és fényképész f. évi ápril 13.-kán esti 7 órakor 53 éves korában rövid szenvedés után, tüdőhűdés következtében, az úrban csendesen jobb létre szenderült. Az elhunynak hült tetemei vasárnap ápril 15.-kén délutáni 5 órakor a gyászlakban (belvárosi kristóf tér 4. sz.) az ágost. Evang. egyház szertartása szerint csendben felszenteltetvén, a kerepesi vonal melletti temetőbe fognak örök nyugalomra vitetni. Béke hamvai-ra. Heller József fényképész.”⁶⁸

Egyik riválisa, Barabás Miklós csak 1862–1864 között tartott fenn fényképészeti atelier-t, másik riválisa, Borsos József prosperáló fényképészeti üzlete egészen 1878-ig kiválóan működött. Az osztrák születésű művész pesti sorsa és ismert művei az integrálódás különböző lehetőségeit mutatják nekünk. Megbízásos alapon egyrészt konzervatív portrék születtek, másrészt a polgárság gondolati igényeinek megfelelően a magyarság egyik ünnepének modellértékű életképét teremtette meg. Pontosan tudta, hogy hol a határ tilos és túrt között. Életművének másik, rejtett oldalán mindent és mindenkit megkérdőjelezve remek karikatúrákon gúnyolta-csúfolta a visszas helyzeteket és alakokat. Kaméleonnak vélhetnénk, akinek alkalmazkodókészsége teremtette meg életben maradásának feltételeit. A művész litográfiái árulkodnak arról, hogy könnyen, gyorsan, ügyesen rajzolt, hatalmas mennyiségben készülhettek akvarelljei is. Mindenről és mindenkiről volt szatirikus véleménye is, amelyet életében még nem lehetett megismertetni a közönséggel, egyszerűen azért, mert még nem volt rá megfelelő fórum. Az említett két élclap (*Üstökös* és *Borsszem Jankó*) között *Bolond Miska* címmel 1860 júniusában indult Tóth Kálmán kiadásában hetilap. Az ennek hátoldalán közölt vicces jelenetek helyzetkomikumra épültek, általában mindkét rajzot Jankó János készítette. A *Bolond Miska művészetre adja magát és táncol a tojások között* című rajz összegezheti számunkra Jankó stílusát.⁶⁹ „Nem lehet, Nem szabad, Tilos, Ne ezt” feliratú tojások között ugrál Miska, ami utal a cenzúra jelentős szerepére (14.a–b kép). Időnként üres felületeket közöltek a lapban a betöltött rajzok

tész végezte.⁶⁴ A felújított atelier az épület padlásán kiválóan működött, a felszerelésük javát Párizsból hozták. 1863-as hirdetésükben nyomtatékkal közölték, hogy Canzi vállalja a felvételek színezését is, külön szalonja volt e művek bemutatására. Néhányszor az újságok is írtak róluk, amikor színészekről és egyetemi tanárok arcképeiből szándékoztak albumot kiadni.⁶⁵ Ezek megvalósulásáról, esetleg kiadásáról nincs adat. Albumok eddig nem kerültek elő, bár szinte minden nagyobb fényképgyűjteményben megtalálható szépen komponált, egész alakos portréik közül néhány. Arisztokratákkal nem volt kapcsolatuk, a magyar múzeumi rendszer a főrangúakat ábrázoló portrékat gyűjtötte egykor és ma is. A Canzi és Heller által fényképezett polgárok neve általában nem ismert, így csak életművük egyes mintái, sikerült alkotásai képviselik művészetüket. A legfontosabb közös munkájuk Deák Ferenc arcképeinek elkészítése és széles körben való terjesztése volt, amelyet azzal a feltétellel engedélyezett a politikus, ha a pesti árvaházak kapják a jövedelem bizonyos százalékát. A fényképészek Liszt Ferencet ábrázoló egész alakos, papi ruhás portréja több kultúrtörténeti munkába bekerült.⁶⁶ A legérdekesebb felvételek a Nemzeti Múzeumban őrzött egyik albumban maradtak ránk, amelyből a festő-fényképésznek a Procopius családdal való húszéves kapcsolatára is fény derült⁶⁷ (13. kép).

64 Budapest Főváros Levéltára, Pest város Épitő Bizottmányának iratai 320/1862.

65 Egyetemi tanárok albuma: Fővárosi Lapok, 1865. 85. sz. (április 13.) 335., Nemzeti Színház színészeinek albuma: Fővárosi Lapok, 1865. 109. sz. (május 12.) 435.

66 LÁSZLÓ-MÁTEKA 1978. 143. A 277. számú reprodukción nem látható, a szerző nem jelzi, hogy a fénykép Canzi és Heller műve.

67 Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtár, Procopius-album, ltsz.: 1-49/1945.

68 Pesti Napló, 1866. 88. sz. (április 18.).

69 Bolond Miska, 1861. 47. sz. (november 24.) 188.

14. a-b) kép. Jankó János: Bolond Miska művészetre adja magát és táncol a tojások között, 1861

helyett. Kifejezetten antiszemita lap volt, rengeteg érthetetlen utalással, alig megfejthető szöveggel és képpel (BUZINKAY 1988. 702).

A kiegyezés után újra enyhült a németellenesség, és lassan elfelejtődött az a furcsa politikai helyzet, amelynek hatására 1857–1867 között igyekeztek kiszorítani a külföldi (német, osztrák, olasz) művészeket a pesti tárlatokról, és kinevelni, lehetőséget adni a fiatal magyar képzőművészeknek. Lyka ezt a problémát elfedve azt írta, hogy Canzit nem tekintették a magyar művészek idegennek: „félíg-meddig magyarnak fogadták el a társai” (LYKA, 1942. 26). A pozitívista szellemű művészettörténésznek még valami bizonyítéka is lehetett erre nézve. „[...] hű bajtársa volt a festőinknek, akik nem is tekintették külföldinek” – írta (LYKA 1942. 115). Életrajzírója, Reinöhl is megemlíttette, hogy Canzi nem volt a magyarok számára „ausländischen Maler” (REINÖHL 1911. 11). Az is lehet, hogy jól sikerült műve a korabeli németellenességen felülkerekedve némaságra vagy talán gondolkodásra intette a közvéleményt. Egy soknemzetiségű birodalomban annak a végiggondolásánál, hogy ki hol született, és milyen nemzetiségű, érdekesebb az, hogy ki hol dolgozik, és kinek alkot. Jogos észrevétel lehet az, hogy egy művész az is jellemez, hogy milyen témát, milyen célból fest. Mint fentebb láttuk, ez utóbbi sokkal nehezebben megválaszolható, mert ehhez sokkal több személyes adatra lenne szükség (naplók, levelek, iratok...). Hogy valójában ki volt ez az ember, azt persze homály fedi. A művei a magyar kultúrában az egykori művészi szándéktól független, önálló életet élnek, a *Váci szüret* pedig a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításának stabil darabja.

Irodalom

BAKÓ Zsuzsa

2002 Barabástól Rudnay-ig: 19–20. századi magyar táncbrázolások. In NAGY Zoltán (szerk.): Három a tánc! Magyarországi táncbrázolások 1686–1940. Székesfehérvár, Deák Képtár, 38–55.

BELTING, Hans

2009 A hiteles kép. Képviták mint hitviták. Budapest, Atlantisz.

BIEDERMEIER

1938 A Biedermeier kiállítás képes tárgymutatója 1937–1938. Budapest, Műcsarnok. Magyar Művészet, 27.

BUZINKAY Géza

- 1983 Borszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében. Budapest, Corvina.
- 1988 Mokács Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek... A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között. Budapest, Magvető.

DEÁK Ágnes

2009 Magyarország története 15. Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867. Budapest, Kossuth.

FARKAS Zsuzsa

- 2005 Festő-fényképészek. 1840–1880. H. n., Magyar Fotográfiai Múzeum. A magyar fotográfia történetéből 38.
- 2006 A népi életkép tradíciója a magyar festészetben. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 32–48.

FEJŐS Zoltán

2000 Jegyzet a 19. századi népeletképről. In BALÁZS Géza et al. (szerk.): Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. II. Budapest, Universitas Kulturális Alapítvány, 804–821.

GERŐ Ödön

é. n. [1904] Tegnaptól máig. In A magyar festőművészet albuma. (A Pesti Napló előfizetőinek készült kiadás.) Budapest, Hornyánszky.

GERSZI Teréz

1960 A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Budapest, Akadémia.

GOMBRICH, Ernst

1972 Művészet és illúzió. Budapest, Gondolat.

GONDA Zsuzsa

1998 Változó lapjárás: az 1848-as bécsi forradalom és karikatúrái. Válogatás a Keresztény Múzeum grafikai gyűjteményéből. Esztergom, Keresztény Múzeum.

GRIMSCHITZ, Bruno

1943 Ferdinand Georg Waldmüller. Leben und Werk. Wien, Andermann.

IMRE Györgyi (szerk.)

2004 A modell. Női akt a 19. századi magyar művészetben. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.

KESERŰ Katalin

1988 A képzőművészet szerepének érzékelése a nemzeti jelleg reprezentálásában. In NÉMETH G. Béla (szerk.): Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Budapest, Gondolat, 215–233.

KODAY Ernő

1943 Weber Henrik (1818–1866). Budapest, Pesti Lloyd ny. A Budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetben készült doktori értekezés 79.

KOLTA Madolna

1991 Táj különbségek és regionális sajátosságok a 19. századi népszínművekben. In HOFER Tamás (szerk.): Népi kultúra és nemzettudat. Budapest, Magyarországtudató Intézet, 51–61.

LÁSZLÓ Zsigmond – MÁTEKA Béla

1978 Liszt Ferenc élete képekben és dokumentumokban. Budapest, Zeneműkiadó.

LEITMEYER, Wolfgang

1996 Herbfest bei Rhodt. In GREWENIG, Meinrad Maria (Hrsg.): Mysterium Wein. Die Götter, der Wein und die Kunst. Speyer, Historisches Museum der Pfalz, 268.

LYKA Károly

- 1932 A legszebb magyar képek. Pesti Hírlap Vasárnapja, 37. sz. hátoldal.
- 1942 Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850–1867. Budapest, Corvina.

MOLES, Abraham A.

1974 La caricature comme communication (Préface). In Topuz, Hifzi: Caricature et société. (Tours), Maison MAME, 5–11.

ORMOS Zsigmond

1860 Művészeti körút a fővárosban. Pesti Napló, 173. sz. július 27.

PAPP Júlia

2004 Canzi Ágost: Vas Gereben képmása. In IMRE Györgyi (szerk.): A modell. Női akt a 19. századi magyar művészetben. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 283.

PRÓNAY Gábor

1855 Vázlatok Magyarhon népéletéből. Pest, Geibel Ármin sajátja, Lipcsében Giesecke és Devrient könyv-nyomdájában 33–35.

REINÖHL, Rainer von

1911 Gedenkblatt an den Maler August Canzi. Im Austrage der Stadtgemeinde Baden. Karl Kra-vani Verlagsbuchhandlung, Wien VII. Mariahilfestrasse 64. Druck von Leo Reichets Witwe in Baden.

RÉVÉSZ Emese

2004 A népéletkép szerepe a nemzeti jellem ki-dolgozásában. *Ars Hungarica*, no. 1–2. 275–319.

RITTER Sándor (szerk.)

1859 A Pesti Műegylet Évkönyve 1858-ra. Pest, Landerer és Heckenast ny.

SINKÓ Katalin

1995 A művészi siker anatómiája 1840–1900. In Nagy Ildikó és Imre Györgyi (szerk.): Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Bp., 1995. Magyar Nemzeti Galéria, 15–49.

SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella

2007 A Pesti Műegylet története. A képzőművé-szeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest-Budán. H. n. [Miskolc], Miskolci Egyetem K.

TOPUZ, Hífi

1974 Caricature et société. (Tours), Maison MA-MÉ. Collection Medium.

TRAGOR Ignác

1930 Vác műemlékei és művészei. Vác, Berger ny.

VAJDA Viktor

1870 Művészet és politika. Képek a magyar tár-sadalomból. Pest, Fekete Bernát.

VESZPRÉMI Nóra (szerk.)

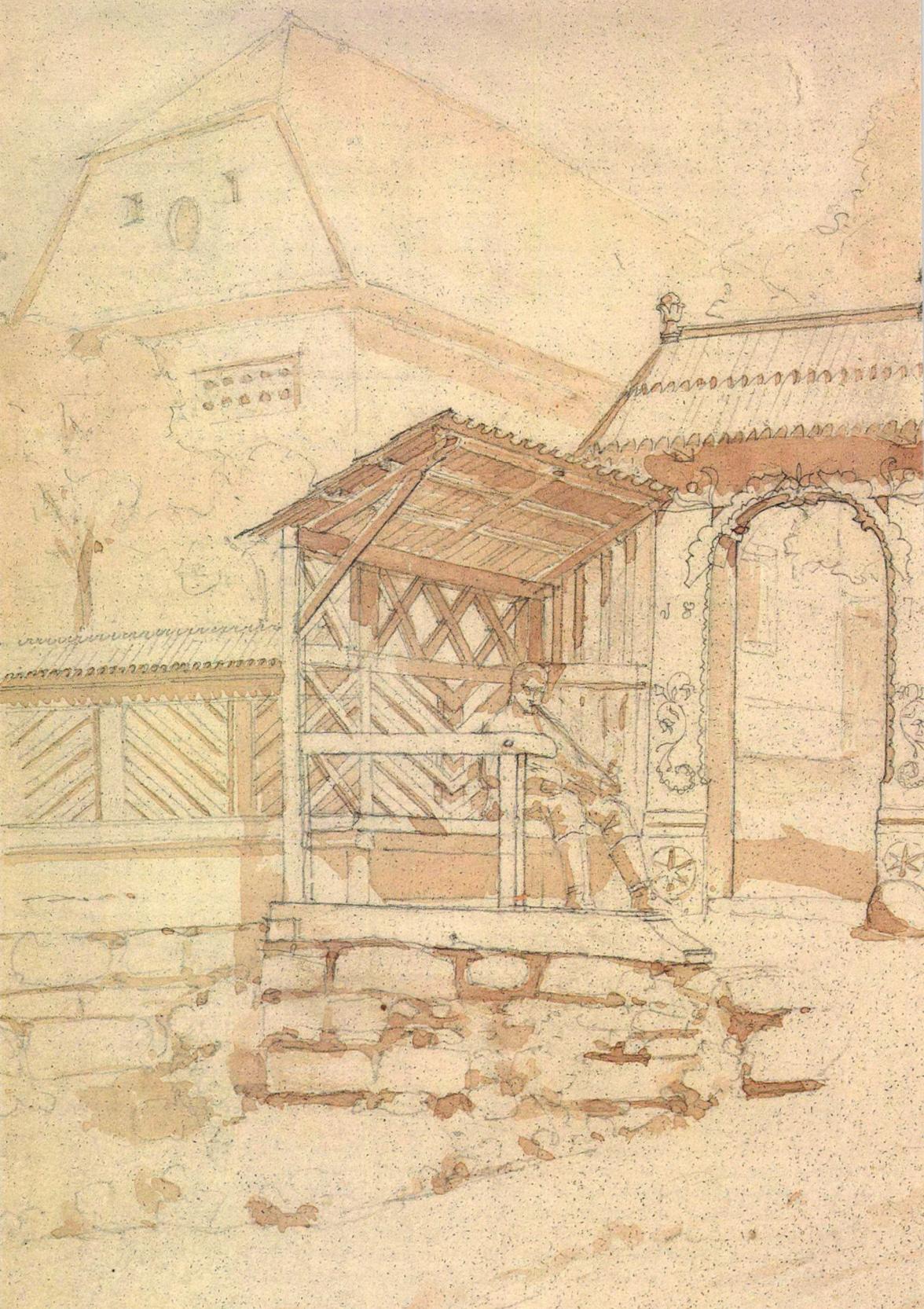
2009 Borsos József festő és fotográfus. Buda-pest, Magyar Nemzeti Galéria.

ZSUZSA FARKAS

Ágost Canzi's models – the limits of interpretation

The painter Ágost Canzi, originally Martin Kanz (1808–1866), a German who settled in Pest was trained in an excellent arts academy: the Paris school of Ingres. From 1846 he lived in the capital, Pest and it was here that he painted his masterpiece, *Wine Harvest at Vác*. The Calvinist peasant population of Tahi posed as models for this large painting of a vintage festivity that conforms to earlier academic tradition. The artist's middle-class clientele can be seen in his surviving paintings, especially the portraits. The Art Society of Pest commissioned the artist to paint the *Wine Harvest at Vác* which was used in 1859 as a gift for shareholders in the form of a lithograph. The article gives a detailed analysis of the origin of the painting, the tradition of portraiture and its reception. The author analyses similar Austrian and Hungarian paintings and discusses a few aspects of the picture's after-life. She reaches the conclusion that the work reflects a particular political situation when the imperial state no longer banned national dress, genre scenes, literature, theatre or press but tolerated them within regulated forms. This period can be put at 1857–1867, when censorship was relaxed. After the Compromise (1867) the tolerated national genre scene lost its significance and the genre underwent change. There is an inescapable canon in the portrayal of peasants that also determines the artistic quality and its value.

An integral part of the artist's oeuvre is his previously unpublished series of caricatures of the Pest townsman, done in the 1850s. Under the influence to the general economic recession, in 1862 the artist switched to photography. He died suddenly at an early age. His most outstanding work can be seen in the Hungarian National Gallery's permanent exhibition.

„Pesti vagy? Nem baj az, lelkem, csak becsület legyen, meg egészség!”

Medgyaszay István a „terepen”

A fenti mondatot egy kalotaszegi asszonytól kölcsönöztem, aki 1904-ben így nyugtázta a falujába tévedő fiatal városi építész, Medgyaszay István (1877–1959) rajzoló-dokumentáló tevékenységét.

E tanulmányban anyai dédapám, Medgyaszay falujárásait, műkedvelő, ám határozottan gyakorlati célú néprajzi gyűjtéseit szeretném bemutatni. Munkássága több szempontból is rendkívül fontos a néprajz számára. Először is a hátramaradt bőséges anyag (napló, feljegyzések, rajzok) művészi, egyben dokumentumértékére hívnám fel a figyelmet. Az írások egy több mint száz évvel ezelőtti tereptapasztalat, falu-város kapcsolat hírmondói, melyek elemzése igen tanulságos lehet. Másodsor: az építész első útja után hamarosan csatlakozott Malonyay Dezsőhöz és munkatársaihoz, akik *A magyar nép művészete* című reprezentatív albumhoz gyűjtöttek anyagot. Medgyaszay az első két kötet munkálataiban tetemes részt vállalt. A rendelkezésre álló eredeti rajzok és szövegek lehetővé teszik társszerzőségének pontos bizonyítását, melynek feltüntetését a szerkesztő az egyes tanulmányoknál és illusztrációknál elmulasztotta. Végül pedig meg kell jegyezni, hogy Medgyaszay konkrét céllal ment a faluba: építészetében a „magyar stílus” megteremtésére törekedett, és ezt nem kis mértékben a népi építészetben tapasztaltakra kívánta alapozni. Épületterveiben visszaköszönnek a gyűjtőútjai során rögzített motívumok, szerkezeti megoldások.

Mindemellett természetesen megfestem a hátteret is: tevékenységét behelyezem a népművészet felfedezésének folyamatába.

A felhasznált források közt első helyen Medgyaszay István rendezett, ám nagyrészt feldolgozatlan hagyatéka áll. Ebben tervrajzok, úti vázlatok, szépirodalmi igényű napló, fényképek, hivatalos levelek (személyesek sajnos csak igen kis számban), bizonyítványok, kitérítések, feljegyzések, pizkozatok, előadás-kéziratok találhatóak. Előrebocsátom, hogy a forrásokat minden esetben eredeti írásmódjukhoz hűen idézem. Saját hozzáfűzéseimet szögletes zárójelben szűrtem be oda, ahol ez kívánatos volt.

A szakirodalom inkább a háttér megrajzolásához nyújt segítséget, bár újabban megjelentek a szűkebben vett témához is felhasználható publikációk (főleg a gödöllői művésztelep kutatása kapcsán: GELLÉR – G. MERVA – ŐRINÉ NAGY, szerk. 2003; KESERŰ 2003; FARKAS 2003; NAGY 2004; ŐRINÉ NAGY, szerk. 2006).

Medgyaszay István élete és munkássága

Medgyaszay István 1877-ben született Budapesten, Benkó Károly építész és Kolbenheyer Kornélia gyermekeként (1. kép). Édesapja halála miatt már korán pénzkeresésre kényszerült. A millenniumi évében fejezte be tanulmányait az Állami Ipariskolában, és egy tervezőirodában helyezkedett el, majd két év múlva leérettségizett.

Egy ösztöndíj segítségével alkalma nyílt, hogy beiratkozzon a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti mesteriskolájába. Az ott zajló, Otto Wagner nevével fémjelzett oktatás és szakmai munka világhírű volt.¹ Medgyaszay kitűnőre végzett, és 1902-ben átjelentkezett a budapesti Magyar Királyi József Nádor Műegyetemre, ahol 1904-ben kapott építészdiplomát.

¹ Wagnertől elsősorban a funkció központi szerepét vette át. Wagner egyébként tagadta a nemzeti építészeti stílusok létjogosultságát (MORAVÁNSZKY 1998. 199): „kimondott nemzeti stílus nem létezhetik [...] hibásnak, sőt lehetetlennek kell ítélnünk minden olyan törekvést, amely egy nemzeti stílust akar megteremteni” (WAGNER 1915). Medgyaszay, annak ellenére, hogy az ő tanítványa volt, éppen ennek az ügynek vált a profétájává. Nem ő volt az egyetlen Wagner-növendék, aki munkásságában regionális jegyeket alkalmazott (MORAVÁNSZKY 1998. 205). Lásd még MORAVÁNSZKY 1983.

1. kép. Medgyaszay István mint fiatal építész (1908 körül)

mányozása céljából. Útinaplója erről is részletes beszámolót ad. Az utazása előtti években épült fel a veszprémi (PETHÓ, szerk. 2009), majd a soproni színház, valamint a rárósmulyadi templom.

Az első világháborúban frontszolgálatot teljesített 1918 végéig. 1916-ban Lembergben, majd 1918-ban a Margitszigeten állították fel az általa rendezett hadikiállítását. A háború után számos középületet – vidéki kultúrházat, iskolát, templomot – tervezett. Ekkor épült saját családi háza.⁴ A Néprajzi Múzeum épületére kiírt pályázaton is indult (KESERŐ 2006. 143–144). Egy 1927-es alkotása, a mátraházi sportszálló sokereszes tetőszerkezetével a távol-keleti pagodákra emlékeztet. Több budapesti háza, valamint a Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet szintén ekkor-tájt épült fel.

2 Gundel-díj az Akadémián, majd 1928-ban Indiában tüntették ki a tervet, ennek hatására kérték fel a bombayi Történelmi Múzeum megtervezésére.

3 François Hennebique (1841–1921) francia mérnök, az ő nevéhez fűződik a vasbetonépítés technológiájának első alkalmazása (1892).

4 Ménesi út 59/b; ma Medgyaszay-emlékhely.

5 Milánói Nemzetközi Iparművészeti Kiállítás Aranyérme 1906, Cziegler-érem 1908, Hollán-díj 1924, Építészeti Nagydíj 1925, Greguss-díj 1930.

6 Az életrajz forrásai: GULYÁS 1999b; KATHY 1979; POTZNER 2004.

Főiskolai évei alatt is számos figyelemre méltó épületterve született, többek közt a Gellért-hegyre szánt Nemzeti Panteoné (MEDGYASZAY 1905c; 1908b), amely a világ több nagyvárosában sikert aratott, és fontos nemzetközi kitüntetésekhez vezetett alkotójának.² Már ebben a korai művében felfedezhetők a későbbi munkásságában olyannyira jellemző vonások, mindeneke-lőtt a „magyar stílusra”, nemzeti művészetre való törekvés, valamint ezzel egybefonódva a keleties jelleg.

Ezután önálló tervezőmunkába fogott. Megismerkedett a gödöllői művésztelpe tagjaival, ami művészetében is új irányt hozott. Ezekben az években végezte népművészeti gyűjtéseit: 1904-ben Kalotaszegen, 1905-ben a Székelyföldön és a hétfalusi csángóknál, 1906-ban a Dunántúlon járt. Ezekről szóló írásai néhány folyóiratban nyomtatásban is megjelentek (MEDGYASZAY 1905a; 1905b; 1906a; 1906b; 1909a; 1909b; 1931; 1938). A gyűjtőutak hatása elsőként épp gödöllői barátai számára tervezett műteremházain érződött.

1906-ban felvette anyai nagymamája vezetéknévét. Addig Medgyaszay-Benkó Istvánként (is) szerepelt, ekkortól csak a Medgyaszayt használta.

Párizsban is dolgozott építészként, itt ismerkedett meg a vasbeton-építéssel, a híres François Hennebique³ tanítványaként. Életművének egyik kulcsfontosságú eredménye, hogy ezt az új, modern szerkezeti megoldást művészi szintre fejlesztette (MEDGYASZAY 1908a; 1909c). Emellett több technikai megoldását szabadalmaztatta (GERLE-KOVÁCS-MAKOVECZ 1990. 139).

1907-ben több nyugat-európai ország keleti gyűjtésményében végzett kutatásokat, majd 1911-ben pár hónapot Afrikában töltött az ókori kultúremlékek tanul-

mányozásában. 1931 legvégén végre sort keríthetett régóta vágyott indiai tanulmányútjára. Itt több alkalommal tartott előadást angol nyelven, melyekről a *The Times of India* című lap is beszámolt. Útjáról fényképei és feljegyzései tanúskodnak (MEDGYASZAY 1933).

1934-ben a Magyar Néprajzi Társaság egy díszoklevéllel barátai közé választotta.

Munkásságát számos díjjal, kitüntetéssel honorálták itthon és külföldön egyaránt.⁵

Az 1948-as politikai fordulat után személyét teljes mértékben mellőzték a hazai művészeti életben. Munkáinak, életművének elismerése elmaradt, ellenséges hangú, becsmérlő káderjelentések születtek róla. 1959 áprilisában halt meg.

Nem lehet említés nélkül hagyni azt a tényt, hogy halála után több épületét átépítették, tönkretették, műemlékvédelemmel egyáltalán nem törődve.⁶

Népművészeti gyűjtések a századfordulón és a gödöllői művésztelep

Mielőtt rátérnénk a gyűjtőutakra, vessünk egy pillantást a korszak művészeti közhangulatára, mely magyarázatot adhat Medgyaszay falulatogatásainak ötletére. A népművészet hazai „felfedezésének” bonyolult folyamatáról számos áttekintő tanulmány született (például KRESZ 1968; KÓSA 2003; FEJŐS 2006a). A 19. század második felétől beszélhetünk erről a törekvről, amely összefonódott a háziipari mozgalommal (BELLÁK 2006), a világkiállításokkal, volt benne némi divat is (a felsőbb társadalmi rétegek lelkesedésének utánzása (FEJŐS 1991; SELDMAYR 2006), nagy lendületet adott neki a millenniumi kiállítás néprajzi faluja (JANKÓ 1897; 1989; KÓSA 1997; SZEMKEÓ 1997), és a legkülönbözőbb életpályával rendelkező embereket ragadta magával (FEJŐS 2006b. 10). A „mozgalom” frekvenciát tájai közt elsőként tűnt fel Kalotaszeg (K. CSILLÉRY 1997; HÁLA 1998; 2003. 51–54; 2006; GELLÉR 2006. 17; FEJŐS 1998), majd Mezőkövesd és a Sárkőz (SZILÁGYI 1980; 1982; 1984), melyek népművészete szó szerint versengett egymással. Nem véletlen, hogy a legelső Malonyay-kötet is éppen Kalotaszegről szól.

Az építészek, képző- és iparművészek – a születő és intézményesülő néprajztudománnyal csaknem párhuzamosan – a századforduló körüli években csodálkoztak rá a népművészet gazdagságára. Céljuk a „magyar művészet” megalkotása, formába öntése volt, ehhez pedig kiváló forrásul szolgált a paraszti világban hagyományozódó tárgyi kultúra ornamentikája és technológiája.⁷ A forrást sokáig keresték, hiszen ekkortájt egyáltalán nem volt benne a köztudatban a magyar népművészet ténye, gazdagsága és esztétikum.⁸

Hanák Péter úgy fogalmaz, hogy „a szecesszió a historizmus meghaladásában a népművészethez fordult”.⁹

A hasonló érdeklődésű és irányultságú alkotók 1901-ben hozták létre a gödöllői művésztelepet Kriesch Aladár¹⁰ festőművész vezetésével (JURECSKÓ 1982. 9–13; MORAVÁNSZKY 1998. 221–224; GELLÉR 2003. 5). A művésztelepre azért érdemes kitérni, mert Medgyaszay annak számos tagjával baráti viszont ápolta, és mert a gödöllőiek közül többen is közreműködtek a Malonyay-kötetek előkészületi munkáiban és megírásában. Az itt folyó munka három fő jellemzője a szecessziós stílus, a gyökerekhez való visszatérés igénye és a sajátos életfilozófia volt. Az elméleti alapvetéseket William Morrístól és John Ruskintól kölcsönözték (KRIESCH 1904). Ruskin (1819–1900) igen nagy hatású angol író, filozófus, szociológus volt, és főként művészetelmélettel foglalkozott. Az ő nevéhez fűződik a természetességet hirdető preraffaelita művészek szellemi mozgalma. Morris (1834–1896) az ő tanítványa volt. A mester 1899-ben eljutott Kalotaszegre, az ott látottaktól „el volt ragadtatva”, és ennek alapján véleményt formált a magyar népművészetről (GÁL 1963; KÓSA 2001. 116; DÖMÖTÖR 1904). Nem ő volt az egyetlen híres külföldi, aki megfordult Kolozs megye falvaiban; Walter Crane londoni művész egy hónapos magyarországi tartózkodása során Kalotaszegre is ellátogatott, és dokumentációs értékű rajzokat készített (GÁL 1967; KÓSA 2001. 116). A preraffaeliták nem beszéltek nemzeti művészetről (GÁL 1967. 584), mivel azonban fellépésük egybeesett a közép-európai országok népművészetének „felfedezésével”, és ők maguk is tanaik megelevenedését látták a még élő paraszti művészetben, a kettő együtt vezetett a nemzeti művészet megújításához, illetve megszületéséhez.

⁷ Az előző generáció – elsősorban Lechner Ödön – csupán a díszítőmotívumokat használta fel, saját fantáziája szerint. Ez volt az első lépés (JÁNSZKY 1929. 11, 18; KISS 1991; GELLÉR 2006; BELLÁK 1986; BÉREY 1978; HANÁK 1988. 58–59).

⁸ KÓSA 2001. 116. Malonyay maga írta az első kötet bevezetőjében: „De ha – amint magunk is bevalljuk – a magyar képzőművészet nemzeti formái nemcsak hogy egységes stílussá tömörítve, de tudományosan megállapítva, sőt még csak összegyűjtve sincsenek, hol veszi a magyar művész a kifejezési módokat, amelyek nemzeti jellemünknek a jegyei?” (MALONYAY 1907. 10.) Majd ugyanő 1914-ben: „[...] sokan kedvetlenítettek és kishitűen vitatták, hogy alig van, talán egyáltalán nincs is a magyar népnek művészete!” (LISZKA 1990. 220.)

K. Lippich Elek, aki szintén nem volt néprajzkutató, 1906-ban hívja fel a figyelmet a népi kultúra ismeretlen voltára: „Magyarország területének 8/10-ed része ismeretlenebb előttünk, mint az új guineai pápuák néprajza. Ez levén a helyzet, senki se csodálkozzék, hogy Magyarországon végképp nem tud kialakulni a nemzeti gondolat, a nemzeti lendület. Nem ismerjük saját magunkat.” (Idézi JURECSKÓ 1992. 293.)

⁹ HANÁK 1988. 58. A szecesszió és a népművészet viszonya vitatott. Több kortárs művész, aki maga is a népművészetből merített, elhatárolta magát a szecessziótól. Jánszky Béla „halandzsastílusnak” (JÁNSZKY 1929. 35), Medgyaszay „giliszta-stílusnak” nevezte (előadás-kézirat, ME). Klebersberg Kúnó válas- és közoktatásügyi miniszter szintén elválasztja a kettőt: „Én azt hiszem, hogy nagyobb mestereink fiatal generációja jó úton jár, amikor elhagyva a magyar szecesszió útjait, modern szellemben bekapcsolódást keres az architektúra hagyományos formavilágába.” (Idézi MORAVÁNSZKY 1998. 246). Gellér Katalin éppen a népművészeti hagyományok beépítésének, illetve a nyugati stílusok egymásra csúszásának kettősségével jellemzi a magyar szecessziót (GELLÉR 2006. 9).

¹⁰ Kriesch Aladár (1863–1920) festő, iparművész; 1907-ben Kalotaszeg iránti lelkesedésből a Körösfői előnevet veszi fel.

A tolsztojánus gondolkodás és – a kor szellemének megfelelően – a „néplelek keresése” is összekötötte a gödöllőieket. Munkásságukat és népművészettel való foglalkozásukat hivatásnak, küldetésnek, valódi „kulturális misszióknak” tekintették (G. MÉRVA 2006. 151), melybe némi szociális érzékenység is vegyült a parasztság iránt (ŐRINÉ NAGY 2006. 78). Nem minden művész telepedett le a városban, de az itt élők közt családiás volt a viszony, sőt bizonyos fokú endogámia is megfigyelhető. Ez jól mutatja egyfajta elkülönülésüket a társadalomtól – mind gondolkodásban, mind életmódban¹¹ –, és többek közt emiatt is vált ambivalenssé a kortársak, illetve az utókor megítélése róluk.

Érdemes megemlíteni, hogy nemcsak a tárgyi népművészet, hanem a folklór is ihletőjük volt. Számos mese, ballada és monda képző- és iparművészeti átfogalmazása született meg.

Medgyaszay néprajzi gyűjtőútjai (1904–1906)

Medgyaszaynak három nagyobb útjáról tudunk: 1904 őszén járt Kalotaszegen, 1905 nyarán-őszén a Székelyföldön és a hétfalusi csángóknál, 1906 őszén pedig a Dunántúlon (Somogy, Göcsej; POTZNER 2004, 15; LÁBADI 2004, 20). E tanulmány főleg az első két út bemutatására és elemzésére vállalkozik.¹²

Az építés később, nyugdíjazásával kapcsolatban hivatkozott ezekre a gyűjtőmunkákra. 1923. május 26-án a kultuszminiszterhez, Klebelsberg Kunóhoz fordult az alábbi indoklással: „Végül – tekintettel arra, hogy a Nagyméltóságod vezetése alatt álló magas Ministerium megbízásából kiadott »A magyar nép művészete« gyűjteményes mű részére 1904 óta az egész országban tanulmányi utazásokat és felvételeket végeztem, a mű építési részét szerkesztettem, számos állami iskolát és középületet építettem és végül a háború egész tartama alatt hadiszolgálatot teljesítettem: kinevezésem esetén nyugdíj és korpótlék szempontjából az 1904 év óta való működésem beszámítását mély tisztelettel kérem.”¹³

Utazás, útvonal

A naplóbejegyzések és az útközben készített rajzok datálása lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk a gyűjtések útvonalát. A fent már ismertetett adatok felhasználásával térképázlatot készítettem (2–3. kép). Amennyiben a datálás lehetővé tette, az útvonalat is jelöltem a térképeken.

Az utazás egy része minden bizonnyal vonattal történt, esetleg szekérrel, de leginkább gyalog. Ő maga egy párbeszédbe ágyazva így írt erről:

„– Aztán hogy halad az úrfi, kocsival?

– Nem én, bátyám, csak így gyalogszerrel, mert így addig maradok a faluban, amíg kedvem tartja, ott hálók meg, ahol rám esteledik, azt reggel nem kell törődjek semmivel, mindjárt rajzolatok tovább. Ügyeskednem kell az idővel, mert sok szép falut akarok még az ősszel bejárni.”

Némi öniróniával festi le magát mint éhes vándort egy helyen a naplóban: „Elázva, sárosan és az éhségtől kocsányon forgó szemekkel értem a tanító elé...”

Néhány helyen utal arra is, hogy eltévedt vagy elbizonytalanodott: jó irányba megy-e. Ilyenkor a falusiaktól kért segítséget: „Már úgy tetszett, hogy eltévedtem. Jó ideje menek a széles, kües völgyben együtt a tisztavízű patakkal; amerre az kanyarodik, én is arra, jobbra is, balra is. Amint

folyik, szinte játszik, mint a gyermek. Nem siet, csak úgy csordogál. Én sem sietek, csak úgy lépegetek mellette, mert úgy hagyta meg az a jó asszony, akit délután az utolsó faluban megkérdeztem...”. Másutt: „Tévelygés bolyongás után. Vistába értem.”

A falvak kiválasztásánál szempont lehetett a fekvés (távolság), valamint hogy mit javasoltak neki a helyiek, hová érdemes még elmennie: „Mindenkinek megjárja, erősen szép ház az András Pistáé. Addig ne fogjon elmenni. Ott koszorúsan van az edény.” A források tanúsága szerint pontos útterve volt; a falvak listája mellé odaírta, hogy hol kihez tud fordulni szállásért, útbaigazításért. Több helyen említ tiszteletest, tanítót. Említi Mihálcz magyarvalkói tiszteletest,¹⁴ az inaktelki tanítót és tiszteletest, Paulai Viktor (feltehetően) magyargyerő-

11 Kivonulás a városból, természetközeli-ség, természetesség; mítoszkeresés, a művész profétai feladatának hirdetése, valamint fürdőzés, torna, vegetáriánus étrend, reformruházat stb. (GELLÉR 2003. 11–12; KESERŰ 1982. 43).

12 A bejárt falvak listáját lásd a Mellékletben.

13 Medgyaszay István levele gr. Klebelsberg Kunónak, Budapest, 1923. máj. 26., ME.

14 Mihálcz Ákos református lelkész, Bátky Zsigmond is kapcsolatban állt vele magyarvalkói gyűjtése során (FEJŐS 2000. 187, 196). Az író Jékely Zoltán szintén megemlíkezik róla (JÉKELY 2004. 59).

monostori tiszteletest, ezenkívül úgy tervezte, hogy Mérán, Darócon szintén a papnál száll meg, a Székelyföldön pedig többek közt Ferenczy Áron medeséri és Máthé Lajos firtosváraljai unitárius pap fogadta be. Székelykeresztúron felkereste a törvénybíró, Gálfy Kálmánt, Homoródon az alispánt, és a bírót, „Balázs I.”-t. A naplóban talált cédula, egy számla a szállásról és az étkezésről bizonyítja, hogy fogadóban is megszállhatott, vagy pedig fizetett házigazdáinak.

Medgyaszay a rendelkezésre álló információk szerint Kalotaszegen mintegy 28 faluban fordult meg. Ez összhangban van a naplójában idézett párbeszéddel is: „Elmondom az öregnek is, hogy mi járatban vagyok, hogy lerajzolom, ami szépet, régi magyarosat találok a faluban, hogy már sokat rajzoltam, tíz falut bejártam, de még hátra van vagy húsz. Húsz – bőlintott az öreg –, az sok dolgot ad.”¹⁵ Három forrás adatainak egyeztetésével született meg a mellékelt térkép vázlat (1.), mely az érintett települések látogatásának sorrendjét illusztrálja. Elsősorban az útirajzok datálását lehetett felhasználni. A rajzokon minden esetben szerepelt a falu neve, a gyűjtés ideje azonban nincs mindig rögzítve. Ha igen, akkor ez a hónap és a nap jelölése. A másik kútfő a napló; ennek van egy folyamatos szövegű része élményleírásokkal, szintén hónap-nap datálással, természetesen kronológiai sorrendben közölve a helyszíneket és az ott történeteket. Emellett egy másik lapon felsorolásszerűen, listázva található meg napok szerint a falvak neve. Kérdés, hogy ez utóbbi előzetes terv csupán, ami részben vagy egészben megvalósult, vagy a másik naplórészhez hasonló szinkrón dokumentáció. Erre sajnos nem találtam biztos adatot.

Kapcsolatteremtés a helyiekkel

Egy-egy faluba érkezve általában felkereste a település elöljáróját, a tanítót vagy a lelkészt, hogy tájékozódjon az ott lakók felől, valamint az ácsmestereket, tőlük gyűjtötte a házépítés módját. Az alábbi idézetek ezt illusztrálják:

„Mihalcz tiszteletes első kertjében, a »várban« szálltunk meg. Oly üde, balzsamos, tápláló volt a levegő, hogy sajnáltuk éjjelre bétenni az ajtót. Felséges nyugalom és csend volt körülöttünk. A falu már nyugovóra tért. Se jószágnak, se embernek nem hallók neszét. Csak a tücskök lágy zümmögése, a jó bűzű hegyi levegő sejtetése, hogy élő természetben vagyunk, csak a zsuptetők és lombok fölött lebegő ködös füst, hogy a csendes faluban estebédet főztek.

A tiszteletes igen ügyes fúró-faragó ember. Hat nap ültem náluk. Jó alak a dűnnyögő öreg pap, a kis unokák Palya (példázó) meg Pisti.”

„Úgy mondták a faluban, hogy Pete Ferkő ügyes, vendégszerető ember, meg ácsmester is, hát oda szálltam meg. Öreg este volt már. Leültünk a tüszelyfára a gazda meg én, és beszélgettünk. Kínálom a kis jányukat, de heába noszogatják, csak szabódik. Mondja is az anyja: Nem olyan kíváncsi gyerek ez, instálloom, csak akkor eszik, ha annak neki.”

Ismeretlenül is szívesen fogadták a legtöbb helyen, ahol szállást kért. A vendéglátáshoz a vacsora is hozzátartozott, eközben pedig kiadós beszélgetésekre nyílt alkalom a gazdával:

„Alkonyodott már, s az első csinosabb házhoz betértem. [...] Ki akarom nyitni az uc'ajtót, hát nincs rajta kilincs, csak olyan ajtó behúzója. Megfogtam, húztam is, nyomtam is, de csak nem nyílt. Hogy a kapuzábé szép faragványait szemlélem, észreveszem a lelógó zsineget, a végén a pöcökkel. Gondoltam, ennek is lesz valami célja, hát meghúdom... és az ajtó kinyílik. Pár lépcsőn felmenek a tornác karfa ajtajához. Öreg néne tett vett valamit a szuszing vagy hombár körül, az este fejt tejet rakta fel a téjpcra keseredni. Nyöszörgött is közbe, amint a köcsögöket rakta fel, sorjába a tornác szegletjibe, a sörményig. Öreg volt már erőssen.

Meglát. Köszöntöm:

– Jó estét, ángyom!

– Hozta isten minálunk – azt néz. – Hát mi járatban van?

– Hát csak e'gyüttem megnézni a falujokat – mondok –, oszt hogy rám esteledett, ide tértem be, hogy mondok, majd szállást kérek.

– Úgy-a lelkem! Mán pedig mi csak úgy parasztosan vagyunk, úgy szegényesen, de hát csak kerüljön bévül, majd előhívom az uramat is. Tova köti bé a bihajt a pajtába.”

„Medeséren háltunk a szekéren Zsidó István csűrjében. Igen kedves falu. Ferenczy Áron unit. papék szívesen fogadtak.

22-én... Kobát Demeterfalván Pál Józsinál szálltunk.

23-án... Fitos Váralján Máthé Lajos un. papéknál, mert nem kaptunk sehol szállást, mivel előttünk jártak a Gizella egyeslet ügynökei. Kedves kis falu ez is.

---

15 Medgyaszay naplója, ME.

24-én este Énlakába értünk. Ahogy nézelődtünk meg állongáltunk a faluban, megkérdejük egy gazdától, hol vannak cifra kapuk. Beszélgetünk, s mondja, hogy ő most egyes, van üres háza is, megszállhatunk nála is.”

„M. Gy. Monostoron Debreczeni Márton unokaöccsénél, D. Andrásnál szálltam meg.¹⁶ Ablakom alatt csobogott a Kapusi patak. Igen tiszta, »uras« házunk van. 4000 Ft-ot érő vagyonából 1000 Ft jövedelme van. Vacsoránál nagy ellentét volt a hadaró kolozsvári építésvezető és a hallgató, nyugodt, okos szavú gazda. Hit, r. m. nélkül, úgymond, nincs élet. A másik templom kerülő, üresfejú cucilista. A gazda eljár a templomba, meghallgatja a prédikációt, úgy magába érezve Krisztust embernek vallja. A felesége Unitárius.”

A fiatal építész egy etnográfus kíváncsiságával próbált részt venni házigazdái mindennapi életének egy-egy mozzanatában. Ha lehetőség adódott rá, elment a varróba vagy kukoricát fosztani is:

„Vacsora után [a leány] kis padot és lámpást fogott, elmenék vele a varróba. Aznap György bátyónál gyűltek össze a jányok. A padlásról erőssen aláfüggő kis futógém [petróleum]lámpás pislogott, aköré ültek a kiöltözött, rózsás arcú jányok. Nótáztak és varrtak. Legény nem jött, mert előttevaló nap nagy tánc vót, búcsúztak a regruták.”

„Egeres okt. 19. Este a vasúti őrházban [törökbúza]hántóba voltam a Kálmán Erzsikével. Csendes éj van, bob hg. és efafta nótázás közben kisasszonyozták egymást. Aggódtak, hogy ki kíséri haza őket. [...] A haragost ki csujogtják.”

Egyszer-egyszer előfordult, hogy már ismerős emberekhez tért be – nem mindig sikerrel:

„Hogy beérek a völgybe, mind jobban hallik, az erdőktől visszaverődik a folytonos kukorékolás meg ugatás. Alattam a falu. [...] Elázva, sárosan és az éhségtől kocsányon forgó szemekkel értem a tanító elé. Eszembe jutott, milyen szívesen látott a tiszteletesné, mikor Malonyayval meg Juhász bátyóval ottvoltunk. Hogy beléptem a tornácra, megismert, s folyton azt sajnálta, hogy nincs itthon a férje, monumentális természetével a tornác lépcsője felé szorított. Megháttráltam csalódott szívvel, de még mindig kocsányon forgó szemekkel, és mosolyogva távoztam. Ilyen bugrisok vendégszeretete a hiúságból ered.”

Napközben a falut járva be-bement olyan házakhoz, amelyeket le akart rajzolni, vagy ahol valami érdekeset tapasztalt. Ezt általában nem vették tőle rossz néven, még akkor sem, ha a tulajdonosnak éppen sürgős dolga volt:

„Okt. 27. Bogártelkén behíttak több házba a jányok, karikót adtak el. Egy cigány putriból gondokát hallottam. Bementem, és játszottam hegedű kísérettel, és ford. Igen tetszett egy szép cigányleánynak, de alig szólt, szemérmes volt erősen.”

„Egy kis házban énekeltek a gyerekek. Bementem. Igen szép ikrek voltak. Az anyjuk hazajött, és rántottát csinált. Kedves, szép. Az öreg pipás, aki elfordult, és lopva nézett rám, mikor a háza előtt üldögélt. (Hm, akko nem közönséges ember!)”

„A tisztára meszelt eresz alatt ott lógnak a kosarak, a laskagyúró tábla, lapító... meg külön lóg a téjpc, hogy a macska..., a kicsi tekenyő, a főzőfazakak, kalap akasztó. És mindez nyitott kapu mellett ott van egész nap, amíg a háznép odavan aratni. Mentegeti magát az öreg ánygó hogy ipeg most jött haza, hogy egy kis vacsorát készítsen, nincs rendbe téve a ház, hogy csupa egyedül van, oda vannak a kedves cselédei aratni. Amint kérdem, hogy mire való a két ház, magyarázza az ánygó...”

A helyiek egymás vagy a maguk házáat ugyanúgy előszeretettel ajánlgatták neki lerajzolásra, mint a falvakat látogatásra:

„Elmondom nékik, hogy lerajzolom, felírogatom, ami szépet, ügyeset találok a városiak meg a magam okulására. Kiveszik a pipát a szájukból, s helybenhagyóan bölintanak: Úgy a'! Nohát akkor már nézze meg a mü kücsüd házunkot es – mondja az öreg ánygó –, mü csináltuk az urammal, Isten nyugosztalja, erősen ügyes molnár vót, jó ember vót. Fel is van írva ide-e az utc'ajtóra: – azt betűzi – Isten segedelmével építette E. K. P. [e kaput] Bálint Mózes tulajdon kezével 1871-be.”

A falu számon tartotta saját specialistáit, és volt bizonyos képük arról, hogy egy odavetődött, néprajzi érdeklődésű városi ember lehet kíváncsi. Így kerülhettek be az úti jegyzetek közé az alábbiak: „Miklós Anna. Jákótelke. varrás”; „Pete Ferkó Mákó” – ő ács-mester volt, és feltehetőleg Medgyaszay kifejezett kérésére javasolták, hogy hozzá forduljon.

Miközben az utcán ülve rajzolt, több falusi is szóba elegyedett vele, hiszen az ilyesmi nem volt mindenna-

¹⁶ A magyargyerőmonostori Debreczeni család több tagja ekkor kályhacsempe-készítéssel foglalkozott. A Malonyay-kötet Debreczeni Jánost és Debreczeni Pált említi, ez utóbbi Debreczeni Márton testvére volt (MALONYAY 1907. 218, 219).

pos jelenség („No lelkem, mondja az anyuk, az ides, felírta mán a kis templomunkat.”). Többen meglepődve fogadták („Az öreg pipás, aki elfordult, és lopva nézett rám, mikor a háza előtt üldögélt. Hm, akko nem közönséges ember!”).¹⁷ Nem mindenki értette elsőre, miért is van szüksége a házak rajzára („Hát ezt maj kinek adi?”; „Ezt a ház elejét pingállik le?”), vagy egészen különleges interpretációban magyarázták egymásnak az építész választát („Vizsgálják a hajlékot, az ősi divatot.”). Ha úgy adódott, beszélgetni kezdett a libapásztorral vagy a malom előtt álldogáló kisfiúval is.

A gyűjtés módja

17 Zichy István hasonló élményeket örökölt meg naplójában. „A faluban [Körösfő] rajzolgatva, festve lassankint megismerkedtem a lakossággal. Első jó barátaim a kislányok voltak, akik kedves, piros-fehér ruháikban rögtön körülvettek, mihelyt valahol letelepedtem. A bátrabbak rövidesen megszólaltak: »Aggyík egy piculát!«” (G. SZABÓ, szerk. 2007. 89.)

18 Juhász Árpádhoz mély barátság fűzte az építész. Egy nála tett látogatásról számol be Malonyaynak írott levelében 1905 januárjában: „Delután Juhász bátyóékat kerestem fel s kétórai elkészerítő gyaloglás és tévelygés után egy kertben elemotyogott Juhász bátyó szürke ruhájával, sajátos mosolyával és kusza hajzatával. Hálálkodva tipegtük körül egymást, azután bevezetett hozzájuk a könyökös csücskénél fogva – azt hiszem Nagy Sándor egy festményén láttam ilyesmit – és megnéztük a boldog fészket. Ők is igen jól vannak, az öreg csöndesen dolgozott, a menyecske meg bekötött fejfel, nekipirult arccal törülgetett, takarított. Így sokkal kedvesebb, természetesebb volt, mint Önöknél. Modorában is őszintébb volt önmagához. Az a fehér fejkendő olyan jól illett ahhoz az üde, rozszás leányarchoz, hogy megkérdeztem, hogyhogy nem nélkülözhetnék-e a nagy lakás egy részét – esetleg más valaki számára. Juhász bátyó azonban hamar megjegyezte, hogy egy unokaocsúknak [sic] ígérték oda.

Azután hazakisért. Smidt legujabb tanait közölte velem, mialatt már másodszer akarta megkerülni a vérmezőt, de a könyöke csücskénél fogva gyöngéden a Duna partja felé tereltem. Gyönyörű látvány a zajló Duna. Szinte félelmes, mikor az óriási jégtáblák nekivágódnak a híd pilléreinek, megtorlódik egy pár darabja az élen, aztán nagy roppanás – és száz lépés hosszú repedéssel válik ketté az óriási tömeg. Jönnek a táblák nagyobbak és nagyobbak és a híd áll rendületlenül, fenséges nyugalommal. Az egész férfi képe.

Ez a jelenség Juhász bátyó figyelmét is lekötötte. Elfelelt Smidtet és visszakísérve elbucsztam tőle.” Sorait így zárja: „Én is itthon dolgozgatok napestig. Jól megvolnék, de azért nehezen várom a tavaszt, és a tavaszszal Önöket. Benkó.” Medgyaszay (Benkó) István levele Malonyay Dezsőnek, Budapest, 1905. jan. 11., ME.

¹⁹ Medgyaszay naplója, ME. Idézi POTZNER 2004. 15.

A fentiekből nagyrészt kiderül, milyen módszerekkel gyűjtött Medgyaszay. Főleg megfigyeléssel és kikérdezéssel szerezte meg az őt érdeklő információkat. Az anyag nagy erénye azonban, hogy a feljegyzések korántsem korlátozódnak a népi építészetre; mindenféle mást is lejegyzett, például a sütőtök tárolását: „a tököket a háztetőre teszik: megszárad, a hóharmat (dér) megcsipi, megérik, megsütik”, és még számtalan más dolgot.

Eleinte egyedül gyűjtött, csak később csatlakozott a Malonyay-féle csoporthoz. Kalotaszeget, a Székelyföldet és más erdélyi tájakat Juhász Árpáddal, gödöllői művésztsársával járta be.¹⁸ A naplóban csak néhány helyen ír többes szám első személyben, és utal arra, hogy néha külön mentek. A Malonyayval való találkozást így örökítette meg a fiatalember:

„Július 17-én reggel Gernyeszegről jövet Udvarhelyt találkoztunk Malonyayval és Rózsa Miklóssal meg Juhász bával. A két tintanyaló sokat fecsegett, hogyan járjuk meg a Székelyföldet. Elindultunk.”¹⁹

A gyűjtőutak eredményei

Rajzok

Az útvázlatok közül több mint száz található a hagyatékban. Ezek egy része a Malonyay-kötetekben nyomtatásban is megjelent. A néhány vonalas skiccektől a kidolgozott, művészi szintű grafikáig és akvarellekig a rajzos dokumentáció széles skálája készült egy-egy faluban.

Értékesek a precízen megrajzolt ház-, illetve telekalaprajzok is (4–7. kép).

A rajzok feliratai is említést érdemelnek. Alaprajz esetén a helyiségek elnevezése szerepel rajtuk, részletrajzoknál a díszítmények, szerkezeti elemek neve, esetleg a festés színe. Medgyaszay néhány kivételtől eltekintve mindig feltüntette a falut és az adott ház tulajdonosát is. A ház építési ideje csak ritkán szerepel az ábrázolásokon. A rajzok feliratai a naplóhoz hasonló stílusban örökítik meg a tulajdonosok házzal kapcsolatos magyarázatait. Ezek a feljegyzések csupán néhány szóból, esetleg egy-két mondatból állnak. Szöveggözlésük sajnos a rajz nélkül nem minden esetben lenne értelmezhető, néhány példát azonban felsorolok: „biztosítás vagy mi a tömlőc?” (Székelykeresztúr); „lerajzolja s oszt megindul rajta” (Bükszád); „szin alja hogy

eső ne verje nap ne süsse az ekét” (Bükszád); „kiviselte magát” (mármost a lerajzolt tornác; Firtosvávalja); „lakik Pesten G. Márton, nem esméri útcaséprőe” (Firtosvávalja); „kis szellőző lik, a macska jár ki be egerészni; az alsó likot bedugtam hogy a tikok be ne járgyanak főtörészni”; „főtörnek a tikok, esső lesz” (Csokonya); „csak egyszerű fajta, erős nagy cífraság nincsen rajta”; „kétfaros paja azért hogy kétrendű marha befér (farával vannak szembe)” (Felsőboldogfalva); „fizetés nem jut utána ugye”; „két kamra van s minden csak vénék vagyunk no”; „ide tart addig a tulso házig”; „de nincs kötség benne Isten bocsássá meg, mákszem ablaka van”; „duvad le minden”; „bűség a tyukok ott hálnak, hogy az a bolon róka ne hordja el” (Árkos); „e mán régi, nem igen dufla” (Székelykeresztúr); „ki van eszelve a maga javáro” (Énlaka).²⁰

A házépítés folyamatának rögzítése

Az ácsokkal való beszélgetéseket nem annyira párbeszédes formában (bár erre is van példa), mint inkább folyamatos szövegben jegyezte le. A házépítés módja nem egy variációban szerepel a naplóban, hanem több ács elbeszélésében is. A rögzítéskor megtartotta a mesteremberek eredeti szóhasználatát. Az ácsok nevét nem minden esetben írta fel; nem tudjuk például, kik mondták neki az alábbiakat, de néhány ács nevét megörökítette a naplóban: Felsőfalvi Szel János, Pete Ferkó (Mákó), Német (Nemes?) József (Kustánszeg).

– Aztán ki csinálta ezt, öregem?

– Magam csináltam. Azt is meg a házat is, Isten és a jó emberek segedelmével.

– Hát maga tud hozzá?

– Az a. Ács vagyok, instállom, hogyne tunnám.

– No lássa, öregem, én is azon a mesterségen vagyok.

– Az Isten éltesse! De nem falusi ács?

– Nem én, lelkem. Amolyan tornyos városi épületeket szoktam kieszelni.

– Úgy-a'. De szépek is azok, instállom. Mind uniformisra vannak csinálva. Nagyok, oszt erősen kukra állnak.

– Kukra?

– Az. Mondok, hogy magasra. Ott könnyű sorja van a mestereknek, van sok kő, az a sok drága márvány és miegyéb. Erre mifelénk csak fábul építünk meg sövényből, ki hogy, kinek mi a módja.” (Idézi POTZNER 2004. 51.)

„A kőfalnak egy lábnyira kiássuk a földet, oszt rakjuk bé a követ a helyibe sárral, a kinek nagy a módja, az mészbē meg porondba egyelesen rakja. (Ezzel kívül-belül bévakiljuk). A kész falra teszik a pince pad folyó gerendait, a közeit kirakják, és most fejlül réa megyen a hosszú talp, a pinczét meg lepadoljuk deckákkal. Aztán a sasfa csapjának egy-egy öl távolságra meg az ajtónál és ablaknál lyukat vésünk a talpba. Béállítjuk a lábfákat, sasfákat, és megkötjük a talphoz, erre jön a tapaszgerenda. Erre kerülnek a folyógerendák. A ház oldalait sövényvel befonjuk. Ez úgy megy, hogy a sasfákba három lyukat furunk, abba karókat teszünk és az egészet békerteljük vesszővel.

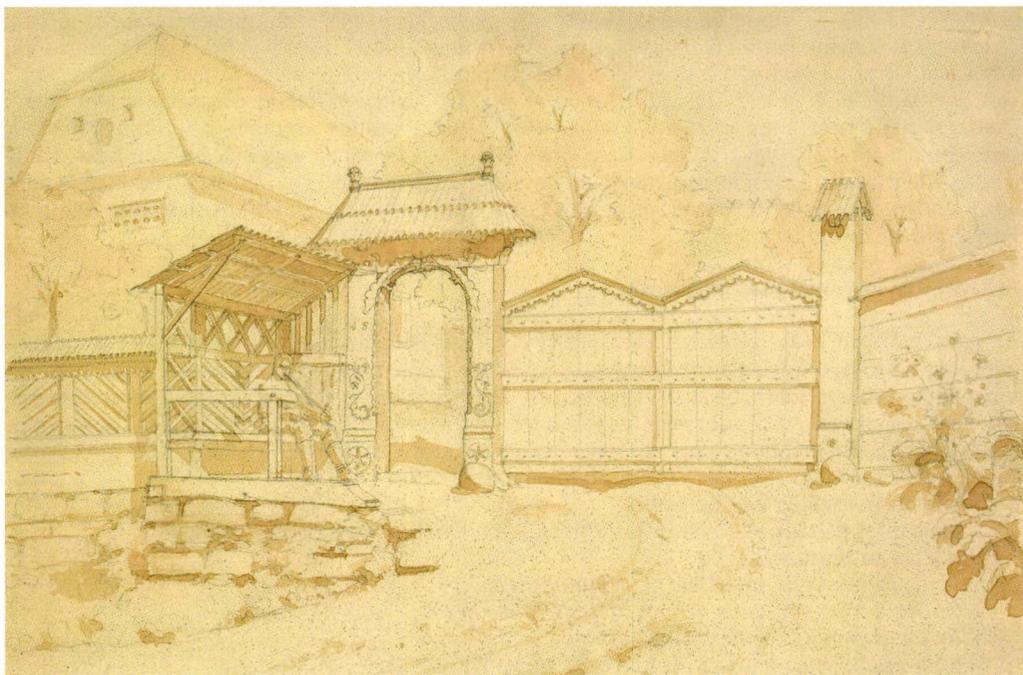
Hogy meg van gerendázva (folyóg.), akkor aztán szarvazzuk meg bélécezzük, füstlyukat hagyunk 2 v. 3-at, megfődjük zindelylyel. Az utca felé a végét géderesen a deckára kicsináljuk a cífrát; a másikat igenyesen hagyjuk. Ha ez is megvan, lepadlósoljuk, megtapasztjuk az egészet mindenütt, a padot is, az oldalát is külül. Megsikáljuk, ha megsz., megmeszeljük. Mikor már megszáradt, az ablak és ajtó tok szögeződik fel a sasfákra, megvasalják, befestik. (macska lyuk. Lepentő.) Azután kell belé kemence kenyérsütőnek meg szabad kemence az ételnek. A padra kőből talpat raknak, melléje lábba állítják a tűszelyfát. A sütő kemencét fél téglákkal erősen boltozzuk, a szabad kemencét kályhából rakják az alá való vas lábba. A füstöt cserép kürtővel vezetik ki a hiuba. Fölébe aggatják a húst is, hogy füstölődjék.”

A népi építészeti szakszókincse

Az egy-két szavas feljegyzések egy része a famegmunkálás szerszámaint nevezi meg, néhány helyen pedig az eszközök vázlatos kis rajza is szerepel: „vágó vésű, füles vésű (két szegletje van), kupás vésű, kereszt fijsze, szalu, szekerce, nagy fijsze, bárd, keresztfűrész, filkéz fűrész, cigányfűrő, kalánfűrő [...], kacorszeg”.

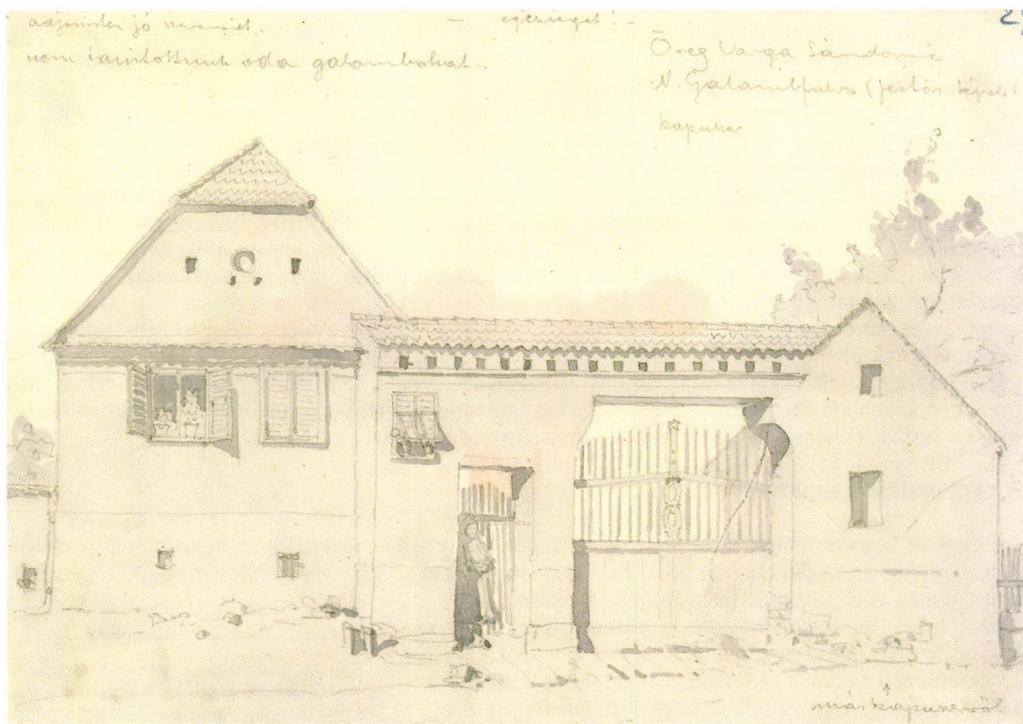
Szerkezeti rajzokat, vázlatokat is találunk a feljegyzések közt, egyes részeihez a megfelelő elnevezést nyílazva.

²⁰ Az idézetekben szereplő tájszavak jelentése: duvad: omlik (B. LÓRINCZY, főszerk. I/1044). Dupla, dufla: finom, kiváló minőségű, módos (B. LÓRINCZY, főszerk. I/1038).

4. kép. „László Mihály kapuszere M. júl. 22.” – nem jelent meg a Malonyay-kötetekben

5. kép. „Öreg Varga Sándorné, Nagygalamfalva” – Medgyaszay eredeti rajza és jegyzetei
MALONYAY 1909, 125, 161. sz.

6. kép. „Józsa Sándorné, Homoródalmás” Eredeti rajz
A házat teljesen átépítve ugyan, de megtaláltuk a II. Medgyaszay-emléktúra folyamán
MALONYAY 1909, 122, 149. sz.

A házépítéshez felhasznált elemek népi elnevezései a fenti idézetből derülnek ki. Ha saját fogalmaint használta, gyakran hozzátette a helyi nevet is: „ahogy itt mondják...”.

Csujogatások, szólások, egyéb folklórszövegek

Medgyaszay nyitott szemmel és „nyitott füllel” járt a falvakban, ezt bizonyítják az általa lejegyzett folklór jellegű szövegek. Vannak köztük szólások („kialussza a bojokát is a földbül”), falucsúfolók („a pöttendiek a hódvilágnál átuszták a hajdinát”), pajzán csujogatások („Hab, zup, korom bűz, ég a p. mint a tűz”; „Sárgarépa, petrezselyem, lágy a p. mint a selyem”), egy valószínűsíthető dalszöveg („Elment Anna a kútra / Megijesztette Gyurka / Eltörött a kanna, eltörött a kanna / Gyurkának nincs baja.”), egy vásári rigmus („Daruváron Nagyatádon / Szigetváron minden áron / csak öt krajcár a vásáron”), és egy állathívogató mondóka.

Kapuk feliratai, sírfeliratok

Kapufeliratokat – érthető módon – a Székelyföldön, míg sírfeliratokat leginkább a kalotaszegi temetőekben (Bács, Mákó, Magyarvaskő) gyűjtött. Például az alábbiakat jegyezte fel:

„Ha jó szived lelked ez kapun béjehez ha álnok vagy hazug alá s fel elmehez”, „Legyetek okosak mint a kigyók és szelídek mint a galambok”.

„Anno 1832

Emlékezetkő, mely kimutatya néhai Kelemen Márton hideg tetemének nyugvó helyét ki is itt hasznoson élt 81 esztendeig sokaknak használt gondos atya 13 esztendőig serény és érdemes kurator derék hazafi felsőbbeket tisztelő engedelmes szelíd embertárs nyugodjék teste tsendesen vigadjon lelke örömben támadjon fel ditsőségben (M. Valkó)”.

Egyebek

Idesoroltam azokat a neki szóló frappáns, kedves kijelentéseket, amelyekkel a falusiak fogadták („Pesti? nem baj az lelkem, csak becsület legyen meg egészség”; „Jaj lelkem, de szép piros vagy, az isten is áldjon meg, hogy béjöttél nálunk.”). Némelyiknek az írásmódján látszik, hogy azon nyomban lejegyezte, nem íróasztalnál, hanem állva vagy menet közben. Az ilyen megjegyzések egy része nem a naplóban található, hanem a rajzok szélére van írva: egy-egy találó vagy szokatlan mondat, amit a helyiek mondtak neki, miközben rajzolt. („Vizsgálík a hajlékot, az ősi divatot”, „Hát ezt maj kinek adi?”, „Ezt a ház elejét pingállík le?”, „Ha száma vóna, 300 éves vóna”). A házra vonatkozó, informatívabb megjegyzéseket a falusiak nyelvezetével képaláírásként tüntette fel a Malonyay-kötetekben (MALONYAY 1907. 100; 1909. 104, 125, 126).

Fotók

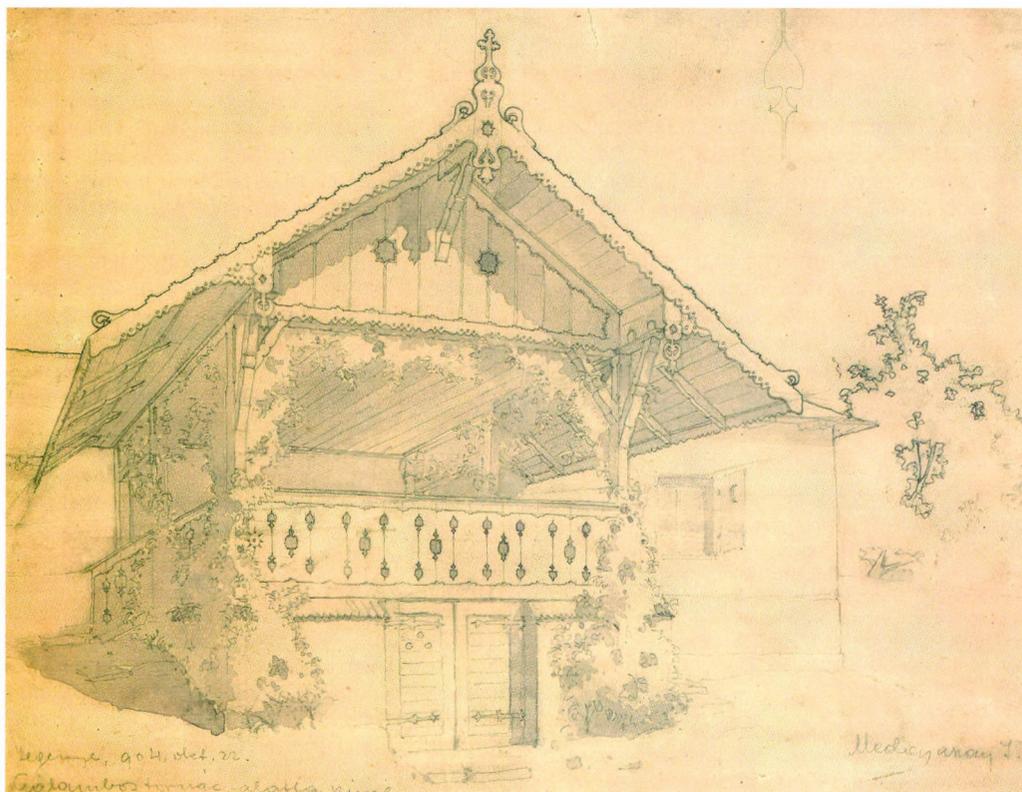
Ezek sajnos nincsenek meg (illetve a meglévő üvegozítív-anyagból még be kell azonosítani, van-e saját maga által készített fotó), de egy naplóbejegyzésből derült ki, hogy ekkor már volt fényképezőgépe (maga a bejegyzés egyúttal egy állathívogató mondóka leírása²¹). Korábban a felépült gödöllői műteremházakról (1906) készült képeket vették az elsőknél (FARKAS 2003. 190). Ismert, hogy a Malonyay-vállalkozás több tagja is fotózott a gyűjtőutak során (FARKAS 2003. 192–194).

21 „(szept. 24.) Az útszéli árokparton áll egy cigánygyerek, és nézi, amint a kisebbik egy bokor töviben guggol, egy vesszőt tart a rögök közé, és folyvást énekl: »Hangyabolya, adj eczetet, apám anyám érte küldött«. Aztán meg kiveszi, megcsóválja, lerázza a hangyákat, és szopogatja a vesszejét. »Aj, de jó savanyú«. Majd meg beteszi, forgatja és dúdolja: »Hangyabolya adj eczetet, apám, anyám érte küldött«... (Le akartam venni a kedves jelenetet, de ahogy odaállok a masinával, úgy elbújtak a bozódba, hogy többé se láttam, se hallottam őket).”

Illetve „Monostori templom fotogr.” (mint megjegyzendő feladat).

Megjegyeznivaló

Ez csak közvetve tartozik a gyűjtött anyaghoz, de mivel a napló ilyen adatokban is bővelkedik, mindenképp meg kell említeni. Tehát a megjegyzendő információkat, elvégzendő feladatokat, megkeresendő emberek nevét ugyancsak feljegyezte füzetébe („Monostori templom fotogr.”; „Paulai Viktor tiszt.”; „Bikafalvi t.!”; „Medgyesi t.”).

7. kép. „Jegénye, 904. okt. 22. Galambos tornác, alatta pince”

Eredeti rajz

MALONYAY 1907. 120, 148. sz.

„A kalotaszegi magyar nép művészete”

Induljunk most el a másik szálra: *A magyar nép művészete* előkészítő munkálatai is éppen abban az időben kezdődtek, mikor Medgyaszay a kalotaszegi templomokat, házakat rajzolta. Céljaik, eszközeik hasonlóak voltak, találkozásuk évekig tartó együttműködést hozott magával. A Malonyay Dezső keze alá dolgozó önkéntes gyűjtők „leletmentő akciójuk” (BODOR 1982) keretében tehát 1904-től kezdve járták Erdélyt. Az első kötet a kalotaszegi volt; 1907-ben jelent meg, két évvel később pedig a Torockót, a Székelyföldet és a hétfalusi csángókat bemutató második (MALONYAY 1907; 1909). A művészi igényű illusztrációk Edvi Illés Aladár festőművész, valamint Körösfői-Kriesch és Medgyaszay munkái. Mindez művész-, illetve értelmiségi körökben nagy újdonságnak számított.

Hogy „miért éppen Kalotaszeg”, arra az előző fejezetek minden bizonnyal kielégítő választ adtak. A táj kitüntetett szerepe, főút melletti fekvése, buzgó értelmiségi szülőitől által világhírűvé növelt nimbusza következtében valóságos népművészeti „zarándokhelyé” vált (FEJŐS 1991. 148). Olyannyira benne volt a köztudatban Kalotaszeg „fogalma”, hogy K. Lippich Elek már 1903-ban ezt írta: „Már-már elcsépejt jelző ez a »kalotaszegi«, holott pedig alig tudja valaki, hogy a szépségek mily kincses bányája ez a Kalotaszeg.” (KORONGHY LIPPICH 1903. 248.) Bartók és Kodály, akiknek tevékenysége a zene területén párhuzamba állítható a magyar stílust kereső, falujáró művészekével, 1912-ben jártak a Malonyayék által is részletesen leírt körösfői templomban (BÜKY 2006. 135). Bartók már 1907-ben íróasztalt rendelt attól a körösfői asztalostól, Péntek

Gugyi Györgytől (BÜKY 2006. 135), akinek szavait szintén a kalotaszegi kötetben olvashatjuk (MALONYAY 1907. 36). A vidék a századfordulón igazi „etnográfusáramlást” élt meg, így jutott el ide Vikár Béla, Herrmann Antal, Xántus János, Herman Ottó és Jankó János után a művészek „néprajzi érdeklődésű” csoportja is (VASAS 1997. 9; HÁLA 2003. 54). A művészek körében „divatnak” számított a Kalotaszegre járás, ugyanúgy ahogy korábban az itáliai „grand tour” volt a módi (MORAVÁNSZKY 1998. 217; HÁLA 1998. 29). A szerkesztő pedig maga mondja az első kötet bevezetőjében, hogy „Sorra vesszük hazánk magyarlakta részeit, annál tüzetesebben, mennél exponáltabb az illető vidék...” (MALONYAY 1907. 12). Kalotaszeg valóban meglehetősen „exponált” volt ebben az időszakban.

Malonyaynak a nagyszabású munka előtt gyakorlatilag semmi köze nem volt a néprajzhoz. A kötetek számos más közreműködő, elsősorban művész, illetve legtöbbször valamilyen helyi illetőségű személy segítségével születhettek meg. A munkatársak neve azonban nem szerepel a kötet címlapján. A bevezető végén sorolja fel őket a szerkesztő: „Ehez [sic] az első kötethez javamunkájukkal járultak dolgozótársaim: Edvi-Illés Aladár, Juhász Árpád, Kriesch Aladár festőművészek, Medgyaszay István építőművész, Telegdy Árpád bánffi-hunyadi rajztanár, Groó István, az Orsz. Iparművészeti iskola tanára, és Rózsa Miklós dr. író; főtöttek, rajzoltak, vélünk együtt fényképeztek és gyűjtöttek, segítettek a megírásban és a szerkesztésben.”²²

---

22 MALONYAY 1907. 15. Nagy Veronika tévesen azt írja, hogy Malonyay nem említi meg Medgyaszayt az első kötetben a munkatársak között (NAGY 2006. 157). Az ugyanitt lábjegyzetben felsorolt négy kalotaszegi falunál jóval többen járt (és rajzolt) az építész.

23 Malonyay Dezső levele K. Lippich Eleknek, Bánffyhungad, 1904. aug. 2. Idézi JURECSKÓ 1989. 268.

24 KESERŰ 1982. 42. „Nagyon szerény ember [...], aki a mi szívünkhoz legközelebb álló lélek.” Nagy Sándor levele K. Lippich Eleknek, Veszprém, 1904. jún. 13. Idézi JURECSKÓ 1989. 265.

25 NAGY 2006. 160. Az ötödik kötetben nem szerepel a munkatársak között, csak szignált rajzai bizonyítják részvételét.

26 A korszak néprajzkutatói maguk is beszámoltak kalandos gyűjtéseikről; ezek a cikkek, illetve magánlevelek stílusban közel állnak a Malonyay-kötetekhez. VIKÁR 1891; 1943; HUSZKA 1893; HÁLA 2003; KODÁLY 1982. 7., 8., 21., 51., 54., 62–65., 69., 70. sz., BARTÓK 1981. 193., 195., 207., 208., 225., 231., 232., 234., 244., 245., 274., 279., 281., 296., 317., 318. sz., KERTÉSZ K. 1907. 245.

27 Hatodik kötetének toborzó körlevelében közzéteszi, hogy ha rövidebb leírást kap, azt a szerző nevével együtt közli, hosszabb szöveg esetén pedig az illetőt beveszi a munkatársak listájába (LISZKA 1990. 222).

28 MALONYAY 1907. 54–55, 156. 168–171 (= KRIESCH 1903. 253), 230, 233 (= KRIESCH 1903. 254). Kriesch az eredeti szöveg lábjegyzetében utal példának okáért a varrottasmin-ták elnevezéseinek általa használt forrásaira („Jankó, Bátky, és mások”; KRIESCH 1903. 255), a Malonyay-kötetből azonban ez kimaradt.

29 „Naplót vezetek a télen végzendőkről, kiosztottam, a templomokat, s a kolozsvári múzeumot.” Malonyay Dezső levele K. Lippich Eleknek, Bánffyhungad, 1904. aug. 2. Idézi JURECSKÓ 1989. 267.

30 „...szívesen látót a tiszteletesné, mikor Malonyayval meg Juhász bátyóval ottvontunk”. Medgyaszay naplója, ME.

22

Medgyaszay gyűjtőtársaként ismertük meg az imént Juhász Árpád grafikus (1863–1914). Ő kapcsolatban állt ugyan a művésztelep tagjaival, de csak 1905 körül költözött ki hozzájuk. Malonyay eleinte nem volt jó véleménnyel róla, nem tudta tolerálni munkamódszerét, személyiségét: „Juhász... kínlódom vele. Lelkiismeretes, de nem egészséges kedélyű ember. Ha jól meggondolom, szinte fölösleges. Nem tudom nem válok-e meg tőle. Poéta lélek, de nem ilyen munkára való. Lassan, módszeresen eltipegne ő itt tíz évig, de én irgalmatlanul hajtom őket.”²³ Való igaz, hogy Juhászt mások is csendes, különc emberként ismerték.²⁴ A szerkesztő hozzáállása azonban a későbbiekben megváltozhatott, hiszen nem küldte el, sőt mi több, Juhász Árpád volt a gödöllőiek közül az egyetlen munkatársa, aki végig kitartott, és mind az öt kötetet illusztrálta.²⁵

A munkacsoport gyűjtési módszere a néprajzosok számára nem újdonság,²⁶ a művészek és értelmiségiek körében viszont az, ezért hangsúlyozza Malonyay: „tőle magától, a néptől kérjük magyarázatát annak, hogy amit csinál, miért csinálja úgy, ahogy csinálja, s e közvetlen forrásból szerzett, de minden naivságuk mellett is jellemző adatokat egészítjük ki a saját magyarázatainkkal” (MALONYAY 1907. 13). Itt jegyzem meg, hogy a „saját magyarázataink” azt jelentette, hogy a szerkesztő beemelte munkatársai szövegeit, a szerző megjelölésével ugyan,²⁷ de néhol idézőjellel, néhol anélkül, és ha nem ismerjük a szerző eredeti szövegét, nem lehet megállapítani, hogy az idézet meddig tart. A kalotaszegi kötetbe Kriesch Aladár,²⁸ Medgyaszay István (MALONYAY 1907. 93–101) és Groó István (MALONYAY 1907. 207) írásait illesztette be. A szakirodalomból leginkább Jankó Jánost (például MALONYAY 1907. 65, 67; vö. JANKÓ 1892) és Huszka Józsefet (MALONYAY 1907. 141; vö. HUSZKA 1895) idézte.

A szerkesztő felosztotta a munkatársak közt a feladatokat, helyszíneket.²⁹ Leginkább párosával járták a vidéket: Medgyaszay Juhász Árpáddal,³⁰ Edvi Illés Ala-

dár Telegdy Árpáddal barangolt a falvakban.³¹ Mindenki azzal a témakörrel foglalkozott, amelyhez eredendően is a leginkább értett: Gróh korábbi agyagművesség-tanulmányai alapján a téma helyi vonatkozásait dolgozta fel,³² Kriesch elsősorban a viseletet tanulmányozta, míg az építkezés Medgyaszay felségterülete volt, hiszen ehhez egyedül neki volt végzettsége (KÓSA 2003. 393; JURECSKÓ 1989. 251; NAGY 2004; 2006). A többiek vegyesen illusztrálták a kötet fejezeteit alkotó témákat. Tudjuk, hogy Juhász Árpád munkája az összes falurajz és tájkép, de mindenféle mást is rajzolt (KESERŐ 1982. 46).

A ház című fejezetben Medgyaszay Istvánnak a mátkői Pete Ferkóval folytatott beszélgetése szerepel a szerző említésével, de idézőjel nélkül (MALONYAY 1907. 93–117). A vonatkozó rész rajzait is főként ő készítette. A szöveg stílusából, gondolatmenetéből és tartalmából lehet következtetni a szerzőre, amennyiben nincs meg az eredeti írás,³³ illetve abból, hogy a szövegben említett ábrákat is ő készítette. A rajzok beazonosítása egyszerűbb, pontosabban elvégezhető feladat. Medgyaszay eredeti rajzait, melyeket felhasználásuk után Malonyaytól visszakapott, a Medgyaszay-emlékhely őrzi.

„A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete”

A székelyek nem annyira népművészetükről, hanem történelmükről és ezzel összefüggő sajátos identitástudatukról, leginkább pedig csavaros észjárásukról voltak nevezetesek a második kötet megjelenésének időszakában. Hála Orbán Balázs hatékony munkájának (ORBÁN 1868–1873), a 19. század végére bárki hozzáférhetett a róluk szóló alapvető információkhoz. Malonyayék is ezt a művet használták tájékozódásul – akárcsak jó tíz évvel előttük Huszka (BATA-FEJŐS-LACKNER-TASNÁDI 2006. 20). A *magyar nép művészete* második kötetéhez ennek alapján határolták be a kutatót területet, többek közt például ennek nyomán vették bele Torockót is a székelyekről szóló albumba (MALONYAY 1909. 23). A *Székelyföld leírásának* bibliográfiai adatait Medgyaszay egy névjegyre jegyezte fel, valószínűleg útközben, amikor valamelyik kollégája megemlítette a munkát (ME).

A közreműködők listája, amely a kötet végén található, észrevehetően kibővült: „Ezen II. kötethez java munkájukkal járultak dolgozóztársaim, írók és művészek: Árkosi Ferenc Kálmán, Balázs Márton, Csehély Adolf U, Groó István, Juhász Árpád, Körösfői (Kriesch) Aladár, Medgyaszay István, Rózsa Miklós, Undi Mariska.” (MALONYAY 1909. 313).

A népi építészeiről szóló fejezet ismét nagyjából Medgyaszay munkája. „Munkatársunk, Medgyaszay István, az építőművész, kedvesen emlékezik vissza gyűjtésünk folyamán tett tapasztalataira” – vezeti be a fiatal művész gondolatait a szerkesztő (MALONYAY 1909. 97). Lábjegyzetben közli a továbbiakban átemelt tanulmány eredeti megjelenési helyét (MEDGYASZAY 1905b), az idézettel azonban több probléma is van. Egyrészt a szerkesztő az eredetileg egyes szám első személyben írt igé alakokat következetesen többes szám első személyre

31. „Többnyire Telegdyvel járok, az öreg jó dolgokat csinál.” Edvi Illés Aladár levele K. Lippich Eleknek, Bánffyhunyard, 1904. aug. 24. Idézi JURECSKÓ 1989. 271.

32. „Ma érkezett Groo, a cserépügyekre.” Malonyay Dezső levele K. Lippich Eleknek, Bánffyhunyard, 1904. szept. 16. Idézi JURECSKÓ 1989. 270.

33. A hivatkozott rész első, egybefüggő interjúja (93–101. p.) egész biztosan Medgyaszay szövege, hiszen a szerkesztő is utal erre. A folytatás néhány, Medgyaszayra jellemző gondolat, szófordulata, illetve bizonyító adata: „józan és őszinte” alkotás; „olyan dísz, amelynek szerkezeti alapja nincsen, legföljebb csak üres, tehát léha cicoma” (101. p.); Bálint Bandikó Andrásnál a 107. számú alaprajz tanúsága szerint valóban járt (103. p.), akárcsak Bálint Pálnál Zentelkén (112. és 165. szám, 111. p.); a továbbiakban az alaprajzokat magyarázza, melyeket egytől egyig ő készített; „Amilyen egyszerű s mégis elmés az a merő veder, olyan leleményes, olyan furfangos a nép számtalan kis holmija, ahogy ők mondják »kieszelése«” (108. p.); „A tornác végében van a téjóc (tejpole) is. Magasan és külön lóg le a folyó gerendáról, hogy a macska ne veszedelmezzon, mert a tejet teszik oda keseredni (megaludni)” (110. p.) (vö.: „[...] meg külön lóg a téjóc, hogy a macska...”; „az este fejt tejet rakta fel a téjócra keseredni” – Medgyaszay naplója, ME); „Amint az oszloptól jobbra balra homorúan ki van vágva, azután meg zömök formákban elvégződik: bámulatos szabotossággal fejezi ki azt a rugalmas ellenállást, amelyet a vízszintes lábtartó gerenda behajlása ellen fejt ki.” (111. p.) Vö. „Képzeliük el már most, hogy ruganyos anyagból való oszlopot megterhelünk és végre összerogy. Közvetlenül az előtt kissé összenyomódik, az anyag minden irányban kitérni igyekszik: kidudorodik. A hengertest kidomborodik. Ez a pillanat és ez a fonna jellemzi a nyomást. Ha ruganyos anyagból való hengert széthúzzunk, az elszakadása előtt kissé megnyúlik. Az anyag tömege majdnem állandó marad: tehát nagyobb hosszúságra megvékonyodik, behomorodik. Ez a pillanat és ez a forma jellemzi a húzást. Ez volna tehát a második főelvünk.” (MEDGYASZAY 1909c.) „megnyilatkozik a nép nemes arányérzéke” (115. p.); „Egyszerű, világos, természetes az egész kis alkotmány és csodálatos, mennyivel előkelőbb, mint a mi városi bérházaink elcsépelet, idegen sallangos kapui. A maga nemében ilyen műretek egy vistai utcaajtó is. Mennyire szépen, tisztán van ez is összeépítve és az összeépítés természetéből s formából milyen őszinteséggel alakul ki a díszítése!”; „Semmi fölösleges nincsen és nem hiányzik semmi.” (117. p.) A szövegben szereplő Vörös Márton és János, Lőrinc Pál, Balázs Samu és Gyárfás, Petre János házában a beazonosított rajzok tanúsága szerint maga járt.

korrigálta. Így kollektív munkának tüntette fel azt, amit Medgyaszay egymaga végzett.³⁴ Másrészt nincs jelezve, hogy hol ér véget a cikk, teljesen egybeolvad az utána következő szöveggel.³⁵ Ennek az is egy lehetséges, sőt valószínű oka, hogy a folytatás is Medgyaszay tollából származik. A házleírások (csaknem teljes mértékben az építész rajzaival illusztrálva) a 131. oldalig tartanak; feltételezem, hogy ő a szerző – hiszen saját rajzait elemzi –, bár ennek a résznek a kéziratai nem maradtak fenn.³⁶

Medgyaszay helyesen látta a székely ház fejlődéstörténetét: „A székely a szobát háznak mondja. Ez a fejlődéséből következik. A legegyszerűbb székely lakóépület a négy fallal körülvett »ház« lehetett, ebben állott a kemence, alatta a nyitott tűz, itt voltak a háló ágyak, az asztal s más egyéb. Egy oldalt, ahova a bejáró ajtó nyílt, leeresztették és oszlopokkal megtámasztották a tetőt, ez volt valamikor az »eresz«. Ilyen nyitott, szabad ereszt manapság már alig hagynak, de azért találtunk, a csángó Ugron János házában Türkösön, ott is szabad a közbeékelte eresz. A háziasszony itt végezi dolgát, itt süt, főz, mos és mindennel el van látva, még jobban mint a városi konyhában. A mindennapi főzésnek ott áll a plakten, mint a mi konyhánkban a tűzhely; a kenyérnek ott áll a végibe szorítva a nagy sövény kemence. Ha ezt az ereszt azután körül fonják fallal, elől ajtóval, meg mellette a kicsi leső lyukkal, s túl rajta egy hátulsó házat is csinálnak, egyik a legáltalánosabb mai székely háztípust nyerjük: elülső ház, eresz, hátsó ház vagy kamra.” (MALONYAY 1909. 114–115.) Gyakorlatilag ugyanezt a folyamatot ismertetik a mai, népi építészetéről szóló tanulmányok (példul ZENTAI 1997. 139).

Egyértelmű, hogy csakis képzett építész vehette papírra az alábbi sorokat: „Érettebb térérzékre vall, hogy a leglényegesebb helyiséget, az első házat jó bőre csinálták s a többi kisebb széles-ségűre. Egy nagy fontosságú elv, melyet a legügyesebb építőmesterek sem tudnak mindig betartani, nyilatkozik meg itten: helyes arány a térelosztásban. A szerkezetekben arra törekszünk, hogy a lehető legkevesebb anyaggal a legtöbb terhet és erőt legyünk képesek egysúlyozni. A szerkezet, sőt annak egy-egy része is, ottan kell legerősebb legyen, ahol a legnagyobb erő veszi igénybe, – ahol kisebb az erő, arányosan gyengébb a szerkezet, ahol nem működik erő, ott már csak az időnek kell ellenállania.” (MALONYAY 1909. 115–116.) „Az egy szélességű lakóházban az első ház a pitarhoz képest egy keveset keskeny, szűkös, ha meg az egész épület szélesebb, úgy a pitar és a többi mellék-helyiség szélessége aránytalan és fölösleges, az építés pedig költséges, mert ez az épület szélességével aránytalanul rohamosan emelkedik. A kétszer olyan széles épületben négyszer olyan erős mennyezet gerendák, stb., kellenek.” (MALONYAY 1909. 117.) Ez is bizonyítja Medgyaszay mint a csapat egyetlen építésze szerzőségét.

34 Például „Elmondtam nékik, hogy felirogatom, ami szépet, ügyeset találok, de csak úgy, a városiak meg a magam okulására.” (MEDGYASZAY 1905b. 326.) Malonyaynál: „Elmondtuk nékik, hogy felirogatjuk, ami szépet, ügyeset találunk, de csak úgy, a városiak meg a magunk okulására.” (MALONYAY 1909. 98.) Ennek megállapításához még csak a kéziratra sincs szükség, elegendő összehasonlítani *A magyar nép művészete II.* megfelelő részét (98–105. p.) a *Művészet* című folyóiratban megjelent Medgyaszay-cikkkel (MEDGYASZAY 1905b). Egy elírás is szerepel a kötetben: „Eleven zöld kalászkok”-at írtak „kaszálok” helyett. Uo.

35 MALONYAY 1909. 105. A fent nevezett forrásból átemelt szöveg utolsó mondata: „Csinos is az, erősen csinos.”

36 A szövegben említett Gyerkó István, Csabi (Csabai) János, Turbák Jánosné, Balla Gábor, Andrási Áron, Lőrinc István, Józsa Imréné, Gyepes Anna, Ugron János, Farkas János, Józsa Sándorné, az öreg Hir, Tamás Ferenc, Petes András, Márton Judit, Györfy János, Varga Sándorné, Orbán Ferenc és Károly, Jani János, Kadocsa Márton és Máté Rupí (MALONYAY 1909. 105–128) házánál Medgyaszay járt, azoknak a kötetben szereplő illusztrációit, illetve alaprajzait egytől egyig ő készítette. Szel János ácsmesterrel is ő beszélt, tőle gyűjtötte fel a csűrépítés munkafolyamatát (MALONYAY 1909. 110–114). Az eredeti rajzok a ME-en találhatóak.

Mindkét kötet népi építészetéről szóló fejezetéről elmondhatjuk, hogy ezek tulajdonképpen a könyv legösszeszedettebb, legrendszerizettebb részei. A témakör egyébként is kitüntetett helyet foglal el a kötetek anyagában (NAGY 2006. 164). Medgyaszay munkatársaihoz hasonló stílusban, interjúkat idézve, és bizonyos elragadtatással ír ugyan, de a szövegben átút a mérnök objektivitása, rendszerlátása. Különösen a székelyföldi kötet vonatkozó fejezetén látszik ez a szabatoság. Világos beosztás szerint írja le jól átgondolt tapasztalatait. Törekszik arra, hogy a néprajzban amatőrként ugyan, de osztályozza az épületeket: „Mindezeket a lehető és meglévő megoldásokat szigorú rendszerbe foglalni és szilárd típusokra osztani bajos. A nép művésze a maga viszonyait s az őt környező természet követelményeit megéri és őszintén törekszik arra, hogy műve azoknak úgy, ahogy a Gondviselés éppen elrendelte, teljesen és világosan meg is feleljen. Sablonokat és típusokat hát nem követnek, de természetes, hogy az egyenlő viszonyok és körülmények körülbelül egyenlő műveket alkotnak. Így értjük mi a típusokat.” (MALONYAY 1909. 121.)

Az írás eleje emelkedettebb stílusú, a tájjal és az emberekkel való találkozást örökíti meg, ezt követi a

tárgyilagosabb, inkább szakmai jellegű ismertetés az épületekről. A legelső ház, illetve töröküzakas részletes bemutatása után Szél János ácsmester szavaival magyarázza el a házépítés módját, majd Máté András lakóházának ismertetése következik. Itt ér véget az első tanulmány, amely önállóan is megjelent (MEDGYASZAY 1905b). A továbbiakban bizonyos rendszer szerint halad: a legegyszerűbbtől a bonyolultig, a legkisebb telektől az összetettig. Felhívja a figyelmet a kettős udvarra (MALONYAY 1909. 106). Először a tornác nélküli házakat tárgyalja, majd a módosabbakat, a tornáccal rendelkezőket. Ez utóbbiakat felszítja aszerint, hogy rövid vagy hosszú a tornác, vagy éppen körbefut a ház két, egymásra merőleges oldalán. A tornácból kialakuló „kieresztésről” is itt esik szó. A szokásosnál nagyobb, két család számára épült házak beosztása a legösszetettebb. Szerkezetük mellett a helyiségek funkciója is foglalkoztatta az építészt (MALONYAY 1909. 124). Végül pedig kitér az emeletes házakra, hiszen amiket eddig bemutatott, azok mind földszintesek, legföljebb alapincézettek voltak. Szépen kirajzolódik tehát egy alaprajzi-szerkezeti rendszer, amelynek alapján Medgyaszay a kötetben sorba rakta a felmért székelyföldi házakat.

Az illusztrációk terén pontos dokumentációt jelentenek a mérnöki precizitással elkészített ház-, illetve telekalaprajzok. Az építés feltüntette rajtuk a méreteket, a fontosabb berendezési tárgyakat, jelezte az udvaron álló fákat és az utca vonalát. Az egyes épületek, épületrészek megnevezéseit betűjellel megkülönböztetve közölte a rajz magyarázó szövegében. Mindez pontosan megfelel a Herrmann Antal-féle népi építészeti útmutató tanácsainak.³⁷

Tévedések is szerepelnek a fejezetben, hiszen Medgyaszay nem volt képzett néprajzkutató. Ezekre (az első kötet vonatkozásában) Szabó K. János már említett kritikája hívta fel a figyelmet (SZABÓ K. 1907. 362–363).

Mint már említettük, Malonyay munkatársait nem az elvárható korrektséggel kezelte.³⁸ Az egyes rajzoknál nem szerepel az alkotó neve, kivéve néhány esetet, amikor szignóval látták el a vázlatot, de ez sem a kötet szerkesztő érdeme volt. A kötetek elején vagy végén találjuk meg felsorolva a közreműködőket, azonban ez a lista sem minden esetben teljes.³⁹ Medgyaszay eredetileg mind az öt kötet illusztrálására egyezett meg Malonyayval, azonban egy nézeteltérés miatt – melyről közelebbit nem tudunk⁴⁰ – az építés 1910-ben visszamondta ezt.⁴¹ Medgyaszay lelkesedett *A magyar nép művészete* bevezetőjében megfogalmazott programért, ő maga is pontosan ugyanezeket az elveket vallotta, és próbálta később megvalósítani, de a munkába való bekapcsolódása után, közelebről is megismerve Malonyayék motívációját, eszközeit, céljait, kiábrándult a vállalkozásból. Úgy látta, hogy a gyakorlat nem felel meg teljes mértékben a hangoztatott szép elméleteknek; a szerkesztő gyakorlatiasságát, valószínűleg nyersségét, anyagiasságát, üzletienségét nem találta méltónak az általa elgondolt célokhoz, ezért úgy döntött, felbontja a megállapodást, és saját útjain halad tovább.⁴²

37 A századforduló idején Herrmann Antal tett közzé gyűjtési útmutatót ebben a témában (HERRMANN 1892b; idézi HÁLA 2003. 97), mely összehetető a Malonyay-kötetek népi építészettel foglalkozó fejezeteinek tematikájával: „II. A ház. 1. A belső régi szokások alaprajza, Az épületek, kerítések stb. elhelyezésével. (Felöltő eltérések megjelölése.) 2. A lakóház, a gazdasági- és melléképületek, ólak, az összes helyiségek s főbb felszerelések (kályha, ajtó, ablak, ágy, lóca stb.), a kerítések, kapu stb. szokások elhelyezésének feltüntetésével. Mindezeknek részletrajzai, fényképei vagy mintázatai. 3. Egy bizonyos, különösen jellemzetes háztáj részletes leírása, az összes gazdasági (külsőségek, állatállomány stb.) és családi viszonyok tüzetes feltüntetésével.”

Herrmann egyébként más tanulmányaiban is foglalkozott a népi építészeti kutatásának kérdésével. Az *Építészeti Szemlében* megjelent egyik cikke (HERRMANN 1892a. 15) egyenesen az építészeket szólítja fel a néprajztudományval való együttműködésre: „Építéssel foglalkozó szakembereink könnyű szerezni rendkívül nagy szolgálatot tehetnek egy igen fontos nemzeti kulturügynek. A legegyszerűbb módon csinálják meg, kiki a maga vidékén, egy-egy falusi teleknek s a rajta levő különféle épületeknek tervrajzát, a szobák belső berendezésével együtt (tűzhely, ágy, pad, asztal stb. helye) rajzolják le a jellegzetes ornamentikai jelenségeket épületen, butoron, eszközön (esetleg edényeken és ruhákon is).”

38 Más közreműködőkre vonatkozóan lásd SZILÁGYI 1982. 42.

39 Például Zichy István neve hiányzik az első kötetből (G. SZABÓ 2000. 19).

40 Erről egy 1908-ban íródott levélből értesülhetünk. Lásd Melléklet. Idézi JURECSKÓ 1989. 273.

41 NAGY 2004. 15. A Medgyaszay-émlék-hely tulajdonában van egy Malonyaynak szóló levéltöredék, melyben a művész visszakéri a Dunántúl-kötethez leadott rajzait. Lásd Melléklet.

42 Bartha Zoltán (1915–2009), az építész vejének szóbeli közlése (2007. március), valamint JURECSKÓ 1989. 271.

A Medgyaszay-emléktúrák

Rövid kitérőként számolok be a 2004 és 2005 nyarán megrendezett, Medgyaszay útvonalát követő túrákról, amelyeken egyetemi hallgatók (főként építészek és néprajzosok, többségükben a Baár–Madas Református Gimnázium egykori tanulói) vettek részt. A túrák ötlete és megszervezése Varga Péter közlekedésmérnök-hallgató nevéhez fűződik.

Az első körút résztvevői a Nagy-Küküllő és a Nyikó mentén,⁴³ a másodiké a Kis-Homoród mentén⁴⁴ járták végig azokat a falvakat, amelyekben Medgyaszay is megfordult. A fiatalok a Malonyay-kötetek alapján keresték meg azokat a konkrét épületeket, amelyeket az építész éppen száz évvel azelőtt örökölt meg. Néhány esetben ez valóban sikerült is. A túrán ezenkívül rajzos és fotódokumentáció, valamint néprajzi gyűjtés is zajlott. Az eredményt egy vándorkiállításon tekinthették meg az érdeklődők, valamint előadás-sorozatot is hallgathattak a résztvevőktől. Az előadások rövidített változata nyomtatásban is megjelent a *Néprajzi Hírek* hasábjain (HAVAY 2006; JESZENŐI 2006; KÜRTÖS–DIMÉNY 2006; LÁDONYI 2006a; 2006b; SZABÓ 2006; TÓTH 2006; VARGA A. 2006; VARGA P. 2006).

Összegzés

Tanulmányom fő célja a néprajzi gyűjtőutak bemutatása volt, külön hangsúlyt fektetve arra, hogy miként rekonstruálható a napló alapján Medgyaszay – mint fiatal fővárosi építész – és a vele kapcsolatba kerülő falusiak viszonya. A naplóidézetekkel illusztrálni próbáltam mindezt. Ezenkívül fel akartam hívni a figyelmet a napló és a rajzok néprajzi dokumentációs értékére. Ezek alapos vizsgálata – önmagukon túlmutatva – közelebb vihet bennünket a századforduló falu-város viszonyrendszeréhez; megismerhetjük azt a légkört, amelyben Malonyay, munkatársai és a hozzájuk hasonló lelkes gyűjtők munkálkodtak. A napló megszólaltatja a másik oldalt is: hogyan fogadták mindezt a falvak lakói.

---

43 Székelyudvarhely – Nagyalambfalva – Székelykeresztúr – Rugonfalva – Siménfalva – Felsőboldogfalva – Medesér – Kobátfalva – Csehétfalva – Firtosváralja – Etéd.

44 Székelyudvarhely – Szentegyháza – Lövéte – Homoródalmás – Homoródkarácsonyfalva – Homoródszentpál – Oklánd.

MELLÉKLET

Medgyaszay István levele K. Lippich Eleknek (1908. március 23.)

Budapest

Méltóságos Uram!

A népművészetről való beszélgetésünk elterelődött a kérdés súlypontjától.

Engedje meg Méltóságod, hogy arra pár szóval visszatérjek.

Nem az anyagi okok fojtották el bennem a lelkesedést, hanem az erkölcsiek. Hiszen kalotaszegi utunkban szóba se kerültek az anyagiak. Hogy befejezzük a felvételeket, utolsó filléreimből újra leutaztam, nehogy a pusztuló kincsekből egy is elmaradjon.

De igazságérzetemet felháborítja az, hogy az általános cél el van fojtva, hogy a könyvbeli szöveggel és rajzaimmal összefüggésben lévő cikkeimet más művekben, mint például a »Művészetben« évek óta és évekre visszatartják: személyes érdekből és azért, hogy a szerzőség ki ne derüljön.

Itt nem az én dolgozataimról van szó, hanem a népművészet tolmácsolásának meghiusítása által annak általános, égetően sürgős éltető és életre keltő hatásának elfojtásáról.

Mindezeket leírom anélkül, hogy Méltóságodat bárminemű kéréssel is terhelném, de bízom abban, hogy ösmert igazságérzetét nem hagyja érintetlenül.

Méltóságodnak örökké hálás híve

Medgyaszay István⁴⁵

Medgyaszay István levéltöredéke Malonyay Dezsőnek (1910. aug. 27.)

[piszkozat]

Kedves Malonyay Uram!

rajzaim (...) visszaküldeni, ~~az I. és II. kötet~~

A többi kötetre néze is torte...

~~A harmadik kötet anyagát annakidején nagyjában elkészítettem, arra előleget is részletfizetést is vettem ebben az esetben~~ mind az öt kötetre, és az utazásra fel, de Ön a közöttünk történt megállapodásoktól eltért és így ~~az utóbbi rész~~ a harmadik kötetre szánt anyag befejezése abbamaradt.

~~Ügyemet rendezni ohajtom~~ és Mindazonáltal hajlandó vagyok ~~az I. és II.~~ a fentemlített rajzaim ~~átadása~~ hiánytalan visszaküldésével a tárgytalanná vált részletfizetéseket visszatéríteni.

Tiszt. üdv.

M.

910. aug. 27.⁴⁶

45 OSZK Kézirattár, Levelestár. Idézi
JURECSKÓ 1989. 273.

46 ME.

A Medgyaszay gyűjtőútjain bejárt falvak (1904–1905)

(A rajzok és a napló egybevetett adatai alapján)

KALOTASZEG

Kolozs megye

Bánffyhunyad
Béles
Bogártelke
Damos
Daróc
Egeres
Esztána
Inaktelke
Jákótelke
Jegenye
Ketesd
Kiskapus
Kispetri
Körösfő
Magyarbikal
Magyargyerőmonostor
Magyarókereke
Magyarvalkó
Magyarvista
Mákó
Méra
Nagykapus
Nyárszó
Sztána
Szucság
Türe
Zsobok

SZÉKELYFÖLD

Udvarhely megye

Agyagfalva
Bikafalva
Csehétfalva
Décsfalu
Daróc (?)
Énlaka
Felsőboldogasszonyfalva
Firtosvárálja
Homoródalmás
Homoródszentpál
Kobátdemeterfalva
Lövete
Malomfalva
Medesér
Nagygalambfalva
Patakfalva
Rugonfalva
Siménfalva
Székelykeresztúr
Székelyudvarhely

Csík megye

Csíkszentgyörgy
(-Bánkfalva)
Csíkszentimre
Csíkszereda (?) (Somlyó)

Háromszék megye

Árkos
Bükszád
Sepsiszentgyörgy

Maros-Torda megye

Ákosfalva
Gernyeszeg
Hagymásbodon
Marosvásárhely
Nyárád-Cserefalva

TOROCKÓ

Fehér megye

Torockó

HÉTFALUSI CSÁNGÓK

Brassó megye

Bácsfalu
Csernátfalva
Hosszúfalva
Türkös

I. A KALOTASZEGI MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE

68. o. 46. sz.: A ketesdi templom*²
 68. o. 47. sz.: A ketesdi templom alaprajza*
 70. o. 53. sz.: A magyar-valkói templom alaprajza*
 73. o. 62. sz.: A b.-hunyadi templom alaprajza*
 76. o. 65. sz.: A b.-hunyadi templom bejárása
 83. o. 79–80. sz.: A körösfői magyar templom részletei*
 85. o. 83. sz.: A körösfői templom tornya
 93. o. 86. sz.: A boronás faház építésének módja
 97. o. 97. sz.: Tornácos ház Damoson
 98. o. 98. sz.: Lőrincz Pál házatelke, Magyar-Valkón (alaprajz)
 100. o. 101. sz.: A) Kolozsi István házatelke, Ketesden, 1842-ből (alaprajz)
 B) Az öreg Miklós Kata háza, »pár száz éves, amióta a falu áll«, Magyaró-Kerekén (alaprajz)
 102. o. 105. sz.: Bálint Kelemen házatelke, Magyar-Valkón (alaprajz)
 104. o. 107. sz.: Bálint Bandikó András házatelke, Magyar-Valkón (alaprajz)
 105. o. 109. sz.: Marcikó Gyuri telkéről, Magyar-Valkón (1763)
 106. o. 111. sz.: Megsokasodott »csalárd« (család) és Bokor István háza. B.-Hunyadon (alaprajz)
 106. o. 112. sz.: Bálint Pál háza, Zentelkén + Balázs Gyárfás »kűháza« Bácsott (alaprajz)
 107. o. 113. sz.: Három család háza (»trunkus telek«) B.-Hunyadon (alaprajz)
 108. o. 114. sz.: Lőrincz Pál házatelkéről, Magyar-Valkón
 120. o. 148. sz.: Galambos tornác, Jegenyén; alatta a pince
 121. o. 151. sz.: Ujabb ház, eresz alá épített utcaajtóval, Mákón
 122. o. 158. sz.: Tornác szegellet, Fölfalazott karfával, Vistán
 122. o. 153. sz.: Eresz- és karfa részletek, Bácsott; rácsos ablak Jákótelkén*
 123. o. 154. sz.: Gyurka János házaeleje Zsobokon; különböző karfák, maga a földmíves gazda csinálta*
 123. o. 156. sz.: Petre János háza, Magyar-Valkón, csinosan állított utcaajtóval [sic]*
 123. o. 155. sz.: Kalló Bandiék tornác oszlopa, tulipános vágással, Magyargyerővásárhelyt*
 123. o. 157. sz.: A kurátor háza tornáca, M.-Valkón; más házból való cserény (rácsos ajtó) és karfa, Magyar-Valkón*
 124. o. 160. sz.: Házrészletek Magyar-Valkóról*
 124. o. 159. sz.: Hoszú [sic] János háza Sztánán*
 125. o. 161. sz.: Tornác szegellet Darócon; tornác Szucsákon [sic]*
 125. o. 162. sz.: Tornác, Bácsott*
 126. o. 163. sz.: Magyar gyermekmonostori tornác*
 127. o. 164. sz.: Sztánai házrészletek*
 128. o. 165. sz.: Bálint Palkó Pál háza, Zentelkén*
 128. o. 167. sz.: Kántor háza, Magyar-Valkón, utca felé eső tornáccal*
 129. o. 169. sz.: Utcaajtó kőből és tölgyfából Zsobokon*

47 A *-gal jelölt rajzok eredetije nincsen meg, de stílusukból következtethetünk Medgyaszay alkotásaira. Az elnevezésekben az eredeti kiadás képalírásainak helyesírását követtem.

129. o. 170. sz.: Egy vistai utcaajtó*
258. o. 386. sz.: Fejfa (Daróc, Bogártelke, Genye); bácsi sírkövek*
259. o. 387. sz.: Magyar-Valkó (fejfák)*
269. o. 408. sz.: Fejfa, »háromág«-gal s engem ne felejts koszorúval; fejfák és sírkövek (Sztana)*
276. o. 425. sz.: »háromtollú« a farmosi temetőből; zsoboki fejfák*
276. o. 424. sz.: Damos M.-Bikal (fejfák)*

II. A SZÉKELYFÖLDI, A CSÁNGÓ ÉS A TOROCKÓI MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE

52. o. 24. sz.: A székelykeresztúri unitárius templom alaprajza
52. o. 25. sz.: A székelykeresztúri unitárius templom
53. o. 27. sz.: Részletek az agyagfalvi református templom bádogból való toronysisakjáról
53. o. 28. sz.: Az énlakai unitárius templom alaprajza
54. o. 30. sz.: Katolikus templom Csíkszentgyörgybánkfalván; oldalt a parókia*
57. o. 35. sz.: A somlyói katolikus templom
58. o. 36. sz.: A malomfalvi katolikus templom
93. o. 95. sz.: Bácsfalvi díszes kerítés*
100. o. 111. sz.: »Kieresztés«, mögötte deckás tornác, »eresz«, Szász Zsigmond házában, Kobát-Demeterfalván; a tornác végén »tej-póc«
101. o. 112. sz.: Törökbúzakas, Kobát-Demeterfalván (A tetején cserépgomb)
102. o. 113. sz.: Szász Zsigmond háza, Kobát-Demeterfalván (alaprajz)
103. o. 117. sz.: Jakab András háza, Patakfalván; az alsó-ház előtt rostélyos tornác
104. o. 118. sz.: Máté András háza, »laktelke«, Homoródszentpálon, tornácgarádcscsal, pincetorokkal
104. o. 119. sz.: A hét csángó faluból: Gyerkó István háztelke Hosszúfaluban (alaprajz)
104. o. 120. sz.: Csabi (Medgyaszay jegyzeteiben: Csabai) János háztelke Bácsfaluban, száz esztendeje, hogy megvan (alaprajz)
106. o. 124. sz.: »Ögyvedz« Turbák Jánosné háztelke, ősies kettős udvarral, Ákosfalván (alaprajz)
110. o. 127. sz.: Szél J. ácsmester csinálta csűr. Felső Boldogasszonyfalván (alaprajz és szerkezeti rajz)
111. o. 128. sz.: »Ögyvedz« Turbák Jánosné háza, virágpóccal, és belül »a belső udvar kapujából megmaradt« bálványfákkal, Ákosfalván
115. o. 131. sz.: Csűrereszi, Józsa Mihály és hűtes felesége Simon Ráki háztelkéről, Decsfaluban
116. o. 133. sz.: Andrási Áron »laktelke« Medeséren (alaprajz)
116. o. 134. sz.: A hét csángó faluból: Lőrincz István háztelke Hosszúfaluban (alaprajz)
117. o. 136. sz.: Józsa Imréné háztelke Nyárádcserfalván (alaprajz)
117. o. 137. sz.: A hét csángó faluból: Ugron János csizmadia mester két családra való háza, Türkösön (alaprajz)
117. o. 138. sz.: Gyepes Anna háztelke Ákosfalván (alaprajz)
119. o. 143. sz.: Józsi Mihály tornáca Decsfaluban, a feleségével, Simon Rákkal »csáta«
119. o. 144. sz.: Háztornácok Firtosvárján
120. o. 145. sz.: Farkas János telke Kobátdemeterfalván (alaprajz)
120. o. 147. sz.: Farkas János háza Kobátdemeterfalván, az életről (udvarról) tekintve
122. o. 149. sz.: Józsa Sándorné házának tornáca, Homoródmáson
122. o. 150. sz.: Az öreg Hir portája Bükszádon (alaprajz)

122. o. 151. sz.: Tamás Ferenc háza, Csíkszentgyörgyön (alaprajz)
124. o. 157. sz.: Balla Gábor »épsége« Csíkszentgyörgyön, Bánkfalván, 1683-ból (alaprajz)
124. o. 158. sz.: Petes András háztelke Somlyón (típus) (alaprajz)
124. o. 159. sz.: Márton Judith háza, Firtosváralján (alaprajz)
124. o. 160. sz.: Győrffy János háza, Csehétfalván (alaprajz)
125. o. 161. sz.: Öreg Varga Sándorné kőből rakott kapuszere, Nagy-Galambfalván
125. o. 162. sz.: Orbán Ferenc és Orbán Károly kettős háza Somlyón (alaprajz)
125. o. 163. sz.: Marosvásárhelyi fogadó a »magyar világból, a 48 előtt való időkből«; most lakóház (alaprajz)
125. o. 164. sz.: Az öreg Jani János két fiának portája Bükszádon (alaprajz)
125. o. 165. sz.: Téglából rakott kémény egy bükszádi háztetőn
125. o. 166. sz.: Kadocsa Márton asztalosmester háza, Somlyón (alaprajz)
126. o. 168. sz.: Boér György háza Bükszádon, az »utca felől bolttal«
127. o. 169. sz.: Két kőre járó vizimalom, Csíkszentgyörgy-Bánkfalván
128. o. 170. sz.: Kőből rakott utcaajtó, Homoródalmáson
129. o. 174. sz.: Betfalvi Máté Ruppi fogadója, Székely-Keresztúrott
130. o. 175. sz.: Emeletes háztípus, Lövétén
300. o. 452. sz.: Vajda József háztelke Torockón (alaprajz)

Irodalom

BARTÓK Béla

1981 Bartók Béla családi levelei. Szerk. ifj. Bartók Béla. Budapest, Zeneműkiadó.

BATA Tímea

2006 Terepbejárás – a falképektől a „székely ház”-ig. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 168–172.

BÁTKY Zsigmond

1907 Néhány adat Bánffyhunynak és környékének népies építkezéséhez. Néprajzi Értesítő, 8. évf. 50–70.

BELLÁK Gábor

- 1986 A historizmus és a szecesszió népművészetfelfogása. In ÉRI Gyöngyi – O. JOBBÁGY Zsuzsanna (szerk.): Lélek és forma. Magyar művészet 1896–1914. (Kiállításkatalógus). Budapest, Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, 21–26.
- 2006 Népművészet és háziipar. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 64–70.

BÉREY Katalin

1978 Népies törekvések és a népi építészet kutatása a század első felének magyar építészetében. Ethnographia, 89. évf. 434–453.

BODOR Ferenc

1982 Malonyay-hagyaték. Művészet, 23. évf. oldalszám.

BÜKY Virág

2006 Népzenegyűjtés vagy népzene tudomány. Népzene kutatás a 20. század eleji Magyarországon. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 128–135.

K. CSILLÉRY Klára

1997 A „Kalotaszeg – A népművészet felfedezése” című kiállítás megnyitója. Néprajzi Hírek, 26. évf. 68–70.

DÖMÖTÖR István

1904 Ruskin nálunk. Magyar Iparművészet, 7. évf. 24–34.

FARKAS Zsuzsa

2003 Gödöllői fotográfiák. In GELLÉR Katalin – G. MERVA Mária – ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A gödöllői művésztelep 1901–1920. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 187–228.

FEJŐS Zoltán

- 1991 Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn. In HOFER Tamás (szerk.): Népi kultúra és nemzettudat. Budapest, Magyarországi Kutató Intézet, 143–158.
- 1998 Kalotaszeg története. Néprajzi Értesítő, 80. évf. 5–12.
- 2000 Bátky Zsigmond Kalotaszegen. Ethnographia, 111. évf. 177–212.
- 2006a A „népművészet” a 19–20. század fordulóján – kutatás- és fogalomtörténeti jegyzetek. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 117–127.
- 2006b Bevezető. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 10–14.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

2006 Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum.

GÁL István

- 1963 Ruskin a magyar népművészetről. Filológiai Közlöny, 14. évf. 1–2. 265–266.
- 1967 Crane Walter kalotaszegi rajzai. Ethnographia, 78. évf. 577–584.

GELLÉR Katalin

2006 A népművészet esztétikai szemlélete közép-európai viszonylatban. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 9–22.

GELLÉR Katalin – G. MERVA Mária – ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.)

2003 A gödöllői művésztelep 1901–1920. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum.

GERLE János – KOVÁCS Attila – MAKOVECZ Imre

1990 A századforduló magyar építésze. Budapest–Békéscsaba, Szépirodalmi Könyvkiadó – Bonex.

GULYÁS Pál

- 1999a Malonyay Dezső. In uő: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. XVIII. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 404–405.
- 1999b Medgyaszay István. In uő: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. XVIII. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 734–735.

HÁLA József

- 1998 Gyarmathy Zsigáné és Jegenyefürdő jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban. Néprajzi Értesítő, 80. évf. 13–41.

- 2003 Hogyan gyűjtötték elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből. Marosvásárhely, Mentor.
  - 2006 „Kalotaszeg vázolata”. Régi írárok és képek Kalotaszegről. Marosvásárhely, Mentor.
- HANÁK Péter
- 1988 Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században. In uő: A Kert és a Műhely. Budapest, Gondolat, 17–63.
- HAVAY Viktória
- 2006 Zenei élet a Homoródok mentén. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 39.
- HERRMANN Antal
- 1892a Építészaink a hazai néprajz szolgálatában. Építészeti Szemle, 1. évf. 1. sz. 15–16.
  - 1892b A népies építkezés tanulmányozásához. Építészeti Szemle, 1. évf. 8. sz. 216–217.
- HUSZKA József
- 1893 Székely népművészet. Építészeti Szemle, 2. évf. 1. sz. 20–24.
  - 1895 A székely ház. Budapest.
- JANKÓ János
- 1892 Kalotaszeg magyar népe. Budapest, Athaeum.
  - 1897 Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. In MATLEKOVITS Sándor (szerk.): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. V. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, 815–937.
  - 1989 A millenniumi falu. Szerk. Szemkeő Endre. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- JÁNSZKY Béla
- 1929 A magyar formatörekvések története építészettünkben. Budapest, Magyar Mérnök és Építész Egylet.
- JÉKELY ZOLTÁN
- 2004 Medárdus. In GYÓRI János (szerk.): Kalotaszegi elégia. Budapest, Kortársó, 95–237.
- JESZENŐI Petra
- 2006 Az I. Medgyaszay István Emléktúra tapasztalatai. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 34–35.
- JURECSKÓ László
- 1989 A Malonyay-vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejötte. Ethnographia, 100. évf. 243–277.
  - 1992 Koronghy Lippich Elek a népművészet felhasználásáról. In MOHAY Tamás (szerk.): Közéletések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, Ethnica, 285–295.
- KATHY Imre
- 1979 Medgyaszay István. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KERTÉSZ K. Róbert
- 1907 A magyar parasztház. Építő Ipar, 31. évf. 24. sz. 233–236.; 25. sz. 243–246.
- KESERŐ Katalin
- 2003 A „gödöllői építészek”. In GELLÉR Katalin – G. MERVA Mária – ŐRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A gödöllői művésztelep 1901–1920. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 71–76.
  - 2006 A budapesti Néprajzi Múzeum építészeti tervei és a gödöllőiek. In ŐRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 136–144.
- KISS Éva
- 1991 Nemzeti, népi törekvések a magyar iparművészetben a századfordulón. In HOFER Tamás (szerk.): Népi kultúra és nemzettudat. Budapest, Magyarországtudató Intézet, 181–188.
- KODÁLY Zoltán
- 1982 Kodály Zoltán levelei. Szerk. Légány Dezső. Budapest, Zeneműkiadó.
- KORONGHY LIPPICH Elek
- 1903 Beszélgetés a művészetről és Kalotaszeg. Magyar Iparművészet, 6. évf. 6. sz. 245–250.
- KÓSA László
- 1997 A magyar néprajz a millennium korában. In KOVÁCS László – PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): Honfoglalás és néprajz. Budapest, Balassi, 357–364.
  - 2001 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest, Osiris.
  - 2003 Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”. In uő: Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, Osiris, 387–403.
- KRESZ Mária
- 1968 A magyar népművészet felfedezése. Az európai népművészet felfedezésének 100. évfordulójára. Ethnographia, 79. évf. 1–36.
- KRIESCH Aladár
- 1903 Mit jelent hát a kalotaszegi művészet. Magyar Iparművészet, 6. évf. 6. sz. 250–256.
  - 1904 Ruskinról s az angol praerafaelitákról. Budapest, Franklin.

KÜRTÖS Veronika – DIMÉNY Gábor

2006 A II. Medgyaszay István Emléktúra a Kis-Homoród mentén. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 36.

LÁBADI Károly

2004 A nép művészetének megtalálása. In LÁBADI Károly (szerk.): „...csak néztem és gyönyörködtem”. Népművészet a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 19–23.

LÁDONYI Emese

- 2006a A II. Medgyaszay István Emléktúra vándorkiállítás. Bevezetés. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 32.
- 2006b Medgyaszay István néprajzi gyűjtőútjai. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 33–34.

LISZKA József

1990 Adalék a magyar népművészet kutatástörténetéhez (Malonyay Dezső: A magyar nép művészete c. munkájának tervezett 6. kötetéről). In TÓTH Károly (összeáll.): Új Minden Gyűjtemény. 1. Pozsony/Bratislava, Madách, 220–222. (Társadalomtudományi értekezések, 9.)

B. LÓRINCZY Éva (főszerk.) ÚMTSZ

1979–2002 Új magyar tájszótár I–IV. Budapest, Akadémiai Kiadó.

MALONYAY Dezső

- 1907 A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete. Budapest, Franklin.
- 1909 A magyar nép művészete II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete. Budapest, Franklin.
- 1911 A magyar nép művészete III. A Balatonvidéki pásztornép művészete. Budapest, Franklin.
- 1912 A magyar nép művészete IV. A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna). Budapest, Franklin.
- 1922 A magyar nép művészete V. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod megye népe. A palócok művészete. Budapest, Franklin.

MEDGYASZAY István

- 1905a [BENKÓ István] Körörső. Művészet, 4. évf. 250–251.
- 1905b [BENKÓ István] Egy-egy székely házról, faluról. Művészet, 4. évf. 324–330.
- 1905c National-Pantheon auf dem Blocksberg in Budapest. In KICSODA (Hrsg.): Die Wagner Schule. Projekte, Studien und Skizzen aus der Spezialschule für Architektur, 1902–03 und 1903–04. Leipzig, Baumgärtner Buchhandlung.
- 1906a Népünk művészetéről. Népmívelés, 1. évf. 3–4. sz. 321–326.
- 1906b Népünk művészetének egyik remekéről. Népmívelés, 1. évf. 3–4. sz. 325–328.

- 1908a Über die künstlerische Lösung des Eisenbetonbauches. VIII. Internationaler Architekten Kongress. Bericht. Wien, kiadó.
- 1908b A Szt. Gellérthegy kiképzése és a nemzeti panteon. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője, 42. évf. 30. sz.; Városi Szemle 7–8. sz.
- 1909a Népművészeti vázlatok. Magyar Építőművészet, 7. évf. 4. sz. 9–17.
- 1909b Népünk építőművészetéről. Magyar Építőművészet, 7. évf. hányas sz. oldalszám.
- 1909c A vasbeton művészi formájáról. Művészet, 8. évf. 1. sz. 30–37.
- 1931 A Balaton kultusza és építőművészete. Magyarország, márc. 22. I–II.
- 1933 Az indiai művésziskolák világából. Magyarország, márc. 5. 12–13., 20.
- 1938 A magyar népi építés ősi eredete. Műszaki Világ, máj. 28. oldalszám.

G. MÉRVA Mária

2006 Apostolkodás a népművészet körül. A gödöllőiek népművészeti kultúrmissziója írásaik tükrében. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 145–152.

MORAVÁNSZKY Ákos

- 1983 „Ide pislogass nimet, aki árgyélusa van a világnak!” Medgyaszay István és Otto Wagner mesteriskolája. Magyar Építőművészet, 74. évf. 5. sz. 45.
- 1998 Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918. Budapest, Vince.

NAGY Veronika

- 2004 A nép művészetének keresése. In LÁBADI Károly (szerk.): „...csak néztem és gyönyörködtem”. Népművészet a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 7–18.
- 2006 Művészek a „terepen”. A gödöllőiek néprajzi érdeklődése. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 153–167.

ORBÁN Balázs

1868–1873 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból. I–VI. Pest, Panda és Frohna Könyvnyomda.

ÓRINÉ NAGY Cecília

2006 A népművészet a gödöllői művésztelepen. In ÓRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 71–78.

- ŐRINÉ NAGY Cecília (szerk.)
2006 A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum.
- PETHŐ Imre (szerk.)
2009 100 éves a Veszprémi Petőfi Színház épülete: a nemzeti szecesszió gyöngyszeme. Veszprém, Veszprémi Petőfi Színház.
- POTZNER Ferenc
2004 Medgyaszay István. Budapest, Holnap.
- SEDLMAYR Krisztina
2006 Népművészet a polgári hétköznapokban. In ŐRINÉ NAGY Cecília (szerk.): A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 57–63.
- SZABÓ Eszter
2006 Élő népművészet. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 39–40.
- SZABÓ K. János
1907 Malonyai Dezső: A kalotaszegi magyar nép művészete [könyvismertetés]. Ethnographia, 18. évf. 361–366.
- G. SZABÓ Zoltán
2000 Gróf Zichy István tudományos és művészi hagyatéka. 2. Vidéki gyűjtőutak (1900–1910). Magyar Múzeumok, 6. évf. 1. sz. 18–20.
- G. SZABÓ Zoltán (szerk.)
2007 Curriculum vitae. Gróf Zichy István élete és munkássága. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- SZEMKEŐ Endre
1997 A millenniumi magyar falu. In KOVÁCS László – PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): Honfoglalás és néprajz. Budapest, Balassi, 347–356.
- SZILÁGYI Miklós
– 1980 Adatok a sárközi népművészet felfedezéséhez. Dunatáj, 3. évf. 15–21.
– 1982 A néprajzi kutatások első korszaka Tolna megyében. Honismeret, 10. évf. 2. sz. 40–43.
– 1984 Jankó János és Bátky Zsigmond gyűjtőútja Tolna megyében. Ethnographia, 95. évf. 272–289.
- TÓTH Katalin
2006 A két Homoród mente falvai ma, avagy gyűjtés az utolsó pillanatokban. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 37.
- VARGA Anna
2006 A Kis-Homoród-mente tájtörténete. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 40–41.
- VARGA Péter
2006 A Medgyaszay István Emléktúrák. Néprajzi Hírek, 35. évf. 1–2. sz. 32–33.
- VASAS Samu
1997 Munkácsy Mihály Bánffyhunyadon. Kalotaszeg (új sorozat), 8. évf. 2. sz. 9.
- VIKÁR Béla
– 1891 Somogyi tanulmányútamról. Ethnographia, 2. évf. 118–123.
– 1943 Erdélyi út a fonográfjal. In GUNDA Béla (szerk.): Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 88–96.
- WAGNER, Otto
1915 Üdvözet a magyar építőművészeknek. Vállalkozók Lapja, 36. évf. 51. sz. 1.
- ZENTAI Tünde
1997 A lakóház tagolása, alaprajza. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): Magyar néprajz IV. Életmód. Budapest, Akadémiai Kiadó, 139–155.
- Valamint a Medgyaszay-émlékhely tulajdonában álló napló- és előadás-kéziratok, úti jegyzetek és vázlatok, rajzok, feljegyzések, levelek.

HIVATKOZOTT ARCHÍVUMOK, ADATTÁRAK

ME = Medgyaszay-émlékhely (családi múzeum)

OSZK Kézirattár = Országos Széchényi

Könyvtár, Kézirattár

“You’re from Pest? Never mind dear, just as long as you’re honest and healthy.”

István Medgyaszay “in the field”

The article presents the work of the author’s great-grandfather, architect István Medgyaszay (1877-1959), of particular interest from the ethnological viewpoint. The choice of theme was justified by the family association and the desire to publish the previously unstudied legacy.

From 1904, after graduating from university, Medgyaszay set out on folk art collecting trips, at first to Kalotaszeg, and later to Székelyföld and Transdanubia. This can provide important background information on how the Malonyay volumes were produced as Medgyaszay made a big contribution to the work on the first two volumes and in general we know very little about how the material for the books was collected. A general chapter offers an overview of the enthusiasm for folk art in the years around the turn of the century and how it was collected. In connection with the collecting done by Medgyaszay it makes a thorough examination of events in the field, and of relations between villagers and people from the towns. It gives information on his travel, accommodation and contacts and on the material he collected that focused mainly on peasant architecture but was nevertheless very colourful.

The article draws mainly on the architect’s diary and travel writings to present his ethnographical collecting activity. The author also considers it important to stress and present in detail the artistic and documentary value of these sources.

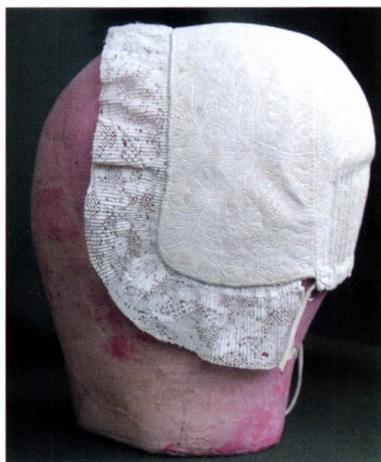
A csomóöltéses hímzés. Úri hímzéseink csomóöltéses emlékei

Úri hímzéseinknek szinte kisebb könyvtárra menő irodalma van a 19. század végétől napjainkig. Ezekben kiváló anyagfeltáró, magángyűjteményeket is számba vevő elemzéseket találunk. Az európai hímzőmesterség keleti kapcsolatainak nyugati irányú kisugárzásán át a 15–17. századi mintakönyvek európai elterjedését összefoglaló művekig csodálatos emlékeket ismerhetünk meg a hazai és nemzetközi irodalomból. A magyarországi hímzések kiemelkedő csoportját alkotják az oszmán-török emlékek eredeti és főúri körökben készült példányai, ezek hatása a népi hímzések körében is kimutatható. Az úri hímzések alakulásában tehát a kelet-nyugati és közvetlen keleti hatások egyaránt jelentős szerepet játszottak, amint e folyamatok eredményeit László Emőke kiváló munkájából is megismerhetjük (LÁSZLÓ 2001).

Mi ezeken belül egy sajátos fehér vászonhímzésű csoportra, a csomóöltéses emlékekre bukkantunk. A Soproni Múzeum iparművészeti textiljei között több mint száz éve bújjik meg, árválkodik egy gyermekfőkötő (1. kép). Bella Lajos kiváló régész, a múzeum másodállású igazgatója 1895-ben készítette el az intézmény első hiteles leltárát. Ebben huszonhét címszóba foglalta a városi ruházat emlékeit: a 19. egy „gyermek fejkötő (virágos) XVIII. század”.

A virágos hímzés rendkívül apró csomóöltéssel készült, lenvászon alapra. A főkötő két oldalán és a tarkón más-más stilizált virág és apró térkitöltő pontok ezrei ejtik ámulatba az egyszerű szemlélőt. A jobb oldalon egy nefelejcs, a bal oldalon egy gyöngyvirág, a tarkón pedig egy csillaghúr szerzeágazó, virágzó szára kapott helyet. Mindhárom tavaszi, a születést, az újjászületést is szimbolizáló virág jól illik a csecsemőkeresztelési ünnepségre készült babakelengyébe. A 18. századi kelteztést elfogadhatjuk, bár korábbi is lehet a darab.¹

A magyarországi szakirodalomban a csomóöltés ismert; a legegyszerűbb hímzőtechnikák közé tartozik. Rajzát is bemutatja Ferencz Kornélia és Palotay Gertrud *Hímzőmesterség* című közös munkája. „Az alpból felöltve a szálból hurkot formálnak s ezen keresztül a kiindulópont mellett az anyagba öltenek. A dupla csomó úgy készül, hogy a felöltés után kétszer csavarják át a fonalat a tűn és így öltenek le.” (FERENCZ-PALOTAY 1932. 22.) Ember Mária a Magyar Nemzeti Múzeum új szerzeményeinek (1970) bemutatásakor egy selyemhímzésű lepedőszél és egy fém-szálás párnavég gránátalma-motívumainak alakulását elemezte, s egészen a fehér alapon fehér csomóöltéses, illetve vagdalásos lepedőszél népi változatáig követte a minta továbbélését. A cikk végén az alkalmazott öltésnemek (ferde lapos öltés, fémszál levarrása, alöltött perzsaöltés, ferde lapos öltés fém- és selyemszál alkalmazásával, valamint az egyszerű és a dupla csomó) rajzát is adta. Ezzel méltóképpen mutat-

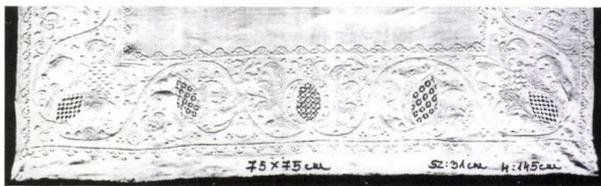

1. kép. Gyermekfőkötő csomóöltéssel hímézve, 18. század
Soproni Múzeum Iparművészeti Gyűjtemény; 55.280.1
Bodor Zoltán felvétele

¹ A Soproni Városi Múzeum Lelet-Tára, 1895. Mai ltsz.: 55.280.1

2. kép. Gyermekfőkötő, csipkefodra hiányzik
Magyar Nemzeti Múzeum újkori osztály textilgyűjtemény; 1961.613
Kardos Judit felvétele

3. kép. Párnalap
Észak-Magyarország, 17. század közepe
Magyar Nemzeti Múzeum újkori osztály textilgyűjtemény; 1955.514
Kardos Judit felvétele

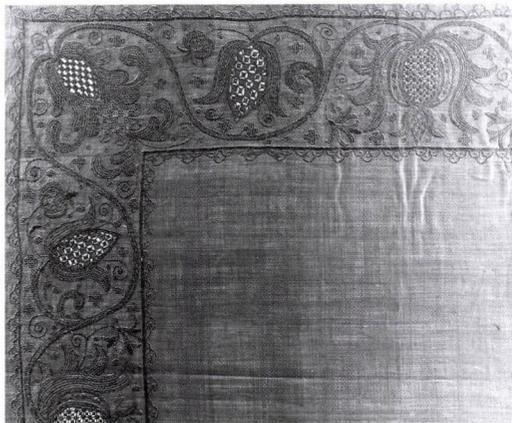
ta be a csomóöltéses emlékművet (V. EMBER 1971). Ember Mária a *Régi textíliák* című munkájában ismét bemutatta e jeles darabokat. „A motívumokat a csomóöltések gyöngysorok módjára töltik be. A gránátalma közepe a tulipán két szirma kihagyásával mintázott.” (V. EMBER 1980. 48.) Sőt, szélesedik a skála egy, a 17. század közepéről származó párnalap közlésével. Az öltésmódokat bemutató fejezetben írja: „A gyöngysorokként ható csomóöltéses vagy nefelejcsponthímzést fehér alpra fehér pamuttal varrták.” (V. EMBER 1980. 31.) Ezek a példák adták aztán az alapot e hímzés mód újraelélesztéséhez a mai népművészetben.²

Gróh István a *Magyar Iparművészet* lapjain jelentette meg *Gömör- és Hódmezőkövesdi csipkék és hímzések* című dolgozatát 1905-ben. „A felső Gömörben található régi, öltéssel előállított hímzések nagyjából egyeznek a többi felvidéki hímzésekkel s nem olyan ismeretlenek, hogy itt a bemutatást megérdemelnék. Egyetlen darab az, amelyre szokatlan technikájánál s szép rajzánál fogva fel kell hívnom a figyelmet, bár rajzát nem mutathatom be. Az egész két réteg vászonra egymásra varrásából alakult olyképp, hogy az ornamentális indák mentének helyére a két réteg közé zsinórt varrtak s ezáltal az egész relief-szerűvé tették. Ugyancsak élénkíti a rajzát ennek a sűrű csomózás, amellyel az egyes szirmokat kitöltötték.” (GRÓH 1905. 55.) Sajnálatos, hogy ezt az értékes darabot a mai napig nem közzé tették, s így maradt az ismeretlenség homályában.

A nagyobb országos gyűjteményekben történt tájékozódás során sorra jöttek elő a soproni főkötő „rokonai”.

2 EPERJESI PARANAI 2005. – Elsőként Balogh Lajosné zalaegerszegi csipkevarró népművésztől kaptam hírt a velemi táborról (1995) – Márton Jánosné feldolgozásairól (1981) –, amely a szakkörvezetők továbbképzését szolgálta. Márton Jánosné halála (1995) óta dr. Illés Károlyné békéscsabai népi iparművész a legtermékenyebb tervezője és irányítója a csomóöltéses hímzések készítésének. Ő rendezte az országos népművészeti kiállítást (2005) az Iparművészeti Múzeum földszinti termeiben, már mint a Népművészet Mestere. Jelentős dokumentációt adott át a múzeumnak. – *Élő népművészet*. XIV. országos népművészeti kiállítás. 2005. május 27.–július 27. Budapest, Iparművészeti Múzeum.

4. kép. Párnalap
Észak-Magyarország, 17. század közepe
Magyar Nemzeti Múzeum újkori osztály textil-
gyűjtemény ; 1955.514
Kardos Judit felvétele

5. kép. Lapedősziel
17. század harmadik negyede
Magyar Nemzeti Múzeum újkori osztály textil-
gyűjtemény ; 1933.72.3

Így a Magyar Nemzeti Múzeumban szinte párdarabja található a textilgyűjteményben (2. kép). Érdekessége, hogy a belsejét nyomtatott könyvlap beragasztásával bélelték ki. Az arcot körülvevő csipkefodra azonban hiányzik.³ A már hivatkozott párnalapok és a lepedősziel ugyanitt található (3–5. kép). A lepedősziel párdarabja viszont a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből vált ismertté.⁴ A legjelentősebb anyag azonban az Iparművészeti Múzeum textilgyűjteményében került kézbe Erdei T. Lilla munkája során. Itt két gyermekfőkötőt őriznek szétfejtett, csipkefodor nélküli állapotban, nefelejcsmintás csomóöltéssel hímezve.⁵ (6–7. kép.) További hármat cseh, illetve német származásúként tartanak számon. Egy negyedik főkötő ugyan azonos szabásmintával készült, de lapos öltéssel és rácsos háterű gránátalmákkal és rózsákkal díszítették,⁶ egy lepedőszielen pedig ugyancsak csomóöltéses, három sávba rendezett virágmotívumok találhatóak, és díszes, vert csipke szegély.⁷ A legnagyobb meglepetést egy csomóöltéses mintakendő okozta, mégpedig 1728-as évszámmal.⁸ (8. kép.) Ez egyben talán azt is bizonyíthatja, hogy e hímzőtechnika már a 18. században is elterjedt lehetett Magyarországon. Mindezekben túl egy német származású keresztelőkötő kellékei is egymásra találtak, így egy párnahuzat, pólyakötő, főkötő, tarsoly,⁹ megerősítve a feltevést, hogy a soproni főkötő is keresztelőkelenyge része volt.

A keresztelőkelenyge szép példáját találtuk a tű és fonál, hímzés, kötés, horgolás kultúrtörténetének mo-

3 Magyar Nemzeti Múzeum újkori osztály textilgyűjtemény; ltsz.: 1961.613, 1955.514 és 1955.515.

4 Néprajzi Múzeum textilgyűjtemény; ltsz.: 65.130.941.

5 Iparművészeti Múzeum textilgyűjtemény; ltsz.: 59.863. és 59.864. Szilárd Vilmos ajándéka.

6 Iparművészeti Múzeum textilgyűjtemény; ltsz.: 17405. Cseh, Pilsen vidéke, Layer Károly ajándéka. Főkötő, ltsz.: 80. 63.1. német, 18. század második fele.

7 IM ltsz.: ???

8 Csomóöltéses mintakendő. Iparművészeti Múzeum textilosztály; ltsz.: 12457. Magyar, 1728. „MS” monogram.

9 Keresztelőkészlet. Iparművészeti Múzeum textilosztály; zacskó ltsz.: 17239, fejkötő részlete ltsz.: 17240, pólyakötő ltsz.: 17241, párnahuzat ltsz.: 17242. Özv. báró Hatvany Józsefné ajándéka.

6. kép. Gyermekfőkötő kiterítve, csipke nélkül, nefelejcsmintával, 18. század
Iparművészeti Múzeum textilosztály; 59.864.1

7. kép. Gyermekfőkötő
Cseh, Pilsen vidéke, 18. század második fele
Iparművészeti Múzeum textilosztály; 17405

nográfijában, Marianne Stradal és Ulrike Brommel közös munkájaként. Véleményük szerint az indiai–portugál kereskedelem közvetítésével került a közép-európai térségbe a selyemhímzésű *Steppstickerei*, amelyből a *Piqué-Stickerei* (csomóöltéses hímzés) fejlődött ki. A keresztelőruhácska Észak-Németországból származik, ahol 1700 körül készülhetett. Egy teljes készlet pedig a Hohenloheni Langenburg hercegi család három generáción keresztül használt (1726, 1762, 1792) darabjaiból együtt ad képet az ünnepi öltözetről. Ezen a *Steppstich* és a *Piquéstich* egymást kiegészítő alkalmazásának szép példáját láthatjuk (STRADAL–BROMMER 1985. 92–93). Ami a csomóöltéses hímzés eredetét illeti, éppen a fenti munkában található egy 1598-as évszámot viselő mintakendő, és ez mutatja, hogy a technika története a magyarországi emlékanyagnál korábbi (STRADAL–BROMMER 1985. 82). A mintakönyvek, -kendők a 16. századtól öröklődtek, több vagy éppen sok (Sibmacher) kiadást megérték, bővültek, változtak. A 16–17. századi hímzések és csipkék területén a legjelentősebb áttekintést Arthur Lotz adta *Bibliographie der Modelbücher* (LOTZ 1963) című művében. Összesen 156 mintakönyvet ismert az 1700. évig, melyek között 63 német, 89 olasz és francia, négy angol területről származik. Kultúrtörténeti jelentőségüket ismerve készült 1984-ben az eddigi legnagyobb és legszélesebb körű kiállítás Dortmundban *Mein Feld ist die Welt. Musterbücher und Kataloge 1784–1914.* címen, felölelve a fémművesmunkáktól a textilen át a kőemlékekig mindent, bemutatva a művészetek és árutermelés európai emlékeit. Az előképeknek és mintakönyveknek különszámot szentelt a müncheni *Volkskunst* folyóirat 1989. évi 1. száma (DASCHER 1989).

A nagyobb magángyűjtemények és múzeumok katalógusaiban is számos csomóöltéses példát találunk az úri hímzésekben, illetve azok elnépiesedett változatain. Néhányat idesorakoztatunk szemelvényként:

Balassa Istvánné hímzésgyűjteményének jegyzéke szintén említi csomóhímzéses tárgyat (BALASSA 1928).
378. Párnahéj, három oldalán fehér gyöngyös hímzésű és áttört indadíszszel.

Supka Magdolna által közölt tárgyak (SUPKA 1938):

II. tábla 21. (nyugati reneszánsz),

IV. tábla (keleties),

VI. tábla 67. (keleties).

Palotay Gertrúd által ismertett hímzések (PALOTAY 1940):

52. Lepedőszél részlete, színes selyem. Erdély, Maros-Torda megye.

85. Terítő részlete, arany. Mikháza, Erdély.

87. Úrasztali kendő sarokdíszítménye, arany, ezüst. „ÁRVA TELEKI CHRISTINA” 1695. Egres, Kolozs megye.

100. Úrasztali terítő, arany, ezüst. „NAGY SUSANNA”. Miskolc, református egyház.

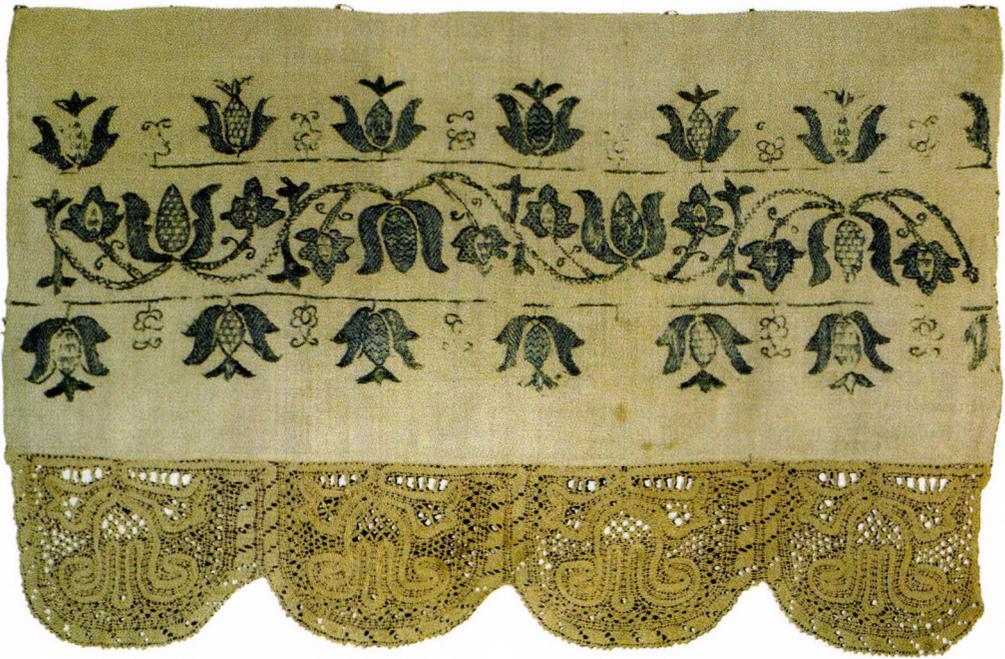
178. Lepedőszél részlete, piros pamut. Elnépiesedett. Szépkényerűszentmárton, Szolnok-Doboka megye.

179. Lepedőszél részlete, piros pamut. „NAGY ILONA, 1776”. Székelyföld, Székely Nemzeti Múzeum.

8. kép. Csomóöltéses mintakendő
1728

Iparművészeti Múzeum textilosztály;
12457

9. kép. Lepedővég darabja, úri hímzés
 Volt Gömör vármegye, 17. század közepe
 Néprajzi Múzeum; 65.130.940

Gervers-Molnár Veronika (GERVERS-MOLNÁR 1983) Ipolyi Arnold gyűjteményében a következő sorszámú csomóöltéses tárgyakat ismerteti a szabadrajzú hímzések között:

30. Lepedővég. Egyes virágai előöltéssel nyert pontokkal kitöltve.

24. Lepedőszél. Lenvászon alapon fekete gyapjúfonállal, lapos öltéssel hímzett munka.

64. Erdély. Szász hímzések. Lepedővég. A szarvasok alatti felirat: „HEISCH”.

Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Budapest, 1983.

28. Úrasztali terítő, Korlát, 1814. Abaúj megye. Búzavirágos, szőlőfürtös inda mind a négy oldalán.

László Emőke: Magyar reneszánsz és barokk hímzések című munkájában (LÁSZLÓ 2001) publikálta:

13. Oltárterítő. Zólyom megye, 17. század második fele. A középmezőben a bárány alakja csomóöltéses.

N. Fülöp Katalin (N. Fülöp 2006) kötetében a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből a következő csomóöltéses hímzéseket közli:

26. Lepedővég része. Somogy megye, 17–18. század fordulója. Szemben álló pávák között gránátalmás virágtő.

37. Lepedővég darabja, úri hímzés. Gömör vármegye, 17. század közepe. Lenvászon, zöldeskék selyemfonállal készült *point de Hongrie*-val, csomóöltésekkel, Margit- és száröltéssel, tulipánokkal, indadísz (9–10. kép).

45. Díszlepedő. Volt Gömör vármegye, 18. század. Mintája: tulipános (gránátalmás?) virágfüzér. Zöldessárga szőrfonállal letűzött és hamis lapos öltéssel, csomóöltéssel készült.

58. Lepedőszél darabja, úri (?). Volt Sopron vármegye, 18. század.

66. Lepedővég. Nyugat-Dunántúl, 18. század vége–19. század eleje. Lenvászon, piros pamutfonállal, szár-, csomó- és lapos öltéssel hímzett. Mintája gránátalmás virágtő, szembenézős pávákkal, kazettás elrendezésben. „IHS” felirattal.

10. kép. Lepedővég, közepén vert csipke
betéttel összeállítva
Felföld, 18. század
Néprajzi Múzeum; 65.130.941

70. Párnavég. Torockó, 19. század. Finom gyári pamutvászon; kék pamutfonállal, rövid, ferde és sima lapos öltéssel, valamint csomóöltéssel hímzett. Mintája: középmezőben hulláminda, változó állású virágtővel, úgynevezett „folyó liliomos”.

82. Díszlepedő. Mezőkövesd, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, a 19. század első fele. Gyári pamutvászon; piros és kék pamutfonállal, lapos öltéssel, szár- lánc-, csomó- és tört öltéssel hímzett, mindenember-öltéssel összeállítva. Mintája szimmetrikusan sorba rendezett „csipés”, „madaras”, „rózsás”, „rozsmaringos”, „macskafarkas” motívumokból áll.

Tudjuk jól, hogy a 16–17. századi török és úri hímzések tömeges beszerzéséről és készítéséről, másolásáról hatalmas forrásanyagot közölt Radvánszky Béla a *Magyar családélet és háztartás a 16–17. században* című munkájában (RADVÁNSZKY 1984). A városi, polgári hagyatékokban azonban érdemben csak Demkó Kálmán kutatta e jelentős emlékeanyagot Lőcse városában erre az időszakra vonatkozóan (DEMKÓ 1897). Elszórt hivatkozásokkal találkozunk néprajzi és művészettörténeti tanulmányokban is, de nagyobb időszakot feltáró forrásközléseket nemigen találunk. Ezért tartjuk érdemesnek felhívni a figyelmet, hogy az egész 17. századra kiterjedő soproni hagyatéki leltárakat a Soproni Múzeum megbízásából a levéltár egyik munkatársa lemásolta.¹⁰

Ebből a gyűjteményből talán érdemes néhány példát idézni. A városi polgárság jómódú rétege követte a magyar és az osztrák divatot úgy a viseletben, mint a lakáskultúrában. Johann Ribstein orvosdoktor 1629-es hagyatéki leltárában a textilféleségek között találjuk: „2. auszgenächte Köszziechen mit Türckhischen blätln. Mehr 1. baar Köszziechen mit Roten garn auszgenähet. [...] Ein Tuzet Fazinet, darunder Meisten theilsz mit gold auszgenähet. 2. auszgenähete: und 1. Türckhischen haubt thuech.” „Ein schöner grosser weisser Türckhischer Tebich. [...] 1. alt Türckhische teck.” Számtalan leltárban találkozhattunk hasonló tételekkel, ami jól illusztrálja a széles körben elterjedt gyakorlatot.

¹⁰ Ez a gyűjtemény az 1600–1694 közötti időből 460 leltárt tartalmaz, 3500 gépelt oldalt terjedelemben. HTA 2486–2007 szám alatt található. Gépre vitele megkezdődött, CD-n jelenik majd meg.

Ezt azok a kereskedőleltárak is alátámasztják, amelyeket a városban megtelepedett bécsi, illetve török övezetből a városba húzódtott török árusok hagytak maguk után. – Bakonyi Pál nemesként érkezett Pápáról, és a külváros Kovács utcájában telepedett meg 1614-ben, mestersége kalapos-kereskedő. 1629-es hagyatéki leltárában többek között „61/2 pfundt Waidt garn” a kék fonalas hímzések kelléke, a „22 ½ Ellen Tirkhische Pertl.” Ezek talán ruhák és kalapok díszítésére szolgáltak, de találunk itt „83 tockhen rot türckhischen garn” – motringban kapható hímzőfonalat is. A saját lakásában „1 rosz Kűsz mit Rothen garn – Item zwey kleine Kűsz mit schwartzer Seiden” díszítve.¹¹

Idézhetünk Gellenmayr András nemes és bécsi kereskedő hagyatékából is, aki előbb az úgynevezett Állatvásártéren, majd a Kovács utcában rendezte be üzletét. „1. Tuzet Fazilet mit Schwarzer Seiden auszgenähet. 2. vungrische tüeher mit Gold und Seiden ausgenähet. 3. Fazinet mit Gold und Seiden genähet.” „6. Zwilchene handtücher mit Spitzen [...] 3. Kűszziechen mit Roten garn – 2. Kűszziechen mit weisszer Arbeit. – 2. Leýlacher mit weisser Arbeit und langen spzen.” – „2. baar khinder Leýlach mit auszgeschnittner Arbeit und Spitzen.” – „4. Neue blat zuKűszziehen mit Roten garn genäht in ein Tűckhische Tűechl gebunden.” – „In Einem Nähkohorb. 6 ½ Eln grosszespiz. 2. Papier Türckisch nähgolt. 1. weisz helfenbainer Kämpel. [rokka része elefántcsontból – D. O.] 5. Eiln Knitt. Mehr Mittere grobe Franzen. Item. 1. stückhl gmaine Frazen. Mehr 4 ½ Eln auszgenähte Franzen. Mehr. 4. Eln kleine Fränzen. 2 baar vberschleg bändtl. 4. Eln grossze Knitt. Item allerläy örtl, Spiz, Knitt: und Frazen – 5. Zain häfftll.” Vagyonos sorban létét bizonyítja, hogy halálakor 16 darab emlékpénz maradt utána, a kereskedő képével veretve.¹²

Végül idézhetjük Melchior Coreszen nemes leltárából (1631) „in büchel mit muster von Spitzen” a feljegyzést, ami korban esetleg Sibmacher egyik kiadásából való.¹³

A nyugati és a keleti áruk forgalma egyaránt kitűnik a soproni hagyatéki leltárakból. Ez annál inkább érthető, mivel az 1715-ös országgyűlés 1. rendeletének 99. cikke is foglalkozott a kereskedelem kérdésével. „Mindazonát a törököknek (kiknek a karloviczi békekötés erejénél fogva is szabad Magyarországon kereskedni...)” továbbra is folytatható, amint ezt tették Sopronban is.

A polgári használatú úri hímzéseknek kiváló példáját láthatjuk Lackner Kristóf soproni polgármester halotti arcképén az 1631. esztendő elejéről, amelyen felsőteste pirossal és feketével hímzett párnákon nyugszik (DOMONKOS 2007. 346).

---

11 1628.4.28. – Paul Backony Hantlung.

12 630.4.10. – Gellenmajr nandelsgewölkalhier.

13 Soproni Múzeum; HTA 2486 – 1631.3.5. Coressen Melchior hagyatéki leltára, 3. p.

Irodalom

BALASSA Istvánné

1928 Balassa Istvánné magyar textilgyűjteménye. Az Ernst Múzeum Aukciói XL. Budapest, Ernst Múzeum.

DASCHER, Otfried

1989 Musterbücher. Versuch einer Typologie und Grundzüge ihrer Entwicklung. Volkskunst. Zeitschrift für volkstümliche Sachkultur. München, Callwey. 12. Jg. 1. 5-8. oldal

DEMKÓ Kálmán

1897 Lőcse története. Lőcse, Reiss.

DOMONKOS Ottó

2007 Halotti arcképek Sopronban. Soproni Szemle, 4. sz. 344-354.

V. EMBER Mária

1971 A textilgyűjtemény új hímzései. Folia Archaeologica, XXII. évf. 219-232.

1980 Régi textíliák. Budapest, Magyar Helikon - Corvina.

EPERJESI Lászlóné PARANAI Mónika

2005 Gömöri csomós hímzés. Putnok-Gömör-szölös, Gömöri Múzeum - Tompa M. Göm. Kul.

FERENCZ Kornélia - PALOTAY Gertrud

1932 Hímzőmesterség. A magyarországi népi hímzések öltéstechnikája. Budapest, Stephaneum ny.

N. FÜLÖP Katalin

2006 Hímzések a parasztház öltözetéből a Kárpát-medencéből. Budapest: Néprajzi Múzeum.

GERVERS-MOLNÁR Veronika

1983 Ipolyi Arnold hímzésgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatócsoport.

GRÓH István

1905 Gömörmegyei csipkék és hímzések. Magyar Iparművészet, VII. évf. 53-55.

LÁSZLÓ Emőke

2001 Magyar reneszánsz és barokk hímzések. Vászonalapú úrihímzések. Budapest, Iparművészeti Múzeum. (Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei, II.)

LOTZ, Arthur

Bibliographie der Modelbücher. Beschreibendes Verzeichnis der Stick- und Spitzenmusterbücher des 16. und 17. Jahrhunderts. Stuttgart, Hiersemann.

PALOTAY Gertrúd

1940 Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Les elements turcs-ottomans des broderies hongroises. Budapest: Magyar Történeti Múzeum.

RADVÁNSZKY Béla

1984 Magyar családélet és háztartás a XVI-XVII. században I-III. Budapest, Helikon.

STRADAL, Marianne - BROMMER, Ulrike

É. N. 1985 [?] Mit Nadel und Faden durch die Jahrhunderte. Aus der Kulturgeschichte von Sticken, Strichen und Häkeln. Heidenheim, Heidenheimer Verlagsanstalt.

SUPKA Magdolna

1938 A magyar úrihímzés. Budapest, Ladányi nyomda.

Knot-stitch embroidery. Relics of the knot-stitches used in the fine embroidery of the nobility

There is a considerable body of literature from the late 19th century to the present on the fine embroidery of the nobility. It includes excellent analyses of the existing material that also take into account private collections. The Hungarian and international literature examines many aspects of this history, from how the eastern connections of European embroidery spread to the west, to overviews of how 15th to 17th century pattern books spread throughout Europe. East-west and direct eastern influences both played an important role in the development of fine embroidery of the nobility. The study analyses a few pieces of a distinctive group of white linen embroideries.

A Néprajzi Múzeum kiállításai, publikációi és programjai 2010-ben

Kiállítások

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS

A magyar nép hagyományos kultúrája

I. emeleti kiállítótér, 1200 m²

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK

(M)ILYENEK A FINNEK? – FINNORSZÁG MAGYAR SZEMMEL

2009. június 27.–2011. május 1.

KAPCSOLÓDÓ KAMARAKIÁLLÍTÁSOK

HÉTKÖZNAPI TÖRTÉNETEK

Kutatás a téli háború magyar önkénteseinek emlékei után Lapuában.

2009. november 27.–2010. március 21.

A KALEVALA MAGYAR MŰVÉSZEK SZEMÉVEL

2010. február 27.–május 9.

Szator Győző pécsi rajztanárnak a *Kalevala* témáit feldolgozó grafikáit és faszobrait, Szávai István grafikus vezetésével a szolnoki Széchenyi Körúti Általános Iskola diákjainak a *Kalevala* rajzaiból készült óriás linómetszetes vásznát, Tillinger Péter grafikus gyermekek számára készített *Kalevala*-illusztrációit, valamint Balla Gábor faragó szobrász és Mészöly Gábor erdőmérnök-grafikus meggy- és cseresznyefából faragott *Kalevala*-tárgyú bábuit és grafikáit mutatta be a kiállítás.

Néprajzi Múzeum, 2. emeleti galéria, 150 m²

Koordináció: Kerezsi Ágnes

A METÁLZENE FÖLDJÉRŐL

2010. április 2.–május 9.

A finn metálzene az 1990-es évektől népszerű a nemzetközi zenei életben, az ország együttese számos heavy metal típust képviselnek. A külső szemlélő számára is felismerhető jegyekkel ellátott, azaz a finn metálbandákhoz kapcsolódó ruhák, kiegészítők viselése Magyarországon is hétköznapi dolognak számít. Az utcán sétálva, vonaton ülve, fesztiválokon járva a finn metálzenéhez köthető ruhákat viselő fiatalokkal találkozhatunk. A ruhadarabok, kiegészítők általában a zenekar logójának és lemez-, később CD-borítójának reprodukciói, koncertturnéhoz kapcsolódó termékek. A kiállítás ezeket a tárgyakat és más, személyes ereklyéket hívott segítségül ahhoz, hogy a finn metálzenét, speciális stílusjegyeit és Finnországhoz való kötődését bemutassa (1. kép).

Néprajzi Múzeum, 2. emeleti kiállítótér, 48 m²

Rendezte: Bata Tímea

Látványterv, kivitelezés: Répás György

1. kép. A *metálzene földjéről* című kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

ALVAR AALTO HÁZAI – ÖRÖK FORMÁK

2010. május 20.–augusztus 1.

Alvar Aalto a környezetbe belesimuló, azzal együtt élő, lélegző házak építészeként, funkcionális, harmonikus, világos és emberléptékű terek létrehozójaként alapozta meg a finn építészet nemzetközi hírnevét. A kiállítás Aalto munkásságából az egyéni ötleteit leginkább kifejező, 1920–1970 között épült otthonokat s ezen keresztül építészeti elveinek formálódását mutatta be. A kiállítás anyaga az Alvar Aalto Múzeum gyűjteményéből válogatott makettekől, fotókból és dokumentumokból állt össze. A tárlat ugyanakkor bemutatta Alvar Aalto formatervezési munkásságát is, jellemző darbjait, bútorainak soha el nem avuló funkcionalizmusát (2. kép).

A kiállítás a Néprajzi Múzeum, a Finnagora és a jyvaskyläi Alvar Aalto Múzeum együttműködésével jött létre.

Néprajzi Múzeum, 2. emeleti kiállítótér, 48 m²

Rendezte: Severi Blomstedt

Koordináció: Vámos-Lovay Zsuzsanna

2. kép. Az *Alvar Aalto házai – örök formák* című kiállítás részlete

Sarnyai Krisztina felvétele

3. kép. A Duodji – számi kézművesmunkák. Ilmari Tapiola alkotásai című kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

DUODJI – SZÁMI KÉZMŰVESMUNKÁK. ILMARI TAPIOLA ALKOTÁSAI

2010. augusztus 10.–2011. január 2.

A kiállítás Ilmari Tapiola számi kézműves egyedi alkotásait mutatta be, többek között ládát, dobozokat, késeket, csontkanalakat, övcsatokat, háztartásban használatos eszközöket, ékszereket. Ilmari Tapiola munkáit a letisztult formavilág és az erőteljesen színezett és kidolgozott, leveleket, fonatokat, csillagokat és napot ábrázoló díszítőfaragások jellemzik. Tárgyain időnként szabad kézzel rajzolt természeti motívumok és a sámándobokon szereplő alakok is megjelennek díszítőelemként (3.kép).

A kiállítás a Néprajzi Múzeum, a Finnagora és a Siida múzeum együttműködésével jött létre.
Néprajzi Múzeum, 2. emeleti kiállítótér, 48 m²

Koordináció: Vámos-Lovay Zsuzsanna

SZÁMI IMA. TÍMÁR JÓZSEF FOTGRÁFIÁI – INGER-MARI AIKIO-ARIANAICK VERSEI

2010. október 2.–november 28.

A kiállítás Tímár József orvos-fotográfus Lappföldön készült fotóit s ezeknek Inger-Mari Aikio-Arianaick számi költőnő által írt versillusztrációit mutatta be.

Néprajzi Múzeum, 2. emeleti galéria, 100 m²

Koordináció: Vámos-Lovay Zsuzsanna

EGY FALU AZ ORSZÁGBAN – ÁTÁNY. EMBEREK, TÁRGYAK, KAPCSOLATOK

2009. november 18.–2010. szeptember 19.

AZ ISTEN BÁRÁNYA. AGNUS DEI-ÁBRÁZOLÁSOK NÉPI TÁRGYAKON

2009. szeptember 19.–2010. február 28.

100 ÉV AZONOSSÁG, 100 ÉV VÁLTOZÁS. TORDAY EMIL NYOMÁBAN KONGÓBAN

2010. február 6.–március 4.

Torday Emil (1875–1931) neves Afrika-kutató az 1900-as évek elején három jelentősebb kutatóúton vett részt. 2009 nyarán – az utolsó ilyen útjának századik évfordulója kapcsán – magyar expedíció indult a Kongói Demokratikus Köztársaságba, hogy Torday Emil egykori útvonalának egy részét bejárja, dokumentálja. Az ezekből, illetve Torday anyagaiból készült kiállítás célja az

volt, hogy megismertesse a kutató életútját és munkásságát, ezenfelül olyan kulturális változási folyamatokat, társadalmi jelenségeket mutasson be, amelyek napjainkban nyomon követhetők Kongóban.

Néprajzi Múzeum, aula, 72 m²

Rendezte: Szilasi Ildikó, Lóránt Attila, Reisinger Dávid

ÚJ SZERZEMÉNYEINK

2010. március 5.–április 9.

A Néprajzi Múzeum Napján (március 5-én) ebben az évben is megnyílt az előző év gyarapódásait reprezentáló kiállítás. 2009-ben a Néprajzi Múzeum összesen 585 tárggyal gyarapodott. Ebből 115-öt vásárolt, 470-et pedig ajándékba kapott. Ezek mellett egy több ezer darabos iskolai rajzgyűjtemény és egy 13 000 darabból álló fotógyűjtemény került be a múzeumba. Ezekből válogatott 79 tárgyat a kiállítás (4. kép).

A tárgyi gyűjtemények értékes kollekciókkal gyarapodtak. Téglás Péter Pál kerámiagyűjteményét leánya ajándékozta a múzeumnak. Tímár Gábor vízügyi szakember afrikai ruhadarabokat és olyan textilfestményeket ajándékozott, melyek a világhírű Zacheus O. Oloruntoba nigériai festőtől származnak.

A kortárs kultúra kutatására létrejött *MaDok*-program támogatása tette lehetővé egy nagyobb andoki tárgycsoport megvásárlását. Karneváli táncosok felvonulását idézi egy babagyűjtemény, a jelmezeken az inkák, a gyarmatosító spanyolok, az afrikai rabszolgák, a mai indiánok és a mesztimek kedvelt vallási szimbólumaival. Szintén a *MaDok*-program tette lehetővé Peruból és Bolíviából származó öltözetek, használati eszközök, turista- és emléktárgyak megvásárlását. Ezek azt a jelenséget, folyamatot illusztrálják, ahogyan a hagyományos anyagok, formák, szimbólumok tovább élnek idegen, nagyvárosi környezetben, funkcióban.

Az Etnológiai Archivumba bekerült ajándékok közül két nagy egységet emelt ki a kiállítás.

Az 1983–2000 között Budapesten működő Barcsay Gyermekek-képzőművészeti Kör rajzanyagát Dombyné Szántó Melánia és Kerékgyártó István ajánlotta fel. A grafikák témája a népi kultúrához, elsősorban az ünnepekhez, a szokásokhoz és a magyar történelem eseményeihez kapcsolódik.

Botló Károly turistaútjain készült, mintegy 13 000 fényképfelvételét és azok digitális másolatát ajándékozta a múzeumnak. A kiállítás a 2006-ban, 33 nap alatt végigjárt kínai selyemúton készített felvételeiből mutatott be válogatást.

Néprajzi Múzeum, földszinti folyosógaléria, 50 m²

Koordináció: Fülöp Hajnalka – Tasnádi Zsuzsanna

4. kép. Az *Új szerzeményeink* című kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

ARANYBA REJTETT ARCOK - ARANYMASZKOK ÁZSIÁBÓL

A Zelnik-gyűjtemény a Néprajzi Múzeumban
2010. március 12.–június 20.

A Zelnik-gyűjtemény és a Néprajzi Múzeum *Aranyba rejtett arcok. Aranymaszkok Ázsiából* című közös kiállítása első alkalommal mutatta be a nagyközönségnek a két intézmény különleges tárgyait.

A tárlat huszonegy páratlan értékű arany-, valamint három ezüstmaszkot vonultatott fel. A kiállított aranymaszkok lelőhelye, készítésének ideje és funkciója tág határok között mozog: legrégibb darabjainak elkészülte becslések szerint az időszámításunk előtti 6–5. századra tehető, de stílusjegyeik alapján még a „legifjabbak” is 13–14. század körüliek. A lelőhelyek a görög kori Trákiától Dél-Ázsián és Indokínán keresztül egészen Jáva szigetéig terjedhetnek. A Néprajzi Múzeum saját gyűjteményéből válogatott kollekción – 14 maszk – hasonlóan különleges, eddig még be nem mutatott ritkaságokat is tárt a látogatók elé. E maszkok zöme Óceániából, elsősorban Pápua Új-Guinea szigetvilágáról származik. A múzeum által bemutatott temetési, tánc- és színházi maszkok többsége mulandó anyagokból (növényi rostokból, levelekből) készült, de fából vagy kéregből faragott példányok is vannak a kiállítás tárgyi anyagában. Az álarcok többnyire különböző titkos társaságokhoz kötődtek, melyeket e társaságok tagjai készítettek és viseltek a felnőtté avató rítusok során.

Néprajzi Múzeum, díszterem, 160 m²

Rendezte: Biró Anna, Jelen János, Wilhelm Gábor

Látványterv: Narnier Építészeti Stúdió

ÁTVÁLTOZÁSOK. PALOTÁBÓL MÚZEUM

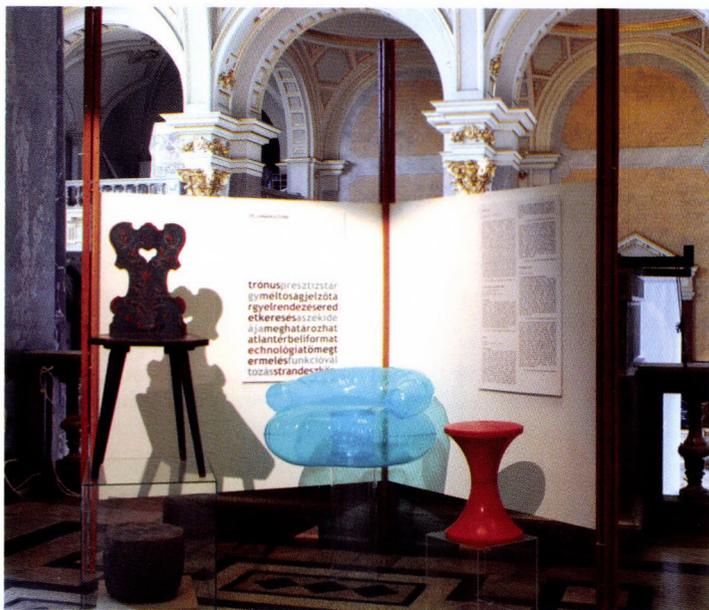
2010. szeptember 30.–2011. március 6.

A Néprajzi Múzeum nyilvános múzeumi tereinek használatát alapjaiban gondolta újra és alakította át 2009–2010-ben. A megvalósítás során az épület több reprezentatív belső tere (például a bejárat előcsarnok) teljes egészében visszanyerte eredeti állapotát és funkcióját, míg az új fogadótér kialakítása a 21. századi múzeumi látogatók igényeit szolgálja. Az átépítés (a tervezéstől a megvalósításig, az új terek berendezéséig) reflektorfénybe helyezte az épület építésének és használatának történetét. Ezért tűnt különösen izgalmasnak a viszonylag jól dokumentált építéstörténet mellett az épület több mint egy évszázados, de részleteiben alig ismert térhasználatának feltárása.

A kiállítás három meghatározó időszak: a bíróság, valamint a múzeum, azon belül is a Magyar Nemzeti Galéria és a Néprajzi Múzeum épülethasználatát mutatta be gazdag fotódokumentáció segítségével. A bemutatott fotók ugyanazokban a terekben, sokszor ugyanolyan beállítással készültek, ami látványosan sűríti a tér és az épület 115 éves átváltozásait. Míg a központi aulát, a díszteremet és a volt Királyi Ítéltábla dísztermét (második emelet, 213-as terem) ábrázoló fel-

5. kép. Az *Átváltozások. Palotából múzeum* című kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

6. kép. A *Tárgyas ragozás – szubjektív etnográfia* című kiállítás részlete
 Samyai Krisztina felvétele

vételek a terek változatlanóságát szimbolizálják, addig a kiállítótermek, terem sorok teljesen átalakított terei éppen ellenkezőleg: a megváltozott funkciójú épületet.

A mind az előbbi, mind az utóbbi terek múzeumi használatát bemutató képek arra hívják fel a figyelmet, hogy egy eredetileg nem múzeumnak épült palotát is a 21. századi látogatói igényeknek megfelelően ugyanolyan gazdag és látványos tartalommal tölthetünk meg, az épület fő építészeti elemeit és tereit is megőrizve használhatunk, mint ahogy az Igazságügyi Palotával egy időben múzeumnak épített palotákban (5. kép).

Néprajzi Múzeum, földszinti folyosógaléria, 80 m²

Rendezte: Granasztói Péter, Sedlmayr Krisztina, Vámos-Lovay Zsuzsanna

Látványterv: Csikós Csilla, Hajdú Zsolt és Ruszty László

TÁRGYAS RAGOZÁS – SZUBJEKTÍV ETNOGRÁFIA

2010. október 1–10.

A kamaratárlaton kézzel készített hétköznapi tárgyak, a tárgykészítés és -használat tágabb kontextusa jelent meg, a népi és a populáris kultúra, illetve a kézművesség és az ipari formatervezés összefüggésrendszerében. A „hagyományos”, kézzel készített, egyedileg megformált tárgyak, az ipari formatervezés műves alkotásai és a tárgyak látszólag egyszerűbb, populárisabb, ipari változatai szerepelnek együtt. Tárgy, tárgytervezés és -készítés mint kreatív alkotóforma, annak egymástól eltérő népi és populáris változatai jelentek meg a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből, valamint vendégtárgyak kiállításával és interpretálásával (32 tárgy). A kiállítás a *Design Hét Budapest 2010* fesztivál hivatalos része volt (6. kép).

Néprajzi Múzeum, több helyszínen

Rendezte: Frazon Zsófia

A MAGYAR FORMATERVEZÉSI DÍJ ÉS A DESIGN MANAGEMENT DÍJ PÁLYÁZATÁNAK KIÁLLÍTÁSA

2010. október 5–24.

A 31. Magyar Formatervezési Díj pályázatának célja a magyar formatervezés teljesítményének bemutatása és népszerűsítése, a hazai formatervezés kiemelkedő alkotóinak elismerése, valamint a magyarországi termékek nemzetközi versenyképességének javítása a formatervezés eszközeivel. A díjazottak és a kiemelt pályázók munkáiból készült a kiállítás a Magyar Formatervezési Tanács rendezésében.

Néprajzi Múzeum, díszterem, 160 m²

Koordináció: Vámos-Lovay Zsuzsanna

7. kép. Az Élő népművészet. XV. országos népművészeti kiállítás című kiállítás részlete
Samyai Krisztina felvétele

ÉLŐ NÉPMŰVÉSZET. XV. ORSZÁGOS NÉPMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS

2010. október 29.–2011. március 27.

2010-ben 15. alkalommal – ezúttal a Hagyományok Háza és a Néprajzi Múzeum együttműködésével – rendezték meg a népi kézművesség legszebb alkotásait bemutató kiállítást. Az elmúlt öt év legfontosabb, legjelentősebb kézművestárgyait, mestermunkáit, -remekeit szakmai zsűri válogatta a beérkezett több ezer pályamunkából.

A tárlaton közel 450 alkotó és alkotóközösség 1300 tárgyát mutattuk be. A népi kismesterségek minden ága képviseltette magát: történeti és paraszti hímzés, csipke, kékfestő, viselet, népi ékszer, szőttes, nemez, fából készült használati tárgyak, bútorok, játékok, csont- és szarufaragás, kovácmesterség, fazekasság, bőrművesség, szalma-, csuhé-, gyékény- és vesszőfonás, mézeskalács, gyermekjáték (7.kép).

A kiállítás egyik legfontosabb célja, hogy kiderüljön: a turistaközpontok, vásárok nagy részét napjainkban előntő, többnyire igénytelen, nem kézművesmunkával készült, „népművészetként” árult ajándéktárgyak mellett létezik hiteles, igényes és műves tárgy-kultúra is. A 2010-es kiállításon a rendezők azt is bemutatták, milyen utat járt be a terület a népművészet felfedezésének kora (a 19. század vége), valamint a népi iparművészet létrejötte óta.

Néprajzi Múzeum, földszinti kiállítóter, 760 m²

Rendezte: Beszprémy Katalin, Csupor István, Katona Edit

A NÉPRAJZI MÚZEUM BOLTJÁBAN (MUZBO) RENDEZETT KIÁLLÍTÁSOK

Kósa Gabriella, Mihályffy Anna, Varga Piroska: 3x – falu-kapu-ház

2010. március 5.–április 5.

Kockológia

2010. április 15.–május 18.

Könyvátalakító műhely a BookArt Csoporttal

Tomsits Abigél: Élet az utcán – a manilai badjaók

2010. május 20.–június 18.

Urbán Szibilla batikgyűjteményéből: A jávai kultúra mintái

2010. június 19.–július 14.

Váczi Dániel és Váczi Kristóf: India – camera obscura

2010. július 15.–szeptember 15.

KÜLSŐ HELYSZÍNEEN BEMUTATOTT KIÁLLÍTÁSOK

Missziók a 19. század végén

Szabadka, Városi Múzeum, 2010. március 29.–április 26.

A 19. század utolsó évtizedében misszionáriusok a világ különböző pontjain gyűjtötték azt a tárgy- és fényképpollekciót, amelyet jelenleg a Néprajzi Múzeum őriz. A kiállított felvételek nagy része 1890 és 1895 között készült, s rendkívül változatos az anyag, attól függően, hogy a misszionáriusok melyik földrészen, területen, kultúra vonzásában vagy közelségében éltek (89 fotó).

Rendező: Fogarasi Klára

Démonok világa. Kultúrák arcai, maszkjai

Debrecen, Déri Múzeum, 2010. június 28.–szeptember 20.

A maszkok mögé rejtett világról szóló kiállítás tárgyai egyszerre mutatják fel a használatukban megnyilvánuló kulturális sokféleséget azokkal az általános vonásokkal, amelyek az emberi kultúrákat az időbeli formák mögött összekötik. A világ minden égtájáról származó kiállítási anyag funkcionálisan is több csoportot képviselt: színházi maszkok Japánból, szertartási maszkok Jáva szigetéről és Afrikából, halotti maszkok Délkelet-Ázsiából, rituális maszkok Mexikóból és busómaszkok Mohácsról. A Néprajzi Múzeum 99 tárgyat kölcsönzött a kiállításhoz.

Rendezte: Földessy Edina

Helyszínezők / Kézművészeti galériák a Néprajzi Múzeum rendezésében

Kapolcs, Vigántpetend, Pula. Művészetek Völgye 2010.

2010. július 23. –augusztus 1.

A Néprajzi Múzeum 2010-ben Művészetek Völgyében három településen (Kapolcs, Vigántpetend és Pula) volt jelen kiállításaival és 489 tárgyat mutatott be közönségének. Elsősorban azokat a tárgyakat válogattuk be a kiállításokba, melyek a „kézművészetet” (kézműves és céhes tárgyakat) képviselték, valamint olyan egyszerűbb használati eszközöket, melyek érdekesek és izgalmasak lehetnek a lokális kultúrák iránt érdeklődőknek (8. kép).

A kapolcsi kastély első emeleti galériáján elsősorban a Dunántúli és a Balaton-Kapolcs, Kastély, Padlás és kiállítói tér, 100 m²; Kapolcs, Kastély, Nagypince, 30 m²; Kapolcs, Tűzoltószertár, 50 m²; Vigántpetend, Plébánia, 120 m²; Vigántpetend, Vásártér, 800 m²; Pula, Szent Flórián kápolna, 14 m².

Koordináció: Tóth G. Péter

8. kép. A *Helyszínezők / Kézművészeti galériák a Néprajzi Múzeum rendezésében* című kiállítás részlete

Samyai Krisztina felvétele

JELENTŐSEBB TÁRGYKÖLCSÖNZÉSEK

Joseph Haydn és Magyarország

MTA Zenetudományi Intézet, 2009. május 27.–2010. március 31.

Kálvin hagyománya. Református kulturális örökség a Duna mentén

Budapesti Történeti Múzeum, 2009. október 31.–2010. március 21.

Danubius-fluvius. Duna-képfolyam

Budapest, Budapesti Szlovák Intézet – Közép-európai Kulturális Intézet, 2010. február 10.–március 12.

A kiállítás Európa második leghosszabb folyóját, a Dunát mutatta be több száz amatőr és művészi fotó, térkép, tárgy és film segítségével. Látható volt – többek között – egy mohácsi hajóskapitány üvegnegatívjai alapján készült sorozat, Vadas Ernő vagy Szöllőssy Kálmán dunai tárggyú művészi fotói, a második világháború előtt készült fekete-fehér dunai híradófilmek, a 2006-os nagy árvízről forgatott pozsonyi amatőr film. A kiállítás célja az is volt, hogy ráirányítsa a figyelmet Magyarországra, Közép-Európa és a Duna viszonyára.

Kölcsönzött tárgyak: úszósapka, esőkabát, zuhanyfüggöny, építőkocka, szivacs, papucs, men-tőmellény, irattartó, ujjvédő, gyerekjáték, szappanbuborék-fújó, fényképezőgép, gumikesztyű (64 tárgy).

Krisztus követségében. A jezsuiták és a kalocsai iskolanővérek kínai missziója 1922 és 1950 között

Kalocsai Érseki Kincstár, 2010. április 8.–október 31.

A Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye 2010-ben kettős jubileumot ünnepelt: a jezsuiták és a kalocsai iskolanővérek Kalocsára érkezésének 150. évfordulóját. Ebből az alkalomból rendeztek időszakos kiállítást az Érseki Kincstárban, mely a két szerzetesrend eseményekben gazdag kínai missziójának történetét elevenítette fel.

Kölcsönzött tárgyak: kalap, öv, köntös, mellény, cipő, homlokkötő, erszény, menyasszonyi pohár, teamelegítő, nyomtatófa, fuvola, lant, tűzszerszám, kosár, varsa (23 tárgy).

Hungaria Sacra. Öltöztetős ábrázolások, szakrális textilek Magyarországon

Balassagyarmat, Palóc Múzeum, 2010. június 11.–december 18.

A kiállítás csomópontjai a történelmi Magyarország kegyhelyei. Főként textileken és öltöztetős ábrázolásokon keresztül mutatta be a tárlat azt a szakralitást, többrétűséget (például nemzetségek, etnikumok tekintetében), melyet a búcsújáró helyek világa képvisel.

Kölcsönzött tárgyak: festmény, olajnyomat, fogadalmi kép, öltöztetős Kiszéjusz-szobor, Kiszéjusz-szobor, Mária-szobor, Mária-szoborra való ruha, búcsús kép, tükrökép, szentkép, mézeskalácsütő fa (81 tárgy).

Erotika a népi kultúrában

Tiszavasvári, Vasvári Pál Múzeum, 2010. június 15.–augusztus 10.

Az erotika témájának kényes volta miatt eddig csekély nyilvánosságot kapott, annak ellenére, hogy mind a népi kultúrában, mind a tárgyi környezetben bőségesen található ebből a tárgykörből merítő alkotásokat. A kiállítás alapját Ujvári Zoltán egyetemi tanár gyűjteménye adta.

Kölcsönzött tárgyak: tükrös, sőtartó, gömöri korsó, kerámiahuszár, butella, kályhacsempe (14 tárgy).

Az emlékezés színes álmai

Budapest, Óbudai Művelődési Központ, 2010. szeptember 6–22.

A kiállítás kortárs cigány képzőművészek szakrális témájú alkotásait mutatta be.

Kölcsönzött tárgyak: festmények (33 tárgy).

Róza baba és társai. Népviseletes babák tegnap és ma

Budapest, Textilmúzeum, 2010. szeptember 9.–november 26.

Az óbudai Textilmúzeumban megrendezett kiállításon – múzeumokban őrzött népviseletes babák mellett – elismert alkotók, népi iparművészek és a népművészet mesterei által kilenc év alatt készített Róza babákat tekinthették meg a látogatók.

Kölcsönzött tárgyak: népviseletes babák (17 tárgy).

Élmény, játék. 21. századi interaktív játszóház

Báta, Fekete Gólya Ház-Múzeum, 2010. szeptember 17.–2011. szeptember 16.

A kiállítóhely célja, hogy interaktívan ismertesse meg a látogatót a fekete gólya életével. Itt bemutatják többek között a bátai fekete gólya legendáját, a gemenci erdőt, a gólyák afrikai telelőhelyét, de az is kiderül például, hogy Etiópiában egy törzs a fekete gólyát istenként tiszteli.

Kölcsönzött tárgyak: dob, csattogtatós hangszer, tőr, pajzs, tegez, nyílvevő, lándzsacsúcs, ostor, kőbuzogány, bőrtáska, kardísz, legyező, nyaklánc, fejdísz, cseréptál, burnóttartó (29 tárgy).

Varázslatos üvegvilág. Az üveg sokszínűségéről a rómaiaktól a kortárs üvegművészetig

Veszprém, Laczkó Dezső Veszprém Megyei Múzeum, 2010. szeptember 23.–2011. február 20.

A három részből álló kiállításon – *Mi az üveg?; Ajkai üvegcsodák; Az üveg dicsérete* – az üvegen keresztül mutatták be a nemzeti, a térségi és az egyetemes kultúra gazdagságát. A tárlaton az üveg-történet és designüvegek mellett a hétköznapi üvegtárgyak, érdekességek is megtalálhatók voltak.

Kölcsönzött tárgyak: borosüveg, butella, pincetoküveg, gyertyatartó, üvegféreg, üvegszobor, feszület, kehely, szenteltvíztartó, pohár, mécses, éjjeli, tányér, söröskorsó, türelemüveg, búcsúkép, gyöngygallér, párta, gyöngy nyakék, kalap bokrétaival (66 tárgy)

Opera és nemzet. Emlékiállítás Erkel Ferenc születésének 200. évfordulóján

Budapest, Zenetudományi Intézet, 2010. október 1.–2011. augusztus 28.

Erkel Ferencnek, a nemzeti opera megteremtőjének és a *Himnusz* szerzőjének életét és munkásságát mutatja be az MTA Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeumának, az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Magyar Nemzeti Múzeumnak közös kiállítása, melynek háttérét a kor magyarországi művelődése és művészete adja.

Kölcsönzött tárgyak: asztal, szék, gyertyatartó, párta, szűrűjas, habán kistál és kancsó (10 tárgy).

Város és falu határán

Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2010. október 21.–2011. április 26.

A Skanzen időszaki kiállítása – mely a *Felemelő század* című tematikus évhez kapcsolódott – felhívja a figyelmet a 19. századi kultúra és a mai élet több kapcsolódási pontjára, összefüggésére, úgy hogy elsősorban a polgárosodási folyamatokra fókuszál. A *Felföldi mezőváros* tájegységét mintegy kiegészíti ez a tárlat, mely többek között bemutatja a bevándorlók asszimilációjának folyamatát, a vásári viseleteket, a színházi életképeket, illetve a kocsmai jeleneteket.

Kölcsönzött tárgyak: Huszka József-akvarell, női mellény, főkötő, kontyfésű, női ujjas, cifraszűr, férfi zsinóros ujjas, süveg, öv (13 tárgy).

Emlékezések és vágyakozások

Budapest, Francia Intézet, 2010. október 29.–november 19.

Kortárs roma képzőművészek képeit mutatta be a kiállítás. (37 festmény).

Publikációk

GYŰJTEMÉNYI KATALÓGUS

FŐZY Vilma

2010 A piaroa gyűjtemény / The Piaroa Collection. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 15.) (9. kép)

CSUPOR István

2010 Céhes kerámiák / Guild Pottery. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 16.) (10. kép)

KEREZSI Ágnes

2010 Obi-ugor viseletek / Ob Ugrian Costumes. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 17.) (11. kép)

9. kép. A *Piaroa tárgyak* című műtárgy-katalógus borítója
 10. kép. A *Céhes kerámiák* című műtárgy-katalógus borítója
 11. kép. Az *Obi-ugor viseletek* című műtárgy-katalógus borítója
 12. kép. *Aranyba rejtett arcok. Aranymaszkok Ázsiából.* című kiállítási katalógus borítója

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

JELEN János – WILHELM Gábor (szerk.)

2010 Aranyba rejtett arcok. Aranymaszkok Ázsiából. A Zelnik-gyűjtemény a Néprajzi Múzeumban. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2010. március 12.–június 20. Budapest, Néprajzi Múzeum – Magyar Indokína Társaság Kft. (12. kép)

KIÁLLÍTÁSVEZETŐ

BIRÓ Anna – JELEN János – WILHELM Gábor

2010 Aranyba rejtett arcok. Aranymaszkok Ázsiából. A Zelnik-gyűjtemény a Néprajzi Múzeumban. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2010. március 12.–június 20. Budapest, Néprajzi Múzeum – Magyar Indokína Társaság Kft.

MÚZEUMPEDAGÓGIA

BODNÁR Kata – KOLTAY Erika

2010 Aranyba rejtett arcok. Aranymaszkok Ázsiából. A Zelnik-gyűjtemény a Néprajzi Múzeumban. Múzeumpedagógia füzet 9–14 éves korú gyerekek részére. Budapest, Néprajzi Múzeum.

ÉVKÖNYV, FOLYÓIRAT

SZARVAS Zsuzsa (szerk.)

2009 Néprajzi Értesítő, 2009. 91. évf. Budapest, Néprajzi Múzeum.
 2010 Néprajzi Értesítő, 2010. 92. évf. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FEJŐS Zoltán (főszerk.)

2010 Tabula, 12. évf. 2. sz. Budapest, Néprajzi Múzeum.
 2010 Tabula, 13. évf. 1. sz. Budapest, Néprajzi Múzeum.

MADOK

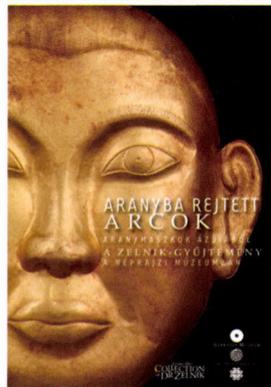
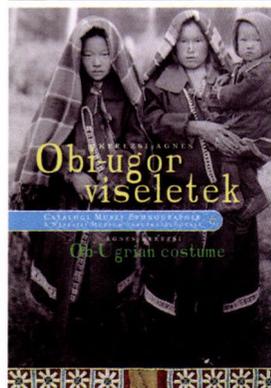
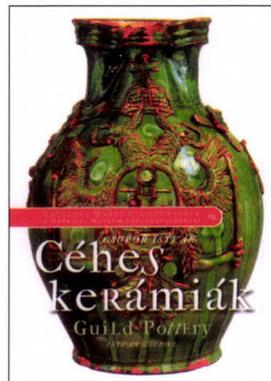
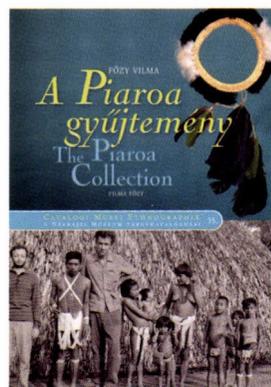
FRAZON Zsófia (szerk.)

2010 Bringanaptár 2011. Budapest, Néprajzi Múzeum (13. kép).

FRAZON Zsófia (szerk.)

2010 EtnoMobil – mozgásban a kortárs kultúra (MaDok-füzetek 7.)

13. kép. A Bringanaptár 2011. című kiadvány borítója

Programok

AZ IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOKHOZ KAPCSOLÓDÓ RENDEZVÉNYEK

100 ÉV AZONOSSÁG – 100 ÉV VÁLTOZÁS. TORDAY EMIL NYOMÁBAN KONGÓBAN

Március 1. Beszámoló a Torday-féle Kongó-expedíció útjáról és ismeretterjesztő előadások

(M)ILYENEK A FINNEK? FINNORSZÁG MAGYAR SZEMMEL

- Január 28. „Sportnap”. Beszélgetés a helsinki olimpia magyar bajnokaival
Február 27. A *Kalevala* továbbélése. Seppo Knuutila, Szatyor Győző és Tillinger Péter előadása
Március 20. A finn sisu és magyar szolidaritás. Történetek a téli háborúról
Április 20. Promised Land of Heavy Metal – filmvetítés és beszélgetés
Május 8. Alvar Aalto házai. Építészeti szeminárium finn vendégelőadókkal
Június 3. Vendégségben Alvar Aalto műtermében. Koppányi Miklós előadása
Augusztus 10. Ilmari Tapiola számi kézműves bemutatója
November–december Tárlatvezetés-sorozat a kiállításban
December 18-19. *Finnomságok és zöldségek* – Design-foglalkozás gyerekeknek

EGY FALU AZ ORSZÁGBAN – ÁTÁNY

Március 5. Falumakett-építés iskolásokkal, a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola közreműködésével (14. kép)

- Március 5. A Néprajzi Múzeum Napja. A kiállítás rendezőinek felvetéseire Hofer Tamás válaszol
Június 27. Egy falu a múzeumban. Vendégségben Átány falu lakói
Szeptember 16. Tárgyfelismerés a falu lakóinak segítségével
Szeptember 16. Emlékülés Fél Edit születésének 100. évfordulója alkalmából

14. kép. Átányi falumakett építés a Néprajzi Múzeum napján
Kerék Eszter felvétele

ARANYBA REJTETT ARCOK. ARANYMASZKOK ÁZSIÁBÓL

Március 14. Kiállításmegnyitó – Ritoók Zsigmond előadása, Gergye Krisztián tánca, Dus Polett hangszeres játéka

Március 14.–június 20. A rendezőknek és a gyűjtemény tulajdonosának tárlatvezetései.
Kézműves-foglalkozások: gipszmedálok, papíralarcok és fémdomborítás készítése

Június 20. Múzeumok éjszakája: Álarcban/álarc nélkül. Búcsúpillantás a maszkokra

- Az Indonéz szigetvilág hagyományos táncai
- Triginta Percussion: A Tigrisember – ütős örömszene határok nélkül
- Időszövet – Gergye Krisztián és Dus Polett jávai tánc- és wayangjátéka
- Az Arum Melati indonéz táncsoport tradicionális táncbemutatója
- Yava – világzenei koncert

A MAGYAR FORMATERVEZÉSI DÍJ ÉS A DESIGN MANAGEMENT DÍJ PÁLYÁZATÁNAK KIÁLLÍTÁSA

- Október 2–3., 9–10. Desplay. Játékos designfoglalkozás gyerekeknek
Október 4. Maczó Péter: Ön itt áll. Az infodesignról. Könyvbemutató
Október 9. Tárgyas ragozás – szubjektív etnográfia. Felolvasósínház
Október 18. Design a versenyképesség szolgálatában. Innovatív szellemi inspirációk
Szakmai fórum

PALOTÁBÓL MÚZEUM

Október 29.–november 5., 12.

A Néprajzi Múzeum újragondolt terei, átfogalmazott részletei – tárlatvezetés és séta az épületben

ÉLŐ NÉPMŰVÉSZET

November 25.

Népi kézművesség – napjainkban. Beszprémy Katalin előadása

December 9.

Élhető hagyomány a 21. században. Sándor Ildikó néprajzkutató előadása

December 17.

Hagyomány és divat. Divatbemutató

PROGRAMOK A NÉPRAJZI MÚZEUM NAPIJÁN, MÁRCIUS 5-ÉN

- Makettépítés a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola diákjainak közreműködésével
- Múzeumi órák az állandó kiállításban
- *Az Új szerzeményeink* című kiállítás bemutatása – Fülöp Hajnalka, Tasnádi Zsuzsanna
- Tárlatvezetések a Néprajzi Múzeum kiállításaiiban
- (Néprajz)kutatói portréfilmek vetítése
- Madok-napok, 6.
- *Demokraci*y. A Káva Kulturális Műhely drámapedagógiai bemutatója
- A mozgóképtár digitális elérésének bemutatása – Granasztói Péter, Tari János
- Tervek és építkezés a Néprajzi Múzeumban – beszélgetés Vízér Balázs építésszel és Dávid Ferenc művészettörténésszel
- Magyar népi hagyományok fiatal alkotók értelmezésében – műhelymunka és kiállítás
- *Egy falu az országban – Átány*. A kiállítás rendezőinek felvetéseire Hofer Tamás válaszol
- A Népi Hagyományok Alapítvány 2009. évi díjazottjának beszámolója
- A nap előadása – Tötszegi Tekla: *Mentalitások, életstratégiák, magatartásformák a mérai női ruhatárak tükrében*
- Madok-napok, 6. Kortárs kultúra és múzeumi munka: utca, bolt, archívum, gyűjtemény és kiállítás

ORSZÁGOS MÚZEUMI RENDEZVÉNYEK

Január 25.

A Magyar Kultúra Napja. Ünnepi hangverseny a Kóta rendezésében

Május 15–16.

Múzeumok majálisa a múzeumkertben. Középpontban a maszkok

Június 19.

Múzeumok éjszakája. Álarcban/álarc nélkül. Búcsúpillantás a maszkokra

Május 18.

Múzeumok Világnapja. Néprajz a ponyván – könyvvásár, tárlatvezetések a kiállításokban

Szeptember 18–19.

Kulturális Örökség Napjai. Ingyenes épületlátogatás és vezetés

Szeptember 23.

A Szakrális Művészetek Hete programsorozatának keretében: Testilelki kenyerünk. Ferencz Éva előadása

Október 3.

A Zene Világnapja a Kóta szervezésében

MÚZEUMOK ŐSZI FESZTIVÁLJA

Október 1.

Nagy rajzolás. Az én országom

Október 19.

Őszi hajtás. Egy óra a Földön – múzeumi óra középiskolásoknak

Október 29., november 5., 12.

Pincétől a padlásig. A Néprajzi Múzeum újragondolt terei, átfogalmazott részletei. Vezetés az épületben

Október 5.

Pincétől a padlásig. A filmgyűjtemény

Október 15.

Pincétől a padlásig. Nyergek a padlásra

Október 22.

Pincétől a padlásig. A képarchívum

Október 29.	Pincétől a padlásig. A fotógyűjtemény
November 5.	Szőnyegkiállítást készítünk. A textilrestaurátor-műhely
November 12.	Pincétől a padlásig. Kerámiák az alagsorban
November 12.	Nagy rajzolás. Én és a világ

VÁSÁROK ÉS FESZTIVÁL A NÉPRAJZI MÚZEUMBAN

Március 28.	Virágvasárnap a Néprajzi Múzeumban
Június 18–21.	Duna Karnevál. Nemzetközi multikulturális fesztivál a Néprajzi Múzeumban
Szeptember 18	Néprajzi és kulturális antropológiai könyvek börzéje. Könyvbemutatók
November 29–21.	Advent előtt. Ünnepi virágdíszek. Kiállítás, bemutató, verseny és vásár
December 2–5.	Antik enteriőr. Kiállítás és vásár
December 11–12.	Karácsonyváro. Koncertek, vásár, kézművesműhely, tárlatvezetések

A KÓTA RENDEZVÉNYEI A NÉPRAJZI MÚZEUMBAN

Január 31.	Összefogás a Nyugdíjasokért Egyesület Vegyeskara – Hévízgyörk
Február 14.	Tárkányi Hóvirág Népdalkör
Február 21.	Zsámbéki Keszkenő Népdalkör
Március 14.	Zákányszéki Parasztkórus, Zákányszéki Nefelejcs Citerazenekar
Április 8.	Nagycserkeszi Asszonykórus
Április 25.	Kis István Népdalkör, Pásztorének Folklor Együttes, Dorkovo (Bulgária)
Május 9.	Gyöngyöstarjáni Pávakör
Május 16.	Nagykalász-Homoktanya Aprófalva Népdalkör
Május 30.	Hóvirág Népdalkör
Október 3.	A Zene Világnapja a Kóta rendezésében
November 28.	Nemzetiségi Dalkör – Komlóska, Zöldi Lászlóné, Vincze Béla

RÉSZVÉTEL KÜLSŐ FESZTIVÁLOKON

Május 14–15.	Szimbiózis napok – kulturális antropológiai fesztivál
Július 23.–augusztus 1.	Művészetek völgye – kiállítások, kézművesműhely, kiadványárusítás
Augusztus 15.	Sziget Fesztivál. Ethno lights. Múzeumjáték, fotózás régi paraszti miliőben
November 25.	Szakkollégiumok éjszakája. Múzeumi Tér-kép. Rajzold újra, színezd át, rendezd be a múzeum tereit!

A NÉPRAJZI MÚZEUM BARÁTAINAK KÖRE EGYESÜLET PROGRAMJAI A NÉPRAJZI MÚZEUMBAN

Január 30–31., június 5., október 9.	A Norvég Civil Társadalmi Alap pályázatán nyert projekt rendezvényei. A leendő képzők gyakorlati és elméleti felkészítése: előadások, műhelymunka
Május 22.	<i>Az Aranyba rejtett arcok – aranyaszokok Ázsiából. A Zelnik-gyűjtemény a Néprajzi Múzeumban</i> című kiállítás szakvezetéssel egybekötött bemutatása
November 16.	Hagyományháló. Örökség és hungarikum
A szombati műhely foglalkozásai – jeles napok történetei, tárgykészítés és közös játék	

Összeállította: Máté György – Sedlmayr Krisztina – Szarvas Zsuzsa

Szerzőink figyelmébe

A Néprajzi Értesítőbe szánt kéziratok leadásakor a szerkesztők munkájának megkönnyítése érdekében a következőket kérjük figyelembe venni:

A kéziratok terjedelme nem haladhatja meg az 1 ívet (40 000 karakter), ebbe bele értendők a fotók, táblázatok, rajzok, grafikonok, a jegyzetek és a bibliográfia. A szöveget kettes sorközzel gépelve, elektronikus és kéziratos formában egyaránt (a nyomtatott formában van lehetőség a speciális kívánságok, kiemelések, képek helye stb. jelölésére), mindenfajta formázás, kiemelés nélkül kérjük. Ez alól csak a kurziválás a kivétel. A címekeket, alcímekeket a szövegtől egy-egy ENTER-rel válassza el (ne emelje ki, ne húzza be). Az új bekezdéseket csak ENTER beütésével kérjük jelölni (nem tabulátorral, nem sorkihagyással, nem sorbehúzással).

Az angol rezümé elkészítéséhez szükség van egy körülbelül fél oldalas összefoglalásra.

Az irodalmi hivatkozásokra szövegközi, zárójeles formát használjunk, a szerző kiskapitális betűtípussal írt vezetéknevével, az évszámmal és az oldalszámmal (HOFER 1983. 39–40).

A terjedelmesebb jegyzetek lábjegyzetbe kerüljenek.

A bibliográfia elkészítésénél a következő szempontokat kérjük érvényesíteni: A vezetéknevet kiskapitális, a keresztnévet normál betűtípussal írjuk! A következő sorba kerüljön az évszám, majd egy szóközt követően a mű címe. Itt is kerüljünk mindenfajta formázást! Ne csak a kiadási helyet, hanem a kiadót is tüntessük fel!

PÉLDÁK

Egyszerzős önálló mű esetén:

FÜLÖP Hajnalka

2002 Nyeregtakarók. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Kamarakiállítások 6.)

Többszerzős önálló mű esetén:

FÉL Edit – HOFER Tamás

1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, Balassi.

Gyűjteményes kötetek tanulmányai esetén:

BALÁZS György

2005 Malmok, molnárok. In SZULOVSZKY János (szerk.): A magyar kézművesipar története. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. 403–412.

Folyóiratokban megjelent tanulmányok esetén:

BALASSA Iván

1952 A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. Néprajzi Értesítő, 63. évf. 1–2. sz. 171–201.

Internetről származó írás esetén:

HAIDER Edit

é n. A lépegető libajáték. Internetcím: www.libajatek.hu

NÉPRAJZI MÚZEUM

MUSEUM OF ETHNOGRAPHY

ISSN 0077-6599

9 770077 659005